Klod Levi-Stros

TUŽNI TROPI

Klod Levi-Stros
TUŽNI TROPI

Prevela s francuskog
Slavica Miletić

Naslov originala:
C. Levi-Strauss
TRISTES TROPIQUES
Pion, 1993

Beograd, 1999.

Za Lorana

Nec minus ergo ante haec quam tu cecidere, cadentque.

LUCRETIUS
De Rerum natura, III, 969

Prvi deo — KRAJ PUTOVANJA

I POLAZAK

Mrzim putovanja i istraživače. A upravo se, evo, spremam da pričam o svojim ekspedicijama. Koliko mi je vremena bilo potrebno da se na to odlučim! Prošlo je petnaest godina otkad sam poslednji put napustio Brazil, i tokom svih tih godina često sam pomišljao da se posvetim pisanju ove knjige; svaki put bi me u tome sprečili neka vrsta stida i gađenja. Čemu? Treba li potanko prepričavati sve te suvoparne pojedinosti i beznačajne događaje? U poslu etnologa nema mesta za pustolovine; one samo opterećuju efektivan rad težinom nedelja ili meseci provedenih u putu; dokoni sati čekanja da izvor informacija postane pristupačan; glad, umor, ponekad i bolest; i neprestani sitni i jalovi poslovi koji jedu dane i svode opasan život u srcu prašume na imitaciju služenja vojske... Činjenica da je potrebno toliko napora i zaludnih troškova da bi se došlo do predmeta proučavanja ne daje nikakvu vrednost onome što bi pre trebalo smatrati negativnom stranom našeg zanata. Istine koje tražimo tako daleko, dobijaju vrednost tek kad se oslobode te jalovine. Naravno, možemo provesti šest meseci putovanja, lišavanja i mučnog naprezanja da bismo došli do jednog jedinog neobjavljenog mita, svadbenog običaja, potpune liste klanova (beleženje nekad traje nekoliko dana, a nekad jedva nekoliko sati); vredi li, međutim, podići pero da bi se ovekovečio ovakav otpad sećanja: "U pet i trideset ujutru ušli smo u luku Resife, dok su galebovi kreštali a jato prodavača egzotičnog voća se tiskalo duž našeg broda"?

Činjenica je, međutim, da taj pripovedački stil nailazi na blagonaklonost koja mi je neshvatljiva. Amazonija, Tibet i Afrika zaposedaju knjižare upakovani u putopise, izveštaje o ekspedicijama i albume fotografija, koji u tolikoj meri teže da ostave utisak da čitalac na kraju nije u stanju da proceni vrednost svedočanstava sadržanih u njima. Takvo štivo ne samo što ne razbuđuje njegov kritički duh, već ga navikava da sve više žudi za tom vrstom hrane i da je neumereno guta. Danas je zanat biti istraživač; zanat koji se ne sastoji, kao što bismo mogli pomisliti, u otkrivanju nepoznatih činjenica nakon godina ozbiljnog proučavanja, već u optrčavanju znatnog broja kilometara i gomilanju fotografija ili filmova, po mogućnosti u boji, kako bi se, više dana zaredom, neka sala popunila mnogobrojnom publikom koja će u tričarijama i banalnostima videti otkrovenja naprosto zato što ih autor nije sklopio u njenom gradu, već ih je osveštao putovanjem od dvadeset hiljada kilometara.

O čemu slušamo na tim predavanjima i o čemu čitamo u tim knjigama? O pojedinostima ponesenog prtljaga, o nestašlucima malog psa na brodu, a dobijamo i mrvice bledih informacija, protkane anegdotama, podatke koji već — pola veka čame u svim priručnicima i koji se s nesvakidašnjom bestidnošću, srazmernom naivnosti publike, smelo predstavljaju kao svedočanstvo, ma šta kažem, kao originalno otkriće. Ima, naravno, izuzetaka, i u svakom vremenu se nađe poneki pošten putnik; rado ću pomenuti jednog ili dvojicu među onima koji danas uživaju naklonost publike. Nemam nameru da raskrinkavam mistifikatore niti da dodeljujem diplome; želeo bih, zapravo, da shvatim jednu društvenu i moralnu pojavu vrlo svojstvenu Francuskoj, ali čak ni u njoj ne tako staru.

Pre dvadesetak godina gotovo niko nije putovao, niti su se Plejelove sale pet-šest puta punile ljudima željnim da čuju pripovedače pustolovnih doživljaja; jedino mesto u Parizu za tu vrstu priredbi bio je mali, slabo osvetljen, leden i oronuo amfiteatar u starom paviljonu u dnu Botaničke bašte. Tu je Društvo prijatelja muzeja jednom nedeljno organizovalo — a možda to i danas čini — predavanja iz prirodnih nauka. Projektor sa odveć slabim lampama slao je mutne senke na preveliki ekran; nosa pribijenog uz zid, predavač se upinjao da razazna obrise, a publika nije videla ni toliko, jer je zid bio išaran mrljama od vlage. Četrvt sata posle najavljenog vremena, ljudi su još strepeli da predavanja neće biti, da neće biti slušalaca, osim retkih redovnih posetilaca čije su siluete tu i tamo ispunjavale stepenasti auditorijum. I baš kad bi izgubili svaku nadu, sala se napola punila decom u pratnji majki ili služavki, od kojih su neke bile željne besplatne promené, a druge zamorene bukom i prašinom napolju. Pred tim mešovitim skupom od umoljčanih utvara i nestrpljive dečurlije — najvišom nagradom za sve napore, brige i rad — predavač je koristio svoje pravo da otvori riznicu uspomena koja će se tom prilikom zauvek zamrznuti; dok je govorio u polumraku, moglo se osetiti kako se te uspomene od njega kidaju i jedna po jedna, poput oblutaka, padaju na dno nekakvog bunara.

Takav je bio povratak, jedva nešto zlokobniji od ispraćajnog banketa koji je priredio Francusko-američki odbor u jednoj nenastanjenoj javnoj zgradi na aveniji koja se danas zove Franklin-Ruzveltova; dva sata pre početka svečanosti, čovek zadužen za posluženje postavio je rešoe i sudove, kao u kakvom kampu, a u čitavoj prostoriji, na brzinu provetrenoj, osećao se miris zapuštenosti i ustajalosti.

Nenaviknuti na dostojanstvo i prašnjavu dosadu takvog mesta, sedeli smo oko nesrazmerno malog stola u tom velikom salonu. Na brzu ruku je očišćen samo taj deo prostorije gde je bio postavljen sto. Tu smo se prvi put sreli, kao mladi profesori koji su tek otpočeli službu u provincijskim gimnazijama i koje je Žorž Dima, vođen pomalo nastranim hirom, naglo prebacio iz vlažnog zimovnika okružnih samačkih hotela, prožetih mirisom groga, podruma i rashlađenog vina, na tropska mora i luksuzne brodove; sva ta iskustva su, uostalom, bila u nekoj dalekoj vezi s našom neminovno pogrešnom predstavom o putovanjima.

Žorž Dima je bio moj profesor u vreme kad su se pojavili Osnovi psihologije. Jednom nedeljno, ne znam da li je to bilo četvrtkom ili nedeljom ujutru, okupljao je studente filozofije u sali bolnice Sveta Ana, gde je zid naspram prozora bio prekriven veselim crtežima umobolnika. Već smo tu osećali neku naročitu egzotiku; Dima bi smestio na podijum svoje snažno, grubo isklesano telo, krunisano kvrgavom glavom nalik na kakvu veliku krtolu izbledelu i oguljenu usled dugog boravka na dnu mora. Naime, njegova voštana put objedinjavala je lice, kratku, sedu kosu nalik na četku i jednako sedu bradicu koja je rasla u svim pravcima. Ta čudnovata biljna naplavina, još nakostrešenih korenčića, najednom bi poprimala ljudski izgled zahvaljujući kao ugljen crnom pogledu koji je isticao belinu glave; kontrast se nastavljao belom košuljom s krutom, presavijenom kragnom, i uvek crnim šeširom širokog oboda, leptir kravatom i odelom.

Na njegovim predavanjima nismo bogzna šta naučili; on se nikad nije pripremao jer je bio svestan da je na slušaoce delovao snažan fizički šarm njegovih izražajnih usana, koje su se uvek izvijale u grimasu, a naročito njegovog promuklog, melodičnog glasa: bio je to pravi sirenski glas, s neobičnim prelivima koji nisu evocirali samo regionalne posebnosti njegovog rodnog Langdoka, već još više vrlo stare modalitete govornog francuskog jezika; tu su glas i lice evocirali u dva čulna područja isti stil, u isti mah naivan i zajedljiv, stil humanista XVI veka, lekara i filozofa, soja čije je nasleđe on nosio u svom telu i duhu.

Drugi, a ponekad i treći čas bili su posvećeni predstavljanju bolesnika; tad bismo prisustvovali izvanrednim tačkama koje su izvodili prepredeni praktičar i njegovi glumci, uvežbani tokom godina provedenih u azilu za sve vrste takvih predstava; znajući dobro šta se od njih očekuje, na dati znak bi proizvodili poremećaje ili bi se ukrotitelju opirali tek toliko da mu pruže priliku za kakvu bravuru. Iako se nisu dali obmanuti, slušaoci su rado dopuštali da ih opčine te virtuozne predstave. Kad bi zaslužili pažnju profesora, bili su nagrađeni njegovim poverenjem: dobijali su jednog bolesnika za poseban razgovor. Nijedan dodir s divljim Indijancima nije me uplašio koliko jutra provedena s jednom starom ženom u debelom puloveru, nalik na pokvarenu haringu usred ledenog bloka: naizgled netaknuta, ali bi se mogla raspasti čim se otopi zaštitni oklop.

Taj naučnik, pomalo mistifikator, začetnik obimnih sinteza koje su ostale u službi prilično obmanjivog kritičkog pozitivizma, bio je veoma plemenit čovek; to mi je pokazao kasnije, sutradan po primirju i malo pre svoje smrti, kad je, gotovo slep, osetio potrebu da mi iz svog utočišta u rodnom Ledinjanu napiše pažljivo i diskretno pismo s jednim jedinim ciljem — da potvrdi svoju solidarnost s prvim žrtvama tadašnjih događaja.

Uvek mi je bilo žao što ga nisam poznavao kad je bio mlad, kad je, smeđ i preplanuo poput konkvistadora i ustreptao od naučnih perspektiva na koje je ukazala psihologija XIX veka, pošao u duhovno osvajanje Novog sveta. U svojevrsnoj ljubavi na prvi pogled između njega i brazilskog društva izvesno se iskazala jedna tajanstvena pojava: tu su se susrela, prepoznala i gotovo ponovo spojila dva fragmenta Evrope stare 400 godina, čiji su se suštinski sastojci sačuvali, s jedne strane u protestantskoj južnjačkoj porodici, a s druge u prefmjenoj i pomalo dekadentnoj građanskoj sredini, usporenoj tropskim podnebljem. Šteta je što Žorž Dima nikad nije bio svestan uistinu arheološke prirode tog spoja. On je umeo da očara samo Brazil veleposednika koji su postepeno prebacivali svoj kapital u industrijske investicije sa stranim učešćem i koji su se ideološki pokrivali parlamentarizmom dobre družine (činjenica da su oni kratko vreme bili na vlasti stvorila je iluziju da je to pravi Brazil); upravo su pripadnika tih krugova naši studenti iz redova skorašnje imigracije ili sitnog seoskog plemstva uništenog promenljivošću svetskog tržišta, sarkastično nazivali granfino, veliki gospodin, ili

krem društva. Čudnovata stvar: osnivanje univerziteta u Sao Paulu, životno delo Žorža Dime, trebalo je da omogući tim skromnim klasama da otpočnu svoj uspon u društvu sticanjem diploma, koje su im pružale priliku da dobiju radna mesta u državnoj upravi, tako da je naša univerzitetska misija potpomogla stvaranje nove elite; ona se, pak, udaljavala od nas u meri u kojoj su Žorž Dima, a potom Ke d'Orsej, odbijali da shvate da je to naša najdragocenija tvorevina, iako se posvetila zadatku da skrši feudalizam koji nas je, nesumnjivo, doveo u Brazil, ali samo zato da bi sebi pružio izvesno jemstvo i razonodu.

Ali te večeri na banketu Francusko-američkog odbora, moje kolege i ja — i naše žene, koje su takode bile prisutne — nismo bili kadri da procenimo nesvesnu ulogu koju ćemo odigrati u razvoju brazilskog društva. Suviše smo brinuli o tome da ne napravimo kakav pogrešan korak; naime Žorž Dima nas je upozorio da se moramo prilagoditi životu svojih novih gospodara, to jest da moramo posećivati auto-klub, kockarnice i hipodrome. Mladim profesorima je to izgledalo krajnje neobično, s obzirom na njihovu nastavničku platu od dvadesetšest hiljada franaka godišnje, iako je ona sad bila utrostručena zbog malog broja kandidata za ekspatrijaciju.

"Naročito je važno biti dobro odeven", rekao nam je Dima; u želji da nas ohrabri, dodao je s dirljivom otvorenošću da se to može prilično jevtino postići u robnoj kući "A la croix de Jeannette", koja se nalazi nedaleko od Hala i kojom se on uvek mogao pohvaliti u mladosti, kad je studirao medicinu u Parizu.

II NA BRODU

Nije nam bilo ni na kraj pameti da će, tokom četiri ili pet godina, članovi naše male grupe biti — uz retke izuzetke — jedini putnici u prvoj klasi mešovitih parobroda Kompanije za pomorsk i prevoz koja je održavala vezu s Južnom Amerikom. Mogli smo da biramo između druge klase na jedinom luksuznom brodu koji je plovio tim putem i prve na skromnijim lađama. Karijeristi su se odlučili za prvu ponudu, doplaćujući razliku iz sopstvenog džepa; nadali su se da će tako dobiti priliku da se očešu o ambasadore i izvuku problematične koristi. Mi drugi smo, pak, uzeli mešovite parobrode kojima je trebalo šest dana više da pređu taj put, jer su pristajali u mnogim lukama; ali na njima smo mi bili gospodari.

Danas žalim što pre dvadeset godina nisam umeo dovoljno da cenim tu nečuvenu raskoš, tu kraljevsku privilegiju: osam do deset putnika imalo je na potpunom raspolaganju palubu, kabine, salon za pušenje i trpezariju prve klase na brodu koji je mogao primiti sto pedeset osoba. Tokom devetnaest dana putovanja, taj gotovo neograničen prostor — jer nije bilo nikog drugog — postao je za nas gotovo nekakva pokrajina; sav naš prtljag putovao je s nama. Posle dva-tri putovanja, ponovo smo nalazili svoje brodove i svoje navike; i po imenu smo poznavali, čak pre no što bismo stupili na brod, sve one izvrsne marsejske stjuarde, brkate, u glomaznim cipelama, koji su odisali snažnim mirisom belog luka dok su polagali u naše tanjire najbolje komade piletine i filete iverka. Obroci, koji su i inače bili pantagruelovski planirani, postajali su to u još većoj meri zbog malog broja uživalaca brodske kuhinje.

Kraj jedne civilizacije, početak druge, iznenadno otkriće da je naš svet možda premalen za sve ljude koji ga nastanjuju — te istine mi nisu predočile brojke, statistike i revolucije, već obaveštenje koje sam pre nekoliko nedelja dobio telefonom dok sam se poigravao idejom da, petnaest godina kasnije, oživim svoju mladost putovanjem u Brazil: rekli su mi da, kako stvari stoje, moram rezervisati mesto na brodu četiri meseca unapred.

A ja sam zamišljao da od uspostavljanja avionskih linija između Evrope i Južne Amerike samo retki osobenjaci putuju brodom! Avaj, puka je iluzija verovanje da zaposedanje jednog elementa oslobađa drugi. Postojanje avionskih kompanija ne vraća moru njegov mir, baš kao što ni serijske vikendice na Azurnoj obali ne vraćaju spokojan seoski lik okolini Pariza.

Ali, između čudesnih plovidbi iz 1935. godine i te koje sam morao da se odreknem, bila je još jedna, 1941; nisam mogao ni slutiti koliko će ona simbolizovati budućnost. Sutradan po primirju, dobio sam, zahvaljujući prijateljskoj pažnji koju su mojim etnografskim radovima posvetili Rober H. Louvi i A. Metro, kao i brizi svojih rođaka nastanjenih u Sjedinjenim Američkim Državama, poziv da predajem na New School for Social Research u Njujorku; takvi pozivi bili su deo programa Rokfelerove fondacije, smišljenog da bi se spasli evropski naučnici ugroženi nemačkom okupacijom. Valjalo je krenuti na put, ali kako? U prvi mah mi je palo na um da kažem da idem u Brazil, s namerom da nastavim istraživanja na kojima sam tamo radio pre rata. U malom višijskom prizemlju gde je bila smeštena brazilska

ambasada odigrala se kratka i za mene tragična scena kad sam zatražio obnovu svoje vize. Ambasador Luis de Susa-Dantuš, koji bi tako postupio čak i da ga nisam dobro poznavao, već je podigao pečat da mi overi vizu, ali ga je neki kruti i ledeni savetnik zadržao primetivši da su mu novi zakonski propisi oduzeli to pravo. Ruka s pečatom je nekoliko trenutaka ostala u vazduhu. Pogledom punim strepnje, gotovo molećivim, ambasador je pokušao da privoli savetnika da okrene glavu dok se pečat ne spusti na stranicu pasoša i omogući mi da barem napustim Francusku, ako ne i da uđem u Brazil. Zaludu — savetnikov pogled ostao je prikovan za ruku koja se mahinalno ponovo spustila pored dokumenta. Ne mogu dobiti vizu, pasoš mi je pružen sa izrazom žaljenja i nelagode.

Vratio sam se u svoju kuću u Sevenolu; pri povlačenju sam bio demobilisan nedaleko odatle i malo sam prolunjao po Marseju; iz razgovora u luci saznao sam da jedan brod treba uskoro da isplovi prema Martiniku. Raspitao sam se po dokovima i agencijama i konačno saznao da taj brod pripada onoj istoj Kompaniji za prekomorski prevoz čiju je vernu i veoma ekskluzivnu klijentelu sačinjavala francuska univerzitetska misija u Brazilu tokom prethodnih godina. Po zimskom severcu, februara 1941, u nezagrejanoj kancelariji s odškrinutim vratima pronađoh činovnika koji je nekad dolazio da nas pozdravi u ime Kompanije. Da, brod zaista postoji, da, uskoro će isploviti; ali ja neću moći njime da putujem. Zašto? Nije mi bilo jasno; nije umeo da mi objasni, stvari su se promenile. Ali kako? O, to je duga priča, vrlo mučna, ne može čak ni da me zamisli na brodu.

Nevoljnik je u meni još video nekakvog manjeg ambasadora francuske kulture; ja sam se, međutim, već osećao kao plen koncentracionog logora. Uz to, dve prethodne godine proveo sam prvo u neprohodnoj prašumi, a zatim u haotičnom povlačenju od logora do logora, od linije Mažino, preko Sarta Koreca i Avejrona, do Bezijea, u stočnom vozu nalik toru; obziri mog sagovornika izgledali su mi besmisleni. Video sam sebe kako se ponovo odajem skitačkom životu na okeanu, gde mi je dopušteno da učestvujem u svim poslovima, da s nekolicinom mornara koji su se upustili u avanturu na tajnom brodu delim skromne obroke, da spavam na palubi izložen blagotvornoj samoći i blizini mora tokom mnogih dana.

Konačno dobih kartu na brodu "Kapetan Pol-Lemerlalu", ali šta to znači shvatio sam tek na dan ukrcavanja pošto sam se probio kroz redove vojnika pokretne garde sa šlemovima i mašinkama; oni su se rasporedili oko pristaništa i onemogućavali putnicima svaki dodir s rodbinom ili prijateljima koji su došli da ih isprate skraćujući pozdrave ćuškanjem i psovkama: bila je to samotnjačka pustolovina, veoma slična ispraćaju robijaša. Broj putnika zaprepastio me je još više nego način na koji se s nama postupalo. Naime, na mali parobrod koji je, kao što sam ubrzo ustanovio, imao samo dve kabine sa ukupno sedam ležajeva, natrpano je više od trista pedeset osoba. Jednu kabinu su dobile tri žene, drugu su delila četvorica muškaraca, među njima i ja; to sam dugovao dragocenoj brizi MB. (ovde mu se toplo zahvaljujem), kome je izgledalo neprihvatljivo da jednog od svojih putnika iz vremena luksuza prevozi kao stoku. Naime, svi ostali moji saputnici, muškarci, žene i deca, tiskali su se u potpalublju bez vazduha i svetlosti, gde su brodski stolari na brzinu sklepali krevete na sprat i snabdeli ih slamaricama. Jedan od četvorice povlašćenih muškaraca bio je Austrijanac, trgovac metalima, čiji je džep svakako znao cenu te privilegije; drugi je bio mladi "beke" — bogati kreolac — koga je rat odvojio od njegovog rodnog Martinika, i koji je zaslužio poseban tretman na brodu time što se jedino za njega nije moglo posumnjati da je Jevrejin, stranac ili anarhista; i, na kraju, poslednji, neobičan severnoafrikanac koji je tvrdio da putuje u Njujork na nekoliko dana (krajnje čudnovat projekat kad se ima u vidu da je putovanje do tamo trebalo da traje tri meseca) i da u koferu nosi jednu Degaovu sliku; mada Jevrejin koliko i ja, on je bio persona grata za sve policije, obezbeđenja, žandarmerije i službe bezbednosti u kolonijama i protektoratima, što je u tim okolnostima bila prava pravcata misterija koju nikad nisam odgonetnuo.

Među tim ološem, kako su govorili žandarmi, nalazili su se i Andre Breton i Viktor Serž. Andre Breton, kome je bilo krajnje neprijatno na galiji, šetkao se uzduž i popreko po retkim nezakrčenim delovima palube; odeven u somot, ličio je na kakvog plavog medveda. Između nas je počinjalo čvrsto prijateljstvo zahvaljujući tome što smo, tokom beskrajnog putovanja, razmenjivali pisma u kojima smo raspravljali o odnosu između estetske lepote i apsolutne originalnosti.

Što se tiče Viktora Serža, njegovo nekadašnje drugovanje s Lenjinom me je zastrašivalo, ali mi je istovremeno bilo veoma teško da tu činjenicu dovedem u vezu s njegovim karakterom koji bi uveliko priličio kakvoj usedelici s čvrstim načelima. To ćosavo lice nežnih crta, jasan glas udružen s krutim i opreznim ponašanjejn odavali su onaj gotovo bespolni karakter koji ću kasnije prepoznati kod

budističkih monaha na burmanskoj granici, izrazito različit od muževnog temperamenta i obilja životne snage koje francuska tradicija povezuje s takozvanim subverzivnim aktivnostima. Naime, svako društvo ima prilično slične kulturne tipove, jer se oni razvijaju počev od vrlo jednostavnih suprotnosti, ali ih svaka grupa koristi za ispunjavanje različitih društvenih funkcija. Seržova funkcija se mogla ostvariti kao revolucionarna karijera u Rusiji; šta bi od nje bilo negde drugde? Izvesno je da bi odnosi između dva društva bili lakši da se mogao, pomoću nekakve rešetke, ustanoviti sistem ekvivalentnosti između načina na koje svako koristi slične ljudske tipove za ispunjavanje različitih društvenih funkcija. Umesto da se ograničimo, kao što to danas činimo, na suočavanje lekara s lekarima, industrijalaca sa industrijalcima, profesora s profesorima, možda bismo uočili da postoje suptilnije veze između pojedinaca i njihovih uloga.

Pored ljudskog tovara, brod je prevozio još ne znam kakvu tajnu robu; na Sredozemlju i uz zapadnu obalu Afrike, izgubili smo silno vreme prelazeći iz luke u luku da bismo — tako nam se činilo — umakli kontroli engleske flote. Vlasnicima francuskih pasoša ponekad je bilo dozvoljeno da izađu na kopno, dok su drugi ostajali zatvoreni na nekoliko desetina kvadratnih centimentara, koliko je svako mogao dobiti, na palubi koju je vrućina — sve veća s približavanjem tropskih predela i sve nesnosnija u potpalublju — postepeno preobražavala u neku vrstu višenamenskog prostora: trpezariju, spavaću sobu, dečju sobu, vešernicu i solarijum. Najneprijatnije je, međutim, bilo ono što se u vojci naziva "briga za ličnu higijenu"; duž ivice broda, posada je od dasaka sklepala dva simetrična para zagušljivih i mračnih baraka, s levé strane za žene, s desne za muškarce; u jednoj od njih bilo je nekoliko tuševa koji su radili samo ujutru; nije teško pogoditi čemu je služila druga, s dugačkom drvenom gredom grubo obloženom limom i sa otvorom prema okeanu; neprijatelji prevelikog promiskuiteta, kojima je bilo odvratno zajedničko čučanje, uostalom vrlo nestabilno usled ljuljanja broda, morali su da ustanu vrlo rano i tokom čitavog putovanja trajalo je takmičenje među preosetljivima, te se na kraju čovek mogao nadati relativnoj samoći samo u tri sata izjutra. Zbog toga mnogi nisu više ni legali. Nešto ranije ili nešto kasnije, zavladala bi ista situacija u kabini s tuševima; tu možda nije bila presudna stidljivost, već nastojanje da se izbori mesto u gužvi, gde se činilo da i inače oskudna voda isparava u dodiru s tolikim pregrejanim telima i gotovo ne dopire do kože. U oba slučaja, ljudima se žurilo da što pre obave stvar i izađu jer su te neprovetravane barake bile napravljene od sveže i smolaste jelovine koja je, natopljena prljavom vodom, mokraćom i morskim vazduhom, lagano fermentirala na suncu odajući mlak, sladunjav i mučan vonj; pomešan s drugim mirisima, on je brzo postajao nepodnošljiv, naročito kad bi se more uzburkalo.

Kad smo, posle mesec dana putovanja, usred noći opazili svetionik For-de-Fransa, naša srca se nisu ispunila nadom da ćemo konačno dobiti jestiv obrok i krevet s čaršavima, i provesti jednu mirnu noć. Svi ti ljudi koji su pre ukrcavanja bolje poznavali ono što Englezi ljupko zovu "čari“ civilizacije nego glad, umor, nesanicu, promiskuitet i poniženje, patili su od prinudne prljavštine, otežane vrućinom, u kojoj su proveli četiri nedelje. Na brodu je bilo mladih i lepih žena; počeli su flertovi i zbližavanja. Želja da se pre rastanka pokažu u boljem svetlu za njih nije bila puka koketerija: valjalo je isplatiti barem deo duga, opravdati ukazano poverenje, pružiti dokaz da pažnja nije ukazana nedostojnima; naime, dirljivo osetljive, te žene su smatrale da su im ukazane pažnje date samo na veresiju. Dakle, uzvik koji se oteo iz svih grudi nije bio puka lakrdija, već je izražavao i izvesnu diskretnost i patetiku: umesto tradicionalnog mornarskog "Kopno! kopno!“ sa svih strana se istovremeno zaorilo "Kupanje! Najzad! Sutra ćemo na kupanje!", a zatim je usledilo grozničavo traženje poslednjeg komada sapuna, čistog peškira, bluze ili košulje koja je pomno čuvana za tu veliku priliku.

Na stranu što je taj hidroterapijski san i inače bio obojen odveć optimističkim gledanjem na civilizatorsko dejstvo četiri veka kolonizacije (u For-de-Fransu kupatila su retka), putnici su se ubrzo uverili da je njihov upljuvani i pretrpani brod bio idilično boravište u poređenju s dočekom koji im je priredila, odmah po stupanju u luku, soldateska zahvaćena kolektivnim moždanim poremećajem koji je zavređivao pažnju etnologa, ako on već nije uposlio sve svoje intelektualne moći da izbegne nepoželjne posledice tog događaja.

Većina Francuza doživela je "čudni" rat; ali, ratovanje oficira garnizona na Martiniku ne može se precizno opisati čak ni superlativom. Njihov jedini zadatak, čuvanje zlata Francuske banke, rasplinuo se u nekakvoj noćnoj mori koju je samo delimično izazvalo neumereno uživanje punča; zahvaljujući njihovom ostrvskom položaju, udaljenosti od metropole i istorijskoj tradiciji bogatoj sećanjima na gusare, zapala im je podmuklija, ali ne manje važna uloga jer su severnoamerički nadzor i tajne misije

nemačke podmorničke flote bez teškoća zamenili protagoniste sa zlatnom minđušom u uhu, povezom na oku i drvenom nogom. Na taj način se razvila opsadna groznica, koja je bez ikakvog angažovanja i bez neprijatelja na vidiku ipak kod većine izazvala osećanje potpune sluđenosti. Što se tiče ostrvljana, njihovi razgovori su na prozaičniji način otkrivali slične intelektualne procedure: često su se čule reči "Nije više bilo bakalara, ostrvo je otišlo dođavola", dok su drugi objašnjavali da je Hitler zapravo Isus Hrist koji je ponovo sišao na zemlju da kazni belu rasu zato što je, tokom protekle dve hiljade godina, rđavo sledila njegovo učenje.

Po sklapanju primirja, i ne pomišljajući da bi mogli stati uz Slobodnu Francusku, viši oficiri odmah su se slizali s režimom u metropoli. Tako su i dalje ostali "po strani"; mesecima razjedana, njihova moralna i fizička otpornost nije više bila dorasla borbenom stanju, ako su se ikad njime i mogli podičiti; njihov bolesni duh je našao neku vrstu sigurnosti u tome što je stvarnog, ali udaljenog, nevidljivog i stoga gotovo apstraktnog neprijatelja — Nemce — zamenio izmišljenim, ali zato bliskim i opipljivim neprijateljem: Amerikancima. Uostalom, dva ratna broda SAD neprestano su krstarila ispred luke. Jedan snalažljiv ađutant glavnog komandanta francuskih snaga svakog dana je ručao najednom od njih, dok je njegov pretpostavljeni raspirivao u svojim trupama ogorčenje i mržnju prema Anglosaksoncima.

Kivnost nagomilavanu tokom meseci valjalo je iskaliti na neprijatelju, na odgovornima za poraz koji oni, doduše, nisu doživljavali kao svoj, budući da su ostali po strani od bitaka, ali za koji su se, u izvesnom smislu, ipak osećali krivima (zar nisu dali najpotpuniji primer, najočigledniju sliku nemara, iluzija i malodušnosti koji su, barem delimično, doveli do pada zemlje?), i naš brod im je doneo pravu zbirku potencijalnih meta. Kao da su vlasti iz Višija, dopustivši naše isplovljavanje ka Martiniku, uputile ovoj gospodi tovar žrtvenih jaraca ne bi li im malo umirili žuč. Izgledalo je da odredu u kratkim pantalonama, sa šlemovima i naoružanjem, koji se smestio u komandantovoj kancelariji, nije bilo toliko stalo da nas ispita o razlozima iskrcavanja, koliko da nas, dok smo jedan po jedan pred njega stupali, podvrgne pogrdama i uvredama koje nismo mogli da uzvratimo. Prema onima koji nisu bili Francuzi postupalo se kao prema neprijateljima; Francuzima je, pak, grubo osporavana njihova nacionalna pripadnost, a istovremeno su bili optuživani da su kukavički napustili zemlju; ti prigovori nisu bili samo protivrečni već i neobično neumesni jer su dolazili iz usta ljudi koji su, od objave rata, živeli pod zaštitom Monroove doktrine...

Zbogom kupatila! Odlučeno je da svi budu zadržani u logoru koji se zvao Lazaret, na drugoj strani zaliva. Samo tri putnika su dobila dozvolu da se iskrcaju na kopno: "beke", koji je bio potpuno izvan čitave stvari, tajanstveni Tunižanin, koji je pokazao nekakav dokument, i ja, zahvaljujući posebnoj usluzi koju je komandantu učinio predstavnik Pomorske kontrole: on je bio drugi oficir najednom brodu kojim sam putovao pre rata i sad mi je pritekao u pomoć kao stari poznanik.

III ANTILI

Kad bi otkucala dva sata po podne, For-de-Frans je bio mrtav grad; čovek bi pomislio da niko ne živi u ruševnim kućama oko dugačkog trga s palmama i samoniklim rastinjem, koji je ličio na prazan prostor sa zaboravljenom pozelenelom statuom Žozefin Tašer de la Pažeri, kasnije Boarne. Tek što smo se smestili u pustom hotelu, Tunižanin i ja, još uzbuđeni od prepodnevnih događaja, krenusmo iznajmljenim kolima u pravcu Lazareta da bismo umirili svoje saputnike, a naročito dve mlade Nemice koje su nam tokom putovanja nagovestile da bi bez oklevanja prevarile svoje muževe kad bi samo mogle da se okupaju. Lazaret je, u tom pogledu, samo pojačao naše razočaranje.

Dok je stari ford brektao u prvoj brzini po džombastom putu, i dok sam sa oduševljenjem prepoznavao mnoge biljne vrste koje sam prvi put video u Amazoniji, ali čija ću nova imena ovde naučiti: kajmit umesto fruta do conde — nalik artičoki zatvorenoj u krušku — korosol, a ne više graviola, papaja umesto mammão, sapotija umesto mangabeira, pred oči su mi navirali skorašnji mučni prizori i pokušavao sam da ih uporedim s drugim sličnim iskustvima. Naime, mnogi moji saputnici krenuli su u ovu nepredviđenu pustolovinu iz luke spokojnog života, i mešavina podlosti i gluposti na koju su ovde naišli izgledala im je kao nešto nečuveno, besprimerno i izuzetno, nešto lično između svakog od njih pojedinačno i njihovih tamničara u jedinstvenoj međunarodnoj katastrofi. Ali meni, budući da sam video sveta i da sam, tokom prethodnih godina, dospevao u ne baš svakodnevne situacije, ta vrsta iskustava nije bila sasvim tuđa. Znao sam da ona lagano i postepeno izbijaju poput

kakvog podmuklog znoja čovečanstva zasićenog sopstvenom brojnošću i sve većom složenošću sopstvenih problema, iz kože nadražene neprestanim trenjem materijalnih i duhovnih razmena umnoženih intenzivnim saobraćanjem. Na ovoj francuskoj zemlji, rat i poraz samo su ubrzali jedan opšti proces, stvorili plodno tlo za trajnu infekciju koja više nikad neće potpuno nestati s lica zemlje, jer će uvek izbijati u nekoj novoj tački čim bude pobedena u drugoj. Nisam se prvi put ovde sreo sa svim tim glupim, odvratnim i lakomislenim pojavama koje društvene grupe luče poput gnoja kad god izgube distancu.

Koliko juče, nekoliko meseci pre objave rata, prilikom povratka u Francusku, šetao sam centrom Baije, od jedne do druge crkve; a kažu da ih u tom gradu ima trista šezdeset pet, to jest, po jedna za svaki dan u godini, i da svaka po stilu i unutrašnjoj dekoraciji odgovara određenom danu i godišnjem dobu. Bio sam potpuno zaokupljen fotografisanjem arhitektonskih detalja, a svuda me je pratila grupa polugole crne dečurlije uz povike ara o retrato! tira o retrato! "Slikaj nas!“ Dirnut tako ljupkom dečjom prošnjom — radije bi fotografiju, koju možda nikad neće videti, nego nekoliko novčića — pristajem da napravim jedan snimak kako bih im udovoljio. Nisam odmakao ni sto metara kad mi se nečija ruka spustila na rame: dva inspektora u civilu, koja su me sledila u stopu od početka moje šetnje, obavestiše me da sam upravo neprijateljski postupio prema Brazilu; ta fotografija, upotrebljena u Evropi, nesumnjivo će potvrditi legendu da ima Brazilaca crne boje kože i da dečaci u Baiji idu bosonogi. Pritvorili su me, srećom nakratko, jer je brod trebalo da isplovi.

Taj brod mi je izvesno donosio nesreću; jedva nekoliko dana ranije doživeo sam sličnu pustolovinu, tog puta pri ukrcavanju na doku luke Santos: tek što sam kročio na brod, jedan komandant brazilske mornarice u raskošnoj uniformi, koga su pratila dva vojnika pomorske pešadije s bajonetom na puškama, sproveo me je kao zarobljenika u moju kabinu. Bilo je potrebno četiri do pet sati da bi se objasnio taj čudnovati postupak: francusko-brazilska ekspedicija koju sam predvodio godinu dana morala je, po novom propisu, da deli sve zbirke između dve zemlje. Podela se obavljala pod nadzorom Nacionalnog muzeja Rio de Žaneira, koji je o tom propisu odmah obavestio sve luke u zemlji: ako bih pokušao da ostvarim neke mračne planove i pobegnem iz zemlje s tovarom lukova, strela i perjanica većim od onog koji pripada Francuskoj, morali su sve učiniti da me u tome spreče. Međutim, po povratku ekspedicije, muzej iz Rija je odlučio da ustupi brazilski deo jednom naučnom institutu iz Sao Paola; savesno su me obavestili da zbog toga izvoz francuskog dela mora da se obavi preko Santosa, a ne preko Rija, ali su pri tom izgubili iz vida da je za to merodavan drugi pravilnik, donet pre godinu dana, pa sam proglašen kriminalcem na osnovu propisa koji su zaboravili njegovi autori, ali ne i izvršitelji.

Srećom, u to vreme je u srcu svakog brazilskog činovnika dremao anarhista, koji se hranio duhovnim mrvicama izvađenim iz Voltera i Anatola Fransa — oni su, naime, opstali kao deo nacionalne kulture čak i u najvećoj zabiti ("O, gospodine, vi ste Francuz! O, Francuska! Anatol, Anatol!", uzvikivao je uzbuđeno, dok me je stezao u zagrljaj, jedan starac iz neke provincijske varošice koji nikad ranije nije sreo nijednog mog zemljaka.) Uz to, poučen iskustvom, odvojio sam neophodno vreme da iskažem svoje osećanje divljenja prema brazilskoj državi, a posebno prema pomorskim vlastima, čime sam vešto dotakao neke osetljive žice; posle nekoliko sati hladnog znojenja (pošto sam konačno odlazio iz Brazila, etnografske zbirke su bile pomešane u koferima s mojim ličnim stvarima i knjigama, te sam na mahove strahovao da će sve to ostati razbacano na doku kad brod digne sidro) izdiktirao sam svom sagovornik u oštrouman izveštaj koji je njemu pripisivao slavu da je, dopuštajući mi da odem s prtljagom, poštedeo svoju zemlju međunarodnog sukoba i s njim povezanog poniženja.

Doduše, možda ne bih bio toliko hrabar da nisam bio pod utiskom jedne uspomene koja je južnoameričkoj policiji oduzimala svaku ozbiljnost. Dva meseca ranije, proveo sam nekoliko dana u jednom velikom selu u Donjoj Boliviji, u društvu doktora Ž. A. Velara, čekajući avion koji je trebalo da nam donese poštu. Godine 1938. avijacija nije mnogo ličila na današnju. Preskačući izvesne etape progresa, ona je u zabačenim krajevima Južne Amerike svesrdno obavljala ulogu taljiga za seljake, koji su dotad gubili više dana putujući do obližnjeg vašara na konju ili peške. Sad im je let od nekoliko minuta (ali, istini za volju, često sa zakašnjenjem od više dana) omogućavao da putuju, najčešće u čučećem položaju među kokoškama i patkama, jer su ti aviončići bili pretrpani čudnovatom mešavinom bosonogih seljaka, živine i sanduka koji su bili preteški i preveliki da bi se mogli preneti šumskim stazama.

Dakle, dokono smo tumarali ulicama Santa Kruza de la Sijera; one su se u kišnoj sezoni pretvorile u blatnjave bujice i mogle su se prelaziti samo zahvaljujući krupnom kamenju, poredanom u pravilnim razmacima poput klinova koji preprečuju put vozilima na neprohodnim deonicama puta, kad je jedna patrola primetila naša nepoznata lica, što je bio dovoljan razlog da nas privede i zadrži u nekakvoj luksuznoj, slabo korišćenoj prostoriji da tu sačekamo čas razjašnjenja: bila je to bivša palata provincijskog guvernera, sa zidovima prekrivenim izrezbarenim i zastakljenim policama koje su bile ispunjene bogato uvezanim debelim knjigama; redovi knjiga bili su prekinuti samo jednom pločom, takode zastakljenom, s krajnje neočekivanim kaligrafskim zapisom koji ovde prevodim sa španskog: "Pod pretnjom oštrih kazni, najstrože je zabranjeno cepati stranice arhiva i upotrebljavati ih za neke lične ili higijenske namene. Biće kažnjen svako ko prekrši ovu zabranu."

Istini za volju, moj položaj na Martiniku popravio se zahvaljujući intervenciji jednog visokog činovnika Ministarstva saobraćaja, koji je iza pomalo hladne uzdržanosti skrivao osećanja veoma različita od onih u zvaničnim krugovima; tome su možda bile uzrok i moje česte posete jednom verskom listu u čijim su kancelarijama oci ne znam kog reda nagomilali sanduke krcate arheološkim materijalom iz vremena indijanske vladavine; u slobodno vreme sam pravio inventar te grade.

Jednog dana sam ušao u dvoranu Okružnog suda za vreme nekog suđenja; bila je to moja prva i poslednja poseta sudnici. Sudilo se nekom seljaku koji je u tuči odgrizao komad uha svom protivniku. Optuženi, tužilac i svedoci govorili su živahnim kreolskim jezikom čijaje kristalna svežina unosila u čitav prizor nešto neprirodno. Njihovi iskazi su bili prevođeni trojici sudija; ovi su zbog vrućine teško podnosili svoje crvene toge obrubljene krznom, kojima je vlaga u vazduhu oduzela svaki sjaj, pa su sad padale niz njihova tela kao okrvavljeni zavoji. Tačno posle pet minuta, prekom crncu je izrečena kazna od osam godina zatvora. U mojim očima, pravda je uvek bila, i uvek će biti, povezana s preispitivanjem, opreznošću, poštovanjem. Zaprepastila me je lakomislenost s kojom se ovde tako brzo odlučivalo o sudbini jednog ljudskog bića. Nisam mogao da shvatim da sam prisustvovao realnom događaju. Do danas me ni najfantastičniji ni nagroteskniji san nije prožeo tolikom nevericom.

Moji saputnici s broda duguju svoje oslobođenje sukobu između pomorskih vlasti i trgovaca. Dok su ih jedni smatrali špijunima i izdajnicima, drugi su u njima videli izvor profita koji se nije mogao dobro iskoristiti dok je bio zatvoren u Lazaretu, iako je i tu — boravak bio plaćen. Ovi drugi razlozi su na kraju prevagnuli i, tokom petnaestak dana, svi su bili slobodni da potroše preostale francuske novčanice, pod budnom prismotrom policije koja je oko svakog, a naročito oko žena, plela mrežu iskušenja, provokacija, zavođenja i kazni. Istovremeno, svi su moljakali vize u dominikanskom konzulatu, osluškivali glasine o dolasku hipotetičnih brodova koji bi nas odatle mogli izbaviti. Situacija se ponovo promenila kad su seoski trgovci, ljubomorni na prefekturu, istakli svoje pravo na jedan deo izbeglica. Preko noći su svi bili prisilno smešteni po selima u unutrašnjosti; i tog puta sam se izvukao, ali kako sam bio oran da pođem za svojim lepim prijateljicama do njihovog novog boravišta u podnožju planine Pele, toj poslednjoj policijskoj mahinaciji imam da zahvalim za nezaboravne šetnje po ostrvu čijaje egzotičnost mnogo klasičnije prirode nego južnoamerička: tamni agat obrastao travom i uokviren oreolom plaža od crnog peska prošaranog srebrnim odsjajima i doline uronjene u mlečnobelu maglu koja jedva nagoveštava — pre svega svojim stalnim kapanjem, dakle, više uhu nego oku — džinovsku, paperjastu i nežnu penu razgranate paprati nad živim fosilima njenih stabala.

Iako sam dotad bio u boljem položaju nego moji saputnici, ništa manje nisam bio zaokupljen jednim problemom koji ću pomenut i zato što je pisanje ove knjige zavisilo od njegovog rešenja, a ono, kao što ćemo videti, nije došlo bez teškoća. Kao jedino blago nosio sam sa sobom sanduk pun dokumenata sa ekspedicije: jezička i tehnološka kartoteka, putni dnevnik, terenske beleške, mape, planovi i fotografski negativi — hiljade listova, fascikli i klišea. Tako sumnjiva zbirka prešla je demarkacionu liniju po cenu znatne opasnosti za svog prenosioca. Po tome kako smo dočekani na Martiniku, zaključio sam da ne smem dopustiti carini, policiji i Drugoj kancelariji Admiraliteta da makar samo i zaviri u nešto što bi im svakako izgledalo kao šifrovana uputstva (na primer, rečnici urođeničkih jezika) i kao katalog strateške opreme ili planovi za invaziju (mape, sheme i fotografije sa ekspedicije). Odlučio sam, dakle, da taj sanduk proglasim tranzitnim, te je on zapečaćen i smešten u carinski magacin. Prema obaveštenjima koja sam kasnije dobio, trebalo je da napustim Martinik na nekom stranom brod u u koji bi moj sanduk bio natovaren ne prošavši carinski pregled (nisam se lako izborio za taj kompromis). Ako sam nameravao da se vratim u Njujork na palubi "Omala“ (pravog sablasnog broda koji su moji saputnici iščekivali mesec dana pre no što se zaista pojavio jednog lepog jutra,

sveže obojen i nalik kakvoj velikoj igrački iz nekog drugog veka), sanduk je prvo morao ponovo da ude na Martinik i da tek onda s njega isplovi. To nije dolazilo u obzir, i zato sam isplovio za Portoriko jednim besprekorno belim švedskim brodom za prevoz banana; tokom četiri dana putovanja, uživao sam u mirnoj i gotovo usamljeničkoj plovidbi — na brodu nas je bilo samo osmoro — kao u kakvoj naknadno doživljenoj čari proteklih vremena. Dobro je što sam iskoristio taj predah.

Posle francuske policije došla je američka. Tek što sam kročio u Portoriko, otkrio sam dve stvari: tokom nekoliko meseci koji su prošli od odlaska iz Marseja, u Sjedinjenim Državama se promenio zakon o imigraciji, i dokumenti koje mi je poslala Nova škola za društvena istraživanja (New School for Social Research) nisu odgovarali novim propisima; još je ozbiljnije bilo to što su sumnje koje sam pobudio kod policije Martinika svojim etnografskim materijalom, i koje sam tako mudro otklonio, ponovo iskrsle kod američke policije, i to u još većoj meri. Naime, dok su me u For-de-Fransu smatrali jevrejskim masonom, plaćenikom Amerikanaca, u SAD sam dobio prilično gorku satisfakciju kad sam ustanovio da sam, s njihovog stanovišta, po svoj prilici emisar Višija, ako ne i Nemaca. Iščekujući da Nova škola (kojoj sam smesta telegrafisao) udovolji zahtevima novog zakona, i posebno da u Portoriko pristigne neki specijalista FBI kadar da čita francuski (svestan da tri četvrtine izraza u mojim kartotekama nisu francuski, već potiču iz gotovo nepoznatih dijalekata centralnog Brazila, drhtao sam od pomisli na vreme potrebno da se i za to pronađe stručnjak), imigraciona služba odlučila je da me zadrži, i to o trošku brodske kompanije, u jednom neprivlačnom hotelu koji je potpuno odgovarao španskoj tradiciji i gde sam se hranio kuvanom govedinom i leblebijama, dok su dva vrlo prljava i neobrijana domorodačka policajca i danju i noću dreždala ispred mojih vrata.

Dobro se sećam da mi je u predvorju tog hotela Bernard Goldšmit, koji je doputovao istim brodom i odmah postao direktor Komesarijata za atomsku energiju, objasnio jedne večeri princip atomske bombe i otkrio mi (bio je to maj 1941) da su najmoćnije zemrje otpočele naučnu trku koja će najbržoj zajamčiti pobedu u ratu.

Posle nekoliko dana, moji poslednji saputnici već su rešili svoje lične teškoće i krenuli u Njujork. Ja sam ostao u San Huanu, s dvojicom neizbežnih policajaca; oni su me revnosno pratili kad god bih poželeo da odem na neko od tri mesta koja su mi bila dozvoljena: u francuski konzulat, banku i imigracionu službu. Za svako drugo odredište morao sam da tražim posebnu dozvolu. Jednog dana mi je odobreno da odem na univerzitet; moj službeni čuvar je tom prilikom pokazao izvesnu obzirnost i nije ušao sa mnom: čekao je na ulazu da bi me poštedeo poniženja. A pošto su se on i njegov drugar dosađivali, ponekad bi prekršili propis i dozvolili mi da ih, na njihovu inicijativu, povedem u bioskop. Između mog oslobođenja i ukrcavanja proteklo je samo četrdeset i osam sati; imao sam samo toliko vremena za razgledanje ostrva pod ljubaznim vodstvom g. Kristijana Bela, tada generalnog konzula, u kome sam u tim neobičnim okolnostima na svoje veliko iznenađenje pronašao kolegu amerikanistu punog priča o plovidbi na jedrenjaku duž južnoameričkih obala. Nedugo pre toga, iz jutarnje štampe saznao sam za dolazak Žaka Sustela; on je obilazio Antile nastojeći da Francuze koji su tu bili nastanjeni pridobije za generala De Gola. I za susret s njim morao sam tražiti odobrenje.

U Portoriku sam, dakle, stupio u kontakt sa Sjedinjenim Državama. Udisao sam, prvi put u životu, mlaki miris firnajsa i wintergreen-a (drukčije nazvanog kanadski čaj), mirisnih krajnosti između kojih se prostire američki komfor: od automobila do toaleta, preko radio-aparata, slatkiša i paste za zube; pokušavao sam da odgonetnem šta se, iza maske od pudera, krije u glavi crvenokosih gospođica u dragstorima, odevenih u svetloljubičaste radne uniforme. Tu sam takođe, iz prilično neobične perspektive Velikih Antila, prvi put uočio tipične aspekte američkog grada: po lakoći gradnje, po posebnom nastojanju da se ostavi utisak i primame prolaznici, on liči na neprestanu Svetsku izložbu, samo što se ovde čovek osećao kao u španskom paviljonu.

Nepredvidljivost putovanja često donosi takve obrte. Činjenica da sam prve nedelje na tlu Sjedinjenih Država proveo u Portoriku omogućila mi je da ubuduće ponovo otkrivam Ameriku u Spaniji. Kao što me je, uostalom, mnogo godina kasnije, prva poseta jednom engleskom univerzitetu u kampusu s neogotskim građevinama u Daki, u istočnom Bengalu, navela da Oksford vidim kao Indiju koja se otarasila blata, truleži i neobuzdanog rastinja.

Inspektor FBI stiže tri nedelje po mom iskrcavanju u San Huanu. Trčim na carinu, otvaram sanduk, to je svečan trenutak. Učtivi mladić kreće ka meni, izvlači nasumice jednu fasciklu, oči mu dobijaju tvrd i strog izraz, ljutito mi se obraća: "Ovo je nemački!" Posredije, zapravo, referenca na jedno klasično delo fon den Štajnena, mog slavnog i dalekog prethodnika u centralnom Mato Grosu, Unter den

Naturvölkern Zentral-Brasiliens, Berlin, 1894. Trenutno umiren tim objašnjenjem, toliko iščekivani stručnjak prestaje da se zanima za čitavu tu stvar. Sve je u redu, O.K., primljen sam na američko tlo, slobodan sam.

Treba se zaustaviti. Svaka od tih sitnih pustolovina budi sećanje na neku drugu. Neke od njih, poput ovih o kojima sam upravo govorio, vezane su za rat, a druge, poput onih s početka, zbile su se pre njega. Mogao bih dodati i neke skorašnje, ako bih posegnuo za doživljajima sa azijskih putovanja koja se protežu do ovih poslednjih godina. Što se pak mog ljubaznog inspektora FBI tiče, danas ga ne bi bilo tako lako zadovoljiti. Vazduh je svuda postao jednako težak.

IV TRAŽENJE MOĆI

Te sumnjive mirise i uskovitlane vetrove, preteče dubljih poremećaja, nagovestio mi je jedan beznačajan događaj koji mi se urezao u svest kao kakvo predskazanje. Pošto sam odustao od obnavljanja ugovora na univerzitetu Sao Paola da bih se posvetio dugom pohodu po unutrašnjosti zemlje, preduhitrio sam svoje kolege i ukrcao se, nekoliko nedjelja pre njih, na brod koji je trebalo da me odvede u Brazil; prvi put posle četiri godine bio sam jedini univerzitetski profesor na brodu; prvi put je bilo mnogo putnika: poslovni ljudi iz inostranstva i čitavo ljudstvo jedne vojne misije koja se zaputila u Paragvaj. To putovanje se veoma razlikovalo od onih koja sam poznavao i nije bilo ni traga od nekadašnje vedre atmosfere na brodu. Oficiri i njihove supruge shvatili su transatlantsko putovanje kao kolonijalnu ekspediciju, a svoju službu instruktora u jednoj, sve u svemu, prilično skromnoj vojsci kao predstojeću okupaciju pobeđene zemlje, za koju su se, barem moralno, pripremali na palubi pretvorenoj u vojni poligon, pri čemu je uloga domorodaca pripala civilnim putnicima. Ovi više nisu znali kud da pobegnu od bučne bahatosti čije se neprijatno dejstvo osećalo čak i na pasareli. Držanje komandanta misije bilo je suprotno držanju njegovih podređenih; njega i njegovu ženu krasile su diskretnost i predusretljivost; jednog dana su mi se pridružili u slabo posećenom kutku, gde sam se sklonio od buke, i stali da se raspituju o mojim prošlim radovima i cilju moje misije; nekolikim aluzijama nagovestili su mi da su oni samo nemoćni i trezveni svedoci zbivanja na brodu. Suprotnost je bila veoma upadljiva i, reklo bi se, skrivala neku tajnu; tri-četiri godine kasnije, setio sam se tog događaja kad sam u novinama video ime tog oficira čiji je lični položaj bio zaista paradoksalan.

Da li sam tada prvi put shvatio da su me tako obeshrabrujuće okolnosti u drugim krajevima sveta konačno nečem naučile? Putovanja, čarobni kovčeg pun divnih nada i snova, nikad vam više neće izručiti svoje neokrnjeno blago. Jedna pomahnitala civilizacija, koja se odveć brzo umnožava, zauvek je uništila morske tišine. Miris tropa i svežinu živih bića zagadilo je neko vrenje sumnjivih zadaha, koje umrtvljuje naše želje i tera nas da sakupljamo plesnive uspomene.

Kako bismo danas, kad se polinežanska ostrva, preobražena u nosače aviona čvrsto usidrene na dnu Južnih mora, dave pod betonom, kad čitava Azija poprima izgled bolesne zone, kad sirotinjska naselja podignuta od lima izjedaju Afriku, kad trgovačka i vojna avijacija skrnavi čistotu američkih ili melanežanskih šuma, mogli očekivati da putovanje kao bekstvo od te civilizacije vodi nečem drugom do suočavanju s najnesrećnijim oblicima naše istorijske egzistencije? Ova velika zapadna civilizacija uspela je da proizvede čuda u kojima uživamo, ali je njihova cena visoka. Kao svoje najslavnije delo, stub na kojem se uzdižu gradevine nečuvene složenosti, zapadnjački red i harmonija iziskuju uništenje ogromne mase zloćudnih uzgrednih proizvoda koji zagađuju zemlju. Putovanja nam danas, pre svega, pokazuju naše smeće bačeno u lice čovečanstva.

Sad razumem strast, ludilo i neverodostojnost putničkih kazivanja. Ona donose privid onog što više ne postoji, a što je neophodno da bi se izbegla mučna izvesnost o dvadeset hiljada prokockanih godina istorije.

Tu se više ništa ne može: civilizacija više nije onaj osetljivi cvetak koji se čuvao i mukotrpno gajio u nekoliko zaštićenih kutaka teritorije bogate rustičnim vrstama, opasnim zbog njihove vitalnosti, ali i dragocenim jer omogućavaju raznovrsnost i ojačavanje semena. Čovečanstvo se ugnezdilo u monokulturu i posvetilo proizvodnji masovne civilizacije kao repe. Na njegovom jelovniku će se ubuduće nalaziti samo to jelo.

Nekad su ljudi žrtvovali život u Indiji ili na oba američka kontinenta da bi doneli robu koja nam danas izgleda smešna: drvo za ugalj (bois de braisé), po kojem je Brazil dobio ime, crveni pigment ili biber, za kojim je, u doba Anrija IV, dvor toliko ludovao da su se njegova zrna grickala čak i u bombonama. Ti

podsticaj i za čula vida i mirisa, ta vesela toplina za oči, to izvrsno peckanje na jeziku pridodati su novom registru čulne klavijature jedne civilizacije koja nije ni slutila koliko je bljutava. Treba li stvar još jednom obrnuti i reći da moderni naslednici Marka Pola donose iz tih istih zemalja, ovog puta u obliku fotografija, knjiga i kazivanja, moralne začine koji su još potrebniji našem društvu uronjenom u dosadu?

Sledeće poredenje mi izgleda značajnije. Naime, moderni začini su, sviđalo se to nama ili ne, falsifikovani, i to ne zbog njihove čisto psihološke prirode, već zato što pripovedač, koliko god bio pošten, ne može, ili više ne može da nam ih donese u njihovom autentičnom obliku. Da bismo ih svarili, moramo, pomoću jedne manipulacije koja je nesvesna samo kod najprostodušnijih, probrati i prosejati uspomene, i ono što je puka imitacija zameniti pravim doživljajem. Ovako izgledaju te istraživačke priče: to i to pleme, opisano kao divlje i do dan-danas verno običajima ne znam kog primitivnog čovečanstva karikiranog u nekoliko površnih poglavlja, proučavao sam kao student mnogo nedelja na osnovu radova koje su mu, pre pedeset godina, ili čak sasvim nedavno, posvetili naučnici, pre no što su ga dodir s belcima i epidemije svele na šačicu bednih izroda. Ta druga grupa koju je, kako kažu, otkrio i za četrdeset i osam sati proučio jedan vrlo mlad putnik, uočena je (što nije beznačajno) dok je prelazila sa svoje teritorije u privremeni logor, koji je taj mladić naivno smatrao njihovim stalnim prebivalištem. Pri tom su se brižljivo zabašurivali načini pristupa toj grupi kako bi se prikrilo postojanje misionarske stanice koja već dvadeset godina održava neprestane veze sa urođenicima i malog motornog broda koji plovi duboko u unutrašnjost tog područja; međutim, vično oko je na fotografijama odmah uočavalo njihovo prisustvo po izdajničkim detaljima: u poneki kadar je, uprkos brižljivosti, dospelo kakvo zarđalo bure koje je u tom devičanskom svetu služilo kao lonac.

Ispraznost tih pretenzija, naivna lakovernost koja ih prihvata pa čak i podstiče, zasluga kojom se pravdaju toliki zaludni napori (na stranu činjenica da oni doprinose daljem propadanju, iako to brižljivo prikrivaju) — sve to ukazuje na snažne psihološke pobude aktera i njihove publike, čijem osvetljavanju bi moglo pomoći proučavanje nekih urođeničkih institucija. Etnografija, naime, mora dati svoj doprinos razumevanju mode koja ka njoj usmerava sve te medveđe usluge.

U mnogim severnoameričkim plemenima, društveni ugled svakog pojedinca određenje okolnostima ispita kojem se podvrgavaju dečaci kad stupe u pubertet. Neki moraju da proved u određeno vreme sami na splavu bez hrane; drugi se osamljuju u planini, izloženi divljim zverima, hladnoći i kiši. Danima, nedeljama ili mesecima lišavaju se hrane: jedu samo proste namirnice, ili gladuju tokom dugih perioda, a njihovo fiziološko propadanje još se i ubrzava sredstvima za povraćanje. Koriste se sva moguća sredstva za prekoračivan]e običnog ljudskog iskustva: dugotrajne ledene kupke, svojevoljna odsecanja jednog ili više zglavaka, kidanje tetiva tako što se pod leđne mišiće umetn u metalni klinovi privezani za težak tovar koji valja vući. A kad nisu izloženi takvim krajnostima, moraju se iscrpljivati besmislenim trudom: čupaju dlaku po dlaku s tela, ili iglicu po iglicu s jelovih grana, dok ih potpuno ne ogole, ili izdubljuju kamene blokove.

Oni se nadaju da će u stanju potpune zatupljenosti, slabosti ili sumanutosti, u kakvo ih dovode ta iskušenja, uspeti da stupe u dodir s natprirodnim svetom. Dirnuta jačinom njihovih patnji i molitvi, magijska životinja moraće da im se odazove; ukazaće im se njihov budući duh zaštitnik, ime koje će otad nositi i posebna moć, svojstvena zaštitniku, koja će im u njihovoj društvenoj grupi obezbediti određene privilegije i društveni položaj.

Imamo li utisak da ti urođenici ne mogu ništa očekivati od društva? Institucije i običaji izgledaju im slični kakvom mehanizmu čije jednolično funkcionisanje ništa ne prepušta slučaju, sreći ili talentu. Oni mogu uticati na sudbinu samo ako se odvaže da odu u opasne granične predele gde društvene norme gube smisao i gde, u isti mah, nestaju sigurnost i zahtevi grupe: da odu, dakle, do samih granica ustanovljenog poretka, fizičke izdržljivosti i psihičke i moralne patnje. Naime, upravo na toj nepostojanoj ivici čovek se izlaže ili opasnosti da se prevali na drugu stranu i da se više nikad ne vrati ili, naprotiv, da stekne, u ogromnom okeanu neiskorišćenih ljudskih snaga koji okružuje čovečanstvo podvrgunto strogim pravilima, jednu ličnu zalihu moći koja na mesto društvenog poretka, inače nepromenljivog, stavlja igru u kojoj se može sve izgubiti.

U svakom slučaju, i takvo tumačenje moglo bi biti površno. Naime, u tim plemenima američkih ravnica ili visoravni još nema individualnog verovanja koje bi se suprotstavilo kolektivnoj doktrini. Tu sva dijalektika počiva na običajima i filozofiji grupe. Pojedinac uči od grupe; verovanje u duhove

zaštitnike je grupni čin, i čitavo društvo uči svoje članove da se u okviru društvenog poretka nemaju čemu nadati, osim po cenu besmislenog i očajničkog pokušaja da iz njega izađu.

Može li se prevideti do koje je mere to "traganje za moći“ ponovo istaknuto kao vrednost u naivnom odnosu između publike i "njenih“ istraživača u savremenom francuskom društvu. I tu, od puberteta, dečaci traže dozvolu da se odazovu podsticajima koji im se nameću od najranijeg detinjstva, i da se što brže uključe, na ovaj ili onaj način, u svoju civilizaciju. To se može postići visinom, penjanjem na nekoliko planina, ili dubinom, spuštanjem u ponore, ali i horizontalno, odlaskom u srce dalekih krajeva. Konačno, to traženo preterivanje može pripadati moralnom poretku, kao kod onih što sami sebe dovode u najteže situacije koje se, prema postojećim saznanjima, ne mogu preživeti.

Društvo je potpuno ravnodušno prema takozvanim racionalnim rezultatima tih pustolovina. Ta svedočanstva nisu ni naučna otkrića ni prilog poeziji i književnosti: ona su najčešće zapanjujuće siromašna. Važna je činjenica da se pokušalo, a ne predmet pokušaja. Kao u našem urodeničkom primeru, mladić koji se tokom nekoliko nedelja ili meseci odvojio od grupe da bi se izložio jednom krajnje teškom stanju (nekad sa ubeđenjem i iskrenom željom, nekad, naprotiv, oprezno i prepredeno — urođenička društva poznaju te nijanse), vraća se kao posednik određene moći, koja se kod nas izražava člancima u novinama, velikim tiražima i predavanjima s rasprodatim ulaznicama, ali čiji magijski karakter potvrđuje proces automistifikacije same grupe, što objašnjava tu pojavu u svim slučajevima. Naime, ti primitivci koje je dovoljno posetiti da bismo se vratili posvećeni, ti vrhovi pod ledom, te pećine i duboke šume, hramovi uzvišenih i korisnih otkrovenja su, zapravo, sa različitih razloga, neprijatelji jednog društva koje samo za sebe izvodi komediju njihovog oplemenjivanja čim mu pođe za rukom da ih uništi, ali koje bi prema njima osećalo samo užasavanje i odvratnost kad bi moralo da ih posmatra kao istinske neprijatelje. Jadna lovino uhvaćena u zamku mehaničke civilizacije, vi divljaci amazonskih prašuma, vi slabe i bespomoćne žrtve, mogu rezignirano da prihvatim udes koji vas uništava, ali me ne može prevariti bajanje istraživača, neuverljivije od vašeg, koji pred nezasitom publikom maše albumima kodahroma kao što vi mašete svojim maskama. Veruje li on da će se pomoću njih domoći vaših čini? I nije mu dosta što vas uništava, nije toga čak ni svestan, potrebno mu je da vašim senima grozničavo utaži nostalgični kanibalizam istorije kojoj ste vi već podlegli.

Zar ću ja, otpisani prethodnik tih trkača kroz prašumu, biti jedini kome je u rukama ostao samo pepeo? Zar će jedino moj glas svedočiti o neuspehu tog bekstva u nepoznato? Poput mitskog Inidjanca, otišao sam onoliko daleko koliko zemlja dopušta, i kad sam stigao na kraj sveta, ispitivao sam živa bića i stvari i uvek nailazio na razočaranje: "Ostao je tu u suzama, molitvama i jecajima. A ipak nije čuo nikakav tajanstveni šum, niti je mogao zaspati kako bi u snu bio prenet u hram magijskih životinja. Nije mu preostala ni najmanja nada: niko mu nije dao nikakvu moć..."

San, "bog divljaka", kako su govorili stari misionari, uvek bi mi skliznuo kroz prste poput neuhvatljive kuglice žive. Gde mi je ostavio nekoliko sjajnih komadića? U Kujabi, gde je nekad iz tla izviralo zlatno grumenje? U Ubatubi, danas opusteloj luci, gde su pre dvesta godina tovarili galije? U preletu nad pustinjama Arabije, ružičastim i zelenim poput školjkinog sedefa? Možda u Americi ili u Aziji? Na sprudovima Nove Zemlje, na bolivijskim visoravnima ili na brežuljcima burmanske granice? Biram jedno ime kojem legenda i dalje poklanja poverenje i ugled: Lahor.

Teren za avijaciju u nekom malom predgrađu; beskrajne avenije s dva reda drveća i vila; na ograđenom prostoru hotel koji podseća na normansku ergelu, sastavljen od nekoliko istovetnih zgrada čija vrata u ravnom nizu, kao na malim konjušnicama, vode u identične apartmane: napred salon, pozadi kupatilo, a u sredini spavaća soba. Kilometar duga avenija vodi na trg potprefekture, odakle polaze druge avenije; duž njih se nalaze retke prodavnice i zanatske radnje: apoteka, fotograf, knjižara, časovničar. Kao zatočeniku tog besmislenog prostranstva, cilj mi već izgleda izvan domašaja. Gde je onaj stari, pravi Lahor? Da bi se do njega došlo na kraju tog nevešto nasađenog i već oronulog predgrađa, valja preći još kilometar bazara; tu je jedna zlatarska radnja dostupna plitkom džepu, gde se mehaničkom testerom zlato rasteže u listove debljine lima, a u njenom neposrednom susedstvu nalaze se kozmetičari, prodavnice lekovitog bilja i uvozne robe od plastike. Da li ću konačno doći do njega tim senovitim uličicama, gde se pribijam uza zidove da bih propustio stada ovaca s runom obojenim u plavo ili ružičasto, bivole — svaki je veliki kao tri krave — koji vas prijateljski gurkaju ili, češće, kamione? Ispred ovih trošnih drvenih kuća, na kojima je zub vremena ostavio svoj trag? Mogao bih da nazrem njihova čipkasta i izrezbarena pročelja kad moj pogled ne bi ometala metalna paučina

koja se proteže preko celog grada, od zida do zida. S vremena na vreme, naravno, na nekoliko časaka, na nekoliko metara, izroni iz dubina vremena pokoja slika ili odjek. U uličici s kovnicama zlata i srebra razlegne se spokojan i jasan zveket, kao da kakav kućni duh s hiljadu ruku rasejano udara po ksilofonu. Izlazim otud i odmah upadam u široke trake avenija koje oštro razdvajaju ruševine kuća starih petsto godina (posledica nedavnih nereda), ali tako često uništavanih i obnavljanih da njihova nepojmljiva oronulost više ne zna za godine. Takav sam ja bio putnik, arheolog prostora koji se uzalud trudi da ponovo otkrije egzotiku pomoću parčića i krhotina.

Na taj način iluzija podmuklo plete svoje zamke. Voleo bih da sam živeo u doba pravih putovanja, kad se pred putnikom u punom sjaju pružao prizor koji još nije bio iskvaren, zagađen i uklet; da to područje nisam pohodio u sopstvenoj koži, već kao Bernije, Tavernije i Manuči... Kad igra pretpostavki jednom otpočne, nema joj kraja. Kada je trebalo videti Indiju, u koje je doba proučavanje brazilskih divljaka moglo doneti najčistije zadovoljstvo, kad smo ih mogli upoznati u najmanje iskrivljenom obliku? Da li je bilo bolje doći u Rio u XVIII veku s Bugenvilom ili u XVI veku s Letijem i Teveom? Svakih pet godina unazad omogućavaju mi da spasem neki običaj, da upoznam još neku svetkovinu ili verovanje. Ali odveć dobro poznajem tekstove da ne bih znao da se vraćanjem sto godina unazad u isti mah lišavam informacija i zanimljivosti koje mogu obogatiti moje razmišljanje. Nalazim se pred krugom u koji ne mogu zakoračiti: što su manje ljudske kulture bile kadre da međusobno komuniciraju i kvare jedna drugu, to su manje njihovi emisari mogli da uoče bogatstvo i značaj te raznovrsnosti. Na kraju krajeva, ja sam zatočenik jedne alternative: čas starinski putnik, suočen s čudesnim prizorom koji mu čitav ili gotovo čitav izmiče — još gore, koji u njemu izaziva podsmeh i odvratnost — a čas savremeni putnik u poteri za tragovima jedne iščezle realnosti. U oba ta slučaja sam na gubitku, i to većem no što se na prvi pogled čini: zar nisam ja, sa svojim uzdisanjem zbog senki, neprijemčiv za pravi prizor koji se uobličuje u ovom trenutku i za čije mi opažanje, na ovom stupnju ljudskosti, nedostaje odgovarajuće čulo? Za nekoliko stotina godina, na istom mestu, neki drugi, jednako očajan putnik, oplakivaće nestanak onoga što sam ja mogao videti, a što mi je promaklo. Kao žrtvu dvostruke nemoći, povređuje me sve što opažam i neprestano sebe prekorevam da nisam dovoljno pažljivo gledao.

Dugo sam bio paralisan tom dilemom, ali mi se sad čini da fluidni nemir postepeno nestaje. Neuhvatljivi oblici postaju jasniji, zbrka se lagano raspršuje. Čemu to treba da zahvalim ako ne proticanju godina? Uranjajući moje uspomene u svoju reku, zaborav ih nije samo istrošio i progutao. Čvrsta građevina koju je podigao od tih delića, da je mojim koracima bolju ravnotežu, a mom pogledu jasniji vidik. Novi red je zamenio stari. Između te dve sad razmaknute obale: mog pogleda i njegovog predmeta, godine koje su ih uništavale u isti mah su gradile gaz od krhotina. Prepreke su sve manje, obrušavaju se čitavi zidovi; vremena i mesta se sudaraju, staju jedno kraj drugog ili zamenjuju mesta, kao sedimenti koje je pomerio zemljotres stare kore. Poneki sićušan i drevan detalj pomalja se kao vrh, a čitavi slojevi moje prošlosti netragom nestaju. Naizgled nepovezani događaji iz raznorodnih perioda i područja klize jedni preko drugih, a onda iznenada zastanu, poput kakve tvrđave koju je projektovao arhitekta mudriji od moje istorije. "Svaki čovek", piše Šatobrijan, "nosi u sebi složen svet sačinjen od onoga što je video i voleo, kojem se neprestano vraća, čak i onda kad naizgled pohodi neki strani svet i u njemu se nastanjuje."[1] Sad je prelaz moguć. Na neočekivan način, vreme je prostrlo prevlaku između života i mene; bilo je potrebno dvadeset godina zaborava da bih se suočio s jednim starim iskustvom; upravo to što sam za njim tragao po čitavom svetu uskraćivalo mi je ranije njegov smisao i onemogućavalo mi da se s njim srodim.

Drugi deo — BELEŠKE S PUTOVANJA

V OSVRTANJA

Za moju karijeru bio je presudan jedan telefonski poziv, u devet sati ujutru, u nedelju, u jesen 1934. Javio mi se Selesten Bugle, tada direktor Ecole normale supérieure; on je već nekoliko godina prema meni pokazivao izvesnu blagonaklonost, doduše, pomalo hladnu i uzdržanu: prvo, ja nisam pohađao njegovu školu, i drugo — važnije — čak i da jesam, izvesno ne bih pripadao grupi njegovih miljenika, prema kojima je gajio vrlo ekskluzivna osećanja. Po svoj prilici, nije imao bolji izbor, i zato mi se odsečno obratio: "Želite li još da se bavite etnografijom? — Naravno! — Onda se odmah javite za mesto profesora sociologije na Univerzitetu Sao Paola. Predgrađa su puna Indijanaca; njima ćete moći da se bavite u slobodnom vremenu. Ali, svoju konačnu odluku morate saopštiti profesoru Dimi najkasnije u podne."

Brazil i Južna Amerika nisu mi tada mnogo značili. Ipak, i danas mi s kristalnom jasnoćom pred oči izlaze slike koje je u meni pobudio taj neočekivani predlog. Egzotični krajevi pojaviše mi se kao sušta suprotnost našima, a reč "antipodi" dobi u mojoj uobrazilji bogatije i naivnije značenje od doslovnog. Zapanjio bih se da sam čuo kako neka životinjska ili biljna vrsta može imati isti izgled na obe strane globusa. Svako drvo, svaka životinja, svaka vlat trave morali su biti potpuno različiti i na prvi pogled odavati svoju tropsku prirodu. Moja mašta je naslikala Brazil kao zatalasane krošnje palmi koje skrivaju neobičnu arhitekturu, a sve zajedno se kupa u egzotičnim mirisima; taj olfaktivni detalj se, izgleda, došunjao kroz nesvesnu homofoniju reči "Brazil" i "grésiller"[2], ali on objašnjava, bolje od svakog stečenog iskustva, to što i danas s Brazilom najpre povezujem miris nečeg nagorelog.

Iz današnje perspektive te slike mi ne izgledaju sasvim proizvoljne. Naučio sam da se do istine o nekoj situaciji ne dolazi svakodnevnim posmatranjem, već onim strpljivim i neravnomernim destilovanjem; Brazilu me je možda već tad privukla dvosmislenost mirisa koja je proizvela spontani kalambur kao prenosioca jedne simboličke pouke koju nisam uspeo jasno da izrazim rečima. Istraživanje je manje putovanje, a više prebiranje: samo prizor koji izmiče, delić predela i misao uhvaćena u letu omogućuju nam da razumemo inače jalove horizonte.

U ovom trenutku, ekstravagantna Bugleova napomena o Indijancima navodi me da razmišljam o nečem drugom. Kako je došao na pomisao da je Sao Paulo, makar i u njegovim predgrađima, urodenički grad? Svakako ga je pobrkao s Meksikom ili Tegusigalpom. Filozof koji je nekad napisao delo Kastinski sistem u Indiji, a da se ni u jednom času nije zapitao ne bi li bilo bolje da najpre tamo ode i nešto vidi sopstvenim očima ("u bujici događaja samo institucije ostaju na površini“ izjavio je oholo u svom predgovoru iz 1927) nije ni pomislio da bi kvalifikacija "urođenik“ mogla uticati na etnografsko istraživanje. Znamo, uostalom, da on nije bio jedini zvanični sociolog koji je pokazao takav nemar: ima mnogo sličnih primera.

Kako god bilo, ni sam u to vreme nisam bio dovoljno upućen da bih mogao da odbacim iluzije koje su odgovarale mojim planovima, utoliko pre što je i Žorž Dima imao mutne predstave o tamošnjoj situaciji: on je upoznao južni Brazil u doba kad istrebljivanje urođeničke populacije još nije bilo dovršeno, a društvo diktatora, feudalaca i mecena, u kojem se dobro osećao, nije mu ni najmanje pomoglo da bolje razume to pitanje.

Bio sam, dakle, zapanjen kad sam tokom jednog ručka, na koji me je poveo Viktor Margerit, iz usta brazilskog ambasadora u Parizu čuo zvuk zvaničnog zvona: "Indijanci? Avaj, dragi gospodine, oni su potpuno nestali pre više decenija. To vam je jedna vrlo tužna, rekao bih sramna stranica u istoriji moje zemlje. Ali portugalski kolonisti XVI veka bili su gramzivi i surovi ljudi. Možemo li im zameriti što su se priklonili opštoj okrutnosti običaja? Hvatali su Indijance, vezivali ih za otvore topovskih cevi i žive raznosili topovskom đuladi. Tako su ih istrebili, do poslednjeg. Kao sociolog, otkrićete u Brazilu čudesne stvari, ali ne pomišljajte na Indijance, nećete naći ni jednog jedinog..."

Danas mi te reči izgledaju neverovatne, čak i iz usta jednog gran fino iz 1934; one mi dočaravaju u kojoj meri se tadašnja brazilska elita (na sreću, i ona se u međuvremenu promenila) užasavala svih aluzija na urođenike i, opštije, na primitivne uslove u unutrašnjosti, osim kad je trebalo priznati — pa čak i sugerisati — da nečija gotovo neprimetno egzotična fizionomija potiče od indijanske prababe, a

ne od nekoliko kapi ili litara crne krvi, koja je, po bontonu, morala biti izbrisana iz sećanja (za razliku od predaka iz imperijalističkog doba). A kod Luisa de Suza-Dantaša indijansko poreklo bilo je izvan svake sumnje i on se njime lako mogao hvaliti. Međutim, kao eksportovani Brazilac koji je još u ranoj mladosti prihvatio Francusku domovinu, on je izgubio svaku predstavu o realnom stanju u svojoj zemlji i zamenio je, u svom sećanju, nekom vrstom zvaničnog i otmenog klišea. Imam utisak da je, polazeći od ono malo sačuvanih uspomena, rado ocrnjivao Brazilce XVI veka ne bi li skrenuo pažnju sa zabave koja je bila naročito omiljena u generaciji njegovih roditelja, ali nije nestala ni u vreme njegove mladosti: tada se, naime iz bolnica uzimala zaražena odeća obolelih od boginja i kačila, s drugim poklonima, duž puteva kojima su još prolazila urođenička plemena. To je dovelo do sjajnog rezultata: kad sam 1935. došao u Sao Paulo, državu veličine Francuske, na čijim je mapama iz 1918. bilo označeno da tri četvrtine zemlje čine "nepoznate teritorije nastanjene isključivo Indijancima", u njoj više nije bilo ni jednog jedinog urođenika, ako se ne računa grupa od nekoliko porodica nastanjenih na obali, koje su na plažama Santosa nedeljom prodavale takozvane retkosti. Na sreću, iako ih zaista nije bilo u predgrađima Sao Paula, Indijanci su još živeli u unutrašnjosti, na tri hiljade kilometara odatle.

Ne mogu da pređem preko tog perioda a da ne zaustavim prijateljski pogled najednom drukčijem svetu; zahvalan sam Viktoru Margeritu (koji me je uveo u brazilsku ambasadu) što mi je omogućio da taj svet nazrem; on je sačuvao naklonost prema meni otkad sam, tokom poslednjih godina studija, radio kao njegov sekretar. Zadatak mi je bio da se pobrinem oko objavljivanja njegove knjige Čovekova domovina. Trebalo je da posetim stotinak pariških viđenijih ljudi i da svakom od njih odnesem primerak koji im je posvetio Učitelj (držao je do te titule); pored toga, pisao sam prikaze i tobožnje odjeke ne bih li kritičare naveo na povoljne komentare. Viktora Margerita čuvam u sećanju ne samo zbog njegove obzirnosti prema meni već i zbog protivrečnosti između njegove ličnosti i delà, kakvu nalazim kod svih onih koji su na mene ostavili trajan utisak. Koliko god delo, i pored svoje velikodušnosti, moglo izgledati pojednostavljeno i nezgrapno, toliko čovek zaslužuje trajno sećanje. Lice mu je imalo pomalo žensku ljupkost i tananost gotskog anđela, a pokreti su mu odisali prirodnom otmenošću, tako da njegove mane, među kojima taština nije bila najmanja, nisu ni zaprepašćivale ni ljutile, već su pre izgledale kao dodatno obeležje privilegije dobijene poreklom ili stečene duhom.

Stanovao je u XVII kvartu, u velikom i pustom građanskom stanu; gotovo slep, bio je okružen aktivnom pažnjom svoje žene, čije godine nisu dopuštale brkanje, moguće samo u mladosti, fizičkih i moralnih kvaliteta: vreme je preobratilo u ružnoću i živahnost ono čemu su se ljudi nekad divili kao pikantnosti.

Primao je malo koga, ne samo zato što je smatrao da ga nove generacije slabo poznaju i priznaju, i da su ga zvanični krugovi zaboravili, već naročito zato sto je sebe postavio na odveć visoko postolje s kojeg je teško pronalazio sagovornike. Spontano ili promišljeno — to nisam uspeo da saznam — doprineo je, s nekolicinom drugih, uspostavljanju međunarodnog bratstva nadljudi, sastavljenog od pet-šest osoba: njega, Kajzerlinga, Ladislasa Remona, Romena Rolana, a neko vreme, ako se ne varam, i Ajnštajna. Sistem je počivao na pravilu da svaki put kad jedan od njih objavi knjigu, svi ostali, raspršeni po svetu, pohitaju da je pozdrave kao jednu od najvećih manifestacija ljudskog duha.

Međutim, kod Viktora Margerita najdirljivija je bila jednostavnost s kojom je sebe povezivao s čitavom istorijom francuske književnosti. To mu je bilo utoliko lakše što je poticao iz književne sredine: majka mu je pripadala Malarmeovoj nemačkoj rodbini; brojne anegdote i uspomene potkrepljivale su njegovu afektaciju. Kod njega se prisnim tonom govorilo i o Zoli, braći Gonkur, Balzaku i Igou, kao o ujacima i pradedama koji su ga zadužili da brine o njihovoj ostavštini. Kad bi nestrpljivo uzviknuo: "Kažu da nemam stila! A Balzak, je li on imao stila?", čovek bi pomislio da se nalazi pred kraljevskim potomkom koji pravda neki svoj hir vatrenim temperamentom svog pretka, slavnim temperamentom koji smrtnici najčešće poznaju ne kao osobinu te ličnosti, već kao zvanično objašnjenje nekog velikog potresa savremene istorije, te ustrepte od zadovoljstva kad ga vide ponovo oličenog. Drugi pisci su imali više dara; ali je, svakako, malo onih koji su s toliko otmenosti izgradili tako aristokratsku predstavu o svom zanatu.

VI KAKO SE POSTAJE ETNOGRAF

Spremao sam se za profesorski ispit iz filozofije, manje iz ubeđenja da je to moj pravi poziv, a više iz odbojnosti prema drugim studijama u kojima sam se dotad ogledao.

Kad sam došao na odsek filozofije, bio sam mutno prožet monističkim racionalizmom i spreman da ga opravdam i učvrstim; zato sam kopao i rukama i nogama da dospem kod profesora koga je bio glas da je "najnapredniji". Gistav Rodriges je zaista bio aktivista Francuske sekcije radničke internacionale; međutim, na filozofskom planu, njegova doktrina bila je nekakva mešavina bergsonizma i neokantovstva koja je grubo izneverila moja očekivanja. U svoje služenje dogmatskoj suvoparnosti unosio je žar koji se tokom čitavog kursa ispoljavao vrlo živahnom gestikulacijom. Nikad nisam video toliko iskrenog ubeđenja u sprezi s tako slabašnom refleksijom. Izvršio je samoubistvo 1940, kad su Nemci ušli u Pariz.

Tu sam počeo da saznajem da se sa svakim problemom, ozbiljnim ili beznačajnim, može izaći na kraj primenom svagda iste metode koja se sastoji u suprotstavljanju dva tradicionalna mišljenja o datom pitanju; najpre se pretpostavi prvo, zasnovano na zdravom razumu, a onda se ono pobije drugim; na kraju se oba odbace pomoću trećeg, koje otkriva njihovu nepotpunost i jezičkim obrtima ih svodi na komplementarne vidove jedne te iste realnosti: forma i suština, obim i sadržaj, biće i pojava, kontinuitet i diskontinuitet, esencija i egzistencija, itd. — sve te vežbe ubrzo poprimaju karakter blagoglagoljivosti zasnovane na veštoj igri reči koja zamenjuje razmišljanje, na zvučnom podudaranju izraza, homofonijama i dvosmislenostima koje postepeno daju građi neočekivane i domišljate spekulativne obrte, probni kamen dobrih filozofskih radova.

Pet godina na Sorboni svele su se na učenje te gimnastike čije su opasnosti, međutim, bile očigledne. Pre svega zato što je opruga tih vratolomija tako jednostavna da ne postoji problem kojem se ne može pristupiti na taj način. Da bismo se spremili za ispit i krajnji dokaz zrelosti: predavanje (zapravo, raspravu o jednom nasumice izvučenom pitanju nakon nekoliko sati pripreme), moji prijatelji i ja smišljali smo krajnje ekstravagantne teme. Izveštio sam se da za deset minuta pripremim jednočasovno predavanje, na primer o prednostima autobusa nad tramvajem i obrnuto, i da ga postavim na čvrste dijalektičke osnove. Ta metoda nije samo pružala rešenja za sve probleme već nas je navodila da u bogatom izboru tema za razmišljanje vidimo tek jedinstvenu, vazda istu formu u koju samo treba uneti nekoliko jednostavnih izmena: kao kad bi se muzika svela na jednu jedinu melodiju zato što se ova može čitati čas u "sol“ čas u "fa" ključu. Tako shvaćeno filozofsko obrazovanje vežbalo je inteligenciju i istovremeno isušivalo duh.

Još veću opasnost vidim u brkanju napretka saznanja sa sve većom složenošću konstrukcija duha. Od nas se tražilo da obavljamo dinamičku sintezu polazeći od najneadekvatnijih teorija kako bismo se uzdigli do najsuptilnijih; ali je, u isti mah (zbog istorijskih obzira kojima su bili opsednuti svi naši profesori) trebalo da objasnimo kako su se ove druge postepeno rađale iz prvih. U osnovi, nije bilo toliko važno otkriti šta je istinito a šta lažno koliko shvatiti kako su ljudi malo-pomalo prevladavali protivrečnosti. Filozofija nije bila ancilla scientiarum, služavka i pomoćnica naučnog istraživanja, već neka vrsta estetskog samoposmatranja svesti. Videli smo kako ona tokom vekova gradi sve lakše i smelije konstrukcije, rešava probleme ravnoteže i dosega, izumeva logičke finese, a sve je to bilo utoliko vrednije hvale ukoliko su tehničko savršenstvo ili doslednost bili veći; nastava filozofije mogla se uporediti s nastavom jedne istorije umetnosti koja bi tvrdila da je gotika nužno bolja od romanike i da je, po pravu prvenstva, cvetna gotika savršenija od primitivne, ali u kojoj se niko ne pita šta je lepo a šta nije. Označitelj se nije odnosio ni na kakvo označeno, nije upućivao ni na šta. Veština je zamenjivala sklonost ka istini. Posle više godina posvećenih takvim vežbama, ponovo sam se suočio s nekim seljačkim shvatanjima koja se nisu mnogo razlikovala od onih iz moje petnaeste godine. Možda sam bolje opažao nedovoljnost takvih sredstava; shvatao sam da ona imaju izvesnu instrumentalnu vrednost koja ih čini pogodnima za određene svrhe; nije bilo opasnosti da će me obmanuti njihova unutrašnja složenost, niti da ću zaboraviti njihovu praktičnu namenu i izgubiti se u kontemplaciji njihovog čudesnog ustrojstva.

Ipak, naslućujem one ličnije uzroke nagle odvratnosti koja me je udaljila od filozofije i privukla etnografiji kao čamcu za spašavanje. Pošto sam u liceju Mon-de-Marsan proveo jednu srećnu godinu pripremajući svoj kurs i predajući, u Laonu, gde sam bio raspoređen za narednu školsku godinu, otkrih, na svoj užas, da ću to isto morati da ponavljam do kraja života. A usled jednog svojstva mog duha, koje je nesumnjivo slabost, meni je teško da se dva puta usredsredim na isti predmet. Obično se smatra da je profesorski ispit nečovečno teška proba i da manjina koja ga položi zaslužuje doživotni odmor. Za mene je bilo obrnuto. Kad sam isprve položio ispit kao najmlađi kandidat, odmah sam, jer nisam bio umoran, prionuo na ispitivanje tih učenja, teorija i hipoteza. Moje muke su tek tad počele:

shvatio sam da neću biti u stanju da izgovaram svoja predavanja ako svake godine ne pripremim novi kurs. Ta nesposobnost je na još neprijatniji način dolazila do izražaja kad bih se našao u ulozi ispitivača: izvlačeći nasumice ispitna pitanja, nisam više znao šta bi kandidat na njih trebalo da odgovori. Činilo mi se da je najnesposobniji među studentima već rekao sve što ima da se kaže. Kao da se predmet raspadao na moje oči zato što sam mu već jednom posvetio svoje misli.

Danas se ponekad pitam nije li me etnografija nesvesno privukla zbog strukturne srodnosti između civilizacija koje ona proučava i moje sopstvene misli. Nedostaje mi sposobnost da mudro obrađujem jedno područje i da iz godine u godinu ubiram plodove tog rada: moja je inteligencija neolitska. Poput urođeničkog krčenja vatrom, ona ponekad zahvata neispitana područja; možda je kadra da na brzinu obavi žetvu, ali potom za sobom ostavlja opustošeno tle. Tada, međutim, nisam bio svestan tih dubokih pobuda. Nisam znao ništa o etnologiji, nisam išao ni na kakva predavanja, nije mi čak palo na pamet ni da prisustvujem značajnom predavanju sera Džejmsa Frejzera prilikom njegove poslednje posete Sorboni — ako se ne varam, 1928. godine.

Izvesno je da sam se od najranijeg detinjstva posvećivao sakupljanju egzotičnih retkosti. Ali to je bilo antikvarsko zanimanje, usmereno prema onim područjima gde je ponešto bilo dostupno mom džepu. U ranoj mladosti, moja orijentacija je i dalje bila tako neodlučna da je njen prvi dijagnostičar, moj profesor filozofije u prvom razredu liceja, Andre Kreson, smatrao da bi mom temperamentu najviše odgovarale studije prava; i danas ga se sećam sa zahvalnošću zbog poluistine koju je prikrivala ta zabluda.

Odustao sam, dakle, od Ecole normale i upisao se na prava; istovremeno sam pripremao diplomski ispit iz filozofije, prosto zato što mi je to bilo lako. Studije prava opterećuje neka čudnovata kob. Razapete između teologije, kojoj su u to vreme bile srodne po duhu, i novinarstva, kojem su ih približile nedavne reforme, one, reklo bi se, nisu uspele da pronađu čvrsto i u isti mah objektivno tle: čim bi pokušale da zadobiju jednu vrlinu, gubile su drugu. Kao predmet naučnog posmatranja, pravnik me je podsećao na neku životinju koja pokušava da pokaže zoologu čarobnu svetiljku. U to vreme su se, srećom, ispiti prava spremali za petnaest dana zahvaljujući priručnicima koji su se mogli naučiti napamet. Još više nego jalovost tih studija odbijala me je njihova klijentela. Postoji li i danas jasna razlika? Sumnjam. Ali 1928. studenti prve godine različitih odseka delili su se u dve grupe, gotovo bi se moglo reći dve zasebne rase: pravo i medicina s jedne strane, društvene i prirodne nauke s druge.

Izrazi introvertnost i ekstravertnost, koliko god bili neprivlačni, najbolje opisuju tu suprotnost. Na jednoj strani "omladina" (u značenju koje toj reči pridaje tradicionalno predanje da bi označilo jednu životnu dob), bučna, agresivna, željna da se potvrdi makar i po cenu najgoreg prostaštva, politički usmerena ka krajnjoj desnici (toga doba); na drugoj, starmali dečaci, tihi, povučeni, obično "na levici", koji uveliko rade na tome da se što pre svrstaju među odrasle.

Ta razlika može se lako objasniti. Prvi, koji se pripremaju da obavljaju jednu profesiju, proslavljaju svojim ponašanjem oslobođenje od škole i zauzimanje položaja u sistemu društvenih funkcija. Na pola puta između gimnazijske neodređenosti i specijalizovanih aktivnosti kojima su odlučili da se posvete, oni imaju utisak da se nalaze na margini

i traže protivrečne privilegije svog prošlog i budućeg položaja. Što se tiče humanističkih i prirodnih nauka, put je utaban. Profesura, istraživanje i poneka neodređena karijera drukčije su prirode. Student koji ih je odabrao ne opašta se od detinjstva već se pre za njega vezuje. Zar profesura nije jedini način da odrasla osoba i dalje ostane u školi? Student neke društvene ili prirodne nauke odlikuje se svojevrsnim odbijanjem da odgovori zahtevima grupe. Jedna gotovo monaška reakcija podstiče ga da se privremeno ili trajnije povuče u svoje studije, da čuva i dalje prenosi jedno naslede nezavisno od trenutaka koji protiču, jer se predmet budućeg naučnika može meriti samo s trajanjem univerzuma. Nema, dakle, ničeg pogrešnijeg od ubeđivanja takvih studenata da se angažuju; čak i kad veruju da to čine, njihovo angažovanje ne sastoji se od prihvatanja datog stanja, poistovećivanja s nekom od njegovih funkcija i preuzimanja lične odgovornosti za njen uspeh ili neuspeh; oni o tom stanju sude spolja, kao da mu ne pripadaju; njihovo angažovanje je samo još jedan način da ostanu po strani. S tog gledišta, nastava i istraživački rad bitno su različiti od učenja nekog zanata. Njihova veličina i njihova beda su upravo u tome što su oni ili životno utočište ili životna misija.

Iako na jednu stranu stavlja zanat, a na suprotnu neizvestan poduhvat koji oscilira između utočišta i misije, ta antinomija nije sasvim čista jer svaka od strana sadrži i ponešto od one druge ostajući, pri tom, ono što jeste. Etnografija tu zauzima povlašćeno mesto. Ona je najekstremnija forma drugog izbora. Koliko god želeo da bude human, etnograf nastoji da upozna čoveka i da o njemu sudi s

jednog gledišta koje je dovoljno uzdignuto i udaljeno da bi mu omogućilo apstrahovanje posebnih i slučajnih okolnosti nekog društva ili civilizacije. Životni i radni uslovi fizički ga odvajaju od njegove grupe tokom dugih perioda; zbog drastičnih promena kojima se izlaže, hronično je lišen svojih korena: nikad više nigde neće biti kod kuće, ostaće psihološki osakaćen. Poput matematike ili muzike, etnografija je jedan od retkih autentičnih poziva. Možete je otkriti u sebi čak i ako vas niko nije poučavao.

Individualnim osobenostima i društvenim stavovima treba dodati i čisto intelektualnu motivaciju. Period 1920-1930. bio je u Francuskoj obeležen prodorom psihoanalitičkih teorija. Od njih sam saznao da se sve statičke antinomije na kojima je trebalo da gradimo svoje filozofske disertacije, a kasnije i predavanja — racionalno i iracionalno, intelektualno i afektivno, logičko i prelogičko — svode na proizvoljnu igru. Prvo, iznad racionalnog postoji važnija i plodnija kategorija označitelja; on je najviši način postojanja racionalnog, ali mu naši profesori (svakako više zaokupljeni promišljanjem Ogleda o neposrednim činjenicama svesti nego Sosirovom Opštom lingvistikom) nisu ni ime pomenuli. Zatim, Frojdovo delo mi je otkrilo da unutar tih parova kategorija nema suprotnosti, jer su naizgled najafektivnija ponašanja, najracionalnije radnje i prelogičke pojave zapravo u najvećoj meri označiteljske. Umesto bergsonovskih činova vere ili zaključivanja na osnovu onoga što tek treba dokazati, kojima se bića i stvari svode na besmislicu da bi se istakla njihova neizreciva priroda, uverio sam se da bića i stvari mogu sačuvati sebi svojstvene vrednosti a da pri tom ne izgube jasnoću obrisa koji ih razgraničavaju jedne od drugih i svakom daju suvislu strukturu. Saznanje ne počiva na odricanju ili trampi; ono je odabiranje istinitih aspekata, to jest onih koji se podudaraju sa svojstvima mog mišljenja. Tu nikako nije reč o neokantovskom stanovištu, gde mišljenje neizbežno nameće ograničenja stvarima, već o tome da je i samo moje mišljenje zapravo objekt. Budući da "pripada ovom svetu", mišljenje ima istu prirodu kao i on.

Taj intelektualni razvoj delio sam s još nekoliko ljudi iz moje generacije, ali ga je, u mom slučaju, obojila posebna nijansa potekla iz snažne radoznalosti koja me je još u detinjstvu povukla ka geologiji; i danas među svoje najdraže uspomene ne svrstavam toliko neku ekspediciju u nepoznate predele Brazila koliko traganje po obroncima langdoškog krša za linijom koja spaja dva geološka sloja. Tu nije posredi šetnja ili puko ispitivanje prostora već nešto sasvim drukčije: to nepovezano traganje nepristrasnog posmatrača bilo je u mojim očima sušta slika saznanja, teškoća koje iskrsavaju na njegovom putu i radosti kojima se od njega možemo nadati.

Svaki predeo nam u početku izgleda kao ogroman nered, što nam ostavlja punu slobodu da mu damo smer koji hoćemo. Ali, zar nije najviši upravo onaj smer koji, mimo ratarskih spekulacija, geografskih slučajnosti, istorijskih i preistorijskih mena, prethodi svim drugim smerovima, upravlja njima i u velikoj meri ih objašnjava? Ta bleda i mutna linija, ta često neprimetna razlika u obliku i čvrstini stena, svedoči o tome da su ovde, gde ja danas vidim neplodno zemljište, postojala nekad, jedan za drugim, dva okeana. Dok idemo tragom dokaza o njihovoj hiljadugodišnjoj stagnaciji i savlađujemo prepreke — strme litice, odrone, šipražje, kulture — ne obazirući se ni na staze ni na prepreke, imamo utisak da se krećemo u protivsmeru. Ta nepokornost ima samo jedan cilj: otkrivanje glavnog smera, bez sumnje nejasnog, ali takvog da su svi drugi tek njegove delimične ili iskrivljene transpozicije.

Desi li se čudo, kao što ponekad biva; izbiju li na dve strane skrivene pukotine jedna uz drugu dve zelene biljke različitih vrsta, svaka na svom najpodesnijem zemljištu; uoče li se u steni, u istom trenutku, dve školjke s nejednakim zavoj ima koje, na svoj način, svedoče o rasponu od nekoliko desetina hiljadugodišta — prostor i vreme će se iznenada pobrkati, a živahna raznovrsnost trenutka staviće velika razdoblja jedno pored drugog i time ih ovekovečiti. Misao i osećajnost osvajaju novu dimenziju, u kojoj svaka kap znoja, svako izvijanje mišića, svako ubrzavanje daha postaju simboli jedne istorije, dok moje telo proizvodi njoj svojstvene pokrete a moja misao obuhvata njeno značenje. Osećam kako se kupam u jednom gušćem smislu, u kojem se vekovi i prostori podudaraju i konačno razgovaraju izmirenim jezicima.

Kad sam se sreo s Frojdovim teorijama, one su mi sasvim prirodno izgledale kao primena na pojedinca one metode koja je svoj kanon našla u geologiji. U oba slučaja istraživač se postavlja pred pojave koje u početku izgledaju sasvim nedostupne; u oba slučaja, da bi popisao i ocenio elemente jedne složene situacije, on se mora poslužiti vrlo istančanim osobinama: osetljivošću, njuhom i ukusom. Red koji se uvodi u celinu, na prvi pogled nepovezanu, nije ni slučajan ni proizvoljan. Za

razliku od istorije istoričara, istorija geologa, kao i ona psihoanalitičara, teži da u vreme projektuje izvesna osnovna svojstva fizičkog ili psihičkog sveta; taj postupak je donekle nalik živim slikama. Kažem, žive slike; u stvari, igra "oživljavanja poslovica" pruža naivnu predstavu nastojanja da se svaki pokret protumači kao odvijanje nekih večnih istina u konačnom vremenu, istina kojima poslovice pokušavaju da daju konkretan lik na moralnom planu, ali koje se u drugim domenima nazivaju zakonima. U svim tim slučajevima, estetska radoznalost omogućuje da se neposredno pristupi saznavanju.

Kad mi je bilo oko sedamnaest godina, u marksizam me je uputio jedan mladi belgijski socijalista koga sam sreo na letovanju; danas je on ambasador svoje zemlje u inostranstvu. Čitanje Marksa je za mene bilo veoma uzdudljivo, pogotovo zato što sam kroz tu veliku misao prvi put došao u dodir s filozofskom strujom koja ide od Kanta do Hegela: otkrio mi se čitav jedan svet. Taj zanos nikad nije prestao i retko prionem na rasplitanje nekog sociološkog ili etnološkog problema a da prethodno ne podstaknem svoju moć razmišljanja čitanjem nekoliko stranica Osamnaestog brimera Luja Bonaparte ili Kritike političke ekonomije. Nije važno da li je Marks tačno predvideo ovaj ili onaj istorijski tok. Idući za Rusoom, on je, u obliku koji mi se čini presudnim, učio da se društvena nauka ne gradi u ravni događaja, baš kao što ni fizika ne polazi od čulnih datosti: njihov cilj je izgradnja modela, proučavanje njegovih svojstava i različitih načina reagovanja u laboratoriji, a zatim primena tih posmatranja na tumačenje empirijskih događaja, koji mogu uveliko odstupati od predviđanja.

Izgledalo mi je da, najednom drukčijem nivou stvarnosti, marksizam postupa na isti način kao i geologija i psihoanaliza shvaćena u smislu koji joj je dao njen osnivač: sva tri načina mišljenja pokazuju da je razumevanje, u krajnjoj liniji, svođenje jedne vrste realnosti na neku drugu; da istinska realnost nikad nije ona koja se u najvećoj meri ispoljava; da se priroda istinitog nazire već u njegovom nastojanju da se od nas sakrije. U sva tri slučaja postavlja se isti problem odnosa čulnog i racionalnog, a isti je i željeni cilj: neka vrsta nadracionalizma koji teži da prvo uključi u drugo ne žrtvujući nijedno njegovo svojstvo.

Pobunio sam se, dakle, protiv novih struja metafizičkog mišljenja koje su upravo počinjale da se ocrtavaju. Od fenomenologije me je odbijala njena pretpostavka o kontinuitetu doživljenog i realnog. Mogao sam se složiti s tvrđenjem da doživljeno obuhvata i objašnjava realno, ali su me moja tri učitelja naučila da je prelaz između ta dva reda diskontinuiran: da bih dospeo do stvarnog moram najpre odbaciti realno, makar ih kasnije ponovo sjedinio u objektivnoj sintezi lišenoj svake sentimentalnosti. Kretanje mišljenja koje se rasplinjavalo u egzistencijalizmu izgledalo mije, zbog njegove preterane sklonosti ka iluzijama subjektivnosti, kao suprotnost valjanoj refleksiji. Davanje filozofskog dostojanstva ličnim problemima lako se može izroditi u šiparičku metafiziku, što je opravdano kao didaktički postupak, ali je vrlo opasno kad ometa zadatak koji će pripadati filozofiji sve dok nauka dovoljno ne ojača da je zameni: razumevanje bića u odnosu na njega samog, a ne u odnosu na sopstvo. Umesto da ukinu metafiziku, fenomenologija i egzistencijalizam uveli su dve metode koje je opravdavaju.

Između marksizma i psihoanalize, humanističkih nauka sa socijalnom, odnosno individualnom perspektivom, i geologije, fizičke nauke — ali, po metodi i predmetu, i majke i hraniteljke istorije — etnografija spontano vlada u svom carstvu; naime, ta humanistička disciplina, kojoj pripisujemo samo prostorna ograničenja, da je novi smisao onim promenama zemaljske kugle koje nam je zaveštala geološka istorija: neuništivim proizvodima višemilenijskog rada društava bezimenih poput teleuričkih sila i mišljenjima pojedinaca, koji nude pažnji psihologa bezbroj pojedinačnih slučajeva. Etnografija mi donosi intelektualno zadovoljstvo: poput istorije, koja povezuje dve krajnosti, svet i mene, ona je istovremeno i njihov zajednički osnov. Predlažući mi da proučavam čoveka, ona me oslobađa sumnje, jer u njemu posmatra razlike i promene koje imaju određen smisao za sve ljude, a isključuje one svojstvene samo jednoj civilizaciji, koje bi se rasplinule kad bi se posmatrale spolja. Na kraju, ona utažuje pomenutu nemirnu i razornu glad tako što mom mišljenju obezbeduje gotovo neiscrpnu građu koja potiče iz raznovrsnosti običaja, navika i institucija. Ona izmiruje moj karakter s mojim životom.

Posle svega ovoga može izgledati neobično to što sam tako dugo bio gluv za poruku koju su mi već na odseku filozofije prenela delà velikana francuske sociološke škole. Otkrovenje je, zapravo, nastupilo tek 1933. ili 1934, dok sam čitao već staru knjigu Roberta H. Louvija Primitive sociology, koja mi je slučajno došla do ruku. Umesto s pojmovima preuzetim iz knjiga i trenutno preobraženim u filozofske pojmove, suočio sam se sa autentičnim doživljajem urodeničkih društava čije je značenje bilo očuvano zahvaljujući angažovanom prisustvu posmatrača. Moja misao se ratosiljala preznojavan]a

pod staklenim zvonom koje joj je dosudila filozofska refleksija. Čim se domogla svežeg vazduha, osetila je svežinu novog povetarca. Kao kakav stanovnik grada koji otkriva slobodu planinskog predela, opijao sam se prostranstvom dok su moje zaslepljene oči odmeravale bogatstvo i raznovrsnost predmeta.

Tako je otpočela dugotrajna prisnost sa anglo-američkom etnologijom, začeta na daljinu, čitanjem, a kasnije održavana i ličnim kontaktima koji su morali dovesti do ozbiljnih nesporazuma. Najpre u Brazilu, gde su profesori univerziteta od mene očekivali da doprinesem nastavi dirkemovske sociologije ka kojoj ih je gurnula vrlo živa južnoamerička pozitivistička tradicija i nastojanje da filozofski utemelje umereni liberalizam, uobičajeno oružje oligarhija u borbi protiv lične vlasti. A ja sam se u to vreme već bio otvoreno pobunio protiv Dirkema i svih pokušaja da se sociologija stavi u službu metafizičkih ciljeva. U trenutku kad sam svim snagama nastojao da proširim svoj horizont, nije mi bilo ni na kraj pameti da pripomognem podizanju starih zidova. Otad su mi često prebacivali da sam potpao pod uticaj anglosaksonske misli. Kakva budalaština! Pored toga što sam u ovom trenutku verniji dirkemovskoj tradiciji nego bilo ko drugi — u tom pogledu se u inostranstvu ne varaju — autori kojima želim da priznam svoj dug, Louvi, Kreber i Boas, izgledaju mi u najvećoj mogućoj meri udaljeni od davno zastarele američke filozofije u duhu Džejmsa ili Djuija (i današnjeg takozvanog logičkog pozitivizma). Evropljani po rođenju, obrazovani u Evropi ili od evropskih učitelja, oni su predstavljali nešto sasvim drukčije: saznajni vid sinteze koju je Kolumbo objektivno omogućio pre četiri veka, to jest spoj stroge naučne metode i jedinstvenog eksperimentalnog terena kakav je Novi svet, u trenutku kad su se stekla dva uslova: s jedne strane, najbolje biblioteke, s druge, mogućnost da se napusti univerzitet i ode u urođeničku sredinu jednako lako kao što se išlo u Baskiju ili na Ažurnu obalu. Ovim ne iskazujem počast intelektualističkoj tradiciji, već jednoj istorijskoj situaciji. Teško je zamisliti tu privilegiju: mogli smo da dopremo do populacija koje nikakvo ozbiljno istraživanje nije dotaklo, a koje su još bile očuvane jer je njihovo istrebljivanje relativno nedavno otpočelo. To će najbolje razjasniti jedna anegdota: neki Indijanac je pukim čudom preživeo istrebljenje još divljih kalifornijskih plemena i godinama se potucao u blizini velikih gradova, praveći od kamena vrhove za strele i loveći, a da za njega niko nije znao. Ali, divljači je bilo sve manje; Indijanca su jednog dana našli na prilazu nekom predgrađu, golog i polumrtvog od gladi. Ostatak života je mirno proživeo kao nastojnik Kalifornijskog univerziteta.

VII ZALAZAK SUNCA

Prethodna opširna i nekorisna razmatranja dovela su najzad do svog odredišta, to jest do onog februarskog jutra 1935. kad sam stigao u Marsej, spreman da se ukrcam na brod koji je plovio za Santos. Posle ovog polaska doživeo sam i druge, i svi su se oni stopili u mom sećanju koje je sačuvalo tek nekoliko slika: najpre ona posebna zimska veselost na jugu Francuske, pod vrlo svetlim plavim nebom, još nematerijalnijim nego obično, i vazduh koji štipa svojom svežinom, pružajući gotovo nepodnošljivo zadovoljstvo kakvo oseća žedan čovek kad prebrzo ispije čašu ledene gazirane vode. A onda, nasuprot tome, težak vonj koji se vuče po hodnicima nepokretnog i pregrejanog parobroda, nekakva mešavina mornarskih zadaha, kuhinjskih isparenja i nedavno korišćene uljane boje. Najzad, pamtim zadovoljstvo i spokojstvo, gotovo bih rekao tihu sreću koju po noći pružaju prigušeno brujanje mašina i voda što zapljuskuje bokove broda, kao da je kretanje stvorilo ravnotežu suštinski savršeniju od nepokretnosti, ali povremeno narušavanu noćnim pristajanjem, koje kod naglo probuđenog spavača izaziva osećanje nesigurnosti i mučninu: razdražuje ga iznenadni poremećaj toka koji je postao prirodan.

Naši brodovi su često pristajali. Prva nedelja putovanja nam je, zapravo, gotovo cela prošla na kopnu, dok su trajali utovar i istovar; plovilo se noću. Svako buđenje zaticalo nas je na doku neke druge luke: nekad su to bili Barselona, Taragona, Valensija, Alikante, Malaga, Kadiz, a nekad Alžir, Oran, Gibraltar, pre najduže etape koja je vodila u Kazablanku i na kraju u Dakar. Tek tada je počinjala velika plovidba, bilo direktno do Rija i Santosa ili, nešto ređe, s novim usporavanjem pri kraju puta zbog utovara i istovara robe duž brazilske obale u lukama Resife, Baije i Viktorije. Vazduh je postepeno postajao topliji, španske sijere lagano su klizile po horizontu, a priviđenja u obliku litica produžavala su taj prizor u danima kad smo plovili vodama Afrike, koja je s te strane odveć niska i močvarna da bi se mogla videti. Bila je to sušta suprotnost putovanju. Brod nam nije izgledao kao

prevozno sredstvo, već kao boravište i dom pred čijim bi vratima zarotirani disk sveta svakog dana zaustavio novi predeo.

Međutim, etnografski duh mi je još bio toliko stran da nisam ni pomišljao da iskoristim te prilike. Kasnije sam naučio da su ti letimični pogledi na gradove, područja ili kulture korisna vežba za moć zapažanja i da nam ponekad omogućuju — zahvaljujući jakoj usredsređenosti kakvu iziskuju kratki trenuci kojima raspolažemo — da uočimo neke osobine predmeta koje bi nam u drukčijim okolnostima dugo ostale skrivene. Više su me privlačili drugi prizori i, s naivnošću početnika, strasno sam posmatrao s puste palube one natprirodne kataklizme čiji su rođenje, tok i kraj prikazivani svakog dana, tokom nekoliko trenutaka, izlaskom i zalaskom sunca na sve četiri strane najšireg horizonta koji sam ikad po smatrao. Da sam našao neki jezik kadar da označi te pojave koje su buntovno izmicale svakom pokušaju opisivanja, da sam mogao da saopštim drugima tok i sklop tog jedinstvenog događaja koji se nikad neće pono viti na sasvim isti način, odjednom bih dosegnuo sve arkane svog zanata: bio bih kadar da shvatim smisao i značaj najneobičnijih i najposebnijih iskustava do kojih mogu dovesti etnografska istraživanja.

Da li ću posle tolikih godina dospeti u to stanje milosti? Da li ću umeti da oživim te grozničave trenutke u kojima, s notesom u rukama, beležim iz trena u tren izraz koji će mi možda omogućiti da opišem te oblike što mi neprestano izmiču i obnavljaju se? Ta igra me još opčinjava i često sam u iskušenju da joj se ponovo predam.

Zapisano na brodu

Za naučnike su svitanje i sumrak jedna te ista pojava, kao i za Grke, koji su jutro i veče označavali istom reči s dva različita izgovora. To ukazuje na davanje prvenstva teorijskim spekulacijama i na neobično zanemarivanje konkretnog vida stvari. Takvo gledanje bilo bi prihvatljivo kad bi se jedna tačka na zemlji neprestano kretala između upadne i izlazne zone sunčevih zraka. Ali, u stvarnosti ništa se toliko ne razlikuje kao jutro od večeri. Rađanje dana je preludij, a njegov smiraj uvertira, koja se, kao u starim operama, izvodi na kraju umesto na početku. Sunčevo lice najavljuje trenutke koji će uslediti: kad je tmurno i sivkasto, prvi jutarnji sati sigurno će biti kišoviti; kad je rumeno, svetio, penasto, uskoro će zablistati jasna svetlost. Ali zora ne sudi o ostatku dana. Ona samo otpočinje meteorološku aktivnost i kaže: padaće kiša, biće vedro. Zalazak sunca je druga stvar; tu imamo čitavu predstavu s početkom, sredinom i krajem; sažet prikaz bitaka, pobeda i poraza koji su se tokom prethodnih dvanaest sati smenjivali na opipljiviji, ali usporeniji način. Osvit je samo početak dana, suton je njegovo sažeto ponavljanje.

Zbog toga ljudi poklanjaju veću pažnju zalasku nego izlasku sunca; svitanje samo upotpunjuje podatke koje im daju termometar, barometar i — kod manje civilizovanih — mesečeve mene, ptičji let i smenjivanje plime i oseke. A zalazak sunca ih uzdiže, objedinjujući u tajanstvene sklopove one vijugaveputeve kojima su tumarali vetar, hladnoća, toplota ili kiša. Iz tih pramenastih konstelacija mogu se iščitavati i igre svesti. Kad nebo počne da blista od svetlosti sunca na zalasku (kao što u nekim pozorištima početak predstave najavljuje naglo osvetljavanje rampe, a ne tri tradicionalna udarca o gong), seljak zastane na stazi, ribar zaustavi svoju barku, a divljak zatrepće kraj vatre što se već lagano gasi.

Sećanje je za čoveka veliko uživanje, ali ne kad doslovno reprodukuje događaje, jer bi malo ko pristao da ponovo proživi napore i patnje kojih se tako rado seća. Sećanjeje sam život, ali drukčijeg kvaliteta. A kad se sunce spusti na uglačanu površinu mirne vode, kao kakav obol škrtog neba, ili kad njegov disk ocrta vrh neke planine kao krut izreckan list, čovek doživi, u kratkoj fantazmagoriji, otkrovenje u pravom smislu te reči: ukazu mu se tajanstvene sile, magle i munje čije je mračne sudare naslućivao čitavog dana u dubini svoje duše.

U dušama su se, dakle, morale voditi opake bitke, jer beznačajnost spoljašnjih događaja nije mogla opravdati atmosfersku razuzdanost. Ništa nije nagoveštavalo da će dan biti izuzetan. Oko četiri sata po podne — upravo u onom trenutku dana kad je sunce na pola puta i gubi jasnost svog obrisa, mada ne i sjaj, kad se sve stapa u gustoj zlatnoj svetlosti, namerno nagomilanoj, reklo bi se, da prikrije pripreme — Mendosa je promenila pravac puta. Pri svakom naginjanju izazvanom slabim talasima sve jače smo osećali toplotu, ali je kriva putanja koju je brod opisivao bila jedva primetna, tako da smo promenu pravca doživljavali kao slabašan dodatni efekat ljuljanja broda. Uostalom, niko na to nije ni

obratio pažnju, jer ništa toliko ne liči na pravolinijsku putanju kao plovidba po otvorenom moru. Tu nema predela da upozore na lagano prelaženje iz jedne širine u drugu, na izoterme i pluviometrijske dijagrame. Posle pedeset kilometara kopnenog putovanja može nam se učiniti da smo promenili planetu, ali pet hiljada kilometara okeanske plovidbe pruža nepromenljiv prizor, barem neizvežbanom oku. Nikakvo zanimanje za pravac puta i orijentaciju, nikakvo znanje o nevidljivim zemljama iza zaobljenog horizonta, ništa od svega toga nije uznemiravalo duh putnika. Činilo im se da su zatvoreni između tesnih zidova, na unapred određen broj dana, ne zato što je valjalo savladati veliko rastojanje, već pre da bi ispaštali za privilegiju što prelaze s kraja na kraj zemlje bez i najmanjeg naprezanja svojih udova; postali su odveć tromi od dokonih prepodneva i lenjih obeda, koji već dugo nisu donosili nikakvo čulno uživanje, već nestrpljivo očekivanu zanimaciju (naročito kad bi se otegli preko svake mere) kojom su putnici popunjavali svoje prazne dane.

Štoviše, tu ništa nije ukazivalo na napor. Svi su znali da se na dnu te velike kutije nalaze mašine i ljudi koji njima upravljaju. Ali tim ljudima nije bilo stalo do poseta, kao uostalom ni putnicima, a oficiri se nisu trudili da ih predstave jedne drugima. Preostale su samo dokone šetnje po brodskom skeletu, posmatranje ponekog mornara kako dodaje malo boje na cev za dovod vazduha i štedljivih pokreta stjuarda u plavim uniformama od gumiranog platna dok vuku mokru krpu po hodnicima prve klase: to su bili jedini dokazi o pravilnom odmicanju milja čije je brujanje do nas slabašno dopiralo iz dubine zarđalog brodskog trupa.

U pet i četrdeset istog popodneva, nebo na zapadnoj strani izgledalo je zakrčeno nekakvom komplikovanom građevinom, pri dnu savršeno horizontalnom poput mora od kojeg se, naizgled, odlepila ili tako što se na neki neshvatljiv način izdigla iznad horizonta ili tako što se između njih umetnula debela i nevidljiva kristalna ploča. Za njen vrh bile su zakačene nekakve nesigurne skele, naduvane piramide, nekakvo kipljenje zgusnuto u gipsane ukrase koji su se izdavali za oblake, iako oblaci, sa svoje strane, s njima imaju veze samo utoliko što asociraju na uglačanost i zaobljenost pozlaćenih drvenih figura; i činilo se da sve to, pod dejstvom neke naopake sile teže, visi u pravcu zenita. Ta haotična gomila koja je zaklanjala sunce raspadala se u tamne mrlje s retkim odsjajima, a prema nebu su uzletali plameni pramičci.

Gore, još više ka nebu, zlataste pruge su se rasplitale u nemarne vijuge koje su izgledale bestelesne, sačinjene od čiste svetlosti.

Ka severu, na horizontu se tanjio glavni motiv, peo se usled stezanja oblaka iza kojih se, vrlo daleko, izdizao jedan stub zapenušanog vrha; na strani bližoj suncu — koje je, međutim, još bilo nevidljivo — svetlostje oivičavala te reljefe snažnim obrubom. Još severnije, oblici su iščezli i ostao je samo stub, taman i poravnat, koji se gubio u moru.

Na jugu se još pomaljao isti takav stub, ali su nad njim lebdele velike ploče oblaka koje su počivale na nazubljenim postoljima, poput kakvih kosmoloških dolmena.

Konačno, kad se sasvim okrenu leđa suncu i kad se pogleda ka istoku, vide se, jedna nad drugom, dve grupe oblaka, uzdužno razvučenih i istaknutih kao u protivsvetlu usled padanja sunčevih zraka na pozadinu koju čini bedem u obliku dojke i isturenog stomaka, ali sav vazdušast i sedefast od ružičastih, ljubičastih i srebrnastih preliva.

Za to vreme se sunce lagano kretalo iza nebeskih litica koje su zaklanjale zapad; na svakoj stepenici njegovog silaska, poneki zrak se probijao kroz tamnu masu ili krčio prolaz stvarajući puteve čije su trase, u trenutku kad bi zrak izbio, sekle prepreku na mnoštvo kolutova različite debljine i sjaja. Svetlost se na mahove uvijala poput šake koja se zatvara, a rukav od oblaka propuštao je tek jedan ili dva blistava ispravljena prsta. Ili bi užarena hobotnica pružala pipke izvan maglovitih pećina, a zatim ih opet naglo uvlačila.

Postoje dve vrlo različite faze u zalasku sunca. Zvezda je u početku arhitekt. U slikara se pretvara tek kasnije, kad zraci više nisu direktni nego odbijeni. Čim nestane iza horizonta, svetlost slabi i pomaljaju se ravni koje su iz časa u čas sve složenije. Jarka svetlost je neprijatelj perspektive, ali je prostor između dana i noći pogodno tlo za tu fantastičnu privremenu arhitekturu. Tama sve ponovo vraća u dve dimenzije, kao kakvu čudesno obojenu papirnu igračku.

Tačno u sedamnaest i četrdest pet ocrtala se prva faza. Sunce je već bilo nisko, ali nije dodirivalo horizont. U trenutku kad se, nalik razlivenom žumancetu, pomolilo ispod građevine od oblaka, zamazalo je svetlošću oblike koje je još doticalo. Posle tog izliva svetlosti naglo je nastupilo uzmicanje; sve u okolini je ugaslo i u toj praznini, u razmaku između gornje granice okeana i donje granice oblaka,

mogao se videti nekakav planinski venac od magle, još maločas blistav i nerazaznatljiv, a sad već oštar i taman. U početku ravan, sad je dobio zapreminu. Mali i čvrsti crni predmeti šetali su dokono po velikoj crvenkastoj ravni koja se — otpočinjući fazu boja — lagano uspinjala od horizonta ka nebu.

Malo-pomalo, duboke građevine večeri se povukoše. Masa koja je čitavog dana zauzimala zapadno nebo istanjila se u metalni list, otpozadi osvetljen vatrom koja je od zlatnožute prelazila u narandžastu i jarko crvenu. U njoj su se već otapali, odvajali i vrtložno uzdizali komadi, izuvijani oblaci koji su lagano nestajali.

Na nebu se pojaviše bezbrojne mreže od magle; izgledalo je da se protežu u svim pravcima: vodoravno, koso, uspravno pa čak i spiralno. Sunčevi zraci su se postepeno spuštali poput gudala što se naginjalo ili uspravljalo da dotakne različite žice; čas bi bljesnuo jedan, čas drugi, svaki u svojoj isključivoj i proizvoljnoj gami boja. U trenutku kad bi se pojavila, svaka mreža je bila čista, jasno ocrtana i tanano kruta poput stakla razvučenog u niti, ali se malo-pomalo rasplinjavala, kao da se njena materija, pregrejana usled izlaganja rasplamsalom nebu, gubeći boje i individualnost, razvlačila u sve tanji sloj, da bi na kraju potpuno nestala s pozornice i ustupila mesto novoj, tek istkanoj mreži. Najzad su ostale samo nejasne mrlje; one su se stapale jedne s drugima, kao kad se u jednoj čaši postepeno mešaju tečnosti različitih boja i gustina, koje su u početku obrazovale zasebne slojeve, i prelaze jedna u drugu, uprkos svojoj prividnoj postojanosti.

Posle toga je postalo vrlo teško pratiti prizor koji se ponavljao svakog minuta, ili čak svake sekunde na udaljenim tačkama neba. Na istoku su se, čim je sunčev disk okrnjio naspramni horizont, najednom materijalizovali dotad skriveni oblaci, vrlo visoki i otrovnoljubičasti. Ta pojava se brzo razvijala, bogatila detaljima i nijansama, a onda je sve počelo bočno da iščezava, zdesna nalevo, kao obrisano sigurnim i sporim potezima krpe. Posle nekoliko časaka ostala je samo čista tabla neba nad bedemom od oblaka, koji je postajao beličast i sivkast naspram okolnog rumenila.

Na strani gde je zalazilo sunce, uzdizao se i plamteo novi stub, iza prethodnog koji je poprimio mutnu i jednoličnu boju betona. Čim je oslabilo njegovo crveno žarenje, šare zenita, koje još nisu odigrale svoju ulogu, počele su da dobijaju zapreminu. Njihova donja površina oboji se zlatastim prelivom i bljesnu, a vrhovi, dotad iskričavi, predoše u kestenjaste i ljubičaste tonove. U isti mah, njihov sastav se video jasno kao pod mikroskopom: otkrismo da su, poput kakvog skeleta, sačinjene od mnoštva tanušnih niti koje podržavaju njihove zaobljene delove.

Sad više nije bilo direktnih sunčevih zraka. Na nebu su se zadržale samo ružičasta i žuta boja račića, lososa, lana i slame; a i to nenapadno bogatstvo lagano se osipalo. Nebeski pejzaž ponovo se rađao u gami belih, plavih i zelenih tonova. Ali delići horizonta još su uživali u svom kratkotrajnom i nezavisnom životu. Sleva se iznenada razvio jedan dotad neopažen veo zahvaljujući hiru tajanstvenih i pomešanih zelenih nijansi; on je lagano prelazio najpre u jarko crvene tonove, zatim u tamnije, pa u ljubičaste i ugljenaste, da bi na kraju za sobom ostavio samo nepravilan crtež ugljenom po hrapavom papiru. Pozadi je nebo bilo alpski žuto-zeleno, a neprozirni stub je zadržao čvrste obrise. Na zapadnom nebu su još nekoliko časaka iskričile tanke horizontalne crtice, ali je na severu gotovo pala noć: vimenasti bedem pretvorio se u beličasta ispupčenja pod nebom od kreča.

Nema ničeg tajanstvenijeg od tog skupa procedura, uvek istovetnih ali nepredvidljivih, kojima noć smenjuje dan. Njihov znak, koji se naglo pojavljuje na nebu, prate neizvesnost i strepnja. Niko ne može da predvidi koji će neponovljiv oblik upravo ovog puta poprimiti to izbijanje noći. Nekom nedokučivom alhemijom, svaka boja uspeva da se preobrazi u svoju komplementarnu boju, iako dobro znamo da na paleti ne možemo postići taj rezultat ako ne otvorimo drugu tubu. Ali za noć nema ograničenja u mešanju boja, jer ona započinje jednu lažnu predstavu: nebo prelazi iz ružičastog u zeleno, ali samo zato što nisam obratio pažnju na to da su neki oblaci postali jarko crveni i stoga, usled kontrasta, sad izgleda zeleno ono nebo koje je maločas bilo ružičasto, ali tako bledo da se nije moglo boriti s nadmoćnom vrednošću nove boje, koju nisam primetio zato što prelazak iz zlatnog u crveno manje iznenađuje od onog iz ružičastog u zeleno. Noć, dakle, nastupa kao prevarant.

Noć je tako stala da zamenjuje zlatni i purpurni prizor njegovim negativom u kojem su na mesto toplih tonova došli beli i sivi. Tabla noći lagano je otkrivala morski pejzaž iznad mora, ogroman ekran od oblaka koji su se protezali pred okeanskim nebom kao paralelna poluostrva, nalik na ravnu i peskovitu obalu viđenu iz aviona što nisko leti nagnut po krilu i čiji odblesci dopiru sve do mora. Iluziju su pojačali poslednji zraci dnevne svetlosti; oni su koso padali na vrhove oblaka dajući im izgled reljefa koji samo podseća na čvrste stene — i one, doduše u nekom drugom času, isklesane od senki i svetlosti — kao

da zvezda više nije mogla da uposli svoja iskričava dieta na porfiru i granitu, već samo na mekim i poroznim supstancama, ali je i u svom opadanju sačuvala isti stil.

Kako se nebo lagano raščišćavalo, na toj pozadini od oblaka sličnoj priobalnom predelu pomaljale su se plaže, lagune, mnoštvo ostrvaca i peščanih sprudova koje je otimao tromi okean neba dubeći fjordove i unutrašnja jezera u sve rasplinutijem prekrivaču horizonta. Kako je nebo oko tih oblačnih vrhova ličilo na okean, i kako more obično odražava boju neba, ta nebeska slika reprodukovala je daleki pejzaž na koji će se sunce ponovo spustiti. Da bi se prekinula iluzija bilo je dovoljno spustiti pogled znatno niže, ka pravom moru: ono više nije bilo usijana podnevna ploča, ni ljupka i namreškana površina. Zraci dana padali su gotovo horizontalno i obasjavali su još samo onu stranu talasića koja je bila okrenuta njima, dok je druga ostajala sasvim tamna. Voda je tako dobila reljef koji kao da je bio izrađen u metalu, s jasnim istaknutim i udubljenim senkama. Sva prozirnost je nestala.

Tada je nastupio sasvim običan, ali, kao uvek, nevidljiv i trenutan prelaz iz večeri u noć. Sve se promenilo. Po nebu, koje je ka horizontu bilo tamno, iznad njega bledožuto a ka zenitu prelazilo u plavo, raspršili su se poslednji oblaci stvoreni smirajem dana. Od njih vrlo brzo nije ostalo ništa osim mršavih i bolešljivih senki nalik na kulise koje nam posle predstave, kad se pogase svetla, iznenada otkrivaju svoje siromaštvo, krhkost i nedovršenost i pokazuju nam da stvarnost čiju su iluziju uspele da stvore ne ishodi iz njihove prirode, već iz veštog poigravanja svetlošću i perspektivom. Koliko god su maločas bile žive i promenljive iz časa u čas, toliko sad izgledaju očvrsle u nekakav nepomičan i bolan oblik posred sve tamnijeg neba koje će ih uskoro progutati.

Treći deo — NOVI SVET

VIII ZONA EKVATORIJALNIH KIŠA

U Dakaru smo se oprostili sa Starim svetom i, ne videvši ostrva Zelenog rta, stigli smo do sudbonosnog sedmog stepena severne geografske širine, gde je Kolumbo 1498, na svom trećem putovanju kad je bio na dobrom putu da otkrije Brazil, skrenuo ka severozapadu i pukim čudom uspeo da ne promaši, petnaest dana kasnije, Trinidad i obalu Venecuele.

Bližili smo se zoni ekvatorijalnih kiša od koje su moreplovci ranije zazirali. Vetrovi obe hemisfere zaustavljali su se na granicama te zone, gde su jedra nedeljama mlitavo visila jer nije bilo ni daška vetra da ih pokrene. Vazduh je tako nepomičan da čovek pomišlja kako se nalazi u zatvorenoj prostoriji, a ne na pučini; tamni oblaci čiju ravnotežu ne remeti nikakav povetarac, osetljivi samo na silu teže, lagano se spuštaju na morsku površinu i tu se raspadaju. Da nisu toliko tromi, čistili bi uglačanu površinu svojim oklembešenim krajevima. Posredno osvetljen zracima nevidljivog sunca, okean daje uljast i jednoličan odsjaj, jači od onog koji šalje mastiljavo nebo, i izokreće uobičajene odnose svetlosnih snaga između vazduha i vode. Kad maše glavom, čovek dobija jednu verodostojniju sliku morskog pejzaža, na kojoj su nebo i more zamenili mesta. Preko tog horizonta, koji je postao skučen i blizak zato što su elementi tako pasivni a svetlost smanjena, lenjo lutaju neko zrnevlje i kratki, magličasti stubovi, još smanjuju prividno rastojanje mora od oblačnog svoda. Između tih susednih površina, brod klizi s nespokojnom žurbom, kao da se plaši skorog gušenja. Ponekad se neko zrno približi, izgubi svoje obrise, istegne se i osine palubu svojim vlažnim repovima. Zatim na drugoj strani ponovo nađe svoj vidljivi oblik čim izgubi svoje zvučno biće.

Svaki život je napustio more. Ispred broda, čvrstog i ritmičnog u poređenju s nasrtajima pene na njegov kljun, moglo se videti samo pijuskanje tamnih jata delfina koji su ljupko prestizali talase u bekstvu. Nijedan trag pare nije više presecao horizont; intenzivno plavo more više nije naseljavala flota nežnih opnastih jedara, svetloljubičastih i ružičastih, morskih mekušaca nautila.

Da li će nas s druge strane ovog zamrlog bazena dočekati neko od onih čuda koja su viđali moreplovci u stara vremena? Dok su prolazili ovim netaknutim prostranstvima, oni su manje žudeli da otkriju novi svet, a više da utemelje prošlost starog. Potvrdila im se verodostojnost priča o Adamu i Odiseju. Kad je na svom prvom putovanju pristao uz obalu Antila, Kolumbo je bio uveren da je stigao u Japan, ali još više da je našao Zemaljski raj. Četiristo godina koje su otad protekle nisu mogle izbrisati tragove velikog razdvajanja kontinenata, zaslužnog što je Novi svet, tokom deset ili dvadeset milenija, ostao po strani od istorijskih preokreta. On ih je zamenio nečim drugim, u drukčijoj ravni. Ubrzo sam shvatio da je Južna Amerika, upravo zahvaljujući tom tajanstvenom događaju, ako više i nije bila Rajski vrt pre pada, i dalje ostala u zlatnom dobu, barem za one koji su imali para. Ta njena sreća sad se topila kao sneg na suncu. šta je od nje danas ostalo? Svedena na skupu banju do koje mogu stići samo privilegovani, ona je iz osnova promenila svoju prirodu: nije više večna, već istorijska, nije više metafizička, već društvena. Ljudski raj koji je ugledao Kolumbo nastavlja da traje u slatkom životu rezervisanom za bogataše, ali u njemu i propada.

Čađavo nebo i teška atmosfera kišne zone nisu samo vidljivi znaci linije ekvatora. Oni su srž podneblja pod kojim se susreću dva sveta. Taj sumorni element koji ih razdvaja, ta bonaca u kojoj opake sile samo obnavljaju svoju energiju, poslednje su tajanstvene barijere između onoga što su, koliko juče, bile dve planete, suprotstavljene tako različitim uslovima života da prvi očevici nisu mogli da veruju da su oni na obema jednako ljudski. Kontinent koji je čovek jedva dotakao ponudio se ljudima čiju gramzivost njihov rodni kontinent više nije mogao da zadovolji. Ovaj drugi greh bi morao sve ponovo dovesti u pitanje: Boga, moral i zakone. Sve bi moralo, istovremeno, i na protivrečan način, da bude potvrđeno činjenicama i osporeno pravom. Proveriti treba biblijski Rajski vrt, antičko Zlatno doba, Vrelo večne mladosti, Atlantidu, Hesperide, pastorale i Ostrva izobilja; ali treba prepustiti sumnji, pred prizorom jednog srećnijeg čovečanstva (koje to nije uistinu bilo, ali ga je potajna griza savesti takvim proglasila) i otkrovenje, spasenje, običaje i prava. Nikad čovečanstvo nije bilo na tako mučnoj probi, niti će ikada biti, osim možda ako mu se jednog dana otkrije neka druga, milionima

kilometara udaljena planeta nastanjena živim bićima. Mi, pri tom, znamo da su takva rastojanja teorijski savladiva, dok su prvi moreplovci strahovali da će se suočiti s ništavilom.

Da bismo odmerili apsolutni, sveobuhvatni, nepomirljivi karakter dileme u koju je, po njegovom sopstvenom osećanju, bilo zatvoreno čovečanstvo XVI veka, moramo se prisetiti nekoliko događaja. U onu Hispaniolu (danas Haiti i San Domingo) gde je populacija urođenika, koja je 1492. brojala oko sto hiljada, za samo jedan vek smanjena na dve stotine — a umirali su od užasa i gađenja nad evropskom civilizacijom još više nego od boginja i batina — kolonizatori su neprestano slali komisije da ispitaju prirodu lokalnog stanovništva. Jesu li oni zaista ljudi, treba li u njima videti potomke onih deset plemena koja su se izgubila u Izraelu? Ili Mongole koji su tu došli na slonovima? Ili Skotlanđane koje je pre nekoliko stoleća tu doveo knez Modok? Da li su oni oduvek pagani ili bivši katolici koje su pokrstili sveti Toma i jeretici? Nisu čak bili sigurni jesu li to uopšte ljudi ili nekakva đavolja stvorenja ili životinje. Tako je mislio kralj Ferdinand kad je 1512. slao bele robinje u zapadnu Indiju želeći da spreči Špance da se žene urođeničkim ženama "koje ni izdaleka nisu razumna stvorenja". Napori Las Kasasa da ukine prisilni rad nisu izazivali samo zgražavanje nego još više nevericu doseljenika: "Znač i li to", galamili su oni, "da čovek više ne može da se služi ni teglećom marvom?“

Među svim tim komisijama, najopravdanija slava pripada onoj koju su činili monasi svetog Jeronima; ona zadivljuje koliko skrupuloznošću, na koju su kolonijalni pohodi zaboravili još 1517, toliko i osvetljavanjem mentalnih stavova toga vremena. Monasi su sproveli pravu psiho-sociološku anketu sličnu najmodernijim kanonima; kolonisti su morali da odgovaraju na upitnik smišljen da utvrdi da li su, po njima, Indijanci "sposobni da žive samostalno, kao kastiljanski seljaci". Svi odgovor i su bili negativni: "U najboljem slučaju, možda će to moći njihovi unuci; ali, Indijanci su tako duboko pokvareni da se i u to može sumnjati; na primer: oni beže od Španaca, odbijaju da rade bez nadoknade i u izopačenosti idu dotle da poklanjaju svoja dobra; neće da se odreknu svojih drugova kojima su Španci odsekli uši." Zaključak je jednodušan: "Za Indijance je bolje da postanu ljudi-robovi nego da ostanu slobodne životinje..."

Nekoliko godina kasnije, jedno svedočanstvo upotpunjuje te optužbe: "Oni jedu ljudsko meso, nemaju nikakvog sudstva; idu sasvim goli, jedu presne buve, paukove i crve... Nemaju bradu, a ako im nekim slučajem i izraste, požure da je očupaju." (Oric pred savetom Indije, 1525).

Uostalom, u tom istom trenutku, na susednom ostrvu (prema Ovijedovom svedočenju) Indijanci su hvatali belce i davili ih u moru, a zatim su više nedelja budno motrili tela utopljenika da bi videli jesu li podložna truljenju. Poređenje ta dva istraživanja nameće dva zaključka: belci su se pozivali na društvene nauke, a Indijanci su imali više poverenja u prirodne; dok su belci izjavljivali da su Indijanci životinje, ovi su se zadovoljavali pretpostavkom da su belci bogovi. Pri jednakom neznanju, postupanje Indijanaca je svakako bilo dostojnije čoveka.

Intelektualna iskušenja dodaju moralnom nemiru i nešto patetike. Za naše putnike sve je bilo tajna; Slika sveta Pjera d'Eija govorio novootkrivenom i krajnje srećnom čovečanstvu, "gens beatissima", sastavljenom od pigmeja, prastarih, pa čak i bezglavih stvorenja. Pjer Mártir opisuje čudovišne životinje: zmije slične krokodilima; životinje s telom govečeta i slonovskom surlom; četvoronožne ribe s kravljom glavom, s leđima išaranim mnoštvom bradavica i s kornjačinim oklopom. A to su zapravo udavi, tapiri, morske krave, nilski konji i morski psi (na portugalskom tubarao). S druge strane, ono što je zaista bilo tajanstveno nije izazivalo nikakvo čuđenje. Zar Kolumbo u svojim službenim izveštajima ne pominje, da bi opravdao naglo skretanje s puta zbog kojeg je za dlaku promašio Brazil, krajnje neobične okolnosti, koje se od tada više nikad nisu ponovile, naročito u toj večito vlažnoj zoni: paklenu žegu koja je onemogućavala da se ode do skladišta namirnica, burad s vodom i vinom koja su se rasprskavala, žito koje se samo od sebe zapalilo, slaninu i suvo meso koji su se za nedelju dana pretvorili u pečenje, sunce koje je tako žestoko peklo da je posada strahovala da će biti živa spaljena. Blaženo stoleće u kojem je sve još bilo moguće, kao što je možda i danas zahvaljujući letećim tanjirima.

Zar Kolumbo nije susreo sirene upravo ovde, u vodama kojima mi sad plovimo? Video ih je, zapravo, na kraju prvog putovanja, u Karipskom moru, ali to nije bilo daleko od amazonske delte. "Tri sirene", priča on, "izdigle su tela iznad površine mora, i premda nisu bile onako lepe kao što ih slikari predstavljaju, njihova okrugla lica izvesno su imala ljudski oblik." Morske krave imaju okruglu glavu i vimena na grudima; kad doje mladunče, ženke ih pridržavaju nogom, pa takvo prepoznavanje nije bilo

neobično u doba kad su ljudi bili spremni da opišu (pa čak i nacrtaju) stabljike pamuka u cvetu kao "ovčije drvo": stablo s kojeg kao plodovi vise čitave ovce okačene za leđa, i treba ih samo ošišati.

Tako isto, kad Rabie u Četvrtoj knjizi o Pantagruelu, oslanjajući se, bez sumnje na izveštaje moreplovaca koji su se vratili iz Amerike, iscrtava prvu karikaturu onoga što etnolozi danas nazivaju sistemom srodstva, on slobodno veze po retkom platnu, jer je teško zamisliv sistem srodstva u kojem starac može zvati unuku "moj otac". U svim tim slučajevima vidimo da je u svesti XVI veka nedostajao jedan element važniji od znanja, jedna osobina bez koje nema naučnog mišljenja. Ljudi toga doba nisu osećali stil univerzuma; kao što bi i danas, na planu likovnih umetnosti, neki seljak koji je uočio izvesne spoljne osobine talijanskog slikarstva ili crnačke skulpture, a ne njihov značenjski sklad, bio nesposoban da razlikuje plagijat od autentičnog Botičelija, ili neki predmet s pijace od fanske figurice. Sirene i ovčije drvo su druga stvar, oni nisu samo objektivne greške: na intelektualnom planu, to su pre zablude proizašle iz urođenog nedostatka umova koji su, uprkos svojoj genijalnosti i prefinjenosti u drugim oblastima, imali slabu moć zapažanja. Zbog tih grešaka ih ne osuđujemo, već im pre odajemo priznanje za sve što su postigli uprkos svom nesavršenstvu.

Paluba broda koji plovi ka Americi pruža modemom čoveku bolju akropolu za molitvu od one atinske. Više te nećemo poštovati, anemična boginjo, učiteljico ustajale civilizacije! Vinuvši se iznad onih junaka — moreplovaca, istraživača i osvajača Novog sveta, učesnika u jedinoj potpunoj pustolovini datoj čovečanstvu (putovanje na mesec još čekamo), moja misao se uzdiže ka vama, preživelim pripadnicima zaleđa ljudskog roda koji je platio tako surovu cenu za čast da pridržava vrata: Indijanci, vi koji ste svojim primerom, preko Montenja, Voltera, Rusoa i Didroa obogatili materiju kojom me je hranila škola, Huroni, Irokezi, Karaibi, Tupi, evo me!

Prva svetlost koju je Kolumbo opazio i ponadao se da dolazi sa obale, iako se kopno još nije videlo, poticala je od jedne morske vrste svitaca koji bacaju svoja jajašca između zalaska sunca i izlaska meseca. Upravo tu istu svetlost ja sada nazirem, tokom ove besane noći na palubi, dok čekam da se ukaže Amerika.

Još od juče. Nov i svet je tu; ne na vidiku, obala je odveć udaljena, mada brod polako skreće ka jugu da bi se postavio na osu koja, od Kabo Sao-Agostina do Rija, ide paralelno sa obalom. Najmanje dva-tri dana putovaćemo duž Amerike. Ni velike morske ptice još ne najavljuju kraj putovanja: kreštave dugorepe čigre i tiranske burnice koje primoravaju pelikane da u letu ispuste plen; naime, te ptice se otiskuju daleko od kopna, što je Kolumbo, na svoju veliku žalost saznao tek nakon što je, na debeloj pučini, pozdravio njihov let kao svoju veliku pobedu. Što se tiče letećih riba, koje se odbacuju uvis udarcem repa o vodu, a zatim raširenih peraja kroz vazduh prevaljuju znatna rastojanja dok srebrne varnice pršte u svim pravcima nad plavim kotlom mora, one su se prilično proredile poslednjih dana. Putniku koji mu se približava, Novi svet se prvo predstavlja kao miris, vrlo različit od onog kakav smo zamišljali u Parizu na osnovu jedne verbalne asonance; taj miris je teško opisati nekome ko ga nije udahnuo.

U početku izgleda kao da morski mirisi iz prethodnih nedelja više ne kruže slobodno, kao da udaraju o neki nevidljiv zid; tako nepokretni, oni više ne pobuđuju pažnju, te se ona oslobađa za drukčije mirise, neodredive na osnovu prethodnog iskustva; šumski povetarac koji se smenjuje s mirisima staklene bašte, kvintesencijom biljnog carstva čija je specifična svežina tako koncentrisana da se ispoljava kao mirisna opojnost, poslednja nota snažnog akorda, razloženog tako kao da istovremeno treba da razdvoji i spoji uzastopne trenutke aroma različitog porekla. To će razumeti samo oni koji su uronili nos u srce tek rasporene egzotične paprike, nakon što su u nekom botequinu brazilskog sertão udahnuli slatkasti crni smotuljak fumo de rôlo, fermentisane listove duvana uvijene kao užad i duge nekoliko metara; samo oni koji u spoju tih srodnih mirisa nalaze Ameriku, jedino mesto na svetu gde je poznata tajna njihovog pripremanja.

Međutim, kad se sledećeg dana, u četiri sata ujutru, ukazao Novi svet, njegova vidljiva slika bila je dostojna njegovog mirisa. Dva dana i dve noći otkriva nam se ogroman planinski venac; ogromnim ga ne čini njegova visina, već to što se stalno ponavlja, jednak sebi, tako da je nemoguće razaznati gde počinju a gde se završavaju planinski vrhovi u tom nizu. Na više stotina metara iznad talasa, planine izdižu svoje zidine od uglačanog kamena, naslage izazovnih i sumanutih oblika kakve ponekad možemo videti na peščanim zamkovima koje su načeli talasi, ali za kakve nismo ni slutili da mogu postojati u tolikim razmerama, barem ne na našoj planeti.

Taj utisak ogromnosti svojstven je Americi; čovek se s njim sreće svuda, u gradovima i u prirodi; doživeo sam ga i na obali i na visoravnima centralnog Brazila, u bolivijskim Andima i Stenovitim planinama Kolorada, u predgrađima Rija i Čikaga i na ulicama Njujorka. Svuda nas obuzima isto zaprepašćenje; ovi prizori podsećaju na druge, ove ulice su ulice, ove planine su planine, ove reke su reke: otkud osećanje tuđine? Naprosto otud što je odnos između veličine čoveka i veličine stvari toliko poremećen da uobičajene mere više ne važe. Kasnije, kad se srodi sa Amerikom, čovekovo oko se gotovo automatski prilagođava i uspostavlja normalan odnos između krajnosti; taj rad je postao neprimetan, o njemu svedoči tek mentalni trzaj po izlasku iz aviona. Ali ta urođena nesamerljivost dva sveta prožima i deformiše našu sposobnost rasuđivanja. Oni koji tvrde da je Njujork ružan samo su žrtve jedne zablude opažanja. Pošto još nisu naučili da promene skalu, uporno sude o Njujorku kao o gradu i kritikuju avenije, parkove, spomenike. Doduše, Njujork je nesumnjivo i objektivno grad, ali prizor koji pruža evropskim čulima pripada drugom redu veličine, onom kojem pripadaju naši prirodni pejzaži, dok nas američki pejzaži uvlače u još ogromniji sistem koji ne možemo ni sa čim uporediti. Lepota Njujorka ne proizlazi, dakle, iz njegove prirode grada, već iz toga što naše oko neizbežno (ako nije neprilagodljivo) premešta grad u ravan veštačkog pejzaža, gde načela urbanizma više ne igraju nikakvu ulogu: tu su jedine značajne vrednosti baršunasto svojstvo svetlosti, prefinjenost udaljenog, uzvišeni ponori u podnožju oblakodera i senovite doline s raznobojnim automobilima kao cvećem.

Posle toga, s još većom nelagodom govorim o Rio de Žaneiru, koji me odbija uprkos svojoj toliko slavljenoj lepoti. Kako da kažem? Čini mi se da predeo Rija ne pripada razmeri njegovih sopstvenih dimenzija. Putniku koji ulazi u zaliv, Glava šećera, Korkovado, sve te toliko hvaljene tačke, izgledaju kao krnji zubi razbacani u četiri ugla bezubih vilica. Te neplanske geografske izrasline, gotovo neprestano obavijene prljavom tropskom maglom, ne uspevaju da popune preveliki horizont. Ako želimo da se pomirimo s tim prizorom, treba da pristupimo zalivu sa suprotne strane i da ga posmatramo odozgo. S morske strane, usled iluzije suprotne njujorškoj, ovde se priroda pokazuje kao gradilište.

Ni dimenzije zaliva Rija ne mogu se sagledati pomoću vizuelnih odrednica: sporo kretanje lađe, njeno manevrisanje između ostrva, svežina i mirisi što se naglo spuštaju iz šuma na brdima, sve to nagoveštava neku vrstu fizičkog kontakta s cvećem i stenama koji još ne postoje kao materijalni objekti, ali za putnika unapred uobličuju fizionomiju kontinenta. I opet pomišljamo na Kolumba: "Drveće je bilo toliko visoko da se činilo da dodiruje nebo; i, ako sam dobro razumeo, ono nikad ne gubi lišće: u novembru, kad sam ga video, bilo je zeleno i sveže kao u Španiji u maju; neka stabla su bila u cvetu, a neka su već nosila plodove... Kud god se okrenem, čujem slavuja, a prate ga hiljade ptica različitih vrsta." Evo Amerike, kontinent je na vidiku. On je sačinjen od svih pojava i bića koji su u suton oživljavali oblačni horizont zaliva; ali za pridošlicu, ti pokreti, oblici i svetlosti ne ukazuju na pokrajine, zaseoke i gradove, ne označavaju šume, polja, doline i predele, ne dočaravaju poduhvate i napore pojedinaca koji jedni druge ne poznaju, jer je svaki od njih zatvoren u uzak vidokrug porodice i zanimanja. Sve to živi jedinstvenim i globalnim životom. Ono što me sa svih strana okružuje i pritiska nije neiscrpna raznovrsnost stvari i bića, već jedan jedini čudesan entitet: Novi svet.

IX GVANABARA

Zaliv zadire u samo srce Rija; putnici se iskrcavaju u strogom centru kao da su drugu polovinu, novi Is, već progutali talasi. U uzvesnom smislu je zaista tako, jer se prvi grad, obična tvrđava, nalazio na stenovitom ostrvcetu koje je brodić zaobišao i koje još nosi ime osnivača: Vilgenjon. Pod mojim nogama je Avenida Rio-Branko, gde su nekad stajala sela tupinamba, a u džepu mi je etnološki brevijar Žana de Lerija.

On je ovamo dolazio pre trista sedamdeset i osam godina, iz dana u dan, s desetoricom drugih Zenevljana, protestanata koje je Kalvin slao u potragu za Vilgenjonom, svojim nekadašnjim školskim drugom, kad se ovaj preobratio, jedva godinu dana po dolasku u zaliv Gvanabara. Taj neobičan čovek koji se ogledao, zaredom, u svim zanatima i dotakao svih problema, borio se protiv Turaka, Arapa, Italijana, Škotlandana (on je oteo Mariju Stjuart da bi omogućio njenu udaju za Fransoa II) i Engleza. Viđen je na Malti, u Alžiru i u bici kod Serizola. A gotovo na kraju svoje pustolovne karijere, kad je izgledalo da se, posle nekog razočaranja u službi, konačno posvetio vojnoj arhitekturi, odlučio je da ode u Brazil. Ali i tu su mu planovi srazmerni njegovom nemirnom i ambicioznom duhu. Šta namerava

da radi u Brazilu? Da osnuje koloniju, ali svakako i da sebi skroji imperiju; a neposredni cilj bio mu je da izgradi utočište za progonjene protestante koji bi napustili metropolu. Kao katolik i, verovatno, slobodan mislilac, stiče pokroviteljstvo Kolinjija i lorenskog kardinala. Posle kampanje za pridobijanje vernika obe veroispovesti, koju je vodio i na javnom trgu među propalicama i odbeglim robijašima, konačno mu polazi za rukom, 12. jula 1555, da ukrca šest stotina ljudi na dva broda: bila je to mešavina pionira iz svih staleža i kriminalaca izvučenih iz zatvora. Zaboravio je samo žene i namirnice.

Polazak je bio težak; dvaput su se vraćali u Dijep; kad su konačno digli sidro, 14. avgusta, počele su nevolje: tuče na Kanarskim ostrvima, kvarenje vode na brodu, skorbut. Na kraju se usidrio, 10. novembra, u zalivu Gvanaraba, gde su se Francuzi i Portugalci već nekoliko godina borili za naklonost urođenika.

Tadašnji povlašćen položaj Francuske na brazilskoj obali postavljao je neobične probleme. Takva situacija je svakako nastala početkom veka, kad su zabeležena mnoga francuska putovanja — posebno putovanje iz 1503, kad se Gonvil vratio iz Brazila kao indijanski zet — dakle, gotovo u isto vreme kad je Kabral otkrio Zemlju svetog krsta 1500. Treba li ići još dalje? Da li zbog toga što su Francuzi odmah nazvali novu zemlju Brazil (ta reč je — sa ljubomorno čuvanih razloga — od dvanaestog veka bila poznata kao naziv mitskog kontinenta s kojeg je poticalo drvo za proizvodnju boja) i što je francuski jezik preuzeo mnogo reči direktno iz urodeničkih dijalekata, bez posredovanja iberijskog: ananas, manioc, tamanduá, tapir, jaguar, sagouin, agouti, ara, caiman, toucan, coati, acajou, itd., treba zaključiti da se predanje iz Dijepa, po kojem je Žan Kuzen otkrio Brazil četiri godine pre Kolumba, temelji na istini? Kuzen je na brodu imao nekog Penzona, a upravo su Penzoni ohrabrili Kolumba kad je u Palosu izgledao rešen da se okane projekta; uz to, i na "Pinti" je tokom prvog putovanja zapovednik bio neki Penzon, i Kolumbo se s njim savetovao kad god je planirao promenu pravca; konačno, Kolumbo je odustao od puta (koji će, tačno godinu dana kasnije, dovesti jednog drugog Penzona sve do Kaba Sao-Agostina i omogućiti mu da prvi zvanično otkrije Brazil) čime je propustio zgodnu priliku da stekne dodatnu slavu.

Ako se ne dogodi čudo, taj problem nikad neće biti rešen, jer su arhivi Dijepa, zajedno s Kuzenovim izveštajem, izgoreli u XVII veku za vreme engleskog bombardovanja. Ali, dok sam prvi put stupao na brazilsko tlo, nisam mogao da se ne prisetim svih onih burlesknih i tragičnih događaja koji su još pre četiristo godina svedočili o prisnosti Francuza i Indijanaca: normanskih tumača koji su pokleknuli pred prirodom, oženili se urođenicama i postali ljudožderi; nesrećnog Hansa Štadena koji je godinama strepeo iščekujući svakog dana da bude pojeden, alibi ga svaki put spasao srećan slučaj, i koji je uveravao Indijance da je Francuz pokazujući svoju riđu bradu, nimalo nalik iberijskoj, pa mu je kralj Konijam Bebe jednom odgovorio: "Već sam zarobio i pojeo pet Portugalaca koji su tvrdili da su Francuzi; ali, svi su lagali!" Pomislio sam i na to koliko je morala biti razvijena trgovina kad je fregata "Pèlerin" mogla 1531. godine doneti u Francusku tri hiljade leopardovih koža, trista majmuna i šesto papagaja "koji su već znali nekoliko francuskih reči"...

Na jednom ostrvu usred zaliva, Vilgenjon osniva tvrđavu Kolinji; Indijanci je grade i snabdevaju malu koloniju; ali pošto im je brzo dozlogrdilo da daju a da ništa ne dobijaju za uzvrat, spašavaju se napuštanjem svojih sela. U tvrđavi vladaju glad i boleštine. Počinje da se ispoljava Vilgenjonova tiranska ćud; pobunjeni robijaši bivaju masakrirani. Epidemija prelazi na kopno: zaraženi su malobrojni Indijanci koji su ostali verni misiji. Osamsto Indijanaca umire.

Vilgenjon se ne obazire na ovozemaljske teškoće; zaokupljen je duhovnom krizom. U dodiru s protestantima, preobraća se i moli Kalvina da mu pošalje misije koje će ga izvesti na novi put. Tako 1556. dolazi do putovanja u kojem učestvuje Leri.

Tad ova priča dobija tako neobičan obrt da me čudi što je već nije ščepao neki romanopisac ili scenarista. Kakav bi to bio film! Izolovani na kontinentu poznatom koliko i druge planete, u potpunom neznanju o tamošnjoj prirodi i ljudima, nesposobni da obrađuju zemlju kako bi preživeli, sasvim zavisni od stanovništva čiji jezik ne razumeju i koje ih je omrznulo, napadnuti boleštinama, ti Francuzi — šačica ljudi — koji su se izložili svakakvim opasnostima da bi izbegli sukobe na starom kontinentu i zasnovali ognjište tamo gde, zahvaljujući toleranciji i slobodi, može uporedo postojati više vera, hvataju se u sopstvenu zamku: protestanti pokušavaju da preobrate katolike, a ovi protestante. Umesto da rade kako bi preživeli, provode nedelje i nedelje u sumanutim raspravama: kako treba

protumačiti Tajnu večeru? Treba li pomešati vodu i vino za posvećenje? Oko euharistije i čina krštenja vode se pravi teološki turniri, a Vilgenjon se posle njih čas preobraća, a čas vraća u staru veru.

Oni čak šalju izaslanika u Evropu da se posavetuje s Kalvinom kako bi ovaj razjasnio sporne tačke. U međuvremenu se sukobi udvostručavaju. Vilgenjonove duhovne moći popuštaju; Leri kaže da su mu se raspoloženje i strogost mogli predvideti po boji odeće koju je nosio. Na kraju se okreće protiv protestanata i počinje da ih mori glađu; oni prestaju da učestvuju u zajednici i udružuju se sa Indijancima. Idili koja je među njima nastala dugujemo remek-delo etnografske literature Putovanje u brazilsku zemlju Zana de Lerija. Kraj pustolovine je tužan: Ženevljani uspevaju, ne bez muke, da se ukrcaju na jedan francuski brod; u odlasku, kad su još bili snažni, veselo su "skidali kajmak" s brodova koje bi sreli na putu, to jest pljačkali ih; sad o tome nema ni govora: na brodu vlada glad. Jedu majmune i one papagaje koji su bili tako dragoceni da je jedna Lerijeva indijanska prijateljica odbila da im ustupi svog ako joj za uzvrat ne daju top. Pacovi i miševi iz utrobe broda, poslednja hrana, dostižu cenu od četiri zlatnika po komadu. Ponestaje i vode. Godine 1558, posada se iskrcava u Bretanji, polumrtva od gladi.

Na ostrvu se kolonija raspada u atmosferi pogubljenja i terora; omrznut od svih, smatran izdajnikom od jednih, otpadnikom od drugih, opasan za Indijance, uplašen od Portugalaca, Vilgenjon odustaje od svog sna. Tvrđava Kolinji, kojom komanduje njegov nećak, Boa-le-Kont, pada u ruke Portugalaca 1560. godine.

U Riju, kojim će se sad neko vreme hraniti moj duh, prvo pokušavam da razaznam ukus te pustolovine. U stvari, bilo je suđeno da ga otkrijem jednog dana u dnu zaliva, tokom arheološkog izleta koji je organizovao Museu Nacional u čast nekog japanskog naučnika. Izviđački brodić nas je ostavio u nekoj baruštini gde je rđala stara nasukana olupina; ona izvesno nije poticala iz XV I veka, ali je ipak unela istorijsku dimenziju u te prostore u kojima ništa nije ukazivalo na proticanje vremena. Pod niskim oblacima, iza zavese od sitne kiše koja je neprestano sipila od jutra, u daljini se nije video grad. Preko kraba, od kojih je vrveo crni mulj, i barske flore za koju se nikad ne može reći da li se širi zato što se razmnožava ili zato što truli, u šumi su se kao svetle siluete razaznavale kolibe od slame neodređene starosti. Još dalje, planinske padine tonule su u sivu maglu. Kad smo se približili drveću, našli smo se na cilju posete: u peščari gde su seljaci nedavno otkrili komadiće grnčarije. Opipavam tu grubu keramiku, čija građa, kao i bela gleđ oivičena crvenim i sitan splet crnih crtica, nedvosmisleno ukazuju na Tupi-Indijance, kao i bela gleđ oivičena crvenim i sitan splet crnih crtica; taj lavirint, kažu, treba da odagna zle duhove koji traže ljudske kosti nekad čuvane u urnama. Objašnjavaju mi da smo do nalazišta, jedva pedesetak kilometara udaljenog od centra grada, mogli stići i automobilom, ali su putevi neprohodni zbog kiše, pa je postojala opasnost da ostanemo blokirani nedelju dana. To bi značilo još više se približiti jednoj prošlosti koja nije uspela da izmeni ovo melanholično mesto, gde je Leri možda prekraćivao čekanje posmatrajući hitre pokrete tamne ruke s lopaticom namočenom u crni lak, onih "hiljadu sitnih ljupkosti, poput isprepletanih šara, ljubavnih jezera i drugih ludorija", čiju zagonetku danas odgonetam na poleđini jedne otkopane glinene krhotine.

Prvi susret s Rijom bio je drukčiji. Evo me, prvi put u životu, na drugoj strani ekvatora, u tropima, u novom svetu. Koji će mi znak omogućiti da prepoznam tu trostruku promenu? Koji će mi je glas potvrditi, koja će dosad nepoznata nota najpre odjeknuti u mom uhu? Moje prvo zapažanje je jalovo: nalazim se u jednom salonu.

Odeven lakše no obično, dok gazim po talasastim vijugama obloge od belog i crnog mozaika, primećujem poseban ambijent u tim uskim i mračnim ulicama koje presecaju glavnu aveniju; prelaz između kuća i pločnika manje je izrazit nego u Evropi; uprkos sjaju svojih izloga, prodavnice izlaze na ulicu; ljudima je svejedno da li su unutra ili napolju. Ulica, zapravo, nije samo mesto kojim se prolazi; tu se ljudi zadržavaju. U isti mah je živahna i mirna, bučnija i bolje zaštićena od naših; uspevam da nađem poređenje koje me nadahnjuje. Naime, promena hemisfere, kontinenta i podneblja, barem za trenutak, samo čini suvišnim tanki zastakljeni pokrivač koji u Evropi uspostavlja istovetne uslove: čini se da je Rio na otvorenom izgradio milanske "Gallerias", amsterdamski "Galerij", pariške Panorame ili hol stanice Sen-Lazar.

Putovanja obično zamišljamo kao premeštanje u prostoru. Malo je to. Svako putovanje se istovremeno upisuje u prostor, u vreme i u društvenu hijerarhiju. Jedan utisak se može definisati samo ako se istovremeno prenese na tri ose, a kako sam prostor već ima tri dimenzije, po trebno ih je najmanje pet da bi se putovanje predstavilo na pravi način. U to sam se uverio čim sam kročio u Brazil.

Izvesno je da se nalazim na drugoj strani Atlantika i ekvatora, sasvim blizu tropa. Mnoge stvari mi to potvrđuju: ova spokojna i vlažna toplota koja moje telo oslobađa uobičajene težine vunene odeće i ukida suprotnost između kuće i ulice (koju sam kasnije prepoznao kao jednu od konstanti moje civilizacije); uostalom, ubrzo ću naučiti da ovde umesto nje vlada druga suprotnost, ona između čoveka i divljine, koje nema u mojim potpuno humanizovanim pejzažima; tu su i palme, novo cveće i gomile zelenih kokosovih oraha u baštama kafea: pošto im odsečemo vrh, iz njih isisavamo slatku i svežu tečnost s mirisom podruma.

Ali osećam i druge promene: bio sam siromašan, a sad sam bogat; najpre zato što su se promenili moji materijalni uslovi, a onda i zato što je cena lokalnih proizvoda neverovatno niska: ovaj ananas bi me koštao dvadeset sua, ovaj grozd banana dva franka, ovi pilići koje italijanski bakalin peče na ražnju četiri franka. Čovek bi pomislio da je u zamku gospe Tartine[3]. Najzad, stanje raspoloživosti koje stvara luka, velikodušno ponuđena mogućnost, ali i osećanje obaveze da se ona iskoristi, izazivaju neodređen stav svojstven obustavljanju uobičajene kontrole i gotovo obrednom prepuštanju razuzdanosti. Putovanje nesumnjivo može delovati i na dijametralno suprotan način, kao što sam osetio na svojoj koži kad sam, posle primirja, došao u Njujork bez novca; međutim, bilo da je posredi promena naviše ili naniže, poboljšanje ili pogoršanje materijalnih uslova, trebalo bi da se dogodi čudo pa da putovanje u tom smislu ništa ne izmeni. Prenoseći nas hiljade kilometara dalje, ono nas u isti mah podiže ili spušta nekoliko stepenica na statusnoj lestvici. Ono nas premešta, ali i izmešta — nabolje ili nagore — te se boja i ukus različitih mesta ne mogu odvojiti od nepredvidljivog društvenog položaja u kojem smo ih okusili.

Nekad su putovanja sučeljavala putnika s civilizacijama izrazito drukčijim od njegove, koje su ostavljale snažan utisak pre svega svojom neobičnošću. Ali, u poslednjih nekoliko stoleća takve prilike su postajale sve ređe. Bilo da ode u Indiju ili u Ameriku, moderni putnik je manje iznenađen no što to želi da prizna. Birajući odredišta i puteve do njih, dajemo sebi slobodu da odlučimo kog datuma ćemo stupiti u mehaničku civilizaciju i kojim ritmom ćemo njome ovladavati. Traganje za egzotikom svodi se na uočavanje preuranjenih ili okasnelih stanja nekog poznatog razvoja događaja. Putnik postaje sakupljač starina, a manjak nekih objekata prisiljava ga da se okane svoje galerije crnačke umetnosti i da se okrene starim suvenirima kupljenim tokom šetnji po buvljim pijacama nastanjenog sveta.

Te razlike se mogu opaziti već u srcu grada. Kao što svaka biljka cveta u određeno doba godine, tako i svaki gradski kvart nosi pečat vekova u kojima je izrastao, dostigao svoj procvat i počeo da opada. U Parizu, Mare je procvetao u XVII veku, a sad ga nagriza plesan; kasnija vrsta, Deveti kvart, cvetao je u vreme Drugog carstva, a danas njegove svenule kuće zauzima fauna malih ljudi koji, poput insekata, tu nalaze odgovarajuće tlo za svoje skromne aktivnosti. Sedamnaesti kvart se zamrznuo u svojoj minuloj raskoši poput kakve velike hrizanteme koja otmeno nosi sasušenu glavu, iako je njeno vreme odavno prošlo. Šesnaesti je koliko juče bio u cvetu; sad se njegovi blistavi cvetovi guše u šumi zgrada koja ga postepeno stapa s pejzažem predgrađa.

Kad uporedimo geografski i istorijski vrlo udaljene gradove, ciklusi postaju još složeniji zbog nejednakih ritmova razvoja. Čim se udaljimo od centra Rija, koji još pripada početku ovog veka, nailazimo na mirne ulice, dugačke avenije s palmama, stablima manga i potkresanim palisandrima, gde se u baštama uzdižu starinske vile. U sećanju mi iskrsavaju (kao i kasnije, u otmenim četvrtima Kalkute) Nica ili Bijaric pod Napoleonom III. Tropi nisu toliko egzotični koliko demodirani. O njima ne svedoči toliko vegetacija, koliko arhitektonski detalji i nagoveštaj jednog načina života koji nam više pokazuje da smo neprimetno nazadovali u vremenu nego da smo prešli velika prostranstva.

Rio de Žaneiro nije izgrađen kao običan grad. Započet na ravnom i močvarnom tlu oko zaliva, kasnije se uvukao između strmih padina koje ga stežu sa svih strana, kao što tesna rukavica steže prste. Gradski pipci, ponekad dugački dvadeset ili trideset kilometara, zadiru u podnožje granitnih formacija tako strmih da uz njih ne prianja nikakvo rastinje; tu i tamo, na kakvoj izolovanoj terasi ili u dubokom odžaku, ipak se ugnezdilo po koje nepristupačno šumsko ostrvce, u koje ljudska noga, uprkos njegovoj blizini, izvesno nije kročila; u avionu nam se činilo da smo okrznuli njegove grane u onim svežim i tamnim hodnicima, dok smo lebdeli između raskošnih tepiha u čije ćemo se podnožje spustiti. Ovaj grad prezire svoje mnogobrojne brežuljke, što se donekle može objasniti nedostatkom vode na njihovim vrhovima. U tom pogledu, Rio je sušta suprotnost Čitagongu u Bengalskom zalivu: u tamošnjoj močvarnoj ravnici, na svakom malom kupastom vrhu od narandžaste gline koja svetluca pod zelenom travom, podignut je usamljeni bungalov, tvrđava kojom se neki bogataš brani od teške žege i

od sirotinje iz ravnice. U Riju je obrnuto: te zaobljene stene, u kojima su granitni blokovi zarobljeni kao u kalupima, tako snažno odbijaju toplotu da povetarac iz podnožja klanca ne može da uzleti. Možda su urbanisti sad resili problem, ali se 1935. u Riju čovekov položaj na društvenoj lestvici merio visinom: što je niže smeštena kuća, to je viši status domaćina. Siromasi su živeli zakačeni za padine, u favelama, gde je crnačko stanovništvo, odeveno u izbledele prnje, smišljalo uz gitaru one živahne melodije koje će, u vreme karnevala, silaziti s visina i, zajedno sa svojim tvorcima, osvajati grad.

Čim se zaputimo nekim od gradskih puteva koji krivudaju između brežuljaka, pred nama iskrsava slika predgrađa. Botafogo, na kraju avenije Rio-Branko, još izgleda kao raskošan grad, ali kad pređemo Flamengo, učiniće nam se da smo u Neiju, a ako krenemo prema tunelu Kopakabana, možemo poverovati da se nalazimo u Sen-Deniju ili Buržeu, koji su se malo poseljačili; tako su mogla izgledati naša predgrađa pre rata 1914. U Kopakabani, koja danas liči na ježa od oblakodera, tada sam zatekao samo provincijski gradić s njegovim svakodnevnim trgovačkim i zanatskim aktivnostima.

Poslednja uspomena iz Rija, iz vremena kad sam ga zauvek napuštao: hotel na ivici Korkovada, u kojem sam posećivao američke kolege; do njega se dolazi žičarom improvizovanom usred odrona, koja delimično liči na garažu, delimično na planinsku kolibu; tim svojevrsnim lunaparkom upravljaju pažljivi mladići; Sve to da bi se, posle uspona duž pustih, zapuštenih, stenovitih terena koji se često približavaju vertikali, stiglo na vrh brežuljka, do male palate iz imperijalnog vremena, jedne terrea, to jest prizemne kuće boje okera, s gipsanim ukrasima, gde se ručava na platformi pretvorenoj u terasu iznad haotične mešavine betonskih zgrada, straćara i gradskih celina; čovek očekuje da će na kraju takvog mešovitog pejzaža videti fabričke dimnjake, ali se on ovde završava blistavim i glatkim tropskim morem koje je odozgo obasjano nepojamnom mesečinom.

Vraćam se na brod. On isplovljava, blistav od mnogobrojnih sijalica, i klizi morem koje se pred njim ugiba: reklo bi se, kljunom zaviruje u pokretni delić slepe ulice. Predveče počinje oluja i morska pučina blista poput stomaka neke džinovske životinje. Mesec se skriva iza razbacanih oblaka koje je vetar razvukao u cik-cak linije, krstove i trouglove. Te neobične figure izgledaju osvetljene iznutra; kao da na crnoj pozadin i neba sviće severna zora prilagođena posebnoj nameni u tropima. S vremena na vreme, kroz te maglovite pojave uočavamo delić crvenkastog meseca koji zalazi za oblake, vraća se i nestaje poput zalutale i uplašene svetiljke.

X PROLAZAK KROZ TROPE

Obala između Rija i Saniosa pruža još tropskih prizora iz snova. Priobalni planinski venac, koji na jednoj tački prelazi 2000 metara, spušta se do mora i preseca ga ostrvcima i zalivima; peščani sprudovi obrubljeni kokosovim stablima i vlažnim šumama prepunim orhideja udaraju o zidove od peščanog kamena ili bazalta, te su dostupni samo s mora. Male luke, međusobno udaljene stotinama kilometara, pružaju utočište ribarima u kućama iz XVIII veka; nekad su ih od otmeno istesanog kamena gradili brodograditelji, kapetani i viceguverneri, a sad su pretvorene u ruševine. Angra-dos-Reis, Ibatuba, Parati, San Sebastijan, Vilja Bela, mnoge tačke u koje su stizali zlato, dijamanti, topazi i hrizoliti iskopani u glavnim rudnicima kraljevstva, "Minas Žerais", posle višenedeljnog putovanja kroz planine na leđima mazgi. Kad tražimo tragove tih staza duž linija grebena — espigoes — teško nam je da zamislimo gustinu saobraćaja koja je omogućavala da se živi od skupljanja potkovica izgubljenih u putu.

Bugenvil je pripovedaoo merama predostrožnosti koje su pratile kopanje i prevoz. Odmah po vađenju iz zemlje, zlato je dopremano u fondacije kojih je bilo u svakom okrugu: Rio-das-Mortes, Sabara, Sero-Frio. Tu je izdvajan deo za krunu, a drugi deo vraćanje vlasnicima rudnika u polugama na kojima su bili utisnuti težina, finoća, broj i kraljevski grb. Još jednu kontrolu obavljala je ispostava smeštena na pola puta između rudnika i obale. Jedan poručnik i pedeset vojnika naplaćivali su petinu, putarinu po glavi čoveka i stoke. Taj prihod se delio između kralja i odreda; zato nema ničeg neobičnog u tome što su karavani koji su dolazili iz rudnika i obavezno prolazili kroz tu ispostavu bili "zaustavljani i krajnje strogo pretraživani".

Zatim su posebni ljudi nosili zlatne poluge u kovnicu Rio-de-Žaneira i tu za njih dobijali kovani novac: poludublone u vrednosti osam španskih pjastera; na svakom od njih kralj je zarađivao jedan pjaster od poreza na leguru i kovani novac. Bugenvil dodaje: "Kovnica je... jedna od najlepših zgrada na svetu;

snabdevena je svim udobnostima potrebnim za brz rad. Kako zlato silazi iz rudnika istim tempom kojim flota stiže iz Portugalije, valja ubrzati posao i novac se tu kuje sa zadivljujućom hitrinom."

Za dijamante su važili još stroži propisi. Prema Bugenvilovom kazivanju, preduzetnici su "morali da navedu tačan broj pronađenih dijamanata i da ih predaju u ruke intendantu kome je kralj lično poverio taj posao. On ih je polagao u škrinju s tri brave, okovanu gvožđem. Jedan ključ je imao intendant, drugi vicekralj, a treći provador Haciende Reale. Zatim je škrinja, zajedno sa svoja tri ključa, zatvarana u kovčeg na koji je svaka od navedenih osoba stavljala svoj pečat. Vicekralj nije imao pravo da otvara kovčeg. On je samo sve zajedno smeštao u sef koji je slao u Lisabon pošto bi na bravu stavio svoj pečat. Sef je otvaran u prisustvu kralja; on je odabirao dijamante koje je želeo da zadrži za sebe i za njih plaćao preduzetnicima po tarifi utvrđenoj ugovorom."

Samo 1762. godine prevezeno je, prokontrolisano, iskovano i otposlato sto devetnaest zlatnih aroba, to jest više od tonu i po zlata; od te silne aktivnosti, na obali vraćenoj Raju nije ostalo ništa osim nekoliko usamljenih velelepnih fasada u dnu njenih zaliva; zidove uz koje su nekad pristajale galije danas zapljuskuju samo talasi. Voleli bismo da zamišljamo da je kroz one veličanstvene šume, netaknute uvale i strme litice prolazio samo po neki bosonog i urođenik koji se spuštao s visoravni, a ne da su u njima bile izgrađene radionice u kojima se, još pre dvesta godina, kovala sudbina modernog sveta.

Pošto se zasitio zlatom, svet je obuzela glad za šećerom, ali je sam šećer jeo robove. Iscrpljenost rudnika — a njoj je prethodilo pustošenje šuma da bi se obezbedilo drvo za topionice — i zahtev da se ukine ropstvo, koji se širio svetom, usmerili su Sao Paulo i njegovu luku Santos na kafu. U početku žuto, zatim belo, zlato je postalo crno. Ali, uprkos tim promenama koje su Santos pretvorile u jedno od međunarodnih trgovačkih središta, ovo mesto je sačuvalo neku pritajenu lepotu; dok brod lagano prolazi između ostrva, ovde doživljavam prvi tropski šok. Okružuje nas zeleni rukavac. Kad bi ispružio ruku, čovek bi gotovo mogao da dohvati te biljke koje je Rio držao na odstojanju u svojim visokim vrtovima. Na ovoj skromnijoj pozornici dolazimo u dodir s prirodom.

Zaleđe Santosa, poplavljena ravnica ispresecana lagunama i močvarama, izbrazdana rekama, tesnacima i kanalima čije obrise uvek ublažava sedefasti mulj, liči na zemlju u početku stvaranja. Prekrivaju ga stabla banana najsvežije i najnežnije zelene boje koja se može zamisliti, oštrije od zlatnozelene boje polja jute u delti Bramaputre, s kojom je moje sećanje rado povezuje: ali tananost njene nijanse, njena usplahirena nežnost naspram spokojne raskoši ove druge, doprinose stvaranju iskonskog ambijenta. Pola sata se vozimo između stabala banana, pre džinovskog nego patuljastog rasta, sa sočnim deblima koja se završavaju bujnim savitljivim lišćem nad stoprstom rukom pruženom iz kestenjastog i ružičastog lotosa. Put se zatim penje do visine od osamsto metara, do samog vrha nasipa. I tu su strme padine onemogućile ljudskoj nozi pristup u devičansku šumu, tako bogatu da bi se slična mogla naći tek više hiljada kilometara na severu, blizu amazonske kotline.

Dok automobil stenje u krivinama koje su toliko spiralne da se čak ne bi mogle uporediti ni sa zavrtnjem, kroz maglu koja dočarava visoke planine u drugim podnebljima dokono ispitujem drveće i drugo rastinje izloženo mom pogledu poput muzejskih primeraka.

Ova se šuma razlikuje od naše kontrastom između lišća i stabala. Lišće je tamnije, njegovi zeleni tonovi više podsećaju na minerale nego na biljke, a među njima više na žad i turmalin nego na smaragd i hrizolit. Stabla su, naprotiv, bela ili sivkasta i ocrtavaju se kao skelet na tamnoj osnovi lišća. Odveć blizu da bih mogao videti celinu, posvećujem se detaljima. Biljke bujnije od evropskih uzdižu grane i lišće koji izgledaju kao izrezani od metala, toliko je njihovo držanje samopouzdano, a njihov oblik, ispunjen smislom, kao da odoleva pustošenju vremena. Gledano spolja, ova priroda pripada drugom poretku; ona pokazuje viši stepen prisustva i postojanosti. Kao na egzotičnim pejzažima Anrija Rusoa, ova bića dostižu dostojanstvo objekata.

Jednom sam već doživeo sličan utisak. Bilo je to prilikom prvog letovanja u Provansi, posle više godina posvećenih Normandiji i Bretanji. Posle vegetacije koja mi je izgledala zbrkana i nezanimljiva, došla je jedna drukčija; u njoj je svaka vrsta imala za mene posebno značenje, kao da sam prenesen iz običnog sela u arheološko nalazište, gde nijedan kamen nije više samo građevinski element već i svedok. Jurio sam, zanesen, po kamenjaru i neprestano u sebi ponavljao da se ovde svaka travka zove majčina dušica, origano, ružmarin, bosiljak, lovor, lavanda, planika, kapar, mastika, da je njeno otmeno poreklo napismeno posvedočeno i da je prihvatila obaveze koje proističu iz povlašćenog položaja. Težak, smolast miris bio mi je istovremeno dokaz postojanja jednog plemenitijeg biljnog

carstva i njegovo opravdanje. To što mi je provansalska flora dala svojim mirisom, tropska mi je sad obećavala svojim oblikom. Ovo više nije svet aroma i korisnosti, bilja koje se upotrebljava u kulinarstvu i praznovernim obredima, već biljna trupa slična ansamblu velikih balerina, gde je svaka zastala u najizražajnijoj pozi, kao da želi da pokaže jedan oblik koji se bolje ispoljava kad ne mora da strahuje od života; nepomičan balet, uznemiravan jedino mineralnim komešanjem izvora.

Kad se stigne na vrh, još jednom se sve menja. Nestaju vlažna tropska vrućina i herojski splet lijana i stena. Umesto ogromne svetlucave panorame, na koju se naš pogled poslednji put spustio do mora s vidikovca na nasipu, posmatramo, na suprotnoj strani, neravnu i ogoljenu visoravan koja prostire svoje vrhove i klisure pod zlovoljnim nebom. Po njoj sipi bretonska kiša. Naime, mi smo na visini od gotovo 1000 metara, iako je more još blizu. Na vrhu ove hridine počinje obradiva planinska zemlja, niz stepenastih bašti; njegov prvi i najteže savladiv stepenik čini priobalni lanac. To tlo se na severnoj strani neosetno spušta. Sve do amazonske kotline, u koju se sunovraćuje velikim pukotinama udaljenim odavde tri hiljade kilometara, njeno spuštanje se prekida samo u dva maha nizom litica: Sera de Botukatu, oko 500 kilometara od obale, i Capada u Mato Grosu, udaljena od obale 1500 kilometara. Preći ću obe pre no što pronađem, oko velikih amazonskih reka, šumu sličnu ovoj koja se prikačila uz priobalni bedem; najveći deo Brazila, smešten između Atlantika, Amazona i Paragvaja, izgleda kao nagnut sto sa izdignutom stranom prema moru: tobogan načičkan šikarom i okružen vlažnim prstenom džungle i močvare.

Svuda oko mene, erozija je opustošila plodn u zemlju nedovršenog reljefa, ali je čovek najodgovorniji za haotičan izgled pejzaža. Najpre je krčio tlo da bi ga obrađivao; ali, posle nekoliko godina, iscrpljena, kišama isprana zemlja, počela je da izmiče proizvođačima kafe. Plantaže su premeštene dalje, tamo gde je tlo još bilo netaknuto i plodno. Nikad se između čoveka i zemlje nije uspostavila ona pažljiva uzajamnost na kojoj se, u Starom svetu, zasniva hiljadugodišnja bliskost i uzajamno oblikovanje. Ovde je tlo nasilno iskorišćavano i upropašćavano. Pljačkaška poljoprivreda zgrabila je bogatstvo koje je pred njom ležalo, izvukla profit i otišla dalje. Upravo zato se pionirska delatnost opisuje kao pravljenje resa. Naime, pustošeći tlo tako brzo, gotovo odmah pošto bi ga iskrčili, oni su bili osuđeni da uvek zauzimaju samo jednu pokretnu traku: s jedne strane su zadirali u devičansko tlo, a s druge ostavljali ugare. Poput požara u šikari, koji neprestano napreduje da mu se supstanca ne bi iscrpla, poljoprivredni plamen je za sto godina prošao s kraja na kraj države Sao Paulo. Sredinom XIX veka zapalili su ga mineiros koji su napuštali presahle žice, a on se zatim širio na zapad; uskoro ću na njega ponovo naići s druge strane Parane, gde sebi krči prolaz kroz zbrkanu gomilu oborenih stabala i raseljenih porodica.

Teritorija kojom vodi put od Santosa do Sao Paula jedna je od najranije eksploatisanih u zemlji; ona je, reklo bi se, i arheološko nalazište posvećeno preminuloj poljoprivredi. Na obroncima brežuljaka koji su nekad bili obrasli šumom, sad se s vrha može videti njen kostur pod tankim pokrovom od žilave trave. Tu i tamo štrče mala uzvišenja koja su obeležavala osmatračnice proizvođača kafe; ona se izdižu na travnatim padinama kao sasušena vimena. U dolinama je rastinje ponovo osvojilo tlo, ali tu više nema plemenite arhitekture prvobitne šume: capoeira, to jest sekundarna šuma, izbija kao neprekidna šikara tankih stabala. S vremena na vreme se može videti koliba nekog japanskog emigranta koji pokušava da drevnim metodama obnovi kutak tla kako bi na njemu uzgajao baštenske kulture.

Evropskog putnika zbunjuje ovaj predeo, jer ne odgovara nijednoj od njegovih tradicionalnih kategorija. Nama je nepoznata netaknuta priroda, na našem pejzažu se vidi da je podređen čoveku; on nam ponekad izgleda divalj, ne zato što je uistinu takav, već zato što su se razmene zbivale sporijim ritmom (kao u šumi) ili, pak, zato što su postavljeni problemi (u planinama) bili odveć složeni, te je čovek, umesto da ih sistematično rešava, stolećima na njih odgovarao mnoštvom sitnih poduhvata; nikad nije jasno promišljao niti tražio celovita rešenja, pa mu sad takva mesta spolja izgledaju primitivna. On ih vidi kao autentičnu divljinu pejzaža, a ona su, zapravo, posledica niza nedoslednih inicijativa i odluka.

Ali, čak i nasiroviji predeli Evrope pokazuju onu uređenost koju je neuporedivo dočarao Pusen. Pođite u planine: osmotrite kontrast između ogoljenih šuma i padina koje se stepenasto uzdižu nad poljima; obratite pažnju na raznovrsnost nijansi koja nastaje preovladavanjem ove ili one biljne vrste, u zavisnosti od toga da li je padina izložena suncu — potrebno je otputovati u Ameriku da bi se shvatilo da taj uzvišeni sklad nikako nije spontan izraz prirode; on je posledica saglasja između predela i

čoveka, građenog tokom njihove dugotrajne saradnje. Tu se čovek naivno divi tragovima svojih nekadašnjih poduhvata.

U nastanjenoj Americi, na severu kao i na jugu (izuzetak su visoravni Anda, Meksika i Centralne Amerike, koje gušća i postojanija naseljenost približava evropskoj situaciji) možemo da biramo samo između nemilosrdno ukroćene prirode, više fabrika na otvorenom nego seoskog predela (mislim na polja šećerne trske na Antilima i polja kukuruza u pojasu zvanom corn-belt) i one druge — poput ove preda mnom — u kojoj se čovek zadržao dovoljno dugo da je opljačka, ali ne i da je svojim laganim i postojanim prisustvom uzdigne do pejzaža. U okolini Sao Paula, kao i kasnije u državama Njujork i Konektikat, pa čak i u Stenovitim planinama, postepeno sam se navikao na prirodu suroviju od naše, a ipak lišenu prave svežine: ne divlju, već zapuštenu.

Neobrađeni prostori veličine čitavih pokrajina, koje su ljudi nekad nakratko bili zaposeli, a zatim otišli dalje. Za sobom su ostavili izrovan predeo, prepun njihovih tragova. A na tim poljima koja su tokom nekoliko decenija bila poprišta njihovih bitaka s nepoznatom zemljom, polako je izniklo jednolično rastinje, u prividnom neredu koji pod maskom nevinosti čuva sećanje na borbe i njihove učesnike.

XI SAO PAULO

Jedan pakostan duh definisao je Ameriku kao zemlju koja je prešla iz varvarstva u dekadenciju, a da nije prošla kroz civilizaciju. Tom formulom bi se tačnije mogli opisati gradovi Novog sveta: oni prelaze iz svežine u oronulost preskačući starost. Jedna brazilska studentkinja došla je kod mene uplakana posle svog prvog putovanja u Francusku: Pariz joj se učinio prljav, sa svim onim pocrnelim zgradama. Belina i čistoća su bile njena jedina merila za ocenjivanje grada. Ali do onog raspusta izvan vremena, na koji poziva monumentalni žanr, do onog života bez određene starosti, svojstvenog najlepšim gradovima koji nisu ostali puka sredstava urbanih funkcija, već su se uzdigli do predmeta kontemplacije i razmišljanja — do toga američki gradovi nikad neće dopreti. U gradovima Novog sveta, bilo da su to Njujork, Čikago ili Sao Paulo, koji se s njima često upoređuje, ne zapanjuje me nedostatak tragova: to odsustvo je jedan element njihovog značenja. Za razliku od onih evropskih turista koji gunđaju zato što svojoj zbirci trofeja ne mogu dodati još koju katedralu iz XIII veka, s radošću se prilagođavam sistemu bez vremenske dimenzije kako bih pokušao da protumačim jedan drukčiji oblik civilizacije. Ali pravim suprotnu grešku: zato što su ovi gradovi novi i što iz te novine izvlače svoje biće i svoje opravdanje, teško im opraštam što takvi i ne ostaju. Prolaženje vekova je za evropske gradove dobitak; za američke je porazno već prolaženje godina. Oni, naime, nisu samo netom izgrađeni već su građeni na takav način da se moraju obnavljati istom brzinom kojom su i stvarani, a to znači loše. U trenutku svog nastanka, nove četvrti malo liče na gradske elemente: odveć su blistave, odveć nove, odveć vesele. Pre bi se pomislilo — sajam, međunarodna izložba izgrađena za nekoliko meseci. Kad taj rok prođe, nema više slavlja i velike privremene konstrukcije prepuštene su propadanju: pročelja se ljušte, brazdaju ih kiša i garež, njihov stil zastareva, prvobitni projekat se ruši pod naletima novog nestrpljenja. To nisu novi gradovi naspram starih gradova; to su gradovi s vrlo kratkim razvojnim ciklusom naspram gradova sa sporim ciklusom. Neki gradovi Evrope se lagano uspavljuju i neosetno tonu u smrt; gradovi Novog sveta žive grozničavo, hronično bolesni; večito su mladi, ali nikad zdravi.

Dakle, kad sam došao u Njujork ili Čikago 1941, kad sam došao u Sao Paulo 1935, nije me najpre iznenadila novina, već preuranjenost vremenskog pustošenja. Nije me iznenadilo to što ovim gradovima nedostaje deset vekova, nego to što mnoge njihove četvrti imaju već pedeset godina, što bestidno pokazuju svoju uvelost kad je za njih, baš kao i za živa bića, mladost jedini ukras kojim se mogu podičiti. Gvožđurija, crveni tramvaji nalik na vatrogasna kola, barovi od mahagonija s mesinganim ogradama; gomile cigala u zabačenim uličicama gde jedino vetar mete otpatke; rustične crkve tik uz kancelarije i berzanske sale u stilu katedrala; lavirinti pozelenelih zgrada nad klisurama ispresecanim podzemnim prolazima, saobraćajnim petljama i pasarelama, grad što neprestano raste u visinu usled nagomilavanja sopstvenih ruševina na kojima počivaju nove građevine: Čikago, sliko obeju Amerika, nije neobično što u tebi Novi svet nežno čuva uspomen u na osamdesete godine devetnaestog veka; naime, jedina starina na koju on može polagati pravo u svojoj žeđi za obnavljanjem jeste taj skromni razmak od pola veka, odveć kratak za naša hiljadugodišnja društva, ali za njega, koji ne misli na vreme, jedina tanušna šansa da se razneži nad svojom prolaznom mladošću.

Godine 1935, žitelji Sao Paula hvalili su se da u njihovom gradu, u proseku, niče jedna zgrada na sat. Tad su to bile vile; tvrde mi da je ritam ostao isti, iako se danas podižu velike zgrade. Grad se razvija takvom brzinom da je nemoguće naći njegov plan: moralo bi se svake nedelje štampati novo izdanje. Moglo bi se, izgleda, dogoditi čak i to da, kad krenemo taksijem na sastanak zakazan pre nekoliko nedelja, stignemo dan ranije u željenu četvrt. U tim uslovima, oživljavanje uspomena starih gotovo dvadeset godina liči na posmatranje izbledele fotografije. Ali, u najmanju ruku, ono može imati dokumentarnu vrednost; istresam fond svojih uspomena u opštinske arhive.

Tada su Sao Paulo opisivali kao ružan grad. Zgrade u centru su, bez sumnje, bile pompezne i staromodne; pretencioznu oskudnost ornamentike još je otežavalo siromaštvo glavnih zidova: statue i venci nisu bili od kamena, već od gipsa premazanog žutom bojom da bi se stvorio privid patine. Sve u svemu, grad je imao one usiljene i proizvoljne tonove, karakteristične za lošu gradnju, gde arhitekta mora da pribegne vajarskom materijalu da bi zaštitio i prikrio njegovu suštinu.

Kad je reč o građevinama od kamena, ekstravagantnost stila iz 1890. može se delimično opravdati težinom i gustinom materijala: ona je, zapravo, sporedna. Ovde, pak, ta mučna nadmenost podseća samo na proizvoljne šare koje guba pravi na koži. Pod lažnim bojama, senke ispadaju još crnje; uske uličice ne dozvoljavaju odveć tankom sloju vazduha da "napravi atmosferu", i otud potiče osećanje nestvarnosti, kao da sve to i nije grad, već na brzinu napravljene kulise zgrada za potrebe nekog filma ili pozorišne predstave.

Ipak, Sao Paulo mi nikad nije izgledao ružan: bio je to divlji grad, kao i svi američki gradovi osim, možda, Vašingtona; on nije ni divalj, ni pripitomljen, već pre zatočenik koji umire od dosade u zvezdolikom kavezu od avenija u koji ga je zatvorio Lanfan. Sao Paulo je, pak, tada bio nepripitomljen. Prvobitno je sagrađen na terasi u obliku mamuze s kracima prema severu, na ušću dveju malih reka, Anjangabahu i Tamanduatehi, koje se nešto niže ulivaju u Rio Tiete, pritoku Parane; tada je izgledao kao obično "indijansko naselje": misionarski centar oko kojeg su portugalski jezuiti, još od XVI veka, nastojali da okupe divljake i upoznaju ih s vrlinama civilizacije. Na padini koja se spušta ka Tamanduatehi i koja dominira narodnim četvrtima Bras i Penja, još 1935. je postojalo nekoliko provincijskih uličica i largosa: četvrtastih trgova obraslih travom, okruženih niskim kućama omalanim živim krečom, s krovom od crepa i malim prozorima s rešetkama; na jednom kraju se nalazila skromna parohijska crkva, ukrašena samo dvostrukom akoladom koja je odvajala barokni nadvratnik od gornjeg delà pročelja. Vrlo daleko na severu, Tiete je produžavala svoje srebronosne meandre u varzeas — pošto su se močvare polako preobražavale u naselja — okružena nepravilnim lancem predgrađa i parcela. Tik iza njih nalazio se poslovni centar, veran stilu i težnjama Svetske izložbe iz 1889: Prasa da Se, Trg katedrale, na pola puta između gradilišta i ruševine. Još dalje je stajao čuveni Trougao, kojim se Sao Paulo ponosio kao Čikago svojom Petljom: trgovačka zona u preseku ulica Direita, Sao-Bento i 15. novembra: ulice zakrčene tablama sa oznakama firmi, gomila užurbanih trgovaca i službenika u tamnim odelima koja nagoveštavaju njihovu privrženost evropskim ili severnoameričkim vrednostima i, u isti mah, ponos zbog toga što ih osamsto metara visine deli od tropske čame (koja, međutim, prolazi usred grada).

U Sao Paulu, u januaru, kiša ne "stiže", već se rađa iz okolne vlage; kao da se sveprožimna vodena para materijalizovala u vodene bisere što padaju pljuštimice, ali kao da ih koči srodnost sa isparenjima kroz koja prolaze. To nisu kišne niti, kao u Evropi, već bledo svetlucanje mnoštva sitnih kuglica vode koje se kotrljaju kroz natopljen vazduh: vodopad bistre supe sa zrncima tapioke. I ta kiša ne prestaje kad prođe oblak već kad se na tom mestu vazduh dovoljno rastereti od viška vlage koji se pretvorio u kišne tačkice. Onda se nebo razvedri, između zlatnih oblaka se nazire vrlo svetio plavetnilo, a niz ulice se slivaju planinski potoci.

Na severnoj strani terase započinjalo je ogromno gradilište: to je Avenida Sao-Zoao, arterija duga više kilometara, koja je počela da se gradi paralelno s Tietom i pratila stari put sa severa ka Itu, Sorokabi i bogatim plantažama Kampinaša. Započeta u krajnjoj tački mamuze, Avenija se zatim spuštala ka ruševinama starih četvrti. Najpre je sa svoje desne strane ostavljala ulicu Florensio-de-Abreu; ona je vodila na stanicu između sirijskih bazara koji su čitavu unutrašnjost snabdevali jevtinom robom, i tihih saračkih i ćilimarskih radnji gde su se, za potrebe plantažera i peona iz obližnje šikare, i dalje proizvodili — ali, dokle će to trajati? — visoka sedla od izrezbarene kože, prekrivači za konje od velikih pramenova pamuka, orme ukrašene otpacima srebra. Avenija je zatim prolazila pored jednog oblakodera — tad još usamljenog i nedovršenog — ružičastog Predio Martineli, i izbijala na Kampos-

Eliseos, nekadašnje boravište bogatih, gde su vile od obojenog drveta propadale u vrtovima eukaliptusa i manga, i na popularnu Santa-Ifigeniju, okruženu kvartom trošnih kućerina s visokim prizemljem, iz kojih su javne žene s prozora dozivale mušterije. Konačno, na krajevima grada su izrastale malograđanske četvrti Perdizes i Agua-Branka koje su se na jugozapad u stapale sa zelenim i aristokratskijim Pakaembuom.

Na jug u se terasa neprestano uzdiže; uz nju se penju skromne avenije koje na vrhu, na samoj kičmi grebena, povezuje Avenida Paulista, s nekad raskošnim kućama milionera iz proteklih pedesetak godina, građenih u stilu kockarnica i banjskih vila. Na samom kraju, ka istoku, avenija prolazi iznad ravnice s novom četvrti Pakaembu, gde se kockaste vile bez reda uzdižu duž krivudavih avenija posutih plavoljubičastim žakarandama među padinama travnjaka i nasipa. Ali milioneri su napustili Avenidu Paulistu. Prateći širenje grada, sišli su s njim na jug brežuljka, ka mirnim četvrtima sa kružnim ulicama. Njihovi domovi nadahnuti kalifornijskim stilom, od liskunskog betona i sa ogradama od kovanog gvožđa, naziru se u dnu parkova usečenih u šumarke u kojima su izgrađena ta bogataška naselja.

Pašnjaci za krave prostiru se u podnožju betonskih zgrada, jedna četvrt naglo se pojavljuje kao fatamorgana, avenije s luksuznim vilama ispresecane su tu i tamo jarugama; jedan muljevit potok kruži između zasada banana i služi u isto vreme kao izvor i kao odvodni kanal straćarama od zemlje i slame, na plotu od bambusovine, u kojima ponovo nalazimo ono crno stanovništvo koje u Riju živi na vrhovima brežuljaka. Koze trčkaraju po padinama. Neki privilegovani delovi grada uspevaju da saberu sve te strane. Tako, na kraju dveju ulica koje se udaljavaju jedna od druge na svom putu ka moru, dospevamo u udolinu reke Anhangabahu; njene strane su povezane mostom, jednom od glavnih arterija grada. U dnu se nalazi park po engleskom ukusu: travnjak ukrašen statuama i kioscima, dok se na strminama izdižu glavne zgrade: gradsko pozorište, hotel Esplanada, Automobilski klub, sedište Kanadske kompanije koja se stara za gradsku rasvetu i saobraćaj. Njihove nepravilne mase spajaju se u ukočeni nered. Te zgrade u bojnom poretku liče na veliko mešovito stado sisara okupljeno svečeri oko nekog pojilišta; životinje su zastale, kratko oklevaju, ali potreba jača od straha tera neprijateljske vrste da se privremeno pomešaju. Životinjska evolucija se zbiva u sporijim fazama nego gradska; kad bih danas posmatrao to mesto, možda bih utvrdio da je hibridno stado iščezlo pred naletom snažnije i homogenije rase solitera ukopanih u ove obale koje je autoput fosilizovao asfaltom.

Zaštićena tom kamenom faunom, elita Sao Paula je, poput svojih omiljenih orhideja, obrazovala neku vrstu nehajne flore, egzotičnije no što je i sama mislila. Botaničari nam kažu da se tropske vrste odlikuju većom raznovrsnošću od onih iz umerenih područja, ali da je, s druge strane, svaka od njih predstavljena nekad vrlo malim brojem jedinki. Lokalni gran fino je tu specijalizaciju doterao do krajnosti.

Jedan vrlo uzak društveni krug podelio je među sobom uloge. Tu se mogu naći sva zanimanja, sve sklonosti, svi kuriozitete koje odobrava savremena civilizacija, ali je svaki od njih oličen jednim jedinim predstavnikom. Naši prijatelji zapravo nisu bili ličnosti, već funkcije; u toj podeli su se našli više zbog unutrašnjeg značaja tih funkcija nego zbog svojih sposobnosti. Tu su bili katolik, liberal, legitimista, komunista ili, na drugom planu, gastronom, bibliofil, ljubitelj rasnih pasa (ili konja), starog slikarstva i modernog slikarstva; i još lokalni erudita, nadrealistički pesnik, muzikolog, slikar. U osnovi tih poziva nije bilo prave želje da se produbi određeno područje saznanja; ako bi dva pojedinca, usled kakvog pogrešnog manevra ili iz zavisti, zauzela isto područje ili različita ali odveć bliska područja, jedina im je briga bila da jedan drugog uništе, i u to su unosili zadivljujuću upornost i žestinu. Naprotiv, posednici jasno razgraničenih susednih imanja išli su jedan drugom u intelektualne posete i iskazivali poštovanje klanjanjem: svako je bio zainteresovan ne samo za odbranu sopstvene uloge, već i za usavršavanje tog sociološkog menueta čije je izvođenje pričinjavalo neiscrpno zadovoljstvo društvu Sao Paula.

Valja priznati da su neke uloge igrane sa izvanrednim poletom zahvaljujući spoju nasleđenog bogatstva, urođenog šarma i stečene prevejanosti, koji je posećivanje salona činio tako prijatnim i, u isti mah, razočaravajućim. Ali potreba, koja je nalagala da se popune sve uloge kako bi se izgradio mikrokosmos i igrala velika predstava civilizacije, povlačila je i nekoliko paradoksa: ispostavilo se da je komunista bogati naslednik lokalnog feudalnog sloja, i da jedno vrlo gordo i kruto društvo ipak dopušta jednom od svojih članova, ali samo njemu — jer valja imati i avangardnog pesnika u svojim redovima — da izlazi na javna mesta sa svojom mladom ljubavnicom. Za neke položaje nije bilo više kandidata, te su popunjeni na najgori mogući način: kriminolog je bio zubar koji je promenio sistem identifikacije u

sudskoj policiji tako sto je umesto otisaka prstiju uveo otiske zuba; a monarhista je posvetio život sakupljanju primeraka posuda svih kraljevskih porodica u svetu: zidovi njegovog salona bili su prekriveni tanjirima; ostavljeno je samo mesto za sef, gde je čuvao pisma kojima su počasne dame raznih kraljica iskazivale svoje zanimanje za njegove molbe da mu se pomogne u upotpunjavanju kolekcije.

Ta specijalizacija visokog društva išla je ukorak sa enciklopedijskom strašću. Obrazovani Brazil gutao je priručnike i popularizatorska delà. Umesto da se diče još nadmoćnim ugledom Francuske u inostranstvu, naši ministri bi bolje učinili da su pokušali da ga razumeju; već tada on, avaj, nije toliko počivao na bogatstvu i originalnosti naučnog stvaralaštva, jer je ono bilo u opadanju, koliko na talentu, kojim su još bili obdareni mnogi naši naučnici, da se učine pristupačnima teški problemi čijem se rešavanju tek skromno doprinelo. U tom smislu, ljubav koju je Južna Amerika poklanjala Francuskoj održavala se zbog tajnog sporazuma zasnovanog na istoj sklonosti da se potrošnja pretpostavi proizvodnji. Velika imena koja su tamo obožavali: Paster, Kiri, Dirkem, sva su pripadala prošlosti, doduše, dovoljno bliskoj da opravda dugoročan kredit; ali kamatu od tog kredita dobijali smo samo u sitnišu, i to samo onda kad je rasipna klijentela više volela da troši nego da ulaže. Mi smo joj samo prištеđivali trud da proizvodi.

Žalosna je konstatacija to što je Francuskoj, po svemu sudeći, čak i ta uloga intelektualnog mešetara danas preteška. Zar smo u toj meri zatočenici jedne naučne perspektive nasleđene iz XIX veka, gde je svako područje misli dovoljno ograničeno da jedan čovek opremljen tradicionalnim francuskim kvalitetima: opštom kulturom, živahnošću i sposobnošću jasnog izražavanja, logičkim duhom i književnim darom, uspeva da ga obuhvati u celosti i, radeći potpuno sam, da ga iznova promisli i izgradi sintezu? Bilo da nas to raduje ili rastužuje, moderna nauka više ne dopušta takav zanatski pristup. Nekad je zemlju mogao predstavljati jedan specijalista, a danas je potrebna čitava armija, koju mi nemamo; lične biblioteke su postale muzejske retkosti, ali naše javne biblioteke, bez prostora, bez sredstava, bez dokumentalističkog osoblja, pa čak i bez dovoljno sedišta za čitaoce, više odbijaju istraživače nego što im pomažu. Najzad, naučno stvaralaštvo je danas timski, u velikoj meri anoniman rad, za šta smo mi sasvim nepripremljeni jer smo odveć zaokupljeni nastojanjem da nastavimo lake uspehe naših starih virtuoza, iako se vreme promenilo. Da li će oni još dugo verovati da stil uvek može nadomestiti odsustvo partiture?

Mlađe zemlje su shvatile pouku. U ovom Brazilu koji je imao nekoliko blistavih individualnih uspeha, doduše retkih: Euklida da Kunju, Osvalda Krusa, Cagasa, Vilja-Lobosa, kultura je doskora bila igračka za bogate. I zato što je toj oligarhiji bilo potrebno javno mnenje građanskog i laičkog nadahnuća kako bi se suprotstavila tradicionalnom uticaju crkve i vojske, kao i ličnoj moći, ona je stvorila univerzitet Sao Paula i time kulturu učinila pristupačnom širem krugu korisnika.

Kad sam došao u Brazil da bih učestvovao u radu te ustanove — to dobro pamtim — gledao sam sa izvesnim nadmenim sažaljenjem na ponižavajuće uslove u kojima su radile moje tamošnje kolege. Dok sam posmatrao svoje bedno plaćene kolege, prinuđene da se bave raznim mutnim poslovima zarad golog opstanka, osećao sam ponos što pripadam jednoj zemlji stare kulture, u kojoj su slobodne profesije bile okružene jemstvima i ugledom. Nisam ni slutio da će, dvadeset godina kasnije, moji siromašni studenti zauzimati univerzitetske katedre, ponekad brojnije i bolje opremljene od naših, i da će im na raspolaganju stajati biblioteke kakve bismo i mi želeli da imamo.

A oni su došli izdaleka, ti ljudi i žene svih godišta koji su se sa sumnjivom revnošću gurali na našim predavanjima: mladi ljudi u poteri za položajima dostupnim samo s diplomama koje im mi možemo uručiti; ili advokati, inženjeri, uspešni političari koji su se uplašili buduće konkurencije ljudi sa univerzitetskim zvanjima i požurili da im doskoče. Svi su bili nagrizeni nekakvim bulevarskim i destruktivnim duhom, delimično nadahnutim otrcanom francuskom tradicijom "pariškog života" iz prošlog veka, koju je uvelo nekoliko brazilskih rođaka Mejaka i Halevija, ali još više — što je simptomatična crta društvenog razvoja kakav je bio pariški u XIX veku, a kakav su Sao Paulo i Rio de Žaneiro tada ponavljali za svoj račun — ubrzanim ritmom diferencijacije grada i sela; grad se razvijao na račun sela, a odatle je, za novopečene građane, proizlazio zadatak da se otarase seljačke naivnosti, koju u Brazilu XX veka simbolizuje caipira — to jest geak — kao što su je u našem bulevarskom pozorištu predstavljali žitelji Arpažona ili Sarentonoa. Pamtim jedan primer tog sumnjivog humora.

Na sredini jedne od tih ulica koje su bile gotovo seoske uprkos svojoj dužini od tri-četiri kilometra i početku u centru Sao Paula, italijanska kolonija postavila je Avgustovu statuu. Bila je to bronzana reprodukcija, u prirodnoj veličini, antičke mermerne statue, zapravo ne naročito vredne, ali koja je zasluživala izvesno poštovanje u gradu gde ništa drugo nije podsećalo na istoriju stariju od prošlog stoleća. Žitelji Sao Paula su, međutim, shvatili da ruka ispružena u znak rimskog pozdrava znači: "Ovde stanuje Karlito". U pravcu koji je pokazivala imperatorova ruka, Karlos Pereira de Suza, bivši ministar i uticajan političar, posedovao je jednu od onih prostranih prizemnih kuća, sagrađenih od cigle i ćerpiča i pokrivenu slojem sivkastog kreča koji se ljuštio već dvadeset godina, ali sa ukrasima u obliku spirala i ruža kojima je graditelj želeo da dočara sjaj kolonijalnog doba.

Složili su se i da Avgust nosi kratke pantalone, što je samo napola bila duhovitost, jer većina prolaznika nije znala za kratku rimsku togu. Te prostodušne šale širile su se gradom sat posle otkrivanja spomenika i ponavljale su se istog dana uz tapkanje po leđima na "otmenoj večernjoj predstavi" bioskopa "Odeon". Na taj način se buržoazija Sao Paula (koja je uvela jednu bioskopsku predstavu nedeljno sa skupljim ulaznicama, kako bi se zaštitila od dodira s plebejcima) svetila što je, iz nehata, omogućila stvaranje aristokratije italijanskih doseljenika, koji su pre pola veka došli da na ulicama prodaju kravate, a danas su posedovali najupadljivije kuće u "Avenidi", i koji su sponzorisali toliko komentarisanu bronzanu statuu.

Naši studenti su želeli sve da saznaju; ali, o kojem god području da je bilo reči, smatrali su da samo najnovija teorija zavređuje da bude zapamćena. Prezasićeni svim intelektualnim gozbama prošlosti, koje su, doduše, poznavali samo iz čuvenja jer izvorna delà nisu čitali, bili su uvek spremni da se oduševe novim delima. U njihovom slučaju, prikladnije je govoriti o modi nego o kulinarstvu: u njihovim očima, ideje i doktrine nisu bile zanimljive po sebi, već kao instrumenti prestiža kojih se trebalo dočepati pre drugih. Deliti neku teoriju s drugima bilo je isto što i nositi već viđenu haljinu; čovek je tako mogao izgubiti obraz. S druge strane, vladala je žestoka konkurencija i prava pomama za popularizatorskim i senzacionalističkim časopisima i priručnicima, kako bi se obezbedili najekskluzivniji i najnoviji modeli iz područja ideja. Kao odabrani primerci akademskih ergela, moje kolege i ja često smo bili u neprilici: obučeni da poštujemo samo zrele ideje, ovde smo bili izvrgnuti napadima studenata koji nisu imali pojma o prošlosti, ali su uvek bili malo bolje obavešteni od nas. Nisu imali prave sklonosti za erudiciju, niti su poznavali njenu metodu, ali su je shvatali kao dužnost; stoga su sve njihove disertacije, šta god da im je bila tema, evocirale opštu istoriju čovečanstva, počinjući od antropoidnih majmuna i dotičući se Platona, Aristotela i Konta, da bi se završile parafrazom nekog otužnog svaštopisca čije je delo bilo utoliko više cenjeno ukoliko je svojom nejasnoćom držalo na odstojanju druge plagijatore.

Univerzitet im je izgledao kao primamljiva ali otrovna voćka. Tim mladim ljudima koji nisu videli sveta i kojima uslovi, često vrlo skromni, nisu davali nade da će upoznati Evropu, doveli su nas, kao egzotične čarobnjake, dvostruko omraženi sinovi bogatih porodica: oni su, prvo, predstavljali vladajuću klasu, i drugo, svojim kosmopolitskim stilom uzdigli su se iznad onih koji su ostali u selu, ali su se, u isti mah, odvojili od nacionalnog života i nacionalnih težnji. Mi srni bili sumnjivi iz istih razloga kao i oni; ali mi smo u svojim rukama donosili plodove znanja, pa su nas studenti naizmenično izbegavali i dodvoravali nam se, čas kao poklonici, čas kao pobunjenici. Svako od nas merio je svoj uticaj po značaju male svite koja ga je okruživala. Te grupe su među sobom vodile rat za prestiž, a omiljeni profesori su bili simboli, dobitnici ili žrtve. To su pokazivale homenagens, to jest manifestacije u čast učitelja, koje su se sastojale od ručkova ili čajanki, utoliko dirljivijih što su za priređivače podrazumevali znatna lišavanja. Tokom tih svečanosti ličnosti i discipline menjali su vrednost kao berzanske akcije, u zavisnosti od mesta na kojem su se one održavale, broja učesnika i statusa prisutnih mondenskih i zvaničnih ličnosti. A kako je svaka velika zemlja imala u Sao Paulu ambasadu u obliku ugostiteljske radnje: engleska čajdžinica, bečka ili pariška poslastičarnica, nemačka pivara, prikrivene namere izražavale su se i izborom jedne od njih.

Divni studenti, a danas cenjene kolege, ako neki među vama budu čitali ove redove, neka se ne osete uvredenima. Nazivajući vas u mislima, po vašem običaju, ličnim imenima, tako baroknim evropskom uhu, imenima što svojom raznovrsnošću ukazuju na privilegiju koju su još imali vaši očevi, da od svih cvetova hiljadugodišnjeg čovečanstva sastave buket po svojoj želji: Anita, Kodna, Zenaida, Lavinija, Tais, Đokonda, Džilda, Oneida, Lusila, Zenit, Sesilija, i vi, Egone, Mario-Vagneru, Nikanore, Rij, Livijo, Džejmse, Azoru, Ahile, Deco, Euklide, Miltone, bez imalo ironije se sećam tog mucavog

perioda. Štaviše, sećam ga se sa zahvalnošću jer me je nečem naučio: prednosti koje daje vreme vrlo su nepostojane. Razmišljajući o tome šta je tada bila Evropa, a šta je danas, naučio sam, posmatrajući kako vi za nekoliko godina prevaljujete intelektualno rastojanje za koje se moglo misliti da iziskuje više decenija, kako nestaju i kako se rađaju društva; naučio sam i to da se oni veliki istorijski preokreti koji se u knjigama predstavljaju kao rezultat delovanja neznanih sila u srcu tame, mogu ostvariti, u jednom svetlom trenutku, i smelom odlučnošću šačice nadarene dece.

Četvrti deo — ZEMLJA I LJUDI

XII GRADOVI I SELA

U Sao Paulu se čovek mogao baviti nedeljnom etnografijom. Doduše, ne Indijancima u predgrađima — to je bilo obećanje bez pokrića, jer su predgrađa bila sirijska i italijanska, a najbliži izazov za etnologa, na pedesetak kilometara odatle, bilo je jedno primitivno selo, čiji su odrpani žitelji svojom svetlom kosom i plavim očima odavali skorije nemačko poreklo; naime, oko 1820, grupe nemačkih kolonista došle su u ovu zemlju i nastanile se u njenim najmanje tropskim delovima. Tu su se oni nekako stopili sa siromašnim lokalnim seljaštvom i u njemu izgubili, ali južnije, u državi Santa Katarina, mala sela Johanvil i Blumenau čuvala su pod araukarijama ambijent iz prošlog veka: kuće s vrlo strmim krovovima nizale su se u ulicama koje su nosile nemačka imena i govorio se samo nemački jezik. Na terasama pivara, starci sa zulufima i brkovima pušili su dugačke lule s porcelanskom glavom.

U okolini Sao Paula bilo je i mnogo Japanaca, kojima se nije moglo tako lako prići. Ovamo su stizali nakon što bi ih regrutovala preduzeća koja su zapošljavala imigrante; ona su im obezbeđivala putovanje i privremeni smeštaj po dolasku, a zatim su ih raspoređivala po farmama u unutrašnjosti, koje su bile nešto između sela i vojnog logora. Tu se nalazilo sve što im je bilo potrebno: škola, radionice, ambulanta, prodavnice, mesta za zabavu. Emigranti su provodili duge periode u delimično dobrovoljnoj i sistematski podsticanoj izolaciji vraćajući dug kompaniji i polažući zaradu u njene blagajne. Posle mnogo godina, kompanija je uzimala na sebe da ih vrati u zemlju predaka da tamo umru ili, kad bi je malarija preduhitrila, da tamo budu sahranjeni. Sve je bilo organizovano tako da učesnici u toj velikoj pustolovini uopšte nemaju osećaj da su napustili Japan. Ne može se, međutim, tvrditi da su interesi preduzetnika bili prosto finansijske, ekonomske ili humanitarne prirode. Pažljivo ispitivanje geografskih karata otkrilo je potajne strateške zamisli koje su mogle podstaći stvaranje farmi. Izuzetno težak pristup kancelarijama preduzeća "Kaigai-Iju-Kumiai" i "Brazil-Tokahoka-Kumiai", i još veće teškoće koje je trebalo savladati da bi se prodrlo u mreže gotovo tajnih hotela, bolnica, ciglana i pilana, koje su omogućavale emigraciji da bude sama sebi dovoljna, i konačno, u poljoprivredne centre, zaklanjali su tajne namere; izolacija doseljenika na brižljivo odabranim mestima i arheološka istraživanja (metodično obavljana uporedo s poljoprivrednim radovima, s ciljem da se istaknu izvesne sličnosti između arheoloških tragova ovdašnjih urođenika i nalaza iz japanskog neohta) bili su, zapravo, tek sitne karike tih važnih planova.

U srcu grada, neke pijace u narodnim četvrtima držali su isključivo crnci. Ili tačnije — pošto ta reč nema nikakvog značenja u zemlji u kojoj je velika rasna raznovrsnost praćena — barem je tako bilo nekad — odsustvom predrasuda, omogućila sve vrste mešavina: čovek se mogao vežbati da razlikuje mešance crnaca i belaca (mestiços), belaca i Indijanaca (caboclos) i Indijanaca i crnaca (cafusos). Proizvodi koji su se nudili na prodaju očuvali su čistiji stil: penetras, sita za brašno od manioke, tipično indijanske izrade, od labave bambusove osnove razapete na kružni drveni okvir; abanicos, lepeze za raspirivanje vatre, takođe nasledene iz indijanske tradicije, koje je prijatno proučavati jer svaka vrsta predstavlja domišljato rešenje postavljenog zadatka — da se popustljiva i rastresita struktura palminog lišća preobrazi u krutu i neprekidnu površinu, kadru da zahvata i pomera vazduh kad se njom snažno razmahuje. Pošto ima više načina da se taj problem reši, i više vrsta palminog lišća, mogu se praviti kombinacije i odrediti svi zamislivi oblici, a zatim sakupljati primerci koji ilustruju te male tehnološke teoreme.

Postoje dve osnovne vrste palmi: kod jednih su listovi simetrično raspoređeni na obe strane središnje grane, a kod drugih se šire u lepezu. Prva vrsta nameće dve metode: ili se pokidaju listovi sa iste strane i zajedno upletu, ili se pak svaka grupa plete zasebno, tako što se listovi saviju pod pravim uglom i vrhovi jednih prodenu kroz donji deo drugih,

i obrnuto. Tako se dobijaju dve vrste lepeza: nalik krilu i nalik leptiru. Druga vrsta nudi više mogućnosti koje su uvek, iako u različitim stepenima, kombinacije dveju prethodnih, a rezultat ima oblik kašike, palete ili ruže, i svojom strukturom podseća na spljoštenu pundu.

Još jedan naročito privlačan predmet na ulicama Sao Paula bio je figa. Figom, smokvom, naziva se drevni mediteranski talisman u obliku nadlaktice koja se završava šakom stisnutom u pesnicu na takav

način da vrh palca izviruje između prvih zglavaka kažiprsta i srednjeg prsta. Posredi je, nesumnjivo, simbolička predstava koitusa. Fige koje smo našli na pijaci bile su ukrasni privesci od ebonovine ili srebra, ili predmeti veliki kao reklamne table, naivno oblikovani i živopisno obojeni. Okačio sam ih kao kakve vesele vrteške na plafon svoje kuće, vile oker boje, u rimskom stilu s početka dvadesetog veka, smeštene u gornjem delu grada. U nju se ulazilo kroz hodnik od jasmina, a pozadi je bio stari vrt; zamolio sam vlasnika da na njegovom kraju zasadi stabla banane, koja bi me uverila da se zaista nalazim pod tropskim nebom. Nekoliko godina kasnije, simbolično bananište izraslo je u malu šumu iz koje sam ubirao rod.

U okolini Sao Paula najzad su se mogli razgledati i sakupljati rustični običaji: prolećne svetkovine, kad se sela ukrašavaju zelenim palminim lišćem i komemorativne borbe između mourosa i cristäosa, verne portugalskoj tradiciji; povorke s kartonskom lađom papirnih jedara — nau catarineta; hodočašća u udaljene parohije koje pružaju utočište gubavcima i gde u terevenkama teku potoci pinge, alkohola od šećerne trske koji se veoma razlikuje od ruma i pije se čist ili kao batida, to jest pomešan sa sokom od limuna, dok meleski bardi u čizmama i šljaštavim odelima, strahovito pijani, uz zvuk bubnjeva izazivaju jedni druge na dvoboj u kojem su oružje satirične pesme. Bilo je i drugih verovanja i praznoverja koja bi valjalo pomenuti: lečenje čmička pomoću zlatne alke; podela svih namirnica u dve nespojive grupe: comida quente, comida fria, topla hrana i hladna hrana, a ima i drugih škodljivih spojeva: riba i meso, mango i alkohol, banana i mleko.

Međutim, u unutrašnjosti države zanimljivije je baviti se jedinstvenim oblicima koje je podsticalo jedno društvo u nastajanju nego tragovima mediteranskih tradicija. Tema je uvek ista: prošlost i sadašnjost, ali za razliku od klasičnog etnografskog istraživanja, koje nastoji da sadašnjost objasni pomoću prošlosti, ovde je, izgleda, fluidna sadašnjost rekonstruisala vrlo stare etape evropske evolucije. Kao u vreme merovinške Francuske, moglo se videti kako se komunalni, urbani život rađa u latifundijskim selima.

Velika naselja koja su tad nastajala nisu ličila na današnje gradove, toliko istrošene da je u njima teško otkriti tragove njihove posebne istorije, i stopljene ujedan sve homogeniji oblik u kojem se ističu samo administrativne podele. Naprotiv, čovek je mogao posmatrati gradove kao što botaničar posmatra biljke: po imenu, izgledu i strukturi svakog od njih mogla se odrediti pripadnost ovoj ili onoj velikoj porodici carstva koje je čovek dodao prirodi — urbanog carstva.

Tokom XIX i XX veka, pokretni izreckani prsten pionirskog napredovanja lagano se pomerao sa istoka na zapad i s juga na sever. Godine 1836, samo je sever, to jest područje između Rija i Sao Paula, bio postojanije naseljen i počinjalo je kretanje ka središnjem delu države. Dvadeset godina kasnije, kolonizacija je na severoistoku prodirala u Mođanu i Paulistu, a 1886. je načela Arakvaru, Alta Sorokabanu i Noroeste.

U tim područjima se još 1935. funkcija rasta stanovništva pela uporedo s proizvodnjom kafe, dok je u starim oblastima severa osipanje stanovništva pedeset godina unapred najavljivalo propadanje zemlje: demografsko opadanje počelo je da se oseća već 1920, a iscrpljena zemlja je napuštena 1854. godine.

Taj ciklus korišćenja prostora odgovarao je istorijskom razvoju čije je osnovno obeležje bilo jednako neutemeljeno. Izgleda da je samo u velikim gradovima na obali, Riju i Sao Paulu, urbano širenje imalo dovoljno čvrstu osnovu da bi postalo nepovratan proces: Sao Paulo je 1900. godine imao 240.000 stanovnika, 1920. njihov broj je dostigao 580.000 hiljada, osam godina kasnije premašio je milion i do danas se još jednom udvostručio. U unutrašnjosti su se, međutim, urbane vrste rađale i iščezavale; provincija se istovremeno naseljavala i raseljavala. Premeštajući se s jednog mesta na drugo, stanovništvo se nije uvek uvećavalo, ali je menjalo društvenu vrstu; uporedno postojanje gradova-fosila i gradova koji su tek u začetku omogućilo je da se, na ljudskom planu i u krajnje kratkim vremenskim granicama, posmatraju i proučavaju preobražaji ništa manje uzbudljivi od paleontoloških upoređivanja faza evolucije organizovanih bića koje su, duž geoloških slojeva, trajale milionima stoleća.

Čim se napusti obala, valja stalno imati na umu da se u poslednjih sto godina Brazil više preobražavao no što se razvijao.

U imperijalnoj epohi, ljudi nisu nastanjivali velike površine, ali su bili dobro raspoređeni. Da su priobalni ili susedni gradovi ostali mali, oni iz unutrašnjosti bili bi danas daleko vitalniji. Usled jednog istorijskog paradoksa koji često odveć olako zaboravljamo, opšta oskudnost saobraćajnih sredstava

podsticala je razvoj onih najgorih; kad je konj bio jedino prevozno sredstvo, osećali smo manji otpor prema protezanju takvih putovanja na čitave mesece umesto na dane ili nedelje i prema odlasku na ona mesta na koja samo mazga srne da se zaputi. Unutrašnjost Brazila živela je nesumnjivo sporim, ali u isti mah i kontinuiranim životom; lađe su plovile rekama s precizno utvrđenim redom vožnje, u malim etapama koje su trajale više meseci; a putevi koji su 1935. bili potpuno zaboravljeni, poput onog od Kujabe do Gojasa, još pre sto godina su služili živom saobraćaju karavana od kojih je svaki imao pedeset do sto mazgi.

Ako se izuzmu najudaljenija područja, opustelost centralnog Brazila početkom XX veka ni u kom slučaju nije odražavala prvobitnu situaciju: to je bila cena intenzivnog naseljavanja priobalnih područja i oživljavanja saobraćaja u njima, to jest cena začinjanja modernog života; u unutrašnjosti je razvoj bio vrlo težak; ona je, zapravo, nazadovala umesto da napreduje sebi svojstvenim usporenim ritmom. Plovidba na paru je skratila puteve i širom sveta zbrisala nekad slavne luke; možemo se zapitati da li će avionski saobraćaj, navodeći nas da preskačemo nekadašnje etape kao u igri trule kobile, izazvati slične promene. Na kraju krajeva, dopušteno je sanjati da mehanički napredak sam mora da isporuči otkupninu u kojoj prebiva naša nada: možda ćemo ga naterati da sitnom monetom usamljenosti i zaborava plati za prisnost koje nas je lišio.

U manjim razmerama, unutrašnjost države Sao Paulo i susednih područja odslikavala je te promene. Bez sumnje, nije više bilo ostataka gradova-tvrđavica, koji su nekad podizani da bi se osiguralo vlasništvo nad jednom provincijom i iz kojih su se začeli mnogi brazilski gradovi na obali ili na rekama: Rio de Žaneiro, Viktorija, Florijanopolis na svom ostrvu, Baija i Fortaleca na rtu; Manaus i Obidos na obali Amazona; ili Vilja Bela u Mato Grosu, čije ruševine, povremeno nastanjene Indijancima iz plemena Nambikvara, još postoje blizu Gvapore: to je nekad bio slavni garnizon jednog kapetana šikare — capitão de mato — na bolivijskoj granici, to jest upravo na onoj liniji koju je papa Aleksandar VI simbolično povukao 1493. da bi, u još nepoznatom Novom svetu, razgraničio područja oko kojih su se otimale španska i portugalska kruna.

Na severu i na istoku isticalo se nekoliko rudarskih gradova koji su danas napušteni i čiji ruševni spomenici — crkve u stilu plamenog baroka iz XVIII veka — svojom raskoši odudaraju od okolne pustoši. Zahuktali u vreme eksploatacije rudnika, danas umrtvljeni, oni kao da se upinju da u svakoj šupljini i svakom nabora svojih izuvijanih stubova, svojih zabata sa spiralama i statua u draperijama, sačuvaju deliće bogatstva koje ih je gurnulo u propast: eksploatacija blaga skrivenog u zemlji plaćena je pustošenjem prirode, naročito šuma koje su snabdevale topionice gorivom. Rudarski gradovi su se gasili gotovo trenutno, poput šumskog požara koji nema više čime da se hrani.

Država Sao Paulo doziva u sećanje i druge događaje: borbu jezuita i plantažera u XVI veku, kad su se te dve grupe zalagale svaka za svoju verziju naseljavanja. Stvaranjem indijanskih naselja, prvi su želeli da otrgnu Indijance od divljaštva i da ih, pod svojom upravom, okupe u neku vrstu komunalnog života. U nekim zabitim oblastima, ta prva brazilska sela mogu se prepoznati po imenima aldeia ili missão, a još lakše po širokom i funkcionalnom planu gradnje: u središtu je crkva koja dominira četvrtastim trgom od nabijene zemlje, obraslim travom {largo de matriz); oko njega se ulice seku pod pravim uglom, a u njima su niske kuće zamenile nekadašnje indijanske kolibe. Kivni na svetovnu vlast misija koja je zauzdavala njihovu otimačinu i lišavala ih ropske radne snage, plantežeri — fazendeiros — su kretali u kaznene ekspedicije da bi rasterali sveštenike i Indijance. Time se može objasniti jedna posebna osobina brazilske demografije: život u selima koja su nasledila aldeias održavao se u najsiromašnijim područjima, dok drugde, tamo gde je vladala žestoka otimačina oko plodne zemlje, stanovništvu nije preostalo ništa drugo do da se zbije oko gospodareve kuće, u kolibama od slame i ćerpiča, koje su sve bile jedna drugoj nalik kao jaje jajetu i gde je vlasnik mogao držati na oku sve svoje kolone. Duž nekih železničkih linija, gde su graditelji, u odsustvu komunalnog života, bili prinuđeni da proizvoljno postave stanice u pravilnim razmacima i da im daju imena abecednim redom: Buarkina, Felisidade, Limao, Marilija (oko 1935, kompanija Paulista stigla je do slova P), i danas se događa da na pruzi od više stotina kilometara voz zastaje samo "po ključu", to jest na stanicama koje opslužuju jednu fazendu i na kojima se okuplja čitavo stanovništvo tog kraja: Cave Bananal, Cave Konseisao, Cave Elisa...

Ponekad su, pak, plantažeri, rukovođeni verskim pobudama, odlučivali da deo plodne zemlje prepuste parohiji. Tako je nastajao patrimonio, naselje stavljeno pod zaštitu nekog sveca. Druga takva naselja imala su svetovni karakter; vlasnik bi odlučio da postane povoador ili čak plantador de cidade:

uzgajivač, ali ne poljoprivrednih proizvoda, nego grada. On bi gradu dao svoje ime: Paulopolis, Orlandija, ili bi ga, iz političke računice, stavio pod zaštitu neke slavne ličnosti: Presidente-Prudente, Kornelio-Prokopio, Epitako-Pesoa... Naime, čak i tokom svog kratkog života, ta naselja su nalazila načina da više puta promene ime, a svaka od etapa podjednako je otkrivala njihov nastanak i razvoj. U početku je to bio običan lokalitet nazvan po nekoj kulturi koja se gajila usred šikare: Batatis, Krompir, ili po nedostatku goriva za zagrevanje kazana na kakvom pustom mestu: Feijão-Cru, Prešan Pasulj, ili po tome što je nekom koje krenuo na dug put baš tu ponestalo zaliha: Arroz-sem-Sal, Pirinač-bez-soli. A onda bi neki "pukovnik" — zvanje štedro deljeno velikim posednicima i političarima — poželeo da stekne izvestan uticaj, te bi, na nekoliko hiljada hektara dobijenih u koncesiju, okupio, unajmio, zavrbovao ljude bez stalnog mesta boravka i Prešan Pasulj bi postao Leopoldina ili Fernandopolis. Gradić nastao iz hira i slavoljubivosti kasnije bi zakržljao i nestao: ostalo bi samo ime za nekolicinu ruševnih kuća u kojima se gasilo stanovništvo napadnuto malarijom i ankilostomijazom. Ili bi se, pak, razvio grad koji bi stekao kolektivnu svest i zaboravio da je nastao kao nečija igračka i sredstvo: stanovništvo nedavno doseljeno iz Italije, Nemačke i drugih krajeva osetilo bi potrebu za korenima i stalo da traži u rečnicima elemente nekog urođeničkog imena, obično iz jezika plemena Tupi, koje bi mu, u njegovim očima, dalo prekolumbovski ugled: Tanabi, Votupuranga, Tupao ili Ejmore...

Mrtve varošice na rekama, žrtve železnice u kojima ipak tu i tamo opstaju tragovi jednog promašenog ciklusa: u početku krčme i hangari na obali, koji su vodičima piroga pružali zaštitu od indijanskih napada, a zatim, s nailaskom malih parobroda, portos de lenha, gde su na svakih tridesetak kilometara pristajali brodovi s lopaticama i kotlom da bi se snabdeli drvetom; i najzad, rečne luke na dva kraja plovne deonice i — na mestima gde plovidbu onemogućuju brzaci ili vodopadi — centri za pretovar.

Godine 1935. postojale su dve vrste gradova koji su još uspevali da ostanu u životu i da, u isti mah, sačuvaju tradicionalni izgled: pousos, gradovi na raskršćima, i bocas de sertão, "ždrela šikare", na krajevima puteva. Kamioni su već počinjali da zamenjuju stara prevozna sredstva, karavane mazgi i zaprežna kola; oni su koristili iste rđave puteve, što ih je prisiljavalo da stotinama kilometara voze u prvoj ili drugoj brzini, ritmom tegleće marve, i da se zaustavljaju na istim mestima; na tim stanicama su se okupljali šoferi u zamašćenim odelima i tropeirosi odeveni u kožu.

Putevi nisu opravdali naša očekivanja. Njihovo poreklo je bilo šaroliko: stari karavanski putevi nekad su služili za prevoz kafe, alkohola od šećerne trske i šećera u jednom smeru, i soli, sušenog povrća i brašna u drugom; tu i tamo bi na njima iskrsnuo kakav registro usred šikare: drvena prepreka okružena kolibama, gde je nekakva sumnjiva vlast u liku odrpanog seljaka naplaćivala putarinu; a time se mogu objasniti i druge, skrivenije mreže: estradas francos, na kojima se izbegavalo plaćanje; i najzad, estradas mulados, to jest putevi mazgi, i estradas boiadas, putevi za kola s volovskom zapregom. Na ovima se često moglo čuti, tokom dva-tri sata, jednolično i mučno škripanje — da nesviknut čovek poludi — koje je proizvodilo trenje osovine kola što su se lagano približavala. Taj drevni model zaprežnih kola, uvezen u XVI veku iz sredozemnog sveta gde se nije nimalo promenio od preistorijskih vremena, sastojao se od jednog teškog sanduka s rudom, čiji su pleteni zidovi bili položeni direktno na čvrstu osovinu s punim točkovima bez paoca. Tegleće životinje više je iscrpljivao piskavi otpor koji je osovina pružala sanduku nego vučenje svega toga zajedno.

I staze su uglavnom nastale neplanski, neprestanim prolaženjem životinja, kola i kamiona koji su se kretali u približno istom pravcu i koji su uvek bili izloženi ćudima kiše, odrona i bujne vegetacije, te su nastojali da prokrče put najbolje prilagođen okolnostima: zamršen spletjaraka i golih padina, nekad spojenih i širokih stotinak metara, poput kakvog bulevara u srcu šikare sličnog cevenolskim putevima kojima se stoka vraća sa ispaše, a nekad raspršenih na sve četiri strane horizonta, tako da čovek nije mogao znati koju od tih Arijadninih niti treba da prati ako ne želi da se, posle tridesetak kilometara pređenih tokom više sati pogibeljnog napredovanja, izgubi usred peska ili močvare. U sezoni kiša te su se staze pretvarale u močvarne kanale pune gustog blata, i njima se nije moglo proći; a onda bi prvi kamion koji bi uspeo da se provuče napravio u glini duboke brazde kojima bi suša za tri dana podarila postojanost i čvrstinu betona. Vozila koja bi pošla za njim nisu imala drugog izbora do da postave svoje točkove u te žlebove i da ih se dalje drže, što je bilo moguće pod uslovom da su imala isti razmak točkova i istu visinu poda kao i njihov prethodnik. Ako je razmak bio istia šasija niža, sredina staze bi se uskoro izdigla i vozilo bi se našlo nasukano na čvrstoj zemlji koja se morala razbijati pijucima. A ako se razmak razlikovao, vozilo se danima moralo kotrljati s točkovima na različitim

visinama: s jedne strane upalim u žleb, a s druge izdignutim, te bi mu stalno pretila opasnost da se prevrne.

Još se sećam jednog putovanja na kojem se Rene Kurten oprostio od svog novog forda. Žan Mogije i ja smo predložili da idemo sve dok kola bud u mogla da prođu. Izlet se završio na hiljadu petsto kilometara od Sao Paula, u kolibi jedne porodice iz indijanskog plemena Karaja, na obalama Aragvaje; u povratku su pukle prednje opruge i vozili smo se sto kilometara s motorom postavljenim na samu osovinu, a tokom narednih šesto smo ga poduprli gvozdenom pločom koju nam je iskovao jedan seoski zanatlija. Ali pre svega pamtim one sate pažljive vožnje po noći — sela su, naime, bila retka na prilazima Sao Paulu i Gojasu — kad nas je u svakom trenutku mogao izdati usek izabran među desetak koji su nam bili na raspolaganju. Najednom je u tami izrešetanoj treperavim zvezdama iskrsnuo pouso: njegove električne sijalice napajale su se malim motorom čije bismo brektanje razaznali više sati ranije da nije, u našem uhu, bilo pomešano s noćnim zvucima šikare. Krčma nam je ponudila svoje gvozdene krevete ili mreže za spavanje, a u zoru smo prešli rua direita etapnog grada, cidade viajante, s njegovim kućama, prodavnicama i trgom na kojem su se nalazili regatões i mascates: trgovci, lekari, zubari, pa čak i putujući beležnici.

U dane sajma tu vlada velika živost: na stotine seljaka iz zabitih mesta napuštaju tom prilikom svoje kolibe zajedno s čitavim porodicama i kreću na put od više dana koji će im omogućiti da, jednom godišnje, prodaju tele, mazgu, kožu od tapira ili pume, nekoliko vreća kukuruza, pirinča ili kafe, i da u zamenu za to ponesu kući komad pamučne tkanine, malo soli, nešto gasa za lampu, i poneki metak za pušku.

U pozadini se pružala visoravan obrasla šipražjem i retkim grmljem. Bila je malo proređena skorašnjom erozijom — krčenje šume je počelo tek pre pola veka — koja kao da se pri tom poslu oprezno služila lakom sekirom. Razlike od nekoliko metara u nivou tla ukazuju na početak terasa i na puteve planinskih bujica. Nedaleko od jednog širokog ali plitkog vodenog toka — pre ćudljive poplave nego reke sa stalnim koritom — dve-tri paralelne avenije oivičavaju bujne posede oko rančerskih kuća od ćerpiča, pokrivenih crepom i iskričavih od penaste beline krečnog premaza, koju još više ističu smeđi prozorski okviri i odsjaj purpurnog tla. Već od prvih kuća, koje zbog svojih pročelja izrešetanih velikim nezastakljenim, gotovo uvek širom otvorenim prozorima liče na zasvođene pijace, počinju livade obrasle oštrom travom koju je stoka popasla do korena. Spremajući se za sajam, organizatori su obezbedili zalihe stočne hrane: suvo lišće šećerne trske ili mlade palme uvezane granjem i vlatima trave. Posetioci logoruju između tih kockastih blokova, uz svoja kola s punim točkovima, okovana ekserima po obodu. Novi pleteni zidovi i krov od volovske kože zategnute užadima pružali su tokom putovanja zaklon koji je ovde dopunjen strehom od palminog lišća ili šatorom od belog platna u produžetku kola. Napolju, na otvorenom, kuvaju se pirinač, crni pasulj i suvo meso; gološava deca trčkaraju između nogu volova dok ovi žvaću trsku čije im žilavo lišće štrči iz usta poput zelenkastih mlazeva vode.

Nekoliko dana kasnije svi odlaze; putnici su se razišli po šikari; pouso spava pod suncem; godinu dana seoski život će predstavljati samo nedeljno komešanje vilas de domingo, koje su radnim danima zatvorene; kavaljeri se tu susreću nedeljom na raskršću puteva, gde se nalaze jedna krčma i nekoliko koliba.

XIII PIONIRSKA ZONA

U unutrašnjosti Brazila, takvi prizori se pružaju unedogled čim se udaljimo od obale ka severu ili zapadu, tamo gde se šikara proteže sve do paragvajskih močvara ili do šuma nalik tunelima oko pritoka Amazona. Sela postaju sve ređa a prostori koji ih razdvajaju sve širi: čas su ogoljeni, i to je campo limpo, "čista“ savana, a čas obrasli žbunjem i zbog toga nazvani campos ujo, "prljava" savana, ili još cerrado i caatinga, što su dve vrste makije.

U pravcu juga, to jest države Parane, postepeno udaljavanje od tropa, uzdizanje zemlje i vulkansko poreklo dubljih slojeva tla stvorili su, na različite načine, drukčije predele i drukčije oblike života. Tu nalazimo, jedne kraj drugih, ostatke urođeničkog stanovništva u blizini civilizovanih središta i najmodernije oblike unutrašnje kolonizacije. Upravo u toj zoni severne Parane preduzimao sam svoja prva istraživačka putovanja.

Dvadeset i četiri sata putovanja bila su uveliko dovoljna da se dospe, s one strane granice države Sao Paulo obeležene rekom Paranom, do velike umerene i vlažne zimzelene šume koja se tako dugo suprotstavljala nadiranju plantažera; ljudi su je poštedeli svog prisustva otprilike do 1930, ako se izuzmu indijanske družine koje su i tada po njoj lutale i nekoliko usamljenih pionira, uglavnom siromašnih seljaka koji su na malim krčevinama uzgajali kukuruz.

Kad sam došao u Brazil, taj region se upravo otvarao, pre svega pod uticajem jednog britanskog preduzeća koje je od vlade dobilo prvu koncesiju od milion i po hektara, pošto se obavezalo da izgradi puteve i železnicu. Englezi su nameravali da tu teritoriju isparcelišu i da je prodaju emigrantima koji su uglavnom dolazili iz srednje i istočne Evrope, i da zadrže vlasništvo nad železnicom koja bi se izdržavala prevozom poljoprivrednih proizvoda. Taj eksperiment je 1935. bio u toku; pruga je redovnim tempom napredovala kroz šumu: 50 km na početku 1930, 125 na kraju, 200 u 1932, 250 u 1936. Otprilike na svakih petnaestak kilometara postavljana je stanica okružena jednim kvadratnim kilometrom zemlje na kojem bi nicao grad. On se s vremenom naseljavao, te bi čovek, idući tim putem, prolazio kroz Londrinu, nastariji grad s već 300 0 stanovnika, Novi Dancig s 90, Rolandiju sa 60 i najnoviji, Araponhas, koji je 1935. imao jednu kuću i jednog jedinog žitelja: nekog Francuza, špekulanta u zrelim godinama, sa žiradom i vojničkim čizmama iz rata 1914-1918. Od Pjera Monbega, velikog poznavaoca te pionirske pruge, čuo sam da je Araponhas 1950. imao 10.000 stanovnika.

Kad se tim krajem prolazi na konju ili kamionom, novoizgrađenim putevima koji vijugaju duž vrhova planinskih venaca kao rimski putevi u Galiji, nemoguće je primetiti da je nastanjen: izdužene parcele prostiru se, s jedne strane, do puta, a s druge do potoka koji postoji u dnu svake doline; tek dole, blizu vode, počinju ljudska naselja; derrubada — krčevina — lagano se penje uz obronke, dok je sam put, simbol civilizacije, obavijen gustim šumskim pokrivačem koji će još nekoliko meseci ili godina prekrivati vrhove brežuljaka. Ali, u dolinama su se prve žetve, uvek basnoslovne na toj ljubičastoj i neispošćenoj zemlji zvanoj terra roxa, ubirale između položenih debala velikog drveća i panjeva. Zimske kiše su preuzele na sebe da ih rastvore u plodan humus, a njega su zatim, gotovo trenutno, razvlačile duž padina zajedno sa onim koji je hranio iščezlu šumu i koji je samo njeno korenje moglo zadržati na mestu. Koliko će godina proći — deset, dvadeset ili trideset? — dok ova hananska zemlja ne dobije izgled jalovog i pustog predela?

U tom času, emigranti su se predavali radosnom zanosu izobilja; pomeranijske ili ukrajinske porodice — koje još nisu imale vremena da za sebe naprave kuću, te su s domaćim životinjama delile sklonište od dasaka na obali potoka — pevale su hvalopojke toj čudotvornoj grudi čiju su žestinu najpre morale ukrotiti kao kakvog divljeg konja da bi kukuruz i pamuk nosili plodove umesto da se izgube u bujnom rastinju. Jedan nemački ratar plakao je od radosti dok nam je pokazivao šumarak limunovih stabala nikao iz nekoliko semenki. Naime, te ljude sa severa nije zbunjivala samo plodnost zemlje, već i neobičnost kultura koje su po znavali samo iz bajki. Kako se ta zemlja nalazi na granici između tropske i umerene zone, neznatna visinska razlika proizvodi osetne klimatske promene: sve se moglo uzgajati jedno kraj drugog, biljke iz zavičaja i one američke; opčinjeni agrarnom raznovrsnošću, oni su, jedno uz drugo, gajili pšenicu i šećernu trsku, lan i kafu...

Mladi gradovi bili su potpuno nordijski; nova imigracija pridruživala se staroj: nemačka, poljska, ruska, u manjem stepenu italijanska, koja se jedva sto godina ranije okupila na jugu države oko Kuritibe. Kuće od dasaka ili četvrtasto otesanih debala podsećale su na srednju i istočnu Evropu. Dugačka kola, koja su imala četiri točka s paocima i konjsku zapregu, zamenila su iberijske volovske dvokolice. I tu su ljude više zaokupljali obrisi budućnosti koja se uobličavala ubrzanim ritmom nego ti neočekivani ostaci prošlosti. Bezobličan prostor poprimao je, iz dana u dan, gradsku strukturu; on se diferencirao kao embrion deleći se u ćelije koje su se grupisale prema posebnim funkcijama. Londrina je već bila uređen grad s glavnom ulicom, poslovnim centrom, zanatskim kvartom i stambenom zonom. Ali koji su tajanstveni formativni činioci dejstvovali na pustim terenima kakvi su bili Rolandija, i još više Araponhas, šta je to gurnulo određene vrste stanovnika u jednom pravcu, a neke druge u drugom, ukalupljujući svaku zonu u jednu funkciju i namećući joj određen poziv? U proizvoljno iskrčenim pravougaonicima u srcu šume, ulice pod pravim uglom u početku sve liče jedna na drugu: geometrijske trase, lišene osobenosti. A ipak, jedne su centralne, druge periferijske; neke su paralelne s prugom ili putem, a neke su upravne u odnosu na njih; tako se prve nalaze na pravcu kojim se odvija saobraćaj, a druge ga presecaju i koče. Trgovina i poslovi opredeliće se za prve koje su izvesno privlačnije za mušterije i klijente; a iz suprotnog razloga, privatne stambene kuće i neke javne službe

više će voleti druge u koje će i biti odbačene. Te dve suprotnosti: između centralnog i perifernog, s jedne strane, i paralelnog i upravnog s druge, određuju svojim kombinovanjem četiri različita načina gradskog života koji će, kao generatori uspeha i neuspeha, oblikovati buduće stanovnike privilegujući jedne i obeshrabrujući druge. A to nije sve; pokazuje se da stanovnika ima dve vrste: jedni su skloni životu u masi i za njih će neka zona biti utoliko privlačnija ukoliko je u njoj izraženija urbanizacija; drugi su usamljenici koji najviše drže do slobode; tako će nastati nova suprotnost koja će onu prvu učiniti još složenijom.

Na kraju, treba imati na umu i tajanstvene činioce koji deluju u svim gradovima tako što ih guraju ka zapadu i osuđuju njihove istočne četvrti na bedu ili propadanje. To je možda jednostavan izraz onog kosmičkog ritma koji je od samih početaka prožimao čovečanstvo nesvesnim verovanjem da je smer kretanja sunca pozitivan, a obrnuti smer negativan; da prvi odaje red, a drugi nered. Već dugo ne obožavamo sunce i prestali smo da povezujemo glavne strane sveta s magijskim svojstvima: bojama i vrlinama. Ali, iako se naš euklidski duh pobunio protiv kvalitativnog shvatanja prostora, velike astronomske pa čak i meteorološke pojave deluju, nezavisno od nas, na regione jednim neprimetnim ali neizbrisivim koeficijentom; za sve ljude pravac istok-zapad označava uspeh; a za stanovnike umerenih područja severne polulopte, sever je sedište hladnoće i tame, a jug toplote i svetlosti. Ništa od svega toga ne ispoljava se u racionalnom ponašanju svakog pojedinca. Ali gradski život pruža neobičan kontrast. Iako predstavlja najsloženiji i najistančaniji oblik civilizacije zahvaljujući tome što, tokom svog životnog ciklusa, ostvaruje izuzetnu ljudsku koncentraciju na malom prostoru, on u svoj lonac sručuje nesvesne stavove koji su, svaki za sebe, beskrajno mali, ali zbog broja pojedinaca koji ih sa istog razloga i na isti način iskazuju postaju kadri da proizvedu krupna dejstva. Stoga bi širenje gradova sa istoka na zapad i polarizacija raskoši i bede prema toj osi ostali neshvatljivi kad ne bismo priznali tu privilegiju — ili kob — gradova da, poput mikroskopa, zahvaljujući povećavanju koje im je svojstveno, istisnu na oštricu kolektivne svesti mikrobsko komešanje naših drevnih i još živih predrasuda.

Uostalom, jesu li to uopšte predrasude? U takvim sklonostima više vidim znak mudrosti po kojoj su se divlji narodi spontano upravljali i naspram koje je moderna pobuna istinsko ludilo. Oni su često umeli da postignu duhovnu harmoniju po najmanjoj ceni. Kojih bismo mrcvarenja i nepotrebnih nerviranja mogli sebe poštedeti kad bismo priznali realne uslove svog ljudskog iskustva i činjenicu da potpuno oslobađanje od njegovih okvira i ritma nije u našoj moći? Prostor ima svoje osobene vrednosti, kao što i zvuci i mirisi imaju boje, a osećanja težinu. To traganje za korespondencijama nije pesnička igra niti mistifikacija (kao što se neko odvažio da napiše povodom soneta o samoglasnicima, danas klasičnog primera za lingvistu koji poznaje osnovu ne boja fonema — jer su one različite za svakog pojedinca — već odnosa koji ih povezuju i koji dopuštaju ograničen raspon mogućnosti); ono znalcu pokazuje najnovije područje čije mu istraživanje može doneti bogata otkrića. Ako ribe, poput estete, razlikuju svetle i tamne mirise, i ako pčele prevode svetlosne intenzitete u težinu — tama je za njih teška a svetlost laka — dela slikara, pesnika ili muzičara, mitovi i simboli divljaka moraju nam izgledati, ako ne kao viši, ono bar kao najtemeljniji, jedini uistinu zajednički oblik saznanja čiji je zaoštreni vrh, i ništa više od toga, naučna misao: ona je prodornija zato što je izbrušena činjenicama, ali po cenu gubitka suštine, a njena delotvornost počiva na njenoj moći da prodre dovoljno duboko kako bi njen instrumentarij mogao potpuno da prati glavu.

Sociolog može da potpomogne taj razvoj globalnog i konkretnog humanizma. Naime, velikim manifestacijama društvenog života i umetničkim delima zajedničko je to što se rađaju u ravni nesvesnog života, u prvom slučaju zato što su kolektivne, a u drugom uprkos tome što su individualne; ali ta razlika ima drugorazredni značaj, ona je čak prividna, jer je prve proizvela sama javnost, a drugi su proizvedeni za javnost, i jer upravo javnost i jednima i drugima daje zajednički imenilac i određuje uslove njihovog stvaranja.

Nije, dakle, samo reč o tome da imamo prava na metaforičko poređenje — veoma često pravljeno — između jednog grada i jedne simfonije ili pesme; ti objekti imaju istu prirodu. Možda još artificijelniji, grad se smešta tamo gde se susreću prirodno i veštačko. Poput neke zajednice životinja koje zatvaraju svoju biološku istoriju u svoje granice i istovremeno je oblikuju svim svojim namerama mislećih bića, grad svojim postankom i oblikom u isti mah pripada biološkom produžavanju vrste, organskoj evoluciji i estetskom stvaralaštvu. On je istovremeno objekt prirode i subjekt kulture; pojedinac i grupa; doživljeno i sanjano: ljudska stvar u pravom smislu.

U tim sintetizovanim gradovima južnog Brazila, tajna i nepopustljiva volja koja se objavila razmeštajem kuća, specijalizacijom saobraćajnih arterija i novim stilom kvartova izgledala je utoliko značajnija što je protivrečila hiru iz kojeg je nastao čitav poduhvat. Londrina, Novi Dancig, Rolandija i Araponhas — rođeni iz odluke tima inženjera i finansijera — stupali su polako u konkretnu raznovrsnost jednog istinskog poretka, kao Kuritiba sto godina ranije i kao, možda, Gojana danas.

Kuritiba, glavni grad države Parana, pojavila se na karti onog dana kad je vlada odlučila da podigne grad: zemljište kupljeno od vlasnika podeljeno je na parcele dovoljno jevtine da privuku talas stanovništva. Isti sistem je primenjen i kasnije, kad je državi Minas trebalo podariti njen glavni grad Belo-Orizonte. S Gojanijom se više rizikovalo, zato što je prvobitni cilj bio da se, počev od nule, napravi savezna prestonica Brazila.

Otprilike na trećini rastojanja koje, u vazdušnoj liniji, deli južnu obalu od toka Amazona, prostiru se ogromne visoravni koje su bile zaboravljene tokom čitava dva veka. U doba karavana i rečne plovidbe one su se mogle preći za nekoliko nedelja da bi se stiglo do rudnika na severu; tako se dolazilo do obala Aragvaje, a zatim se brodom spuštalo do Belema. Jedini svedok tog drevnog provincijskog života, mali glavni grad države Gojas po kojem je ona i dobila ime, dremao je na hiljadu kilometara od obale, gotovo odsečen od nje. U zelenom predelu kojim je dominirao hiroviti obris brda s perjanicama palmi, ulice s niskim kućama spuštale su se niz obronke između bašti i trgova, gde su konji prolazili ispred crkava sa ukrašenim prozorima, napola ambara, napola zvonika. Kolonade, gipsani ukrasi, zabati, uvek sveže premazani penastim slojem nalik na ulupano belance s primesom bež, oker, plave ili ružičaste boje, podsećali su na barokni stil iberijskih pastorala. Jedna reka je tekla između obala obraslih mahovinom, tu i tamo odronjenih od težine lijana, banana i palmi koje su zaklanjale napuštene kuće; ali to bujno rastinje nije toliko davalo kućama izgled oronulosti koliko je njihovim propalim pročeljima darovalo tiho dostojanstvo.

Ne znam da li zbog tog besmisla treba žaliti ili mu se treba radovati: vlasti su odlučile da zaborave Gojas, njegovu okolinu, njegove strmeni i njegovu zastarelu čar. Sve je to bilo odveć malo, odveć staro. Džinovski poduhvat o kojem se sanjalo trebalo je da počne od nule, na neispisanoj tabli. Ona je pronađena sto kilometara istočno odatle u obliku visoravni koju su pokrivale samo oštra trava i trnovito žbunje, kao da je bila pogođena maljem rešenim da uništi svaku faunu i da se obračuna s rastinjem. Nikakve pruge, nikakvog puta kojim bi se čovek tamo odvezao; staze su bile pogodne samo za dvokolice. Simbolički kvadrat sa stranicama od sto kilometara upisan je na kartu kao sedište savezne oblasti u čijem će se centru izgraditi buduća prestonica. Pošto nikakva prirodna prepreka nije ometala arhitekte, ovi su mogli da rade na licu mesta umesto na nacrtu. Obrisi grada iscrtani su na zemlji; prvo je beležen opseg, a onda su u njega upisivane razne zone: stambena, administrativna, trgovačka, industrijska i ona posvećena zabavi. Zabava je uvek važna u pionirskom gradu; zar nije postojalo vreme, oko 1925, kad je Marilija, rođena iz sličnog poduhvata, na šesto kuća imala gotovo stotinu bordela, koje su uglavnom nastanjivale Francesinhas — u XIX veku one i časne sestre činile su dva udarna krila našeg uticaja u inostranstvu; Kej d'Orsej je to dobro znao, te je 1939. namenio znatan deo svojih tajnih fondova propagiranju takozvanih lakih revija. Neki od mojih bivših kolega neće me demantovati ako podsetim da su osnivanje univerziteta u Riju Grande do Sul, najjužnijoj brazilskoj državi, i prvenstvo francuskih profesora na njemu počivali na naklonosti prema našoj književnosti i našoj slobodi koju je jednom mladom budućem diktatoru tokom njegovog boravka u Parizu usadila izvesna ne odveć vrla gospođica.

Iz dana u dan, čitave stranice novina bile su prekrivene oglasima. Objavljivano je osnivanje Gojanije; oko plana tako podrobnog kao da je posredi bio stogodišnji grad, nabrajane su prednosti obećane stanovništvu; putevi, železnica, vodovod, kanalizacija i bioskopi. Ako se ne varam, u početku je čak neko vreme, godine 1935-1936, zemljište nuđeno besplatno onim kupcima koji su pristajali da plate troškove prenosa. Naime, beležnici i trgovci nekretninama bili su prvi vlasnici.

Otišao sam u Gojaniju 1937. Na beskrajnoj ravnici koja je ličila na pusto zemljište i bojno polje načičkano električnim stubovima i zemljomerskim kočevima moglo se videti stotinak novih kuća razbacanih na sve četiri strane sveta. Najvažniji je bio hotel, četvrtasto zdanje od betona koje je, usred te pustoši podsećalo na aerodromsku zgradu ili kakvo malo utvrđenje; čovek bi ga rado nazvao "tvrđavom civilizacije" u jednom ne više prenosnom već direktnom značenju, koje je od takve upotrebe poprimilo izrazito ironičnu vrednost. Naime, po varvarstvu i nehumanosti ništa nije moglo biti ravno tom pustinjskom zatvoru. Ta građevina bez ikakvih čari bila je sušta suprotnost Gojasu; nikakva istorija,

nikakvo trajanje, nikakva navika nisu ispunjavali njenu pustoš niti ublažavali njenu krutost; čovek se tu osećao kao na stanici ili u bolnici, uvek kao prolaznik, nikad kao gost ili stanovnik. Samo strah od kataklizme mogao bi opravdati izgradnju takvog kazamata. Jedna kataklizma se zapravo već dogodila, a ćutanje i nepokretnost koji su je okruživali produžavali su opasnost. Civilizator Kadmo bese posejao zmajeve zube. Sad se očekivalo da iz te zemlje, koju je izranjavio i spržio dah čudovišta, niknu ljudi.

XIV LETEĆI ĆILIM

Sećanju na veliki hotel iz Gojanije danas se pridružuju druga, koja svedoče o krajnostima raskoši i bede, o besmislu čovekovih dobrovoljnih, ili tačnije, sve više nametnutih odnosa sa svetom. Ponovo sam našao hotel iz Gojanije, ali uvećan mimo svih proporcija, u jednom drugom gradu koji nije bio ništa manje proizvoljan, jer su političke računice i neprestani priliv stanovništva učinili da Karači za tri godine, do 1950, uveća broj žitelja s 300.000 na 1.200.000; i on se nalazi usred pustinje: na istočnom kraju neplodne ravnice koja se proteže od Egipta do Indije lišavajući ogromnu površinu naše planete njenog živog epiderma.

U početku ribarsko selo, a zatim, sa engleskom kolonizacijom, mala luka i trgovački grad, Karači je 1947. unapreden u rang prestonice. U dugim avenijama nekadašnjeg logora s redovima zajedničkih ili individualnih kasarni — ove druge su bile privatni stanovi činovnika ili oficira — horde izbeglica, svaka izolovana u sopstvenoj enklavi od prašnjavog rastinja, spavale su na otvorenom i provodile bedan život na pločniku uprljanom ispljuvcima betela, dok su parsijski milioneri podizali za zapadne poslovne ljude vavilonske palate. Mesecima su od jutra do mraka prolazile povorke muškaraca i žena u dronjcima (u muslimanskim zemljama segregacija žena je manje verski običaj a više znak buržoaskog prestiža, te najsiromašniji i nemaju pravo na pol), svako natovaren korpom svežeg betona koju će izručiti u kameni sanduk, a zatim se vratiti do mešalice da je ponovo napuni i napravi novi krug, bez i najmanjeg predaha. Svako netom završeno krilo stavljano je na raspolaganje klijenteli, jer je soba s punim pansionom dnevno koštala više nego što je iznosila mesečna radnička plata; tako je za devet meseci amortizovana cena gradnje luksuznog hotela. Valjalo je, dakle, raditi brzo i preduzimači nisu mnogo lupali glavu oko toga što blokovi nisu dobro usklađeni. Očigledno se ništa nije promenilo od doba kad su satrapi terali robove da odnose blato i nagomilavaju cigle za izgradnju klimavih palata ukrašenih frizom za koji je uvek mogla poslužiti kao model povorka nosača korpi čiji su se obrisi ocrtavali naspram neba na vrhu skela.

Iako je trgovačka, indistrijska i diplomatska klijentela bila tek nekoliko kilometara udaljena od urođeničkog života (koji je u toj pustinji i sam bio veštačka tvorevina civilizacije), to rastojanje je za nju bilo nepremostivo zbog nepodnošljive vlage monsuna koji se stalno spremao, a nikad nije dolazio, i još više zbog opasnosti od dizenterije — "Karachi tummy", kako su je zvali Englezi — te je smalaksavala od vrućine i dosade u betonskim kotlovima zvanim sobe. Izgledalo je da su pri izgradnji hotela preduzimači manje brinuli o ekonomiji a više o tome kako da dezinfikuju ćeliju svaki put kad je napusti ljudska jedinka koja je u njoj, u stadijumu larve, provela nekoliko nedelja ili meseci. Moje pamćenje je odmah prevalilo tri hiljade kilometara da bi tu sliku uporedilo sa onom iz hrama boginje Kali, najstarijeg i najposećenijeg svetilišta u Kalkuti. Tamo se, pored smrdljive bare, u atmosferi dvorca čuda i surove trgovačke eksploatacije u kojoj se odvijao indijski narodni verski život, pored bazara pretrpanih pobožnim litografijama u boji i božanstvima od oslikanog gipsa, uzdizao moderan karavanseraj koji su izgradili verski preduzimači za smeštaj hodočasnika: to je rest-house, dugačak hodnik od betona podeljen na dva dela, za muškarce i za žene; duž njega se nižu postolja koja služe kao kreveti, i ona od golog betona; ponosno mi skreću pažnju na slivnike i dovod tekuće vode: kad se taj ljudski tovar probudi i kad ga pošalju da se klanja i moli za izlečenje čankira i čireva, gnojnih i otvorenih rana, sve se to spere jakim mlazom vode iz šmrka, i osvežene tezge su spremne da prime novu isporuku; izvesno je da se nikad — osim u koncentracionim logorima — s ljudima nije do te mere postupalo kao s mesom u klanicama.

A to je tek prolazno mesto. Malo dalje, u Narajanganju, prerađivači jute rade u džinovskoj paukovoj mreži, među beličastim nitima koje vise niz zidove i lebde u vazduhu; odatle odlaze u coolie lines, korita od cigala, bez svetla i bez poda, u kojima živi šest do osam osoba u pregracima omeđenim odvodima, pod vedrim nebom; sve se to ispira triput dnevno da bi se uklonila nečistoća. Društveni napredak teži da umesto te formule uvede workers' quarters, zatvore u kojima dva ili tri radnika dele

ćelije veličine tri sa četiri metra. Svuda uokolo su zidovi, a naoružana policija čuva kapije; kuhinja i trpezarija su zajedničke: korita od golog betona, koja se mogu prati šmrkovima, gde svako pali svoju vatru i jede čučeći u mraku.

Kad sam stupio u svoju prvu profesorsku službu u Landesu, pokazali su mi jednog dana živinarnike posebno uređene za tovljenje gusaka: svaka životinja je bila zatvorena u tesnu ćeliju i svedena na kanal za varenje. Ovde sam video to isto, uz dvostruku razliku: nisam posmatrao guske, nego muškarce i žene, i njih nisu tovili nego su ih izgladnjivali. Ali, u oba slučaja je odgajivač priznavao samo jednu aktivnost svojih pitomaca, tamo poželjnu, ovde neizbežnu: tamni, neprovetreni pregraci nisu bili pogodni ni za odmor, ni za dokolicu, ni za vođenje ljubavi. Obični priključci na gradski slivnik — ta zamisao je proistekla iz shvatanja da se ljudski život može svesti na funkciju izlučivanja.

Jadni Istok! U tajnoj Daki imao sam prilike da vidim građanske kuće: neke od njih su bile raskošne i podsećale su na njujorške prodavnice starina iz Treće avenije; druge su bile imućne, opremljene stočićima od ratana, stolnjacima s resama i porcelanskim posuđem kao starački dom u Boa-Kolombu. Neke su bile u starinskom stilu, nalik našim siromašnijim vikendicama; u njima je kuhinju zamenjivalo ognjište od nabijene zemlje u dnu blatnjavog dvorišta; a tu su bili i trosobni stanovi za imućnije mlade bračne parove u zgradama koje su kao jaje jajetu nalikovale onima što ih servisi za obnovu štedljivo podižu u Šatijonu na — Seni ili u Živoru, samo što su u Daki sobe bile od golog betona, kao i kupatilo, s prostim dovodom vode, a nameštaj je bio majušniji nego u sobi neke devojčice. Čučeći na betonskom podu, pri svetlosti slabe sijalice koja je visila s plafona o goloj žici, o, Hiljadu i jedna noći, prstima sam ubacivao u usta večeru punu drevne slasti: najpre khichuri, pirinač i sitno sočivo koje se na engleskom zove pulse, i koje se na pijacama prodaje u vrećama punim višebojnih zrna; zatim nimkormu, živinu spremljenu u sosu; changri can, jako zauljen i začinjen ragu od krupnih račića i onaj s tvrdo kuvanim jajima, dimer tak, sa sosom od krastavaca zvanim shosha; na kraju, desert, firni, sutlijaš.

Bio sam gost jednog mladog profesora; tu su bili i njegov zet, koji nas je posluživao za stolom, jedna služavka i jedna beba, kao i žena mog domaćina, koja se emancipovala od pardaha: ćutljiva i plašljiva kao srna, krotko je podnosila sarkazme kojima je njen muž potvrđivao njeno skorašnje oslobođenje i zbog čije sam grubosti patio koliko i ona; uporno je tražio od nje da mi, kao etnografu, pokaže svoje donje rublje; na kraju je poslušala, izvadila rublje iz ormana i pružila mi ga. Malo je nedostajalo da je i svuče, toliko mu je bilo stalo da se dodvori Zapadu o kojem nije ništa znao.

Video sam, dakle, kako se pred mojim očima pojavljuje lik sutrašnje Azije radničkih gradova i "jevtinih stanova", Azije koja proteruje svaku egzotiku i pridružuje se, posle pomračenja od pet hiljada godina, onom stilu modernog i efikasnog života koji je možda izmislila u trećem milenijumu, i koji se zatim raširio po zemljinoj kori da bi, u savremeno doba, zastao u Novom svetu, te ga još poistovećujemo sa Amerikom iako je 1850. nastavio svoj hod ka zapadu i dospeo do Japana, a danas, pošto je obišao oko sveta, i do svog rodnog mesta.

U dolini Inda, lutao sam među onim oskudnim tragovima najstarije kulture Istoka koje su poštedeli vekovi, pesak, poplave, salitra i arijske najezde: Mohenjo-Daro, Harapa, otvrdla ispupčenja od cigala i krhotina. Kako uznemiruje taj prizor antičkih aidarskih baraka! Besprekorno trasirane ulice koje se seku pod pravim uglom; radničke četvrti sa istovetnim stanovima; industrijske radionice za mlevenje brašna, za taljenje i sečenje metala i za proizvodnju glinenih pehara čiji su parčići i danas rasuti po tlu; opštinski ambari koji zauzimaju (kako bismo rado rekli, prebacujući se kroz vreme i prostor) više "blokova"; javna kupatila, kanalizacija i septičke jame; stambene četvrti, prilično udobne ali lišene svake čari. Nema spomenika, nema velikih skulptura; samo sitni ukrasi i dragoceno kamenje ukazuju na jednu umetnost bez tajanstva i bez velike dubine, namenjenu bogataškim potrebama za razmetanjem i čulnim zadovoljstvom. Sve zajedno podseća posetioca na prednosti i mane kakvog velikog modernog grada i najavljuje napadnije oblike zapadne civilizacije koji se danas ugledaju, čak i u Evropi, na Sjedinjene Američke Države.

Godi nam pomisao da je posle četiri-pet hiljada godina istorije jedan ciklus obišao pun krug; da se gradska, industrijska, građanska civilizacija, začeta u gradovima na Indu, nije tako mnogo razlikovala po svom dubokom nadahnuću od one kojoj je bilo suđeno da, posle dugog evropskog mirovanja u stadijumu larve, dostigne svoj najpotpuniji oblik na drugoj strani Atlantika. U svojoj mladosti, Najstariji svet je već iscrtavao lik Novog.

Zazirem od površnih kontrasta i olake živopisnosti; njihova reč ne traje dugo. Ono što nazivamo egzotikom odaje nejednakost ritma; posle nekoliko vekova, taj raskorak postaje važan i privremeno zaklanja sudbinu koja je mogla biti i zajednička da su se ostvarile težnje Aleksandra Velikog i grčkih kraljeva sa obala Jumne, skitskog i partskog carstva, rimskih pomorskih ekspedicija do obala Vijetnama i kosmopolitskih pohoda mongolskih careva. Kad avion preleti Sredozemno more i dođe do Egipta, oko je u prvi mah iznenađeno ozbiljnom simfonijom zeleno-smeđih palmi i zelene vode — za koju najzad osećamo da je opravdano zovemo "Nil“ — svetlog peska i ljubičastog mulja; a sela viđena iz vazduha iznenađuju još više nego prirodni predeo: rasplinutih granica, ona izgledaju kao složen nered kuća i uličica koji nam potvrđuje da smo na Istoku. Nije li to sušta suprotnost Novom svetu, španskom kao i anglosaksonskom, koji je u XVI kao i u XX veku jasno pokazao sklonost prema geometrijskim planovima?

Posle Egipta, pogled na Arabijsko poluostrvo pruža niz varijacija na jednu temu: pustinju. Najpre se iz opalnog peska uzdižu stene nalik srušenim zamkovima od crvene cigle, a zatim se pojavljuju složeni motivi u obliku položenih stabala — ili tačnije, algi ili kristala — iscrtani paradoksalnim vijuganjem pustinjskih ponornica: umesto da udruže svoje vode, one ih rasipaju u tanke ogranke. Još dalje, zemlju kao da je izrovala neka čudovišna životinja u očajničkom pokušaju da besnim udarcima pete iz nje istera malo vode.

Kako su nežne boje tog peska! Reklo bi se da je pustinja načinjena od žive puti: boje breskve, sedefa, presne ribe. Voda u Akabi, inače prava blagodet, presijava se nemilosrdnim tvrdim plavetnilom, dok se stenoviti masivi, nepogodni za bilo kakav život, prelivaju u mekim, golubijim tonovima.

Krajem popodneva, pesak se postepeno gubi u magli: kao kakav nebeski pesak, ona više pripada zemlji nego plavo-zelenoj prozračnosti neba. Pustinja gubi svoje vijuge i neravnine, i stapa se sa sutonom kao ogromna, jednolična ružičasta masa, jedva nešto gušća od vazduha. Pustinja je samoj sebi postala pusta. Malo-pomalo, magla pobeđuje: nema više ničeg osim noći.

Posle sletanja u Karačiju, dan sviće nad lunarnom i nepojmljivom pustinjom Thar; pomaljaju se grupice polja, još sasvim opkoljene velikim pustinjskim prostranstvom. Pri punoj dnevnoj svetlosti, kulture se spajaju i pokazuju neprekidnu površinu ružičastih i zelenih tonova, nalik plemenitim, izbledelim bojama kakvog drevnog tkanja izlizanog od duge upotrebe i neumorno krpljenog. To je Indija.

Iako nepravilne, parcele nisu nimalo neuredne po obliku i boji. Kako god da ih grupišemo, one čine skladnu celinu, kao da je neko dugo razmišljao pre no što je povukao međe: nešto poput Kleovih geografskih sanjarija. Sve je to tako neobično, tako izvanredno i proizvoljno doterano, uprkos ponavljanju trojne teme koja povezuje sela, prugasta polja i močvare okružene šumarcima.

Pri sletanju u Delhi može se posmatrati sažet prikaz romaneskne Indije: ruševine hramova sred jarkozelenog žbunja. Zatim počinju poplave. Voda izgleda tako nepokretna, gusta i muljevita da pre podseća na naftu što je isplivala na površinu nekakve vode koja je, zapravo, jedino tlo. Nadlećemo Bihor s njegovim stenovitim brežuljcima i šumama, a onda počinje delta: obrađen je svaki pedalj zemlje, i svako polje izgleda kao medaljon od zelenog zlata, svetlucavo i bledo pod vodom koja ga natapa, savršeno uokvireno tamnom živom ogradom. Nigde oštrog ugla, sve su strane zaobljene, a ipak se uklapaju jedna u drugu kao ćelije živog tkiva. Kako se približavamo Kalkuti, sve je više malih sela: kolibe su nabacane poput mravljih jaja u čaurama od zelenila čiju jark u boju još pojačavaju tamnocrveni crepovi na nekim krovovima. Pri sletanju opažamo da pljušti kiša.

Posle Kalkute letimo nad deltom Bramaputre: rečno čudovište, čija je masa tako izuvijana da liči na kakvu životinju. Svuda uokolo, u nedogled, polja su iščezla pod vodom; ostala su samo polja jute; ona iz aviona izgledaju kao kvadrati mahovine koji svojom svežinom pomračuju zelenilo. Sela okružena drvećem pomaljaju se iz vode kao buketi. Primećujemo da po vodenoj površini vrve čamci.

Smeštena između peska bez ljudskih stvorenja i ljudi bez tla, Indija, zemlja ljudi, pokazuje svoje dvostruko lice. Slika koju o njoj mogu da steknem tokom osam sati, koliko traje put od Karačija do Kalkute, konačno razdvaja Indiju od Novog sveta. Tu nema strogih četvorougaonika Srednjeg zapada ili Kanade, istovetnih jedinica dopunjenih, uvek na istom kraju, preciznim obrisima farmi; a pogotovo nema tamnog baršuna tropske šume koju su jedva načeli drski upadi pionirskih oblasti. Evropljaninu na prvi pogled izgleda bliska ova zemlja izdeljena na bezbroj parcela i zasejana do poslednjeg pedlja. Ali ti razliveni tonovi, nepravilni obrisi njiva i pirinčanih polja koji se neprestano ponavljaju u različitim

pravcima, te nejasne, kao više puta prepeglane ivice, deo su istog čilima koji nam — kad se uporedi s jasnije razgraničenim oblicima i bojama evropskog seoskog predela — ovde izgleda kao naličje.

Jednostavna slika; ali ona prilično dobro objašnjava položaje koje Evropa i Azija zauzimaju naspram zajedničke civilizacije (i položaj te civilizacije naspram njenog američkog izdanka). U najmanju ruku, ako se posmatraju materijalni aspekti, jedna izgleda kao naličje druge; jedna je uvek dobijala, druga gubila; kao da je, iz istog poduhvata, jedna izvukla sve prednosti i ostavila drugoj da požanje bedu. U jednom slučaju (ali koliko će to potrajati?) postojan rast stanovništva omogućio je poljoprivredni i industrijski napredak, a sredstva su se množila brže nego potrošači; u drugom je ista takva revolucija, počev od XVIII veka, vodila stalnom smanjivanju pojedinačnih zahvatanja iz mase dobara koja je ostajala relativno nepromenjena. Zar Evropa, Indija, Severna i Južna Amerika ne iscrpljuju sve moguće kombinacije geografskog okvira i naseljenosti? Naspram amazonske Amerike, tropskog područja koje je siromašno ali nenaseljeno (drugo ublažava prvo) stoji Južna Azija, jednako tropska i siromašna, ali i prenaseljena (drugo otežava prvo), kao što — u kategoriji umerenih zemalja — Severna Amerika, sa ogromnim prirodnim bogatstvom i relativno malom naseljenošću, stoji naspram Evrope, koja raspolaže relativno malim bogatstvom, ali vrlo velikim brojem stanovnika. Kako god da posmatramo te činjenice, Južna Azija uvek ostaje žrtvovani kontinent.

XV GOMILE

Bilo da su posredi mumificirani gradovi Starog sveta ili fetalni gradovi Novog, navikli smo da za gradski život vezujemo najviše materijalne i duhovne vrednosti. Veliki gradovi Indije su jedna zona; ali ono čega se stidimo kao kakve ljage, što smatramo gubom, ovde predstavlja gradsku činjenicu dovedenu do njenog krajnjeg izraza: nagomilavanje miliona pojedinaca koje je samo sebi cilj, bez obzira na realne uslove. Smeće, nered, promiskuitet, stešnjenost; ruševine, straćare, blato, prljavština; isparenja, balega, mokraća, vaške, izmet, organski glib: sve ono od čega bi grad trebalo da nas zaštiti, sve što mrzimo, sve od čega se obezbeđujemo po visokoj ceni, svi nusproizvodi zajedničkog života ovde nikad ne ograničavaju naseljavanje ljudi. Oni su ovde pre prirodna sredina neophodna da bi grad napredovao. Ulica, uličica i sokače svakom pojedincu su dom u kojem sedi, spava, nabavlja hranu uprkos gnjecavom đubretu. Ono ga ne odbija već, naprotiv, stiče domaćinski status time što su ga toliki ljudi izlučili, istisnuli, izgazili i izgnječili.

Kad god izađem iz svog hotela u Kalkuti, opsednutog kravama, s prozorima koji kučkama služe kao legla, postajem središte baleta koji bih smatrao smešnim kad on u meni ne bi izazivao toliko sažaljenja. U njemu se može uočiti nekoliko prizora, a svakom daje pečat jedna velika uloga:

čistač cipela, koji se baca pred moje noge;

dečačić koji juri ka meni unjkajući: one anna, papu, one annal

bogalj, gotovo go da bi mu se bolje videli patrljci;

podvodač: British girls, very nice;

prodavač klarineta;

nosač iz Nju-Marketa koji me preklinje da sve kupim; iako nije neposredno zainteresovan, anasi koje bi zaradio prateći me omogućili bi mu da nešto pojede. Podrobno navodi šta se sve tamo može kupiti, sladeći kao da je sva ta roba namenjena njemu: Suit-cases? Shirts? Hose?...

I na kraju, čitav odred malih odrpanaca, koji nude da pozovu rikšu, gari, taksi. Taksija ima na svaka tri metra duž pločnika. Ali, ko zna? Možda sam ja neka visoka ličnost koja ih neće udostojiti pogleda... Da i ne pominjem povorku piljara, vlasnika radnji, uličnih prodavača sitne robe kojima prolazak stranca najavljuje raj: možda će nešto prodati.

Neka onaj ko bi hteo da ismeva ili da se ljuti dobro pripazi da ne počini svetogrđe. Zaludno je osuđivati te groteskne pokrete, to preklinjanje praćeno mnoštvom grimasa, zločinački je ismejavati ih; u njima treba videti kliničke simptome agonije. Jedna jedina napast, glad, kriva je za to očajničko ponašanje; ona goni i seoske gomile prema Kalkuti koja je zbog toga za nekoliko godina uvećala broj stanovnika od dva na pet miliona; ona nagomilava begunce u hodnicima stanica, gde ih vidimo iz voza, noću, kako spavaju na peronima umotani u belo platno koje im je danas odeća, a sutra će im biti pokrov; ona daje tragičnu snagu pogledu prosjaka koji se ukršta s vašim kroz metalne rešetke kupea prve klase, postavljene tu sa istim zadatkom kao i naoružani vojnik koji čuči na stepenicama — da vas

zaštiti od nemušte molbe jednog jedinog stvorenja, jer bi se ona mogla preobratiti u gromoglasan metež ako bi vaša samilost nadjačala opreznost i pružila ukletima nadu na milostinju.

Evropljanin koji živi u tropskoj Americi postavlja sebi mnoga pitanja. On posmatra prvobitne odnose između čoveka i geografske sredine; sami oblici ljudskog života neprestano mu nude teme za razmišljanje. Ali odnosi među ljudima su mu poznati jer pripadaju onom istom poretku koji ga je i ranije okruživao. U Južnoj Aziji mu se, naprotiv, čini da je dospeo u područje gde čovekovo pravo da nešto zahteva od sveta i ljudi više nema nikakvog smisla.

Svakodnevni život neprestano pobija sve predstave o ljudskim odnosima. Nudi vam se sve, sve se preduzima, ljudi izjavljuju da su sposobni za sve, a ne znaju ništa. Tako ste odmah primorani da drugom poreknete ljudske osobine istinoljubivosti, poštovanja ugovora i sposobnosti da se on ispuni. Rickshaw boys vam nude da vas odvedu gde god hoćete, iako ne znaju put ništa bolje nego vi. Kako da se obuzdate i da ih ne posmatrate kao životinje koliki god bili vaši ljudski obziri i ustručavanje dok ste se peli u nosiljku — kad vas oni sami na to navode svojim nerazumnim ponašanjem?

Opšte prosjačenje je još veća nevolja. Više se ne usuđujete da nekom pogledate u oči iz čistog poriva da uspostavite dodir s drugim ljudskim bićem, jer će se najmanje zaustavljanje protumačiti kao slabost, kao pristajanje na nečije molbe. Ton prosjaka koji doziva "sa-HIB!“ neobično liči na onaj kojim opominjemo dete "haj-DEE!", pojačavajući glas i spuštajući ga na poslednjem slogu, kao da kažemo: "Ama, zar ne vidiš, zar ti ne bode oči da sam ovde, da prosim pred tobom i da nešto od tebe očekujem? Šta se praviš lud? Gde ti je pamet?" Uverenje da je situacija jasna kao dan tako je potpuno da u njemu iščezava element preklinjanja. Može se samo prihvatiti objektivno stanje stvari, prirodan odnos između njega i mene iz kojeg bi milostinja morala proisteći sa istom nužnošć u koja, u fizičkom svetu, povezuje uzroke i posledice.

Tu nas partner ponovo primorava da mu osporimo ljudskost koju bismo toliko želeli da mu priznamo. Sve polazne situacije koje definišu odnose između dve osobe su pogrešne, pravila društvene igre su narušena, ne postoji način da se nešto započne. Naime, čak i kad bismo hteli da se ponašamo prema tim nesrećnicima kao prema sebi ravnima, oni bi se pobunili protiv te nepravde: oni ne žele jednakost s nama; oni mole, preklinju da ih zgnječite svojim dostojanstvom, jer od povećanja razmaka koji vas deli očekuju neku mrvicu (engleski to tačno iskazuje: bribery), utoliko veću ukoliko je veće rastojanje između vas; što je viši položaj na koji su vas postavili, to se više nadaju da će to ništa koje od vas traže postati nešto. Oni ne zahtevaju pravo na život; sama činjenica da preživljavaju izgleda im kao nezaslužena milostinja koja se jedva može opravdati time što će se moćnima ukazati počast.

Oni, dakle, i ne pomišljaju na ravnopravnost. Ali, čak ni ljudska bića ne mogu podneti taj neprestani pritisak, tu domišljatost uvek spremnu da vas prevari, da vas "obradi", kako bi od vas nešto izvukla lukavstvom, lažima ili krađom. Kako da čovek na to ogugla? Naime, bezizlaznost se sastoji upravo u tome što su svi ti postupci različiti načini moljenja. I upravo zato što je osnovni stav prema vama molba, čak i kad vas pokradu, ta situacija je potpuno nepodnošljiva, i nisam u stanju, koliko god me je zbog toga stid, da odagnam poređenje između izbeglica — koje s prozora svoje palate čujem po čitav dan kako stenju i plaču pred vratima premijera umesto da nas isteraju iz naših soba, dovoljno prostranih za nekoliko porodica — i crnih gavranova sa sivim vratovima što bez prestanka grakću po drveću Karačija.

Taj poremećaj ljudskih odnosa Evropljaninu u prvi mah izgleda nepojmljiv. Mi suprotnost među klasama zamišljamo kao borbu ili napetost, kao da je polazna — ili idealna — situacija pružala rešenje tih antagonizama. Ali ovde reč napetost nema nikakvog smisla. Ništa nije napeto, odavno je puklo sve što je moglo biti napeto. Rascep je odvajkada tu, i to odsustvo "dobrih starih vremena", čiji bi se ostaci mogli tražiti i za čijim bi se povratkom moglo žudeti, ostavlja čoveka na milost i nemilost jednom jedinom ubeđenju: svi ljudi koje susrećemo na ulici upravo propadaju. Da li bismo ih mogli načas zadržati na toj strmini ako bismo im dali i sopstvenu kožu s leđa?

A ako bismo baš hteli da i tu vidimo napetost, slika koju bismo dobili ne bi bila ništa manje turobna. Onda bismo, naime, morali priznati da tolika napetost onemogućava ravnotežu: u okvirima datog sistema — ako se ne započne s njegovim rušenjem — stanje stvari se ne može preokrenuti. Istog trena gubite ravnotežu naspram molitelja koje treba odbiti ne iz prezira, već zato što vas ponižavaju svojim obožavanjem, što žele da vam podare još više veličanstva, još više moći, u čudnovatom uverenju da svako, makar i neznatno poboljšanje njihove sudbine može proisteći samo iz stostruko većeg poboljšanja vaše. Kako nam postaje jasno poreklo takozvane azijske surovosti! Da nisu sve one

lomače, pogubljenja i mučenja, oni hirurški instrumenti smišljeni da nanesu nezaceljive rane, posledica jedne stravične igre, ulepšavanja gnusnih odnosa u kojima vas ponizni pretvaraju u stvar time što sami hoće da budu stvar, i obrnuto? Razmak između krajnje raskoši i krajnje bede razbija ljudske dimenzije. Preostaje samo društvo u kojem oni što ni za šta nisu sposobni preživljavaju nadajući se svemu (kako je san o duhu iz Hiljadu i jedne noći tipično istočnjački!), i u kojem oni što na sve polažu pravo ne nude ništa.

U takvim uslovima nije neobično što nam ti ljudski odnosi, neuporedivi sa onima koji po našem (odveć često iluzornom) uverenju definišu zapadnu civilizaciju, izgledaju čas neljudski, čas nedovoljno ljudski, poput odnosa koje uočavamo u dečjim aktivnostima. Taj tragični narod nam, barem po nekim aspektima, izgleda detinjast: za početak, po ljubaznosti svog pogleda i osmeha. Tu je i ravnodušnost prema ličnom izgledu, dostojanstvu i držanju, krajnje neobična kod svih tih ljudi koji sede ili leže u bilo kom položaju; sklonost prema drangulijama i svemu što sija; naivno i predusretljivo ponašanje ljudi koji šetaju ulicama držeći se za ruke, javno mokre čučeći i usisavaju sladunjavi dim iz svojih čilama; magičan prestiž raznih potvrda i svedočanstava i zajedničko uverenje da je sve moguće, koje kočijaši (i opštije, svi oni čije usluge koristimo) odaju svojim neumerenim potraživanjem i brzom spremnošću da se zadovolje četvrtinom ili desetinom onoga što su tražili. "Na šta se vi uopšte možete požaliti?", upitao je jednom, preko svog prevodioca, guverner istočnog Bengala urođenike iz brda Citagonga, koje su izjedali boleštine, oskudna ishrana, siromaštvo i mučki progoni muslimana; oni su odgovorili: "Na hladnoću..."

Hteo ne-hteo, svaki Evropljanin u Indiji nađe se okružen zavidnim brojem muških slugu, momaka za sve, koje nazivaju bearers. Treba li njihovu žudnju da budu na usluzi tumačiti sistemom kasta, tradicionalnom društvenom nejednakošću ili zahtevima kolonizatora? Ne znam, ali njihova preterana uslužnost brzo stvara atmosferu u kojoj se ne može disati. Oni bi se prostrli po zemlji kako vi ne biste morali da napravite jedan korak po podu; deset puta na dan vam predlažu da spreme kupku: kad se useknete, kad pojedete neko voće, kad umrljate prst... Neprestano se vrte oko vas preklinjući da im nešto naredite. Ima nečeg erotičnog u toj mori potčinjavanja. A ako vaše ponašanje ne odgovara njihovim očekivanjima, ako ne postupate u svim okolnostima kao njihovi bivši britanski gospodari, njihov svet se ruši: nećete puding? Okupaćete se posle, a ne pre večere? Nema, dakle, više dobrog Boga... Pometenost im se ocrtava na licu; brzo se povlačim, odustajem od svojih navika ili se bar najčešće pokoravam. Poješću krušku tvrdu kao kamen i gnjecav krem zato što odustajanjem od ananasa koji sam želeo moram da platim moralni spas jednog ljudskog bića.

Nekoliko dana sam stanovao u Circuit House u Citagongu: drvena palata u stilu švajcarskih planinskih kuća, u kojoj sam zauzimao sobu dugačku devet, široku pet i visoku šest metara. U njoj je bilo ništa manje no dvanaest prekidača: za plafonjeru, zidne lampe, indirektno svetio, kupatilo, dressing-room, ogledalo, ventilatore itd. Zar to nija bila zemlja bengalskih vatri? Tim rasipanjem struje neki maharadža je sebi priređivao svakodnevno uživanje u kućnom vatrometu.

Jednog dana, u donjem gradu sam zaustavio kola koja mi je stavio na raspolaganje načelnik okruga ispred radnje primamljivog izgleda: Royal Hair Dresser, High class cutting, itd. Šofer me je zgranuto pogledao: How can you sit there! Kako će se to odraziti na njegov ugled u očima njegove okoline ako se Master sroza dotle, i time sroza i njega, da sedne pored ljudi njegove rase?... Obeshrabren, prepuštam mu da sam organizuje obred šišanja kakav priliči jednom višem biću. Reultat: sat čekanja u kolima da muški frizer usluži mušterije i prikupi pribor; zajednički povratakševroletom u Circuit House. Tek što smo stigli u moju sobu s dvanaest prekidača, bearer je počeo da puni kadu kako bih, čim se završi šišanje, mogao da sperem prljavštinu od ropskih ruku koje su mi dodirivale kosu.

Takvi stavovi su uvreženi u jednoj zemlji čija tradicionalna kultura svakog podstiče da se prema drugom odnosi kao kralj, čim mu pođe za rukom da otkrije ili da sebi stvori nekog podređenog. Onako kako želi da ja postupam s njim, bearer će sam postupati s čovekom za koga se jedva može reći da je pripadnik scheduled castes, to jest najnižih, "registrovanih", kako ih je zvala engleska uprava da bi naglasila da i oni imaju prava na njenu zaštitu, iako im običaji gotovo odriču ljudska svojstva; a to su, zapravo i te kako ljudi, ti čistači i raznosači noćnih posuda, koji zbog svoje dvostruke uloge moraju da provedu čitav dan trčeći zgureni preko dvorišta poput rakova i čučeći, bilo u hodnicima, gde na dlan skupljaju prašinu pometenu ispred soba metlicom bez drške, bilo pred nužnicima, gde odsečnim udarcima pesnice o vrata opominju korisnika da brzo završi s tim čudovišnim predmetom koji Englezi

nazivaju "commode", kao da time što od gospodara otimaju njegovu supstancu uspevaju da potvrde svoje isključivo pravo i zadobiju određen status.

Da bi se izbrisala ta servilnost potrebno je još štošta pored nezavisnosti i vremena. To sam shvatio jedne noći u Kalkuti dok sam izlazio iz teatra Start, gde sam gledao izvođenje bengalskog komada Urboschi, nadahnutog mitološkom temom. Pomalo izgubljen u toj periferijskoj četvrti grada u koji sam stigao tek prethodne večeri, dopustio sam da me u zaustavljanju jedinog taksija pretekne jedna imućnija lokalna porodica. Ali taksista to nije tako razumeo: u živom razgovoru u kojem je neprestano iskrsavala reč Sahib, on je, po svemu sudeći, prekorevao svoje mušterije zbog nepriličnog nadmetanja s jednim belcem. Prikrivajući zlovolju, porodica je otišla peške u noć, a taksista je povezao mene; možda je računao da ću mu ja dati veću napojnicu; ali koliko mi je moj oskudni bengalski omogućio da razumam, prepirka se ticala nečeg drugog: tradicionalnog poretka koji se mora poštovati.

Bio sam utoliko više zbunjen što mi je to veče pružilo iluziju da sam preskočio nekoliko prepreka. U ogromnoj pohabanoj dvorani, koja je ličila na hangar koliko i na pozorište, bio sam jedini stranac, ali ipak pomešan sa lokalnim društvom. Ti prodavci, trgovci, nameštenici, činovnici, savršeno dostojanstveni i često u pratnji svojih žena čija je ljupka otežalost možda svedočila o tome da nisu navikle na česte izlaske, pokazivali su prema meni ravnodušnost koja mi se činila blagotvornom posle iskustava od tog dana; koliko god bilo negativno — i možda upravo zato što je bilo takvo — njihovo ponašanje je među nama uspostavilo nekakvo prećutno bratstvo. Komad je bio mešavina Brodveja, Šatlea i Lepe Jelene; razumeo sam tek po koju mrvicu. U njemu su se našle komične scene i zgode sa služavkama, patetične ljubavne scene, Himalaji, jedan razočarani ljubavnik koji je tu živeo kao pustinjak i koga je od zlog generala s velikim brkovima štitio bog s trozupcem i pogledom iz kojeg su sevale munje; na kraju, bila je tu i trupa chorus girls, od kojih su neke ličile na garnizonske devojke a neke na dragocene tibetanske idole. Između činova su služeni čaj i limunada u glinenim čašama koje se posle upotrebe bacaju — kao što se radilo pre četiri hiljade godina u Harapi gde se i danas mogu naći njihove krhotine — dok je iz zvučnika dopirala jevtina i poletna muzika, nešto između kineskih arija i pašo doble.

Posmatrajući razvoj igre mladog prvaka u laganom kostimu koji je isticao njegove uvojke, podvaljak i debeljuškaste oblike, prisetio sam se rečenice pročitane nekoliko dana ranije na književnoj stranici jednog lokalnog lista; ovde je navodim bez prevoda da se ne bi izgubila neopisiva sočnost anglo-indijskog:...and the young girls who sigh as they gaze into the vast blueness of the sky, of what are they thinking? Of fat, prosperous suitors... To pominjanje "debelih udvarača“ me je zapanjilo, ali dok sam posmatrao pristalog junaka kome su na sceni podrhtavali prevoji stomaka i pomišljao na izgladnele prosjake koje ću susresti na izlazu, postala mi je jasnija poetska vrednost ugojenosti u jednom društvu koje živi u tako bolnoj prisnosti sa oskudicom. Englezi su, uostalom, dobro shvatili da će se ovde najlakše izdavati za nadljude ako uvere domoroce da je njima, Englezima, potrebno mnogo više hrane nego običnom čoveku.

Dok sam putovao brežuljcima Čitagonga, duž burmanske granice, s bratom jednog radže, inače visokim činovnikom, čudio sam se njegovom insistiranju da me sluge neprestano nutkaju hranom: ujuim palancha, to jest "čaj u krevetu" (ako je to prikladna reč za savitljive daske od rastresite bambusovine na kojima smo spavali u domorodačkim kolibama); dva sata kasnije, obilan breakfast; potom ručak; raskošan čaj u pet; na kraju večera. Sve to u malim selima čiji su žitelji jeli samo dvaput na dan pirinač i kuvanu bundevu, a najbogatiji i malo sosa od ukiseljene ribe. To nisam dugo mogao da izdržim, što iz fizioloških što iz moralnih razloga. Moj saputnik, budistički aristokrata vaspitan u jednom indoengleskom koledžu i ponosan na svoj rodoslov od četrdeset i šest generacija (on je svoj vrlo skroman bungalov zvao "moja palata“ zato što je u školi naučio da ta reč označava dom prinčeva) bio je zapanjen i pomalo šokiran mojom uzdržljivošću: Don't you take five timesa day? Ne, ne "uzimam“ pet puta dnevno, naročito ne u okruženju koje umire od gladi. Na usta tog čoveka koji nije video druge belce osim Engleza navreše pitanja: šta se jede u Francuskoj? od čega se sastoje obroci? Koliko su česti? Pokušao sam da ga obavestim kao kakav savestan domorodac koji odgovara na pitanja etnografa i odmeravao sam nemir koji je u njegovom duhu proizvodila svaka moja reč. Video sam kako se menja čitav njegov svet: na kraju krajeva, i belac može biti samo obično ljudsko biće.

A ovde bi tako malo bilo dovoljno za pristojan ljudski život! Jedan usamljeni zanatlija rasporedio je po pločniku nekoliko komada metala i svoj alat. Bavi se svojim neznatnim poslom koji njemu i njegovoj porodici omogućava da prežive. Kakvo je to preživljavanje? U dvorišnoj kuhinji, komadići mesa

poboden i na štapić peku se na žaru; jela s mlekom krčkaju se u kupastim loncima; u spiralne smotuljke od listova zavija se betel; zlatna zrnca grama peku se u vrelom pesku. Jedno dete šeta s činijom nudeći malo leblebije, neki čovek kupuje kašiku zrnevlja i odmah tu čučne da ga pojede, jednako ravnodušan prema prolaznicima kao i nešto kasnije dok mokri. U malim krčmama od dasaka dokon svet provodi sate ispijajući čaj s mlekom.

Tako je malo potrebno za život: malo prostora, malo hrane, malo radosti, malo pribora ili alata; to je život u džepnoj maramici. S druge strane, izgleda da tu ima mnogo duše. To se oseća po živosti na ulici, po intenzitetu pogleda, po žestini koja se unosi čak i u najneznatniji razgovor, po učtivim osmesima pri prolasku stranaca, često praćenim, u muslimanskim zemljama, pozdravom "salaam", s rukom podignutom ka čelu. Kako bi se inače mogla protumačit i lakoća s kojom taj svet zauzima svoje mesto u kosmosu? To je civilizacija malog molitvenog ćilima koji predstavlja čitav svet ili kvadrata iscrtanog na tlu koji označava kultno mesto. Oni su tu, nasred ulice, svako se spokojno bavi sopstvenim poslom u svetu svoje male tezge okružene muvama, prolaznicima i bukom: berberi, pisari, frizeri, zanatlije. Da bi se opstalo, potrebna je vrlo jaka, vrlo lična veza s natprirodnim; jedna od tajni islama i drugih kultova iz ovog dela sveta sastoji se možda upravo u tome što svako neprestano oseća prisustvo svog boga.

Pamtim jednu šetnju po Klifton Biču blizu Karačija, na obali Indijskog okeana. Kad se pređe kilometar duna i močvara izbija se na dugačku plažu od tamnog peska, sad pustu, ali gde u praznične dane pristiže gomila ljudi u kolima koje vuku kamile još kitnjastije odevene nego njihovi gospodari. Okean je bledozelenkast. Sunce je zašlo; čini se da svetlost dolazi iz peska i iz mora; nebo je tamno. Starac s turbanom napravio je za sebe malu ličnu džamiju pomoću dve gvozdene stolice pozajmljene iz krčme u kojoj se pekao kebab. Potpuno sam na plaži, predao se molitvi.

XVI PIJACE

Iako to nisam planirao, neka vrsta mentalnog putovanja odvela me je iz centralnog Brazila u Južnu Aziju; iz krajeva koji su otkriveni među poslednjima u one gde se civilizacija najranije pojavila; iz najpraznijih u najpunije, ako je tačno da je Bengal tri hiljade puta naseljeniji nego Mato Groso ili Gojas. Dok čitam ovo što sam napisao, opažam da je razlika još dublja. U Americi sam najpre posmatrao prirodne ili gradske predle; u oba slučaja, objekte definisane njihovim oblicima, bojama i posebnim strukturama, što im je darovalo egzistenciju nezavisnu od živih bića koja su ih nastanjivala. U Indiji su ti veliki objekti iščezli; istorija ih je srušila i pretvorila u fizički ili ljudski prah koji je postao jedina stvarnost. Tamo sam najpre video stvari, ovde više ne vidim ništa drugo do živa bića. Jedna sociologija nagrizena delovanjem milenijuma se ruši i ustupa mesto mnoštvu odnosa među ljudima, u tolikoj meri se ljudska gustina umeće između posmatrača i objekta koji se raspada. Izraz kojim se tamo obično opisuje ovaj deo sveta: potkontinent, dobija novo značenje. On više ne označava prosto deo azijskog kontinenta, već se, izgleda, primenjuje na svet koji ne zaslužuje potpuno da bude nazvan kontinentom, jer je dezintegracija stigla do krajnje tačke svog ciklusa i uništila strukturu koja je nekad održavala nekoliko stotina miliona čestica u organizovanim okvirima: ti ljudi danas su prepušteni ništavilu proisteklom iz istorije i uzrujano se kreću u svim pravcima vođeni najelementarni]im pokretačima, strahom, patnjom i glađu.

U tropskoj Americi, čoveka najpre prikriva njegova retkost; ali čak i tamo gde su grupisani u gušće formacije, pojedinci su, ako se tako može reći, zarobljeni u još odveć istaknutom reljefu svog nedavnog nagomilavani a. Koliko god bilo siromaštvo životnog nivoa u unutrašnjosti, pa čak i u gradovima, ono se retko spušta do tačke gde odjekuju krici živih bića; tako je lako preživeti s malo stvari na tlu koje je čovek odlučio da opljačka pre samo četiristo pedeset godina i do sada u tome uspeo tek na nekim mestima. A Indija se bavi poljoprivredom i manufakturom već pet ili deset hiljada godina, i tu se same osnove osipaju: šume su nestale; pošto nema drveta, kao gorivo za kuvanje hrane koristi se đubrivo koje se uskraćuje poljima; obradiva zemlja, isprana kišama, beži u more; izgladnela stoka se razmnožava sporije od ljudi i svoj opstanak duguje samo tome što je ljudima zabranjeno da se njom hrane.

Ta radikalna suprotnost između praznih i pretrpanih tropa najbolje se može ilustrovati poređenjem njihovih sajmova i pijaca. U Brazilu, kao i u Boliviji i Paragvaju, ti veliki događaji kolektivnog života pokazuju da je tamo način proizvodnje ostao individualan; svaka izložena roba odslikava originalnost

svog proizvođača: kao i u Africi, prodavač nudi kupcu viškove svoje domaće radinosti. Dva jajeta, šaka začina, svežanj povrća ili cveća, dve-tri ogrlice napravljene od divljih semenki — crvenih "kozjih očiju" prošaranih crnim tačkicama, sivih i sjajnih "devičinih suza" — sakupljenih i nanizanih u trenucima odmora; jedna korpa ili glinena posuda, delo prodavačice, i poneki stari talisman; oko svega toga se vode zamršena pogađanja. Ti sićušni predmeti, kao za lutke, ta skromna umetnička dela, pokazuju raznovrsnost ukusa i aktivnosti, i svaka rukotvorina ima svoju specifičnu ravnotežu, što svedoči o tome da je očuvana sloboda pojedinca. Kad prodavci pozovu prolaznika, oni to ne čine da bi ga ganuli prizorom nekog izmršavelog ili osakaćenog tela, niti da bi ga zamolili da nekog spase od sigurne smrti, već da bi mu ponudili tomara barboleta, uzmite leptira — ili nekog drugog stvora — u lutriji koja se zove bicho, i u kojoj su brojevi udruženi s likovima ljupkih životinja.

O istočnjačkom bazaru čovek zna sve i pre nego što ga je video, osim dve stvari: kolika je gustina ljudskih bića i kolika prljavština tu vlada. I jedno i drugo je nezamislivo, mora se lično iskusiti. A to iskustvo trenutno uspostavlja jednu fundamentalnu dimenziju. U vazduh u prošaranom crnim tačkicama muva, u toj vrevi, prepoznajemo okvir koji je čoveku prirodan i u kojem se lagano, od Ura u Haldeji, preko carskog Rima, do Pariza Filipa Lepog, lučilo ono što nazivamo civilizacijom.

Obišao sam sve pijace Kalkute, nove i stare; Bombay bazaru Karačiju; pijace Delhija i Agre: Sadar i Kunari; Đaku, sačinjenu od niza dućana u kojima porodice žive zbijene između radionice i prodavnice; Riazuddin bazar i Khatunganj u Čitagongu; sve lučke pijace Lahora: Anarkali bazar, Delhi, Shah, Almi, Akkari, kao i Sadr, Dabgari, Sirki, Bajori, Ganj i Kalan u Pešavaru. Na seoskim vašarima od prelaza Kajber do avganistanske granice, i u Rangamatiju, na vratima Burme, obišao sam pijace s voćem i povrćem, gomilama patlidžana, ružičastog luka i raspuklih narova, natopljene zanosnim mirisom gojave; cvetne pijace na kojima su ruže i jasmin upleteni u vence zajedno sa sjajnim trakama i vilinom kosom; tezge prodavača suvog voća, smeđe i riđe gomile na srebrnastom papiru; gledao sam, udisao mirise začina i karija, piramida crvenog, narandžastog i žutog praha; brda paprike koja su ispuštala oštar miris suvih kajsija i lavande, da se čoveku zavrti u glavi od požude; video sam pečenjare i one koji su pravili kiselo mleko ili hieb u obliku palačinki: nan ili čapati; prodavce čaja i limunade, trgovce koji su na veliko prodavali urme slepljene u slatka brda i orahe nalik na brabonjke dinosaurusa; poslastičare za koje bi se pre reklo da prodaju muve zalepljene po vitrinama s kolačima; kazandžije koje naše uho otkriva sto metara pre oka po gromkom zveketu njihove robe; korpare i užare sa svetložutim i zelenim prućem i šeširdžije koje redaju, između marama za turbane, zlataste kupe svojih kallas-a sličnih mitrama sasanidskih kraljeva; tekstilne radnje u kojima lepršaju komadi tkanine sveže obojene u plavo ili žuto, i narandžaste i ružičaste marame od veštačke svile u bunarskom stilu; drvoresce, skulptore i lakirere drvenarije za krevete; oštrače koji vuk u kaiševe svojih tocila; neurednu gomilu starog gvožđa po strani; prodavce duvana s gomilama žutih listova među kojima izviruje riđi lepljivi tombak, i kraj njih snopiće od cevi čilama; prodavce sandala naredanih na stotine poput boca u vinskom podrumu; prodavce narukvica — bangles — creva od plavih i ružičastih staklenih kuglica koja vise na sve strane kao da su ispala iz nekog rasporenog tela; grnčarske barake u kojima su naredane duguljaste gleđosane posude za čilam; grnčariju išaranu srebrnastim, smeđim, belim i crvenim bojama na podlozi od narandžaste zemlje; lule za čilam nanizane u grozdove, poput brojanica; prodavce koji po čitav dan prosejavaju brašno; zlatare koji na svojim terazijama mere sićušne delove dragocenog gajtana na tezgama koje su manje sjajne od susednih limarskih; štampare tkanina koji udaraju po belom platnu lakim i jednoličnim pokretima ostavljajući na njemu nežan obojen i otisak; kovače koji rade napolju: uskomešan i uređen svet nad kojim trepere, poput lišća na povetarcu, štapovi načičkani raznobojnim papirnim vetrenjačama namenjenim deci.

Čak i u seoskim područjima pijačni prizor može biti vrlo upečatljiv. Putovao sam motornim brodom po rekama Bengala. Usred Buligange okružene stablima banana i palmi, s džamijama od belog fajansa u središtu, koje izgledaju kao da plove po površini vode, pristali smo uz jedno ostrvce da bismo obišli hat, seoski vašar, na koji su nam skrenule pažnju hiljade usidrenih barki i sampana. Iako nismo primetili nijednu kuću, bio je to pravi grad za jedan dan ispunjen masom ljudi koji su se ušančili u blatu, s jasno razgraničenim poslovnim četvrtima: pirinač, stoka, čamci, štapovi od bambusa, daske, grnčarija, tekstil, voće, betelovi orasi, vrše. Gust saobraćaj je rečne rukavce pretvorio u ulice od vode. Kupljene krave su u stojećem položaju prevozili barkama i one su promicale ispred predela koji ih je posmatrao.

Čitava ta zemlja je izvanredno krotka. U zelenilu prošaranom zumbulima, u vodi močvara i reka po kojoj klize sampani ima nečeg što uliva spokojstvo i uspavljuje; čovek je spreman da se prepusti truljenju poput starih zidova od crvene cigle koji su se raspadali pod pritiskom banjana.

Ali, u isti mah, ta krotkost uznemiruje: predeo nije normalan, suviše je vode. Sezonske poplave stvaraju vanredne životne uslove jer izazivaju pad proizvodnje povrća i ulova ribe: vreme poplava je vreme oskudice. Čak i stoka se pretvara u kostur i crkava, jer sunđerasti vodeni hijacinti nisu dovoljna hrana. Neobično čovečanstvo koje je okruženo vodom više nego vazduhom i čija deca nauče da se služe svojim malim čamcima gotovo čim prohodaju; mesto gde se tokom kišne sezone, u nedostatku drugog goriva, dvesta stabljika sušene jute, prethodno potopljene i oljuštene, kupuje po ceni od 250 franaka, dok mesečna zarada iznosi jedva 3000.

Ipak, trebalo je ući u sela da bi se shvatio tragičan položaj tih ljudi koje običaj, navika i način života približavaju najprimitivnijima, a koji ipak održavaju pijace po složenosti slične kakvoj velikoj robnoj kući. Jedva da je prošlo sto godina otkako su njihove posmrtne ostatke pokrivala polja; uglavnom tkači, bili su osuđeni na glad i umiranje kad su im kolonizatori, želeći da stvore tržište za mančestersku platnarsku industriju, zabranili da se bave svojim tradicionalnim zanatom. Iako je obradiva zemlja tokom pola godine pokrivena vodom, danas je svaki njen pedalj zasejan jutom koja posle namakanja odlazi u fabrike Narajanganja i Kalkute ili čak direktno u Evropu i Ameriku, tako da na drugi način, ništa manje proizvoljan od prethodnog, svakodnevna ishrana tih nepismenih i polugolih seljaka zavisi od fluktuacija svetskog tržišta. Ribu pecaju, ali je gotovo sav pirinač kojim se hrane uvezen; da bi dopunili mršave poljoprivredne prinose — a tek manjina poseduje nešto zemlje — provode svoje dane baveći se mukotrpnim ručnim radom.

Demra je gotovo sojenični zaselak, toliko su retke izbočine čvrstog tla na kojima su zbijene kolibe i šumarci. Video sam njene stanovnike, čak i malu decu, kako od zore ručno tkaju one muslinske velove po kojimaje nekad Đaka bila čuvena. Malo dalje, u Langalbundu, čitav region se bavi proizvodnjom dugmeta od sedefa kakva se kod nas stavljaju na muško rublje. Pripadnici kaste čamdžija, Bidaje ili Badiji, neprestano žive u slamenim kabinama svojih sampana, skupljajući i prodajući rečne školjke od kojih se pravi sedef; zbog gomila blatnjavih školjki sela izgledaju kao placers. Pošto se isperu kiselinom, školjke se čekićem razbijaju u komadiće koji se zatim glačaju i zaobljavaju tocilom. Onda se svaki disk stavlja na stalak i obraduje pomoću krnjeg parčeta turpije umetnutog u drvenu ručku oblikovanu u luk. Sličnom alatkom, ali sa šiljatim vrhom, buše se na kraju četiri rupe. Deca prišivaju gotovu dugmad, po tuce na jedan karton pokriven metalnom folijom; u takvom pakovanju se dugmad kupuje u našim provincijskim prodavnicama.

Pre velikih političkih preobražaja koji su doveli do nezavisnosti azijskih zemalja, ta skromna radinost je, snabdevajući indijsko tržište i pacifička ostrva, omogućavala radnicima da prežive, iako ih je i tada izrabljivala klasa zelenaša i posrednika, mahajana, koji imaju posla samo sa sirovinama i gotovim proizvodima. Cena koju su naplaćivali ovi drugi uvećala se pet-šest puta jer je, zbog zatvaranja tržišta, regionalna proizvodnja opala sa šezdeset hiljada grosova nedeljno na manje od pedeset hiljada mesečno; istovremeno, proizvođači su dobijali 75% manje nego ranije. Takoreći, od danas do sutra se i inače smešan prihod gotovo pedeset hiljada ljudi sveo na stoti deo dotadašnjeg. Međutim, uprkos primitivnim oblicima života, broj stanovnika, obim proizvodnje i izgled finalnih proizvoda pokazuju da se ovde ne može govoriti o zanatstvu u pravom smislu. U tropskoj Americi — u Brazilu, Boliviji ili Meksiku — taj izraz se može primeniti na rad s metalom, vunom, pamukom ili slamom. Sirovina je lokalnog porekla, tehnike su tradicionalne, a proizvodi se po kućama; o upotrebi i obliku odlučuju pre svega ukusi, navike i potrebe proizvođača.

Ovde je srednjovekovno stanovništvo gurnuto u doba razvijene manufakture i izručeno na milost i nemilost svetskom tržištu. Ljudi su potpuno otuđeni. Sirovina im je strana, ili potpuno, u slučaju tkača iz Damre, koji koriste predivo uvezeno iz Engleske ili Italije, ili delimično, kad je reč o proizvođačima sedefa iz Langalbunda: školjke su lokalnog porekla, ali se uvoze hemijski proizvodi, karton i metalna folija, koji su neophodni za njihovu delatnost. A proizvodnja je svuda organizovana according to foreign standards; ti nesrećnici jedva imaju šta da obuku, o zakopčavanju da i ne govorimo. Iz zelenih polja i mirnih kanala obrubljenih kolibama, izranja ružno lice fabrike, kao da je istorijski i ekonomski razvoj uspeo da zaustavi i superponira svoje najtragičnije faze na štetu ovih jadnih žrtava: srednjovekovna oskudica i epidemije, surovo izrabljivanje s početka industrijskog doba, nezaposlenost i spekulacije

modernog kapitalizma. Tu su XIV, XVIII i XX vek ugovorili sastanak da bi se narugali idili postavljenoj u dekor tropske prirode.

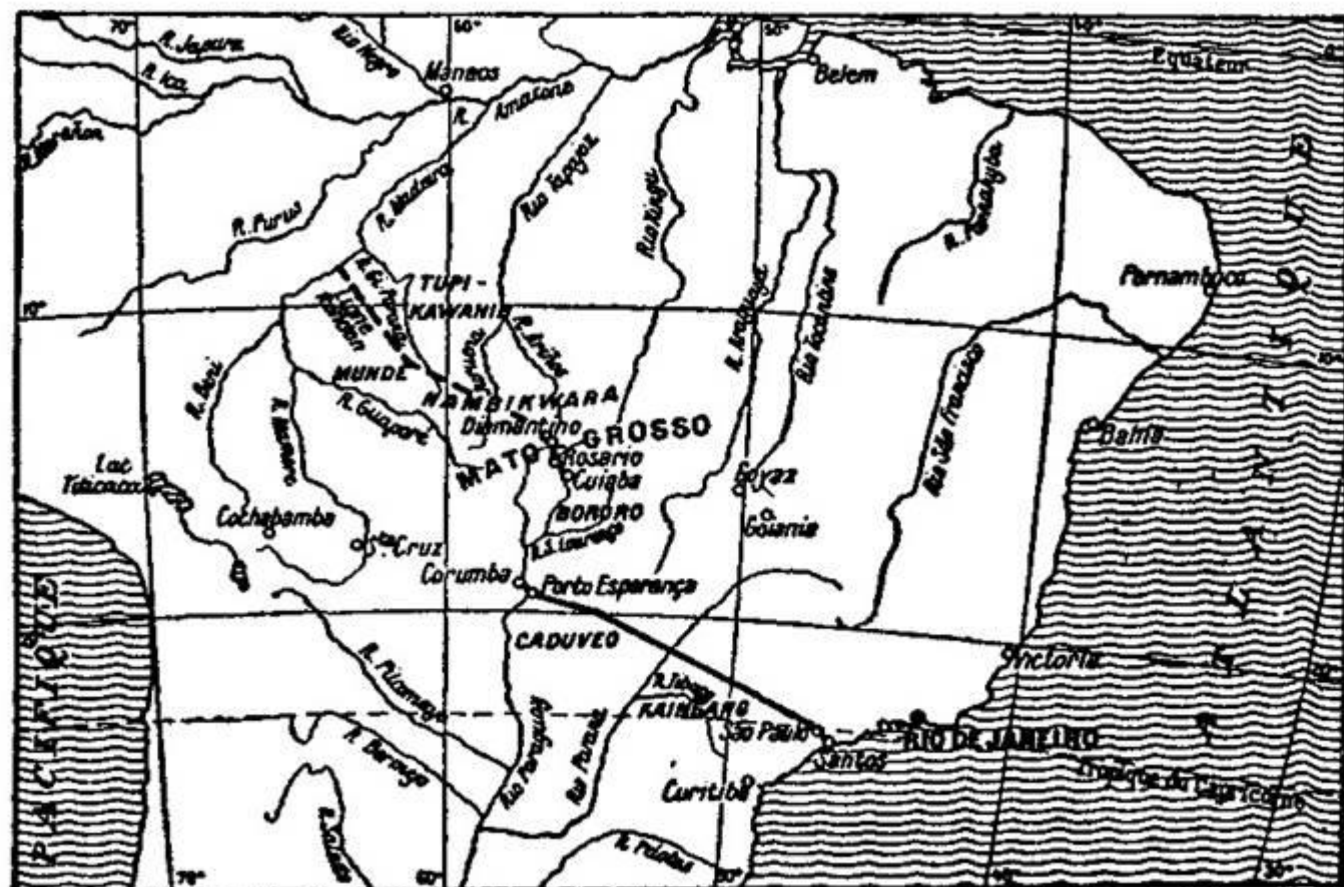
Upravo u ovim oblastima, gde gustina naseljenosti ponekad premaša hiljadu stanovnika po kvadratnom kilometru, stekao sam jasnu predstavu o istorijskom preimućstvu koje još ima tropska Amerika (a donekle i čitava Amerika), a koje se sastoji u apsolutnoj ili relativnoj nenaseljenosti. Sloboda nije ni pravni izum ni filozofsko blago, niti je ona dragoceno svojstvo civilizacija koje su bile dostojnije od drugih zato što su jedine bile kadre da je stvore ili očuvaju. Ona proizlazi iz objektivnog odnosa između pojedinca i prostora koji on zauzima, između potrošača i sredstava kojima on raspolaže. Međutim, nije izvesno da sredstva mogu potpuno nadomestiti prostor, i da se jedno bogato ali odveć gusto društvo ne truje samom tom gustinom, poput parazita koji žive u brašnu i na daljinu se međusobno istrebljuju svojim otrovima i pre nego što im ponestane hranljive materije.

Čovek bi morao biti vrlo naivan ili nepošten da bi pomislio kako ljudi biraju svoja verovanja nezavisno od svojih uslova života. Nipošto nije reč o tome da politički sistemi uslovljavaju oblik društvenog života; oblici života, zapravo, daju smisao ideologijama koje ih izrazavaju: ti znaci postaju jezik samo u prisustvu objekata na koje se odnose. U ovom trenutku, nesporazum između Zapada i Istoka je pre svega semantičke prirode: formule koje mi tamo širimo sadrže odsutne ili različite označitelje. Kad bi menjanje okolnosti bilo moguće, njihove žrtve ne bi marile što se to događa u uslovima koje mi smatramo neprihvatljivim. Ti ljudi se ne bi osećali kao robovi, već bi, naprotiv, dostupnost mukotrpnog rada, racioniranu ishranu i dirigovanu misao doživeli kao oslobođenje, jer bi to za njih bilo istorijsko sredstvo da dođu do rada i hrane i,da okuse intelektualni život. Načini koji, u našim očima, lišavaju ljude nečeg bitnog, izbledeli bi pred očiglednošću ponuđene realnosti koju smo im mi, u ime privida, sve dotle uskraćivali.

Problem koji postavlja sučeljavanje tropske Azije sa tropskom Amerikom ostaje izvan rasprave o svrsishodnim političkim i ekonomskim merama: to je problem mnoštva stanovništva na ograničenom prostoru. Kako se može zaboraviti da u tom pogledu Evropa igra ulogu posrednika između ta dva sveta? Indija se uhvatila u koštac s problemom broja ljudi još pre tri hiljade godina i pokušala je da sistemom kasta preobrazi kvantitet u kvalitet, to jest da uspostavi razlike između ljudskih grupa kako bi im omogućila da žive jedne kraj drugih. Ona je čak postavila taj problem u šire okvire i tražila rešenje za sve oblike života, ne samo za ljude. Vegetarijanski način ishrane i sistem kasta imaju u osnovi istu zamisao: sprečavanje da društvene grupe i životinjske vrste zadiru jedne u druge, omogućavanje da svako dobije sebi svojstvenu slobodu zahvaljujući tome što će se drugi odreći korišćenja antagonističke slobode. Za čoveka je tragična činjenica to što je taj veliki eksperiment propao, to jest što kaste u istoriji nisu uspele da se razviju do stanja u kojem bi bile jednake zato što su različite — zato sto su nesamerljive — i da se među njih ušunjala ona doza perfidne istorodnosti koja omogućuje poređenje, pa dakle i stvaranje hijerarhije. Naime, ako ljudi mogu koegzistirati priznajući da su drugi ipak ljudi, mada na drukčiji način, oni isto tako jedni drugima mogu poreži određen uporediv stepen ljudskosti i na osnovu toga ih potčiniti.

Taj veliki neuspeh Indije može nas nečem poučiti: kad postane odveć brojno, društvo će, uprkos duhu svojih mislilaca, uspevati da opstane samo ako luči ropstvo. Kad ljudi počnu da se osećaju stešnjeni u svom geografskom, društvenom i mentalnom prostoru, postoji velika verovatnoća da će ih zavesti jednostavno rešenje: osporavanje ljudskosti jednom delu vrste. Za nekoliko desetina godina, drugi će se naći kratkih rukava. Onda valja pribeći novom isključenju. U tom svetlu, događaji koji se već dvadeset godina odigravaju na pozornici Evrope rezimirajući jedan vek u kojem se njeno stanovništvo udvostručilo, ne mogu mi više izgledati kao posledica zastranjivanja jednog naroda, jedne doktrine ili jedne grupe ljudi. U njima pre vidim znak koji najavljuje udaranje o granice sveta; to je Južna Azija doživela hiljadu ili dve hiljade godina pre nas, a ni mi nećemo uspeti da se odbranimo ako ne donesemo velike odluke. Naime, sistematsko obezvređivanje čoveka od strane drugog čoveka neprestano se širi, i bilo bi licemerno i nesavesno pripisati taj problem trenutnoj zarazi.

U Aziji me, zapravo, užasava slika naše budućnosti koju je ona anticipirala. Indijanska Amerika pruža mi drag odraz — tamo možda sve bledi — jednog doba i jedne vrste koji su bili sazdani po meri sopstvenog sveta i u kojima je postojao pravi odnos između uživanja slobode i njenih znakova.

Manaos
Belem
Equateur
Pernambuco
TUPI-
KAWAHIB
MUNDÉ
NAMBIKWARA
Diamantino
MATO GROSSO
Rosario
Cuiaba
BORORO
Cochabamba
Sta. Cruz
Corumba
Porto Esperança
Goyaz
Goiania
Bahia
CADUVEO
Victoria
KAINGANG
São Paulo
Santos
RIO DE JANEIRO
Curitiba
Tropique du Capricorne
R. Purus
R. Beni
R. Guaporé
R. Pilcomayo
Rio Paraguay
Rio Paraná
Rio Tocantins
Rio São Francisco

Peti deo — KADUVEO

XVII PARANA

Kamperi, kampujte u Parani. Ili bolje nemojte: uzdržite se. Ostavite svoje zamašćene papire, neuništive flaše i prazne konzerve na poslednjim evropskim terenima. Tu posejte rđu svojih šatora. Ali, sa one strane pionirske granice, tokom kratkog vremena koje nas deli od konačnog pustošenja tih predela, poštujte bujice zamućene od žute pene koje poskakujući padaju niz vrtove usečene u ljubičaste bazaltne padine. Ne gazite po vulkanskoj peni čija je kiselina osvežavajuća; razmislite pre no što zakoračite u nenastanjene livade i veliku vlažnu šumu četinara koji se probijaju kroz splet lijana i paprati da bi podigli ka nebu svoje oblike nalik našim jelkama postavljenim naopačke: te kupe se ne istanjuju ka vrhu, već obrnuto — geometrijska vegetacija koja bi očarala Bodlera — slažu oko stabla sve šire šestougaone ravni svojih grana tako da poslednja liči na džinovski štit. Reklo bi se da je taj devičanski i svečan predeo tokom više miliona vekova sačuvao lice karbona i da su ga nadmorska visina i udaljenost od tropa odmakli od amazonske zbrke i dali mu nepojamno veličanstvo i uređenost, osim ako u svemu tome ne vidimo tragove delovanja jedne iskonske rase koja je bila mudrija i moćnija od naše i čiji nestanak nam je omogućio da prodremo u taj uzvišeni park, danas tih i prepušten zaboravu.

Na toj zemlji što se uzdiže nad obalama reke Tabagi, na oko 1000 metara nadmorske visine, prvi put sam se sreo s divljacima dok sam pratio jednog oblasnog načelnika Službe za zaštitu Indijanaca.

U vreme otkrića, čitavu južnu zonu Brazila nastanjivale su grupe sa srodnih jezika i kulture koje su kasnije sve obuhvaćene imenom Ge. Njih su, po svoj prilici, potisnuli nedavni osvajači iz grupe tupi jezika, koji su već zauzimali čitav priobalni pojas i s kojima su oni bili u sukobu. Zahvaljujući tome što su se povukli u teško pristupačna područja, pripadnici plemena Ge s juga Brazila nadživeli su za nekoliko vekova Tupije, koje su kolonizatori brzo istrebili. U šumama dveju južnih država, Parane i Santa Katarine, male skupine divljaka održale su se sve do XX veka; neke od njih su možda postojale još 1935, ali su tokom poslednjih sto godina bile tako surovo proganjane da su postale nevidljive; međutim, oko 1914, brazilska vlada je većinu saterala u nekoliko centara i tu ih nastanila. U početku je bilo pokušaja da se oni integrišu u moderni život. U selu Sao Žeronimo, koje mi je služilo kao baza, postojale su bravarska radionica, pilana, škola i biblioteka. Alat je redovno dopreman u naselje: sekire, noževi, ekseri; deljeni su odeća i ćebad. Dvadeset godina kasnije odustalo se od tih pokušaja. Služba zaštite je ostavila Indijance da se sami snalaze kako znaju i umeju i time pokazala onu istu ravnodušnost s kojom su se prema njoj odnosile vlasti (u međuvremenu je, doduše, povratila nešto od ugleda) i pribegla je, protiv svoje želje, drugoj metodi, to jest podsticanju urođenika da sami nešto preduzmu i da sami sobom upravljaju.

Od svog kratkotrajnog susreta s civilizacijom, urođenici su zadržali samo brazilsko odelo, sekiru, nož i iglu za šivenje. Sve ostalo je bio čist promašaj. Izgrađene su im kuće, a oni su živeli napolju. Pokušaj njihovog stalnog nastanjivanja u selima je propao i oni su ostali nomadi. Krevete su iscepali za vatru i spavali su na zemlji. Stada krava koja su im poslale vlasti skitala su po svojoj volji jer su urođenici s gađenjem odbijali njihovo meso i mleko. Drvene stupe, koje su se mehanički pokretale naizmeničnim punjenjem i pražnjenjem posude pričvršćene za jedan krak poluge (sprava česta u Brazilu, gde je poznata pod imenom monjolo, koju su verovatno Portugalci doneli sa istoka), trunule su od neupotrebe, jer su urođenici i dalje ručno drobili kukuruz.

Na moje veliko razočaranje, Indijanci Tibagija nisu, dakle, bili "pravi Indijanci", a još manje su bili "divljaci". Ali oni su naivnu predstavu etnografa-početnika o njegovim budućim iskustvima lišili poezije i time ga poučili opreznosti i objektivnosti. Našavši ih manje "netaknutima“ no što sam očekivao, ubrzo sam otkrio da su tajanstveniji no što izgledaju. Oni su potpuno ilustrovali onu sociološku situaciju "primitivnih“ koja se posmatraču iz druge polovine XX veka prikazuje kao jedina moguća: naime, da je njima civilizacija surovo nametnuta i da je njihovo interesovanje za nju prestalo čim je više nisu doživljavali kao opasnost. Njihova kultura, jednim delom sačinjena od drevnih tradicija koje su se oduprle uticaju belaca (na primer, turpijanje i ukrašavanje zuba, i danas često među njima), a drugim od onog što je prihvatila od moderne civilizacije, bila je originalna celina; koliko god lišeno živopisnosti,

njeno proučavanje za mene nije bilo ništa manje poučno od posmatranja čistih Indijanaca s kojima sam se kasnije sreo.

Ali, naročito otkad su ti Indijanci bili prepušteni sami sebi, mogli smo posmatrati čudan poremećaj površne ravnoteže između moderne i primitivne kulture. Ponovo su na površinu izbili stari načini života i tradicionalne tehnike, proistekli iz jedne prošlosti čiju živu bliskost ne bismo smeli zaboraviti. Odakle potiču one divno uglačane kamene stupe koje sam pronašao u indijanskim kućama među emajliranim tanjirima, kašikama kupljenim na pijaci i — ponekad — posmrtnim ostacima neke šivaće mašine? Iz trgovanja u tihim šumama sa stanovništvom iste rase koje je ostalo divlje i čija ratobornost još brani neka područja Parane od krčilaca? Da bi se odgovorilo na to pitanje, valjalo bi precizno poznavati odiseju onog starog indijanskog pustolova koji se kasnije penzionisao u jednoj vladinoj koloniji.

Ti predmeti koji navode na razmišljanje opstaju u plemenima kao svedoci vremena kad Indijanci nisu znali ni za kuću, ni za odeću, ni za metalne alatke. A u napola svesnim ljudskim uspomenama čuvaju se i stare tehnike. Poznatim, ali skupim i teško dostupnim šibicama, Indijanac pretpostavlja obrtanje ili trenje dva meka komada palminog drveta. A na zidovima napuštenih kuća često nalazimo stare puške i pištolje koje su nekad delile vlasti, dok ljudi love u šumi pomoću luka i strele, jednako vešto i pouzdano kao i oni narodi koji nikad nisu videli vatreno oružje. Na taj način, drevni oblici života, površno prekriveni zvaničnim nastojanjima, ponovo sebi krče put, s jednakom sporošću i izvesnošću kao i one kolone Indijanaca koje sam susretao u šumi i koje su svojim kretanjem pravile jedva primetne staze dok su se u napuštenim selima rušili krovovi.

Tokom petnaestak dana putovali smo na konjima neprimetnim stazama kroz šumska prostranstva tako ogromna da smo često morali zaci u noć kako bismo stigli do kolibe u kojoj je trebalo da otpočinemo. Ne znam kako su konji uspevali da kopitima nađu tlo u pomrčini sasvim neprozirnoj od rastinja koje je gradilo krov trideset metara iznad naših glava. Pamtim samo sate i sate jednoličnog konjskog kasa. Katkad bismo, zbog neke rupe ili kosine, naglo poleteli napred i, da bismo izbegli padove, ruke su uvek morale biti spremne da zgrabe visoki lučni rub seljačkog sedla; po svežini koja se dizala s tla i po pljuskanju znali smo da prelazimo nekakav gaz. A onda bi klackalica krenula na drugu stranu kad bi konj pošao uzbrdo; po njegovim neskladnim pokretima, koje u pomrčini nismo uspevali da protumačimo, činilo nam se da želi da zbaci sedlo i jahača. Kad bi ravnoteža ponovo bila uspostavljena, valjalo nam je da ostanemo budni kako ne bismo izgubili onaj poseban predosećaj koji nam je, bar svaki drugi put, omogućavao da izbegnemo neku nevidljivu nisku granu uvlačeći glavu među ramena.

Uskoro se u daljini izdvaja jedan jasan zvuk; to više nije rika jaguara koje smo načas čuli u sumrak. Sad je to pseći lavež, što znači da je konačište blizu. Nekoliko minuta kasnije naš vodič menja pravac; prateći ga, prodiremo na mali ugar gde ograda od prepolovljenih debala obeležava tor; ispred kolibe od palminih dasaka s krovom od slame kreću se dva obličja odevena u tanko belo platno: naši domaćini, muž često portugalskog porekla, žena Indijanka. Pri svetlosti fitilja zamočenog u petrolej, brzo obuhvatamo pogledom sve što tu ima da se vidi: pod od nabijene zemlje, sto, ležaj od dasaka, nekoliko sanduka koji služe kao stolice i, na ognjištu od stvrdnute gline, kuhinjsko posude, to jest kante za benzin i prazne konzerve. Žurimo da razapnemo mreže za spavanje provlačeći konopce kroz pukotine u zidovima; ili se smeštamo upaiol, čija streha štiti kukuruz od kiše. Koliko god to izgledalo čudno, gomila suvih klipova kukuruza još obavijenih lišćem može poslužiti kao udoban ležaj; ti vretenasti plodov i klizaju jedni preko drugih i celina se prilagođava obliku i položaju spavačevog tela. Nežan miris suvog kukuruza, slatkast, sličan mirisu trave, ima čudesno umirujuće dejstvo. Ipak, u sitne sate čoveka razbude hladnoća i vlaga; s proplanka se diže mlečna magla; žurno se vraćamo u kolibu gde ognjište blista u večitom polumraku tog doma bez prozora, čiji zidovi liče na zbijenu ogradu. Domaćica sprema kafu koju je prethodno ispržila na tankom sloju šećera sve dok ova nije postala sjajna i crna, i zrna kukuruza razvaljana u pahuljice s komadićima slanine, što se zove pipoca; okupljamo konje, sedlamo ih i nastavljamo put. Za nekoliko trenutaka, orošena šuma će se sklopiti nad zaboravljenom kolibom.

Rezervat Sao Žeronimo pruža se na oko sto hiljada hektara; u njemu žive četiristo pedeset urođenika raspoređenih u pet-šest zaselaka. Na osnovu statističkih podataka koje sam pre polaska pregledao u stanici, mogao sam da procenim pustošenja izazvana malarijom, tuberkulozom i alkoholizmom. Već deset godina ukupan broj novorođenčadi nije premašio sto sedamdeset, dok se samo dečji mortalitet peo i do sto četrdeset osoba.

Obišli smo drvene kuće koje je izgradila savezna vlada, grupisane u sela od pet do deset ognjišta na obalama vodenih tokova; videli smo i zabačene kuće koje su ponekad gradili sami Indijanci: četvrtasta ograda od palminih debala povezanih lijanama, s krovom od lišća koji je uz zidove pričvršćen samo na ćoškovima. Zavirili smo, na kraju, i pod strehe od granja, gde nekad čitava porodica živi pored neiskorišćene kuće.

Stanovnici su okupljeni oko vatre koja gori i danju i noću. Muškarci uglavnom nose pocepanu košulju i stare pantalone, a žene platnenu haljinu na golo telo, a ponekad i običan čaršav zavrnut ispod pazuha; deca su savim gola. Svi nose, kao i mi tokom putovanja, velike šešire od trske, koji su njihov jedini proizvod i jedini izvor zarade. Kod oba pola u svim uzrastima izražen je mongolski tip: mali rast, široko i ravno lice, istaknute jagodice, kose oči, žuta koža, crna i ravna kosa — koja kod žena može biti dugačka ili kratka — slaba ili nikakva maljavost. Živi se samo u jednoj prostoriji. Tu se u svako doba dana jede slatki krompir, koji se peče u pepelu i hvata dugim mašicama od bambusa; spava se na tankom sloju paprati ili na prostirci od kukuruzovine, s nogama okrenutim vatri; tokom noći, malo preostale žeravice i zid od slabo spojenih debala jedina su odbrana od mraza na hiljadu metara nadmorske visine.

Kuće koje su izgradili Indijanci imaju samo tu jednu prostoriju; ali, i u onima koje je podigla vlada samo se ona koristi. Tu su po podu razastrta sva blaga Indijanca, u neredu koji je skandalizovao naše vodiče, caboclos iz susednog sertão; predmeti brazilskog porekla teško se mogu razlikovati od onih lokalne izrade. među prvima se obično nalaze sekira, nož, emajlirani tanjir i metalni sudovi, krpe, konac i igla za šivenje, katkad neka flaša, pa čak i kišobran. I nameštaj je krajnje oskudan: nekoliko niskih drvenih stolaca poreklom iz plemena Gvarani, kojima se služe i caboclos; korpe svih veličina i namena, koje ilustruju tehniku "unakrsnih šara", tako čestu u Južnoj Americi; sito za brašno, drveni avan, tučkovi od drveta ili kamena, nešto grnčarije i, na kraju, mnoštvo sudova različitih oblika i namena, napravljenih od abobre, ispražnjene i osušene tikve. Kako je teško domoći se tih jadnih predmeta! Ponekad nam ni poklanjanje prstenova, ogrlica i broševa čitavoj porodici nije bilo dovoljno da uspostavimo neophodan prijateljski kontakt. Čak je i znatna količina novčanica od hiljadu reisa, čudovišno nesrazmerna siromaštvu željenog predmeta, ostavljala domaćina ravnodušnim. "Ne može.“ "Da je on sam izradio taj predmet, rado bi ga dao, ali on ga je davno nabavio od jedne starice koja jedina zna da pravi takve stvari. Ako nam ga da, kako će naći drugi?“ Starica, naravno, nikad nije tu. Gde je? "Ne zna“ — neodređen pokret rukom — "u šumi..." Uostalom, šta svi naši milreisi znače starom Indijancu koji se trese od groznice, na sto kilometara od najbliže prodavnice koju drže belci? Čoveka je stid da tim ljudima oduzme kakvu malu alatku čiji nenadoknadivi gubitak bi ih bacio u još veću oskudicu...

Ali biva i sasvim drukčije. Da li bi mi ova Indijanka prodala ovaj lonac? "Bi, drage volje. Nažalost, nije njen. A čiji je? Ćutanje. — Njenog muža? Ne. — Njenog brata? Ni njegov. Njenog sina? Ne, nikako.“ Lonac pripada njenoj unuci. Unuci pripadaju svi predmeti koje bismo želeli da kupimo. Posmatramo tu devojčicu od tri-četiri godine koja čuči kraj ognjišta zaokupljena prstenom koji sam joj maločas stavio na prst. Moramo se, dakle, pogađati s gospođicom, a roditelji u tome ni na koji način ne učestvuju. Prsten i petsto reisa ne ostavljaju na nju nikakav utisak. Ali prihvata broš i četiristo reisa.

Pleme Kaingang pomalo obraduje zemlju, ali su njegova osnovna zanimanja lov, ribolov i sakupljanje divljih plodova. Njihov ribolov je loša imitacija tehnike belaca, te učinak mora biti slab: savitljiv prut, brazilska udica pričvršćena na kraju konca s malo smole, ponekad komad krpe zamenjuje konac. Lov i sakupljanje upravljaju tim nomadskim životom u šumi po kojoj čitave porodice lutaju više nedelja a niko ne zna njihova tajna skrovišta i zamršene puteve. Ponekad bismo, na okuci neke staze, naišli na njihovu malu trupu kako izlazi iz šume da bi odmah ponovo u njoj nestala; na čelu su išli muškarci, naoružani praćkom za lov na ptice — bodoque — koja izbacuje kuglice; preko ramena su nosili pleteni tobolac s municijom od ilovače. Pratile su ih žene; one su na leđima teglile sve porodično blago u korpi koja je trakom od platna ili kore drveta bila pričvršćena za čelo. Tako putuju i deca i kućne potrepštine. Oni bi jedva usporili hod, mi bismo zadržali konje i, posle nekoliko izmenjenih reči, šuma bi ponovo zamukla. Znamo jedino to da će sledeća kuća — kao i tolike druge — biti prazna. Koliko dugo?

Taj nomadski život može potrajati danima i nedeljama. Sezona lova i sezona plodova — jaboticaba, pomorandži i lima — izazivaju masovna kretanja čitavog stanovništva. Kakav zaklon nalaze oni u gustoj šumi? U kojim skrovištima čuvaju lukove i strele? Tek ponekad u uglu kakve kuće može se videti pokoji zaboravljeni primerak. Kakvim tradicijama, obredima i verovanjima obnavljaju veze?

I povrtarstvo ima svoje mesto u toj primitivnoj privredi. Ponekad usred šume nailazimo na urodeničke krčevine. Oskudan zeleniš zauzima nekoliko desetina kvadratnih metara okruženih šumskim zidinama: banane, slatki krompir, manioka, kukuruz. Zrno se najpre suši na vatri, a onda ga u avanu tucaju jedna ili dve žene. Brašno se jede takvo kakvo je ili zamešano s masnoćom u čvrstu pogaču; tome se dodaje crni pasulj; jede se i meso divljači i napola pripitomljenih svinja. Ono se uvek peče na ražnju iznad vatre.

Treba pomenuti i koro, blede larve od kojih vrve neka trula stabla. Uvređeni ruganjem belaca, Indijanci energično poriču svoju sklonost prema tim živuljkama i tvrde da ih ne jedu. Ali, dovoljno je proći šumom da bi se na tlu opazio dvadeset-trideset metara dugačak trag koji je ostavio veliki, potpuno oguljeni pinheiro oboren olujom. Tuda su prošli oni što traže koro. A kad se bane u kakvu indijansku kuću, može se u magnovenju, pre no što je sakrije neka brza ruka, opaziti činija u kojoj gamižu te dragocene poslastice.

Nije lako prisustvovati vađenju koroa. Poput zaverenika, dugo smišljamo kako da to izvedemo. Jedan Indijanac koga muči groznica, sam u napuštenom selu, izgleda nam kao lak plen. Stavljamo mu sekiru u ruku, drmusamo ga i podstičemo. Zaludu, izgleda da on nema pojma šta tražimo od njega. Da li će to biti još jedan neuspeh? Utoliko gore! Potežemo svoj poslednji argument: hteli bismo da jedemo koro. Uspevamo da dovučemo žrtvu do jednog debla. Udarac sekirom oslobađa mnoštvo kanala u dubini debla. U svakom od njih nalazi se velika beličasta životinjka, prilično slična svilenoj bubi. Sad se valja pokazati. Pod nedokučivim pogledom Indijanca, obezglavljujem svoj plen; iz njegovog tela izbija masna beličasta masa koju, posle izvesnog oklevanja, prinosim ustima: po gustini i mekoći liči na puter, a po ukusu na kokosovo mleko.

XVIII PANTANAL

Posle ovog krštenja spreman sam za prave avanture. Prilika će mi se ukazati za vreme univerzitetskog raspusta, koji u Brazilu traje od novembra do marta, to jest u sezoni kiša. Uprkos toj nepogodnosti, isplanirao sam da stupim u dodir sa dve grupe urođenika; jedna od njih je bila slabo proučena; od nje je, u najboljem slučaju, opstala jedna četvrtina: to je Kaduveo, s paragvajske granice; druga je bila bolje poznata ali još puna obećanja: Bororo, u centralnom Mato Grosu. Staviše, Nacionalni muzej Rio de Žaneira preporučio mi je da uz put obiđem i jedno arheološko nalazište o kojem je bilo nešto podataka u prašnjavim arhivama, ali još niko nije stigao da se njime pozabavi.

Od tog vremena sam često putovao između Sao Paula i Mato Grosa, čas avionom, čas kamionom, čas vozom i brodom. Tim poslednjim prevoznim sredstvima koristio sam se 1935-6; zapravo, pomenuti položaj nalazio se u blizini železničke pruge, nedaleko od poslednje stanice u Porto Esperansi, na levoj obali reke Paragvaj.

O tom zamornom putovanju nema bogzna šta da se kaže; železnička kompanija Noroeste vodi vas najpre u Bauru, usred pionirske zone; odatle se do Mato Grosa ide "noćnim", koji prolazi kroz severni deo države. Sve u svemu, tri dana putovanja sporim vozom koji se greje na drva i često dugo zastaje da bi se snabdeo gorivom. I vagoni su bili od drveta i podnošljivo razglavljeni: po buđenju su nam lica bila prekrivena skramom od stvrdnute ilovače, jer nam je sitna crvena prašina, tipična za sertão, ulazila u svaki nabor i svaku poru. Vagon-restoran se već priklonio kulinarskom stilu unutrašnjosti: sveže ili sušeno meso, prema prilici, pirinač, crni pasulj i, da upije sok, farinha: ljušteno zrno kukuruza ili sveže manioke, isušeno na toploti i zdrobljeno u krupnije brašno; na kraju, večiti brazilski desert, kriška ukuvanih dunja ili gojave s komadićem sira. Na svakoj stanici, dečaci su putnicima prodavali za nekoliko sua sočne ananase čija žuta jezgra pružaju blagotvorno osveženje.

Ulazimo u državu Mato Groso malo pre stanice Tres-Lagaos, prelazeći reku Paranu, čije je korito tako plitko da se, iako su kiše već otpočele, još ponegde može videti dno. Zatim počinje predeo koji će mi postati u isti mah blizak, nepodnošljiv i neophodan tokom godina putovanja po unutrašnjosti, jer je on svojstven srednjem Brazilu od Parane do doline Amazona: ravne ili blago talasaste visoravni; udaljeni horizonti, žbunasto rastinje s ponekim stadom zebua koje se razbeži kad naiđe voz. Mnogi putnici prevode Mato Groso kao "velika šuma", što je upravo suprotno njegovom značenju: šumu označava imenica ženskog roda mata, dok muški rod označava dopunski aspekt južnoameričkog pejzaža. Mato Groso je, dakle, "velika šikara"; i nema reči koja bi bolje opisala taj divalj i tužan predeo, čija jednoličnost ipak sadrži nešto veličanstveno i uzvišeno.

Tačno je da i "sertão" prevodim rečju "šikara", iako on ima nešto drukčije značenje. Mato se odnosi na objektivan karakter pejzaža: na šikaru u suprotnosti prema šumi; sertão, pak, označava njegov subjektivan aspekt: pejzaž u odnosu prema čoveku. I sertão je, dakle, šikara, ali kao suprotnost nastanjenom i obrađenom zemljištu: to su područja u kojima nema tragova trajnijeg ljudskog truda. Kolonijalni žargon da je možda njegov tačan ekvivalent izrazom "bled", pustara.

Ponekad se visoravan prekida i ustupa mesto dolini, pošumljenoj, travnatoj, gotovo vedroj pod svetlim nebom. Između Kampo Grandea i Akidauane, jedan dublji procep otkriva plamene vrhove venca Marakažu čije gudure, već u Korijentesu, kriju jedan garimpo, to jest centar tragača za dijamantima. I sve se menja. Tek što smo prošli Akidauanu, ulazimo u pantanal: najveću močvaru na svetu, koja obuhvata srednji deo rečnog basena Paragvaja.

Posmatrana iz aviona, ta oblast reka što vijugaju po ravnicama pruža prizor lukova i meandara u kojima voda stoji. I samo rečno korito izgleda obrubljeno bledim vijugavim linijama, kao da je prirbda oklevala pre no što je iscrtala njegovu privremenu današnju putanju. Na tlu, močvarni predeo postaje pejzaž iz snova, gde se stada zebua sklanjaju na vrhove brežuljaka kao na ploveće kovčege; bare pružaju stanište jatima velikih ptica: flamingosi, bele i sive čaplje obrazuju prava ostrva, bela i ružičasta, manje pernata od lepezastog lišća palmi carandä koje luče dragocen vosak i čiji su proređeni šumarci jedina mrlja na lažno vedroj perspektivi te vodene pustinje.

Sumorna Porto Esperansa, kojoj njeno ime tako slabo pristaje, ostala mi je u sećanju kao najčudnovatije mesto na zemljinoj kugli, sa izuzetkom, možda, Fajer Ajlenda u državi Njujork, predela s kojim je sad rado upoređujem; njihova sličnost se sastoji u tome što i jedan i drugi spajaju u sebi najprotivrečnije činjenice, ali po različitom ključu. Isti geografski i ljudski besmisao se pokazuje u oba, tamo komičan a ovde tragičan.

Je li Svift izmislio Fajer Ajlend, peščanu strelu potpuno lišenu rastinja, koja se proteže duž Long Ajlenda? To je dužina bez širine: prva, osamdeset kilometara, druga, dve-tri stotine metara. Teren do dublje vode je lak, ali je more tako uzburkano da se niko ne usuđuje da se okupa u njemu; prema kopnu je uvek mirno, ali tako plitko da se čovek ne može zagnjuriti. Provodimo, tako, vreme pecajući nejestivu ribu; table postavljene duž plaže u pravilnim razmacima opominju ribare da svoj ulov bez odlaganja zakopaju u pesak kako se ne bi usmrdeo. Dune Fajer Ajlenda tako su nestalne, a njihova pobeda nad vodom tako je nesigurna da druge table zabranjuju da se po njima hoda, jer postoji opasnost da se sruče u vodu. Kao u kakvoj izokrenutoj Veneciji, tlo je tečno a kanali su čvrsti: da bi se mogli tuda kretati, stanovnici Ceri Grouva, seoceta na srednjem delu ostrva, moraju se služiti mrežom drvenih pasarela, pravim saobraćajnim petljama na stubovima.

Da upotpunim sliku, Ceri Grouv je uglavnom nastanjen muškim parovima, koje je verovatno privuklo opšte izokretanje uobičajenih odnosa. Kako u pesku ne raste ništa osim širokih ploča otrovnog bršljana, ostrvljani se svakodnevno snabdevaju namirnicama u jedinoj prodavnici koja se nalazi kod pristaništa. U višim i stabilnijim uličicama, mogu se videti jalovi parovi kako se vraćaju u svoje kolibe gurajući dečja kolica (jedina vozila pogodna za uske puteve) ispunjena samo bocama trajnog mleka koje nijedno odojče neće piti.

Fajer Ajlend ostavlja utisak vesele farse, dok je Porto Esperansa njegova kopija namenjena manje srećnom stanovništvu. Njegovo postojanje na tom mestu može objasniti jedino nasip sa železničkom prugom, koji se proteže uz reku u dužini od hiljadu petsto kilometara kroz zemlju čija je samo jedna četvrtina nastanjena; odatle se saobraćaj sa unutrašnjošću obavlja samo brodom, jer se šine prekidaju iznad jedne blatnjave padine slabo učvršćene daskama koje malim rečnim parobrodima služe kao pristanište.

Nema drugih stanovnika osim radnika i činovnika železničkog preduzeća; nema drugih kuća osim njihovih. To su drvene barake izgrađene usred močvare. Do njih se dolazi po klimavim daskama kojima je izbrazdana nastanjena zona. Smestili smoseujednoj kolibi koju nam je kompanija stavila na raspolaganje, kockastoj kutiji s jednom sobom, načvorenoj na stub; do nje se penje lestvama. Vrata se otvaraju u prazninu; ispod je depo; u zoru nas budi zvižduk lokomotive koja ne vuče vagone i koja će nam poslužiti kao osobno vozilo. Noći su mučne: vlažna toplota, veliki močvarski komarci koji jurišaju na naše sklonište, pa i same zaštitne mreže, promišljeno postavljene pre polaska, ali ipak nedovoljne, onemogućavaju san. U pet ujutru lokomotiva nas natopi parom koja bez muke prolazi kroz porozan pod najavljujući nam dnevnu žegu. I pored vlage, nema magle; okružuju nas olovno nebo i teška atmosfera kao da je vazduhu dodat još jedan element koji ga čini nepogodnim za udisanje. Na sreću,

lokomotiva je brza; izloženi povetarcu, s nogama koje se klate nad branikom, stresamo sa sebe noćnu malaksalost.
Jedina pruga, kojom prolaze dva voza nedeljno, ne izgleda naročito pouzdano; ona liči na krhku pasarelu s koje bi lokomotiva mogla svakog časa skliznuti. Sa obe strane šina, blatnjava i odvratna voda širi bljutav smrad. Tu vodu mi pijemo već više nedelja.
Zdesna i sleva uzdižu se stabla, proredena kao u voćnjaku; čim se udaljimo, ona se spajaju u tamne mase, a pod njihovim krošnjama odrazi neba u vodi liče na svetlucave mrlje. Kao da se sve krčka na mlakoj temperaturi koja pogoduje sporom sazrevanju. Kad bi neko mogao boraviti više hiljada godina u ovom preistorijskom pejzažu i posmatrati njegove promene, svakako bi prisustvovao preobražavanju organske materije u treset, ugalj i naftu. Čak mi se učinilo da nafta izbija na površinu i boji vodu nežnim prelivima duge; našim pomoćnicima nije išlo u glavu da sebi i njima namećemo sav taj trud zbog nekoliko krhotina. Podstaknuti simboličnom vrednošću koju su pridavali našim šlemovima od plute, amblemom "inženjera", oni su izveli zaključak da je arheologija samo izgovor za mnogo ozbiljnije izviđanje terena.
Tišinu su ponekad narušavale životinje koje se nisu mnogo plašile ljudi: veado, začuđeni srndać belog repa; stada emua, malih nojeva, ili bela jata čaplji nad samom površinom vode.
Tokom putovanja, radnici prilaze lokomotivi i penju se do nas. Zastoj: dvanaesti kilometar; sporedni kolosek se prekida, dalje ćemo morati peške. U daljini opažamo arheološko nalazište koje liči na capäo.
Iako se to ne vidi, voda pantanala lagano teče i povlači školjke i mulj koji se gomilaju na onim mestima gde je rastinje pustilo korenje. Močvara je posejana ježevima od zelenila zvanim capöes; na njima su nekad Indijanci podizali svoje bivake i još se mogu otkriti tragovi njihovog boravka.
Stizali smo, dakle, svakog dana do svog ostrvceta jednom šumovitom stazom koju smo napravili od železničkih pragova nagomilanih uz prugu; tu smo provodili zamorne dane teško dišući i pijući vodu iz močvare smlačenu na suncu. U sumrak je lokomotiva dolazila po nas, a ponekad bi je zamenilo jedno od onih vozila zvanih đavoli: radnici koji su stajali u uglovima gurali su ga opiranjem čakije o prepreke, poput gondolijera. Iznureni i ožedneli, vraćali smo se u pustinju Porto Esperanse da tu provedemo još jednu besanu noć.
Stotinak kilometara odatle nalazi se jedno poljoprivredno dobro koje smo izabrali kao polaznu bazu za izlet do plemena Kaduveo. To imanje je na železničkoj liniji bilo označeno kao Fazenda francesa i zauzimalo je pojas od oko 50 000 hektara po kojem je voz prolazio 120 kilometara. Po tom prostranstvu pokrivenom žbunjem i spržениm travom lunjalo je stado od 7000 grla (u tropskim oblastima, pet do deset hektara su jedva dovoljni za jednu životinju), koja su povremeno železnicom prevožena u Sao Paulo; voz je na imanju zastajao dva-tri puta. Naziv stanice koja je opsluživala naselje, Gvajkurus, podsećao je na ime velikih ratobornih plemena koja su nekad vladala ovim krajevima; od njih je na brazilskoj teritoriji preživelo jedino pleme Kaduveo.
Dva Francuza upravljala su imanjem s nekoliko stočarskih porodica. Ime mlađeg sam zaboravio; drugi, koji se bližio četrdesetim, zvao se Feliks R. — za prijatelje Don Feliks. Njega je pre nekoliko godina ubio neki Indijanac.
Naši domaćini su odrastali za vreme Prvog svetskog rata ili su u njemu učestvovali; njihov temperament i njihove sposobnosti predodredile su ih da postanu marokanski kolonisti. Ne znam kakve su ih to spekulacije mogle uvući u manje izvesnu pustolovinu u tom nesrećnom delu Brazila. Šta god bilo posredi, deset godina po svom osnivanju, Fazenda francesa je počela da se osipa zbog nedostatka početnog kapitala, koji je sav utrošen na kupovinu zemlje, te se ništa nije moglo uložiti u unapređenje stočarstva i nabavku opreme. U ogromnom bungalovu engleskog stila, naši domaćini, stočari i piljari, živeli su oskudnim životom. Njihova tezga bila je jedino mesto za snabdevanje u krugu od oko stotinu kilometara. Empregados, to jest nameštenici: radnici ili peoni, tu su jednom rukom davali novac koji su primali drugom; veštim ispisivanjem računa, njihova veresija pretvarana je u stalan dug i, s te tačke gledanja, čitavo preduzeće funkcionisalo je takoreći bez novca. Kako su cena robe obično bile dva-tri puta više od normalnih, posao je mogao biti unosan da ta trgovačka strana nije stavljena u drugi plan. Bilo je nečeg potresnog u sledećem prizoru: subotom bi radnici doneli malo šećerne trske i odmah bi je gurnuli u engenho — spravu napravljenu od grubo otesanih debala u kojoj se, obrtanjem tri drvena cilindra, gnječe stabljike trske; zatim bi je preneli u velike plehane kotlove gde je sok isparavao nad vatrom, a odatle u kalupe u kojima se zgušnjavala u zrnastu crvenkastu masu

zvanu rapadura; na kraju bi gotov proizvod odneli u radnju koja se nalazila odmah tu, pored mašina; iste večeri, pretvoreni u kupce, skupo su plaćali u toj istoj radnji tu jedinstvenu poslasticu pustare da bi obradovali svoju decu.

Naši domaćini su filozofski gledali na to izrabljivanje, i nisu stupali ni u kakav dodir s radnicima mimo onog neophodnog za obavljanje posla; kako nisu imali suseda iz svoje klase (između njih i najbližih plantaža na paragvajskoj granici prostirao se indijanski rezervat), dosledno su se pridržavali strogog života koji su sebi nametnuli, što ih je, bez sumnje, najbolje štitilo od malodušnosti. Njihovi jedini ustupci kontinentu na kojem su živeli ticali su se odeće i pića: u tom pograničnom području, u kojem su se mešale brazilska, paragvajska, bolivijska i argentinska tradicija, prihvatili su nošnju pampasa: bolivijski šešir od levkaste fino upletene slame, sa širokim zavrnutim obodom i visokom kalotom; chiripä, neka vrsta pelene za odrasle od platna pastelnih boja, s narandžastim, ružičastim ili plavim prugama, koja ostavlja bedra i noge gole iznad belih čizama od grubog platna što sežu do listova. Po hladnijem vremen u chiripäu zamenjuje bombacha: široke pantalone u stilu zuava, sa strane ukrašene raskošnim vezom.

Gotovo čitavi dani su im prolazili u "radu sa stokom", to jest u nadziranju stoke i izdvajanju grla za prodaju na povremenim sajmovim. U oblaku prašine, životinje kojima su upravljali grleni povici capataza defilovale su pred očima gospodara, a ovaj ih je razvrstavao u nekoliko obora. Zebui s dugačkim rogovima, debele krave, prestravljena telad tiskali su se u prolazima od dasaka u koje poneki bik nije hteo da uđe. Tada bi se četrdeset metara fino upredenog kanapa zakovitlalo iznad glave lacoeira i životinja bi se u istom trenutku, ili je bar tako izgledalo, rušila na tlo dok se konj pobednički propinjao.

Ali, dva puta dnevno — u 11 i 30 ujutru i u 7 sati uveče — svi bi se okupili pod pergolom koja je okruživala stambene jedinice da obave obred chimarräo, to jest da popiju mate na slamku. Znamo da mate pripada istoj porodici kao i naš zimzeleni hrast; njegove grane, lako ispečene na dimu podzemnog ognjišta, melju se u krupan prah svetlozelene boje koji se dugo čuva u burićima. Tako se dobija pravi mate, dok su proizvodi koji su pod tim imenom prodaju u Evropi obično izloženi tako bezobzirnim promenama da nemaju više nikakve sličnosti sa originalom.

Mate se pije na više načina. Za vreme ekspedicije, kad zbog umora suviše nestrpljivo očekujemo trenutno okrepljenje koje on donosi, samo bacimo punu šaku praha u hladnu vodu koju zatim brzo zagrejemo do ključanja; ali najvažnije je skloniti mate s vatre čim baci prvi ključ, inače gubi svaki ukus. Pripremljen na taj način, suprotan spremanju običnog čaja, naziva se chä de mate, ima tamnozelenu boju i gotovo je uljast kao jaka kafa. Kad nemamo vremena, pravimo terere, to jest kroz cevčicu usisavamo hladnu vodu posutu šakom praha. Onaj kome smeta gorak ukus, više će voleti mate doce kakav piju lepe Paragvajke; prah matea zagreva se sa šećerom dok se ovaj ne istopi i ne dobije smeđu boju, a zatim se mešavina prelije ključalom vodom i procedi. Ali ne znam nijednog ljubitelja matea koji svim tim receptima ne pretpostavlja chimarräo; onako kako se upražnjava na fazendi, to je u isti mah društveni obred i lični porok.

Svi posedaju u krug; u njegovoj sredini je devojčica, china, koja nosi sud za kuvanje vode, grejač i ponekad tikvu s grlićem optočenim srebrom — cuia — a ponekad, kao u Gvajakurusu, zebuov rog koji je izrezbario neki stočar. Dve trećine te posude napunjene su prahom koji devojčica lagano natapa vrelom vodom; kad na taj način dobije gustu smesu, ona u nju uvlači srebrnu cev čiji se donji kraj završava kuglom s mnogo rupa, napravljenu tako da pipeta leži na dnu, kao u kakvoj maloj pećini u kojoj će se skupljati tečnost, dok u cevi mora da bude tek toliko soka da se ne poremeti osetljiva ravnoteža guste smese — ako bi ga bilo suviše, voda se ne bi s njom mešala. Tako pripremljen chimarräo treba samo zaliti vodom i poslužiti domaćina; pošto on dva-tri puta srkne i vrati sud devojčici, isti postupak se ponavlja za svakog učesnika u obredu; najpre piju muškarci, a za njima žene. Zatim sve ide ispočetka, dok se ne isprazni lonac s vodom.

Prvi gutljaji pružaju izuzetno prijatan osećaj, barem onom ko je naviknut — početnik se često opeče; pomalo mastan dodir vrelog srebra, uskomešana voda bogata hranljivom penom: gorko i mirisno u isti mah, kao da je u nekoliko kapljica koncentrisana čitava šuma. Mate sadrži jedan alkaloid sličan onom u kafi, čaju i čokoladi, ali njegova količina (i polusirovost) objašnjava, možda, istovremeno umirujuće i okrepljujuće dejstvo ovog napitka. Posle nekoliko krugova, mate izgubi mnogo od svog ukusa, ali se upornim pomeranjem sisaljke mogu pronaći još neiskorišćeni delovi smese, što produžava zadovoljstvo za još nekoliko talasa gorčine.

Mate, izvesno, zaslužuje da se stavi daleko iznad amazonske gvarane, o kojoj ću govoriti na drugom mestu, a pogotovo iznad tužne koke s bolivijske visoravni: to žvakanje bljutavog suvog lišća koje se ubrzo pretvara u žilave kuglice sa ukusom domaćeg čaja čini sluzokožu neosetljivom, a jezik pretvara u žvakača stranog tela. Ne vidim ništa drugo što je dostojno da se s njim uporedi osim pogolemog komada betela napunjenog začinima, iako on zapanji nesviknuto nepce zastrašujućom paljbom ukusa i mirisa.

Indijanci iz plemena Kaduveo živeli su u niziji leve obale Paragvaja: od Fazende francese razdvajali su ih brežuljci Sera-Bodokene. Naši domaćini su ih smatrali lenjivcima i pokvarenjacima, lopovima i pijancima i grubo su ih terali s pašnjaka kad bi ovi pokušali da se na njih ušunjaju. Naša ekspedicija izgledala im je unapred osuđena na propast i, uprkos velikodušnoj pomoći koju su nam pružali i bez koje ne bismo mogli da ostvarimo svoj naum, s neodobravanjem su gledali na naše planove. Koliko su morali biti zaprepašćeni nekoliko nedelja kasnije kad su nas videli kako se vraćamo s natovarenim volovima kao kakav karavani veliki glineni ćupovi, izrezbareni i obojeni, srneće kože ukrašene živopisnim arabeskama, drvene skulpture iščezlog panteona... To otkriće je kod njih izazvalo neobičnu promenu: kad me je dve-tri godine kasnije Don Feliks posetio u Sao Paulu, mislim da se nisam prevario u proceni da su on i njegov ortak, nekad tako puni prezira prema lokalnom stanovništvu, gone native, kako to kažu Englezi; mali građanski salon fazende sad je bio prekriven bojenim kožama i ispunjen indijanskom grnčarijom; naši prijatelji su se igrali sudanskog ili marokanskog bazara kao pravi kolonijalni činovnici (bolje bi im bilo da su to doista i postali u vreme kad su mogli da biraju). Indijanci, unapređeni u njihove stalne snabdevače, rado su primani na fazendi, gde su smeštani i gošćeni s čitavim porodicama u zamenu za svoje proizvode. Dokle je išla ta bliskost? Teško je poverovati da su tamošnji momci, posle perioda upoznavanja, ostali ravnodušni prema mladim indijanskim devojkama koje su u dane vašara išle polugole, s telom brižljivo ukrašenim ljupkim crnim ili plavim šarama stopljenim s njihovom kožom kao pripijena haljina od raskošne čipke. Kako god bilo, negde 1944. ili 1945, Don Feliksa je ubio jedan od njegovih novih prijatelja; on je možda manje bio žrtva Indijanaca a više nemira u koji ga je pre deset godina bacila poseta etnografa — početnika.

Namirnicama smo se snabdeli u radnji fazende: suvo meso, pirinač, crni pasulj, brašno od manioke, mate, kafa i rapadura. Tu su nam iznajmili i konje za ljude i volove za prtljag, jer smo sa sobom nosili robu koju smo menjali za indijanske proizvode: dečje igračke, staklene ogrlice, ogledala, narukvice, prstenje i parfeme, kao i komade tkanina, ćebad, odeću i alat. Radnici s fazende su nam služili kao vodiči, doduše preko volje, jer smo ih odvojili od porodica za vreme božičnih praznika.

U selima su nas očekivali; čim smo stigli na fazendu, indijanski vaqueiros požurili su da najave poseru stranaca koji donose poklone. Takvi izgledi su kod Indijanaca izazvali različite vrste uznemirenosti, a među njima je preovladavao strah da je cilj naše posete tomar konta: to jest, preotimanje njihove zemlje.

XIX NALIKE

Kaduveoska prestonice Nalike udaljena je od Gvajakurusa oko sto pedeset kilometara ili tri dana jahanja. Teretnu marvu slali smo ranije zbog njenog sporog hoda. Planirali smo da se u prvoj etapi popnemo uz padine Sera Bodokene i da provedemo noć na visoravni, na poslednjoj stanici imanja. Vrlo brzo smo zašli u uske doline pune visoke trave kroz koju su se konji jedva probijali. Hod je otežavalo i blato močvare. Konj bi se okliznuo, batrgao da povrati ravnotežu, domogao se čvrste zemlje kako je znao i umeo, a onda bismo se našli okruženi rastinjem; valjalo je još paziti da neki list bezazlenog izgleda ne izruči na nas jaje koje je na njegovom naličju obrazovao roj karapata; mnoštvo narandžastih životinjica uvlači se pod odeću, prekriva telo kao kakvo tečno platno i zabada se u kožu: žrtvi preostaje samo da što pre sjaše s konja i brzo se oslobodi odeće, potamani životinjice i prepusti nekom od drugova da mu pregleda kožu. Veliki pojedinačni paraziti, sive boje, manje su opasni; oni se bezbolno prikače uz kožu, a posle nekoliko sati ili dana, čovek napipa oteklinu koja se mora odstraniti nožem.

Najzad šikara postaje ređa i pred nama je kameniti put koji vodi preko blage strmine do sparušene šume od drveća i kaktusa. Dok zaobilazimo čuku načičkanu stubastim kaktusima, konačno izbija oluja koja se sprema od jutros. Silazimo s konja i tražimo zaklon u jednoj pukotini; to je, zapravo, vlažna

pećina, ali nas dobro štiti. Ulazeći u nju, uznemiravamo slepe miševe koji prekrivaju zidove, morcegos, i zvuk njihovog lepršanja ispunjava pećinu.

Čim stane kiša, nastavljamo put kroz zbijenu i tamnu šumu punu svežih mirisa i divljeg voća: genipapo, teško svarljiv i oporog ukusa; guavira, za koju kažu da putnicima gasi žeđ svojom uvek hladnom srži; čaju, koji ukazuje na nekadašnje urođeničke njive.

Na visoravni ponovo nalazimo karakterističan izgled Mato Grosa: visoka trava prošarana drvećem. Približavamo se konačištu kroz močvarnu zonu; po blatu koje je isušio i izbrazdao povetarac trčkaraju mali pacovi; na stanici Largon, koja se sastoji od jednog tora i jedne kolibe, zatičemo jednu porodicu zaokupljenu čerečenjem bezzara, mladog bika; dva-tri deteta ciče od zadovoljstva dok se valjaju i ljuljaju na krvavom kosturu koji im služi kao igralište. Iznad vatre pod vedrim nebom, koja plamti u sumraku, peče se churrasco i s njega curi mast dok se stotine urubu-kondora, lešinara privučenih mirisom strvine, otimaju s psima za krv i otpatke.

Kad napustimo Largon, nastavićemo "putem Indijanaca"; dok silazimo, planina nam izgleda vrlo strma; moramo da pešačimo vodeći konje razdražene neravnim zemljištem. Pod stazom čujemo bujicu: voda pada sa stene na stenu, ali je ne možemo videti; klizamo se po vlažnom kamenju ili po blatnjavim barama zaostalim od poslednje kiše. Konačno, u podnožju planine stižemo do raskrčenog kruga zvanog campo des Indios, gde zastajemo da predahnemo i odmorimo konje pre no što nastavimo put kroz močvaru.

U četiri po podne počinjemo da tražimo pogodno mesto za konak. Uočavamo nekoliko stabala i između njih razapinjemo mreže za spavanje i komarnike; vodiči potpaljuju vatru i pripremaju obed od pirinča i suvog mesa. Toliko smo žedni da bez gađenja gutamo litre bućkuriša od zemlje, vode i hipermangana, jedinog pića kojim raspolažemo. Dan se gasi. Iza prljave mreže koja nas štiti od komaraca posmatramo na trenutak plameno nebo. Tek što smo zaspali, valja nam ponovo krenuti; pošto su već osedlali konje, vodiči nas bude u ponoć. U ovo vrelo doba godine, treba štedeti životinje i koristiti noćnu svežinu. Po mesečini nastavljamo stazom bunovni od sna, ukočeni i drhtavi; konji posrću; do svitanja je ostalo još više sati. Oko četiri ujutru stižemo u Pitoko gde je Služba za zaštitu Indijanaca nekad imala važnu stanicu. Sad su tu samo tri porušene kuće, jedva dovoljne da se između njih razapnu mreže za spavanje. Pitoko tiho teče; on izvire iz močvare i nekoliko kilometara dalje ponovo ponire. U tim barskim ponornicama, bez izvora i ušća, živi mnoštvo pirana, koje su opasne za neoprezne, ali ne sprečavaju pažljive Indijance — u močvari ima još nekoliko raštrkanih porodica — da se u njima kupaju i iz njih zahvataju vodu.

Sad se nalazimo usred pantanala: čas poplavljene kotline između šumovitih uzvišica, čas velika blatnjava prostranstva bez drveća. Osedlani vo služio bi bolje od konja: kad se kreće polako, teška životinja, kojom se upravlja pomoću konopca provučenog kroz prsten na gubici, bolje podnosi naporan put kroz baru gde joj voda često dopire do grudi.

Dok smo prolazili kroz niziju koja se možda prostire sve do Rio Paragvaja i tako je ravna da voda ne uspeva da otiče, izbila je najstrašnija oluja koju sam ikad doživeo. Nikakvog zaklona, nikakvog drveta na vidiku; preostalo nam je samo da nastavimo kretanje, jednako mokri kao i konji, dok su gromovi udarali svuda oko nas poput granata pri baražnoj paljbi. Posle dva sata mučenja, kiša je prestala; preko horizonta su lagano prelazili oblaci i sručivali tu i tamo svoj vodeni tovar, kao što biva na otvorenom moru. Ali na kraju nizije već se mogla videti terasa od ilovače visoka nekoliko metara; na njoj se desetak koliba ocrtavalo naspram neba. Bili smo u Enhenju, u blizin i Nalikea, ali smo odlučili da boravimo tu, a ne u staroj prestonici, koja se 1935. sastojala od pet koliba.

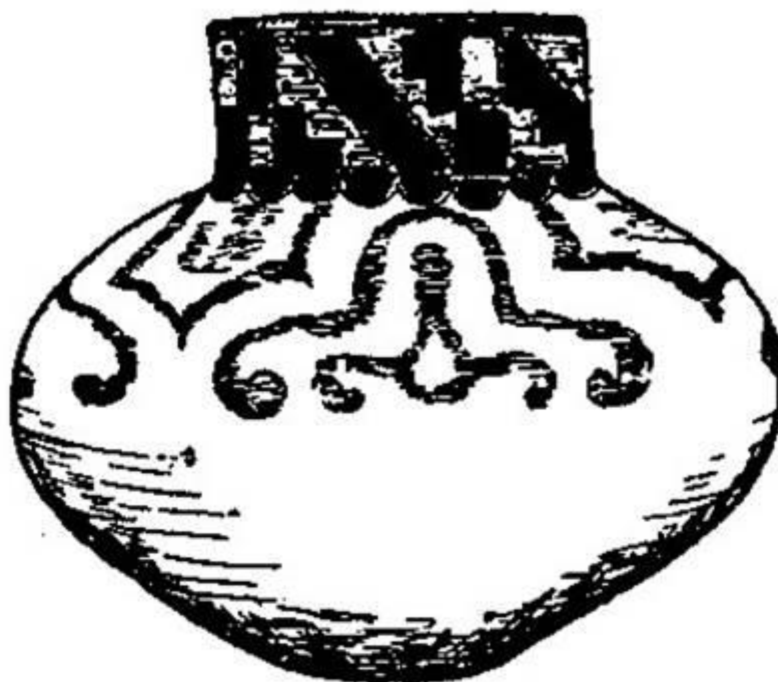
Nepažljivom oku ti su zaseoci izgledali gotovo isti kao najbliža seoca brazilskih seljaka, kojima su urođenici bili slični po odeći a često i po fizičkom tipu jer je bilo mnogo meleza. Njihovi jezici su se, međutim, razlikovali; fonetika gvaikurua prijatna je uhu: brz izgovor i dugačke reči, u kojima se jasni samoglasnici smenjuju sa dentalima, guturalima i mnoštvom umekšanih ili tečnih fonema ostavljaju utisak potoka koji žubori preko šljunka. Današnje ime caduveo (koje se inače izgovara cadiueu) nastalo je kvarenjem reči kojom su urođenici nazivali sami sebe: Cadiguegodi. Za vreme tako kratkog boravka nikako nismo mogli naučiti jezik, iako je portugalski naših novih domaćina bio vrlo siromašan.

Osnovna konstrukcija koliba sastojala se od oljuštenih debala pobodenih u zemlju; ona su nosila grede od stabala koja su tek počela da se granaju i koje je drvoseča ostavljao na stranu za tu svrhu. Krov na dve vode bio je napravljen od mladih palmi; ali za razliku od brazilskih koliba, ovde nije bilo

zidova; ova gradnja je bila nekakav kompromis između kuća belaca (od kojih je preuzet oblik krova) i starih urođeničkih nastrešnica s ravnim krovom pokrivenim upletenom slamom.

Dimenzije tih krajnje jednostavnih kuća nisu bile tako skromne: malo je bilo koliba u kojima je živela samo jedna porodica; neke su ličile na izdužene hangare i u njima je stanovalo do šest porodica; svaka od njih raspolagala je jednim odeljenjem omeđenim gredama osnovne konstrukcije i ležajem od dasaka — jednim za čitavu porodicu; tu su domaćini provodili vreme sedeći, ležeći ili čučeći među jelenskim kožama, komadima platna, tikvama, mrežama, gomilicama slame, raspoređenim, nabacanim, okačenim svuda pomalo. U ćoškovima su se mogle videti velike ukrašene posude za vodu na postolju — ponekad izrezbarenom — u obliku trokrake viljuške čija je drška zabijena u zemlju.

Sl. 1 — Ćup za vodu ukrašen šarama svetlocrvene boje i lakom od crne smole.

Nekad su to bile "dugačke kuće“ u irokeskom stilu; bilo ih je još koje su svojim izgledom zasluživale to ime, ali razlozi za okupljanje više porodica u jednoj radnoj zajednici postali su nevažni; to više nije bila, kao nekad, matrilokalna kuća u kojoj su se zetovi sa svojim porodicama okupljali oko ognjišta tašte i tasta.

Uostalom, u tom bednom seocetu čovek nije osećao blizinu prošlosti, jer je netragom nestala i sama uspomena na živahan razvoj kakav je tu, pre četrdeset godina, zatekao slikar i istraživač Gvido Bodani; on je u seocetu boravio u dva navrata, 1892. i 1897, i ostavio je značajna etnografska svedočanstva sa svojih putovanja, jednu zbirku koja se čuva u Rimu i jedan divan putopis. U sva tri zaseoka živelo je jedva dvesta osoba, uglavnom od lova, sakupljanja divljih plodova, uzgajanja malobrojne stoke i živine i obrađivanja nekoliko njivica zasejanih maniokom, koje su se mogle videti iza jedinog izvora u podnožju terase, gde smo naizmenično odlazili da se umijemo usred jata komaraca i da zahvatimo malo mutne, sladunjave vode.

Sl. 2 — Kaduveoska grnčarija.

Pored pletenja slame, tkanja pamučnih pojaseva koje nose muškarci i prekivanja novčića — češće niklenih nego srebrnih — da bi se tako dobijene pločice i cevčice nanizale u ogrlice, glavna delatnost je izrada keramike. Žene mešaju glinu Rio Pitoka sa istucanim crepom i valjaju masu u trake koje zatim spiralno slažu i tapkaju sve dok ne dobiju željeni oblik; još svežu posudu ukrašavaju utiskivanjem kanapa, a onda je bojadišu oksidom gvožđa, do kojeg se lako dolazi u tom planinskom području. Zatim peku gotove proizvode pod vedrim nebom; preostaje im samo da još vruće posude ukrase pomoću dva laka od topljene smole: crni pau santo, providna žuta angica; ohlađena grnčarija se na kraju zaspe belim prahom — kredom ili pepelom — da bi se reljefne šare još jače istakle.

Za decu su žene pravile figure ljudi ili životinja od svega što bi im dopalo ruku: gline, voska, suvih mahuna kojima bi samo malo promenile oblik.

Sl. 3 — Dve drvene figurice: levo, Starćić; desno: Majka blizanaca.

U dečjim rukama smo viđali i figurice od drveta, obično odevene u krpice; one su im služile kao lutke, dok su neke druge, iako njima vrlo slične, starice čuvale kao dragocenost na dnu svojih korpi. Jesu li to bile igračke? Statue božanstava? Likovi predaka? Protivrečne upotrebe skrivale su njihovu prirodu, utoliko pre što je često jedna ista figurica korišćena na oba načina. Neke koje se danas nalaze u Muzeju čoveka nesumnjivo imaju religijsko značenje, jer se među njima mogu prepoznati Majka blizanaca, Mali starac i bog koji kažnjava ljude zato što su ga zlostavljali kad je sišao na zemlju, poštedevši samo jednu porodicu koja ga je zaštitila. S druge strane, ne smemo olako shvatiti prepuštanje santosa deci kao simptom opadanja kulta; tu situaciju, koja nama izgleda privremena i nepostojana, opisao je istim rečima Bodani četrdeset godina ranije, a zatim i Frič deset godina posle njega; posmatranja koja su obavljena deset godina posle mojih pokazuju da se ona ni tada nije promenila; stanje koje traje pedeset godina bez promena mora biti, u izvesnom smislu, normalno, i ne bi ga trebalo tumačiti opadanjem — uostalom, nesumnjivim — religijskih vrednosti, jer ono ima opštiji smisao nego što smo skloni da verujemo i tiče se odnosa između svetog i profanog. Suprotnost između to dvoje nije ni tako potpuna ni tako postojana kao što smo često olako tvrdili.

U kolibi do moje bio je jedan vrač-iscelitelj čija se oprema sastojala od okrugle stolice, slamene krune, zvečke od tikve prekrivene mrežom s perlama i nojevog pera koje je služilo za hvatanje životinja bichos — zapravo, zlih duhova, uzročnika bolesti koje je vrač lečio isterivanjem zahvaljujući antagonističkoj moći svog bicha, duha zaštitnika, ali i čuvara imovine, jer je upravo on zabranio svom štićeniku da mi ustupi te dragocene predmete na koje se, kako mi je rečeno, "navikao".

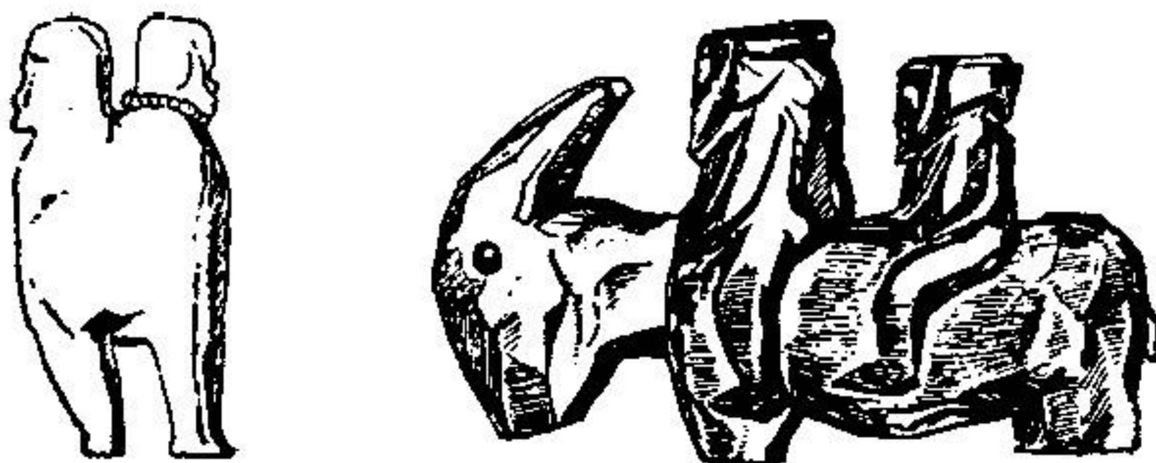
Tokom našeg boravka priređena je svetkovima kojom je proslavljeno stupanje u pubertet jedne devojčice iz neke druge kolibe; prvo su je odenuli na stari način: njena pamučna haljina bila je zamenjena četvrtastim komadom tkanine koji joj je obavijao telo ispod pazuha. Ramena, ruke i lice

ukrasili su joj raskošnim crtežima, a oko vrata su joj okačili sve ogrlice koje su se mogle naći. Uostalom, to možda nije bilo toliko pokoravanje običajima koliko pokušaj da nas "zasene". Mlade etnografe uče da se urođenici plaše fotografisanja, da ih treba umiriti i obeštetiti poklonom, nekim predmetom ili novcem. Indijanci plemena Kaduveo su usavršili sistem: ne samo što su tražili da im platim fotografisanje, već su me terali da ih fotografišem kako bih im platio; teško da je bilo dana kad mi ne bi prišla neka žena u izuzetnoj nošnji tražeći da joj, milom ili silom, odam poštu jednim snimkom i nekolicinom milreisa. Da bih prištedeo film, često sam se samo pretvarao da fotografišem — i plaćao.

Ipak, bio bih loš etnograf kad bih se zgražavao nad tim lukavstvima, pa čak i kad bih u njima video dokaze dekadencije ili proračunatosti. Tu su naime, u transponovanom obliku, izbijala specifična obeležja urođeničkog društva: nezavisnost i autoritet žena visokog roda; razmetljivost pred strancem; zahtev da se njihova zajednica poštuje. Nošnja je mogla biti fantastična ili improvizovana: ono što je nadahnjivalo njeno pokazivanje nije zbog toga bilo ništa manje značajno; na meni je bilo da to postavim u kontekst tradicionalnih institucija.

Tako je bilo i s manifestacijama koje su pratile oblačenje gospođice u urođeničku odeću: po podne je počinjala da se pije pinga, to jest alkohol od šećerne trske; muškarci su sedeli u krugu, hvališući se bučno činovima preuzetim iz niže vojne hijerarhije (jedine koju su poznavali): kaplar, zastavnik, poručnik ili kapetan. Bila je to jedna od onih "svečanih pijanki" kakve su već opisali autori iz XVIII veka, gde poglavice sede prema rangu, a služe ih konjušari, dok glasnici pozivaju po činu onoga na koga je red da potegne iz čaše i nabrajaju njegove podvige. Indijanci plemena Kaduveo neobično reaguju na piće: posle kratkog uzbuđenja, zapadaju u turobno ćutanje, a onda počinju da jecaju. Tada dva manje pijana muškarca dohvate očajnika za ruke i šetaju s njim tamoamo mrmljajući utešne, prijateljske reči sve dok se ovaj ne odluči da povraća. Zatim se sva trojica vraćaju na svoja mesta i pijanka se nastavlja.

Sl. 4 — Dve figurice, leva od kamena, druga od drveta, predstavljaju mitske ličnosti.

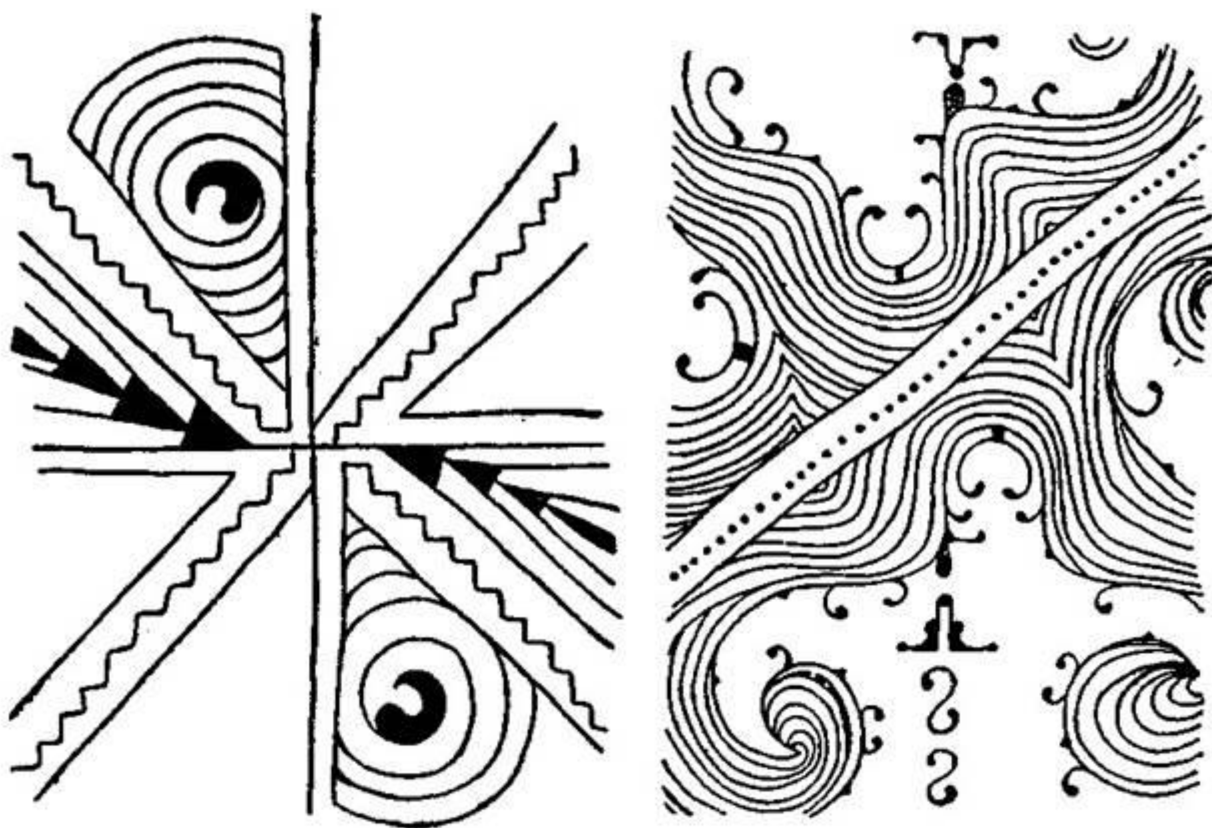
Za to vreme žene beskonačno ponavljaju jedan napev od tri tona, a nekoliko starica, koje piju pored njih, bacaju se povremeno na tlo mlatarajući rukama i buncajući, praćene smehom i šaljivim dobacivanjem. I tu bismo pogrešili kad bismo njihovo ponašanje protumačili kao običnu brljivost starica koje su se napile i malo zaboravile; naime, stari autori potvrđuju da su svetkovine, pre svega one kojima se proslavljaju najvažniji trenuci odrastanja ženskog deteta plemenitog roda, obeležene ženskim transvestitskim egzibicijama: ratničkim povorkama, igrama i takmičenjima. Ovi dronjavi seljaci, izgubljeni usred svoje močvare, pružali su prilično žalostan prizor; ali njihovo propadanje je činilo još dirljivijom upornost s kojom su čuvali neke davnašnje običaje.

XX JEDNO UROĐENIČKO DRUŠTVO I NJEGOV STIL

Skup običaja jednog naroda uvek je obeležen njegovim stilom; običaji obrazuju sisteme. Uveren sam da ne postoji neograničen broj tih sistema, i da ljudska društva, kao i pojedinci — u svojim igrama, snovima i buncanjima — nikad ne stvaraju na apsolutan način, već se ograničavaju na to da izaberu izvesne spojeve iz nekog zamišljenog idealnog repertoara. Kad bismo pobrojali sve posmatrane običaje, sve običaje prikazane u mitovima i one o kojima svedoče igre dece i odraslih, snovi zdravih ili bolesnih ljudi i psihopatološka ponašanja, dobili bismo nekakav periodičan prikaz, sličan tabeli hemijskih elemenata, gde bi se svi stvarni ili tek mogući običaji pojavili svrstani u porodice, i gde bi trebalo prepoznati one koje su društva zaista usvojila.

Takva razmišljanja su posebno umesna u slučaju plemena Mbaja Gvaikuru čiji su poslednji predstavnici Kaduveo Indijanci, uz Tobe i Pilage iz Paragvaja. Njihova civilizacija neodoljivo podseća na onu o kojoj je naše društvo rado sanjalo u svojim tradicionalnim igrama i čiji je model tako dobro prikazala mašta Luisa Kerola: ti indijanski vitezovi slični su slikama na kartama za igru. To se opaža već na njihovoj nošnji: tunike i ogrtači od kože što proširuju pleća i padaju u krutim naborima, ukrašeni crnim i crvenim crtežima koje su stari autori upoređivali s turskim tepisima i na kojima se javljaju motivi pika, srca, karoa i trefa.

Sl. 5-6 — Kadueovske šare

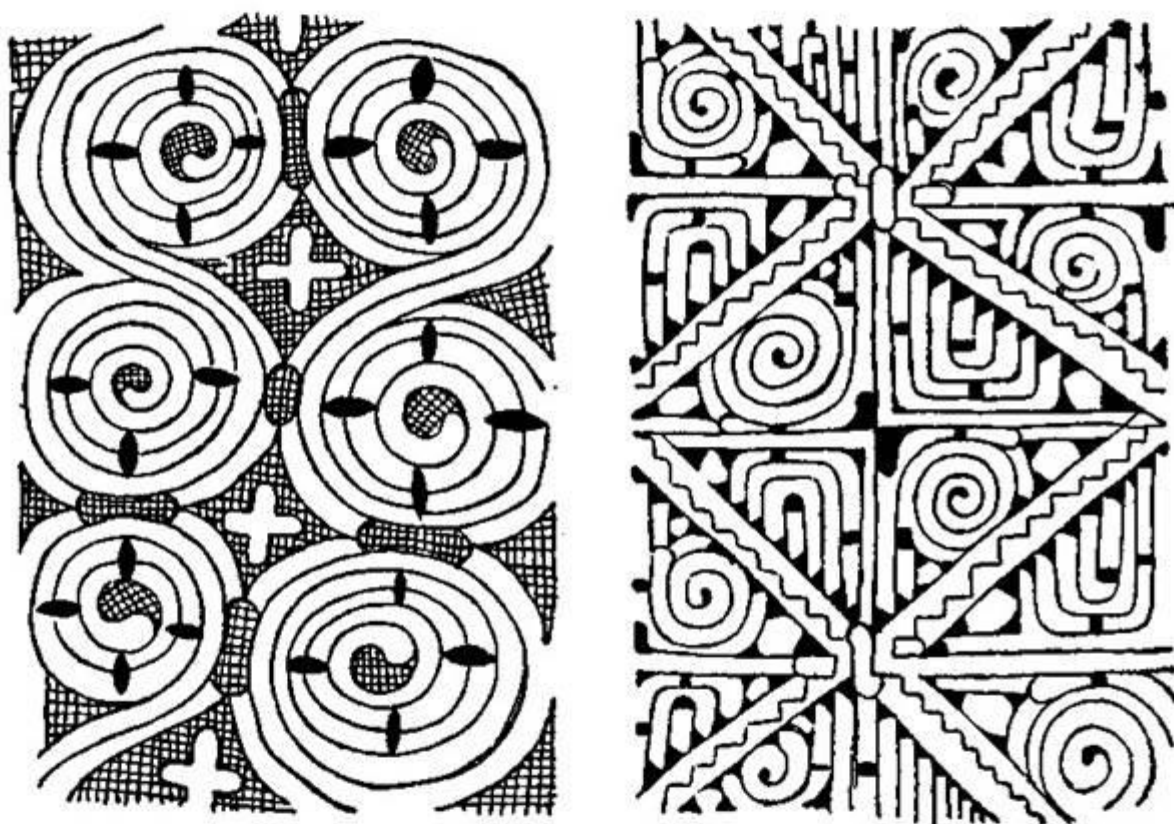

Oni su imali kraljeve i kraljice; a ove su, poput kraljice iz Alise, naviše volele da se igraju odrubljenim glavama koje su im donosili ratnici. Plemeniti muškarci i žene uživali su u turnirima; oni su bili oslobođeni mukotrpnog rada koji su obavljali pripadnici jedne populacije, različite po jeziku i kulturi, koja se tu nastanila pre njih: Gvane. Tereno, njihovi poslednji predstavnici, žive u jednom vladinom rezervatu, nedaleko od malog grada Mirande u kojem sam se s njima sreo. Ti pripadnici Gvana obrađivali su zemlju i plaćali su gospodarima Mbajama doprinos u poljoprivrednim proizvodima kao nadoknadu za zaštitu koju su im ovi pružali da ih sačuvaju od pljački i otimačina bandi naoružanih konjanika. Jedan Nemac iz XVI veka, koji se zaputio u ove krajeve, uporedioje te odnose sa onima koji su u njegovo vreme vladali u srednjoj Evropi između feudalaca i njihovih kmetova.

Indijanci plemena Mbaja bili su organizovani u kaste: na vrhu društvene lestvice nalazilo se plemstvo podeljeno u dva reda, veliko nasledno plemstvo i plemići po zasluzi, koji su to postajali uglavnom iz potrebe da se opravda podudarnost njihovog rođenja s rođenjem nekog deteta plemenitog porekla. Veliko plemstvo je još imalo starije i mlađe grane. Zatim su dolazili ratnici; najbolji od njih su, nakon inicijacije, stupali u bratstvo što je davalo pravo na nošenje posebnih imena i na upotrebu veštačkog jezika dobijenog dodavanjem sufiksa svakoj reči, kao u nekim žargonima. Robovi Camakoko ili drugog porekla i kmetovi Gvana sačinjavali su plebs, mada su ovi drugi za svoje potrebe uveli podelu na tri kaste, po uzoru na gospodare.

Plemići su pokazivali svoj položaj crtežima sličnim grbu koji su na telo utiskivani nekom vrstom pečata ili tetoviranjem. Oni su uklanjali sve malje s lica, uključujuću i obrve i trepavice, i s gađenjem su govorili o evropskoj "nojevskoj braći" s dlakavim očima. Muškarci i žene su se pojavljivali na javnim mestima praćeni svitom robova i štićenika koji su trčkarali oko njih nastojeći da ih poštede svakog napora. Još 1935, najbolje crtačice, stare nakaze namazane bojama i nakinđurene svakojakim drangulijama, objašnjavale su svoje odricanje od te dopadljive umetnosti činjenicom da su bile lišene robinja — cativas — koje su im nekad dodeljivane kao pomoć. U Nalikeu je bilo još nekoliko starih robova iz plemena Cimakoko; iako su oni sad pripadali grupi, ostali su ih nipodaštavali.

Sl. 7-8 — Uzoci crteža za telo

Oholost tih velikaša ostavila je utisak čak i na španske i portugalske osvajače, koji su im dodelili tutule don i dona. Priča se da bela žena nije imala čega da se plaši ako bi dopala šaka Mbajama jer nijednom ratniku ne bi palo na pamet da ukalja svoju krv takvim sjedinjavanjem. Neke gospođe Mbaja odbile su da se sretnu sa suprugom vicekralja zato što su smatrale da je samo kraljica Portugalije dostojna njihovog društva; jedna veoma mlada devojka, gotovo devojčica, poznata pod imenom Dona Katarina, odbilaje da ode u Kujabu na poziv guvernera Mato Grosa; pošto je bila dorasla za udaju, mislila je da će je taj gospodin zaprositi, a nije želela ni da se uda za njega ni da ga uvredi odbijanjem.

Naši Indijanci su bili monogamni; ipak, devojke su ponekad više volele da prate ratnike u njihovim pustolovinama i da im služe kao konjušari, paževi i ljubavnice. Što se tiče plemenitih gospi, one su imale stalne pratioce koji su im često bili i ljubavnici; muževi nisu smeli da ih udostoje otvorenom ljubomorom da ne bi izgubili obraz. To društvo je bilo izrazito neprijateljski nastrojeno prema osećanjima koja mi smatramo prirodnim; ono je, na primer, osećalo jaku odvratnost prema prokreaciji. Pobačaj i deteubistvo smatrani su gotovo normalnim postupcima; produženje grupe se obezbeđivalo manje rađanjem a više usvajanjem dece, što je bio jedan od glavnih ciljeva ratnih pohoda. Procenjuje se da je početkom XIX veka jedva 10% pripadnika jedne grupe Gvaikurua pripadalo plemenu po krvi.

Kad bi se dete ipak rodilo, nisu ga odgajali roditelji već je poveravano nekoj drugoj porodici koju su roditelji samo retko posećivali; dete je bilo od glave do pete prekriveno crnom bojom — i nazivano imenom koje su Indijanci dali crncima kad su ih upoznali — sve do svoje četrnaeste godine, kad je podvrgavano inicijaciji, pranju i odsecanju jedne od dve pletenice kojima mu je dotad bila obavijena glava.

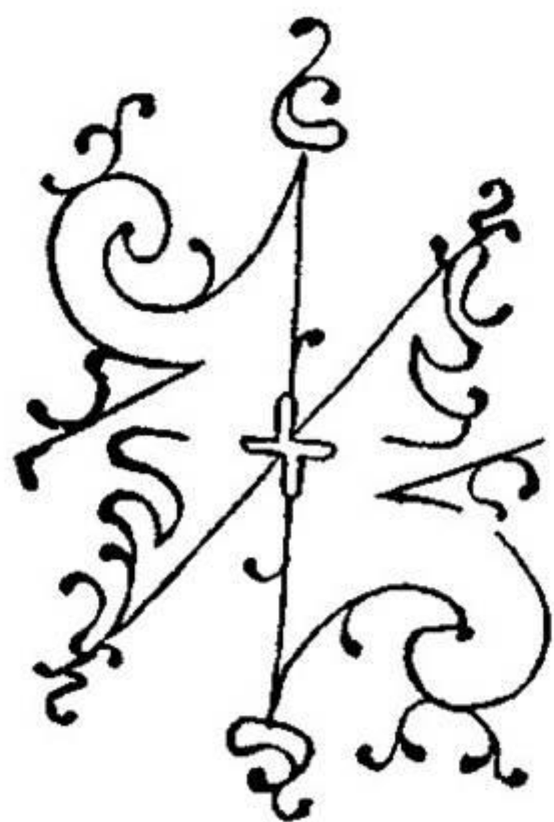
Rođenje deteta visokog roda bilo je, međutim, povod za svetkovinu koja se ponavljala u svakoj etapi njegovog odrastanja: odbijanje od dojke, prvi koraci, početak učestvovanja u dečjim igrama itd. Glasnici su u tim prilikama izvikivali titule detetove porodice i predskazivali detetu slavnu budućnost; drugo dete, rođeno u isti čas, imenovano je za njegovog brata po oružju; priređivane su pijanke na kojima se medovina služila u peharima od rogova ili lobanja; preobučene u ratničku opremu, žene su

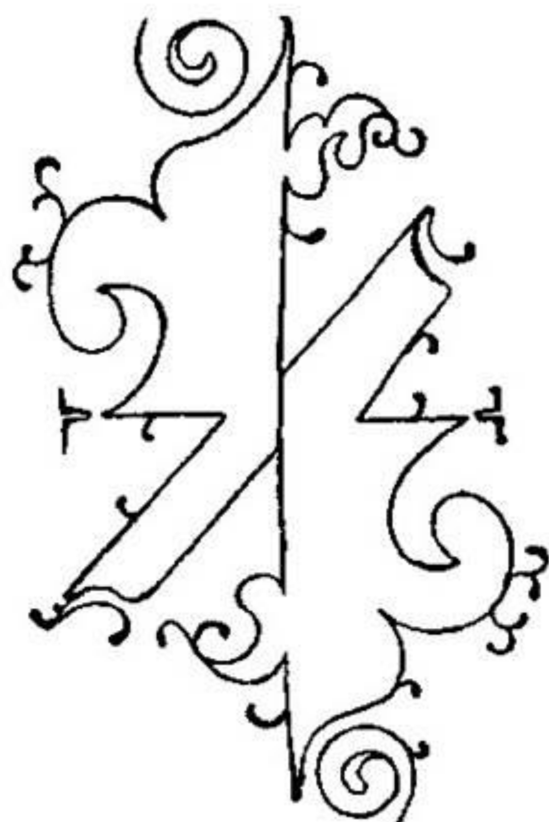
simulirale borbu. Plemići su sedeli prema svom društvenom položaju, a služili su ih robovi koji nisu smeli da piju kako bi, ako ustreba, mogli da pomognu svojim gospodarima pri povraćanju i da o njima brinu sve dok ovi ne utonu u san u očekivanju prijatnih vizija koje pruža pijanstvo.

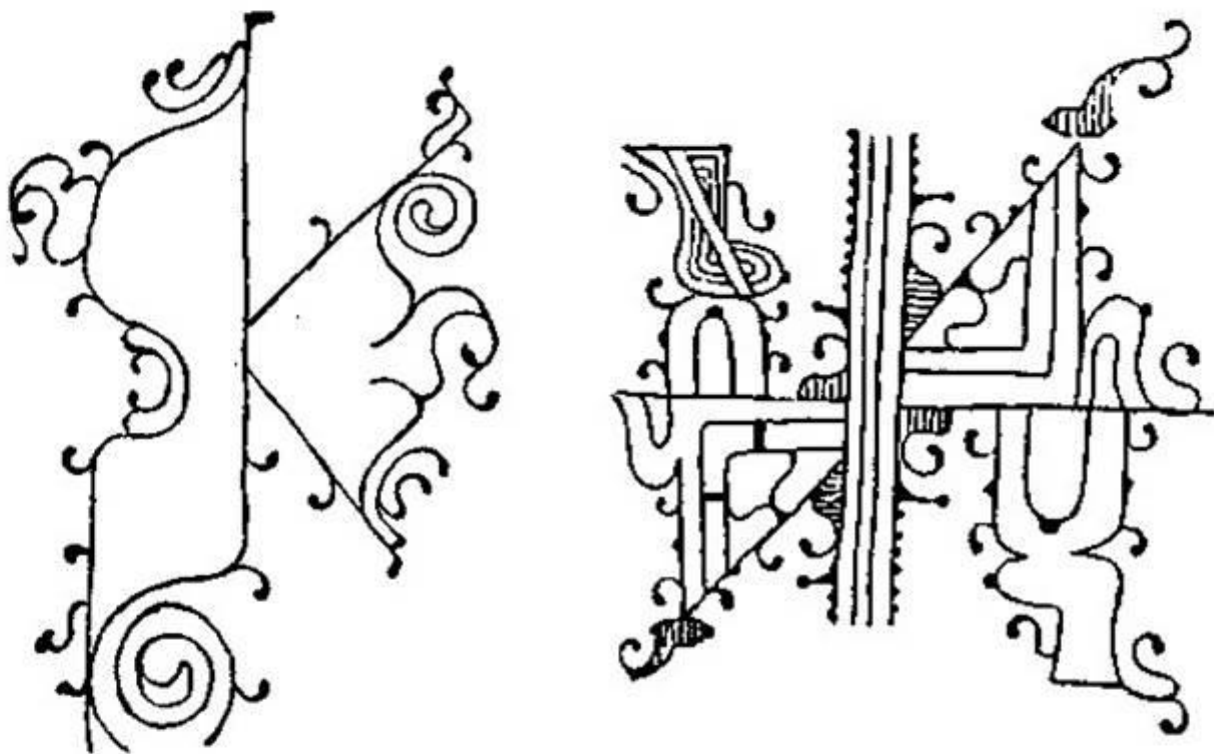
Dostojanstvo svih tih Davida, Aleksandara, Cezara, Karla, svih tih Rahela, Judita, Palada i Aržina, tih Hektora, Ožijea, Lanselota i Lahira temeljilo se na izvesnosti da su predodređeni za upravljanje ljudskim rodom. Tu izvesnost im je pružao jedan mit koji danas poznajemo samo u fragmentima; pročišćen vekovima, on blista čudesnom jednostavnošću; u najsažetijem, najzgusnutijem obliku, ukazaće mi se kao kristalno jasna, nepobitna istina tokom mog putovanja po Istoku: naime, stepen ropstva je funkcija zatvorenosti jednog društva. Evo tog mita: kad je veliki tvorac Gonoenhodi odlučio da stvori ljude, najpre je iz zemlje izvukao Gvane, a potom ostala plemena; prvima je dao poljoprivredu, a drugima lov. Prevarant, drugo božanstvo urođeničkog panteona, primetio je da su Mbaje zaboravljene na dnu rupe i izvukao ih je; ali, kako za njih ništa nije preostalo, oni su dobili pravo na jedinu ulogu koja se još mogla dodeliti, naime da tlače i izrabljuju druge. Da li je ikad postojao dublji društveni ugovor od ovoga?

Te ličnosti iz viteških romana, zaokupljene svojom surovom igrom društvenog ugleda i dominacije u srcu jednog društva koje dvostruko zaslužuje da se opiše kao "bradvom deljano", stvorile su grafičku umetnost čiji se stil ne može uporediti ni sa čim što je sačuvano od pretkolumbovske Amerike i koji nam ne liči ni na šta poznato, osim možda na crteže s naših karata za igru. To sam maloča s već pomenuo, ali sad bih želeo da opišem to izvanredno obeležje kaduveovske kulture.

Sl. 9-12 — Još neki uzorci crteža za telo.

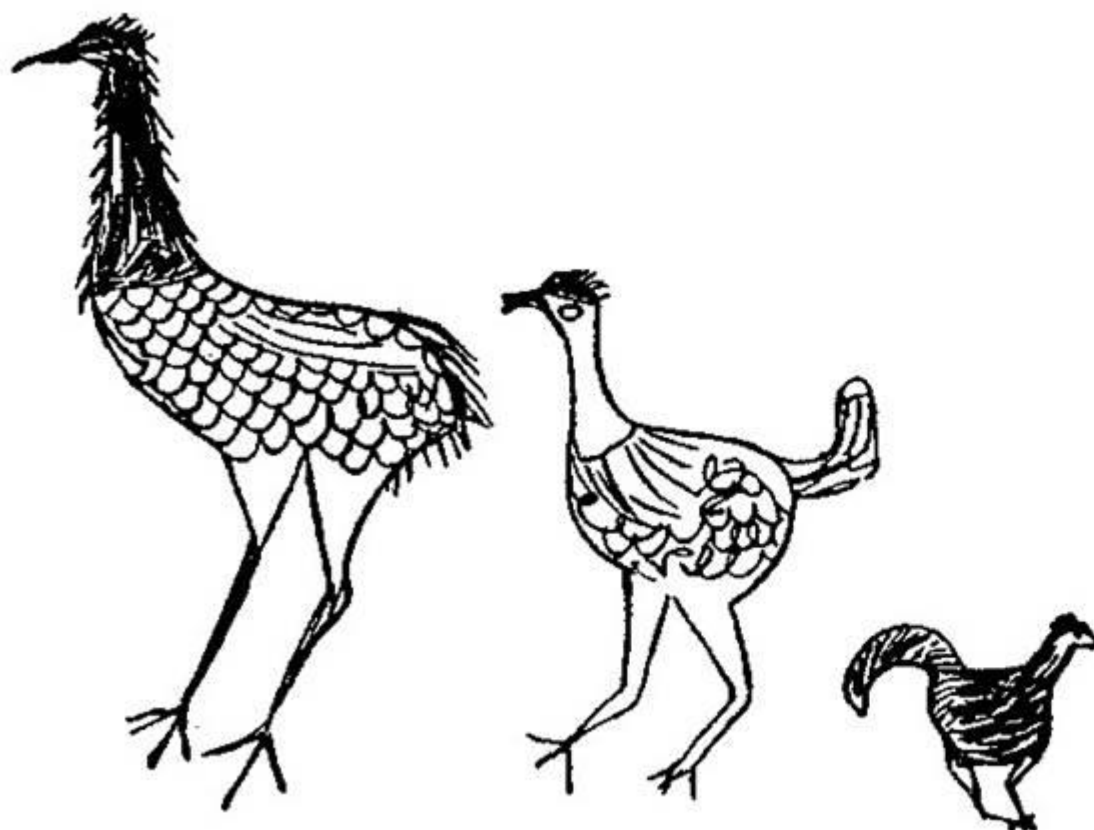

U našem plemenu, muškarci su skulptori a žene slikari. Od tvrdog i plavkastog drveta gajaka muškarci oblikuju figure o kojima sam ranije govorio; pored toga, oni ukrašavaju rogove zebua, koji služe kao čaše, reljefnim crtežima ljudi, nojeva i konja; ponekad crtaju i ljude i životinje, ali uvek kao listove. Žene se bave ukrašavanjem keramike i kože, kao i crtanjem po telu, u čemu su neke pravi virtuozi.

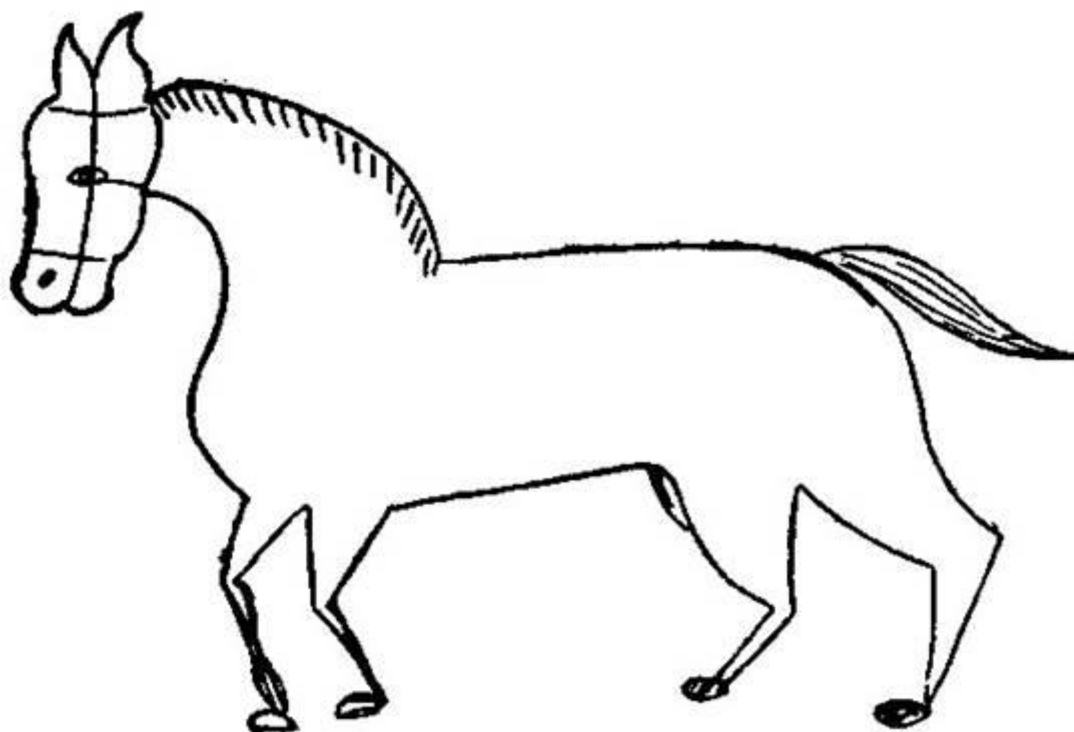
Sl. 13 — Crteži jednog kaduveovskog dečaka.

Njihova lica, a ponekad i čitava tela, prekrivena su spletom asimetričnih arabeski koje se smenjuju s prefinjenim geometrijskim crtežima. Prvi ih je opisao jezuitski misionar Sančes Labrador koji je među Indijancima živeo od 1760. do 1770. godine; ali na njihove tačne reprodukcije valjalo je sačekati jedan vek i Bodanija. Godine 1935, i sam sam sakupio stotinak motiva postupajući na sledeći način: najpre sam planirao da fotografišem njihova lica, ali su finansijski zahtevi plemenskih lepotica ubrzo iscrpli moja novčana sredstva. Onda sam pokušao da skiciram lica na papiru i da nagovorim žene da ih iscrtaju na isti način kao i njihova sopstvena; uspeh je bio takav da sam ubrzo odustao od svojih neveštih skica. Crtačice nije nimalo zbunjivao prazan list, što jasno pokazuje da je njihova umetnost nezavisna od prirodne arhitekture ljudskog lica.

Samo nekoliko vrlo starih žena uspelo je da sačuva staru virtuoznost; dugo sam bio ubeđen da je moja zbirka sakupljena u poslednjem trenutku. Koliko sam se iznenadio kad sam pre dve godine video ilustrovan prikaz jedne sasvim sveže zbirke koju je, petnaest godina posle mene, sakupio jedan moj brazilski kolega! Ne samo što su crteži bili jednako sigurno izvedeni kao i moji već su i motivi često bili istovetni. Stil, tehnika i nadahnuće nisu se nimalo promenili tokom svih tih godina, kao što se nisu promenili ni tokom četrdeset godina koje su protekle između Bođanijeve i moje posete. Taj konzervativizam je utoliko značajniji što se ne proteže i na grnčariju, koja se, sudeći prema poslednjim prikupljenim i objavljenim primercima, potpuno izrodila. U tome se može videti dokaz da crteži na telu a naročito na licu imaju izuzetan značaj u urođeničkoj kulturi.

Sl. 14 — Drugi crteži istog autora.

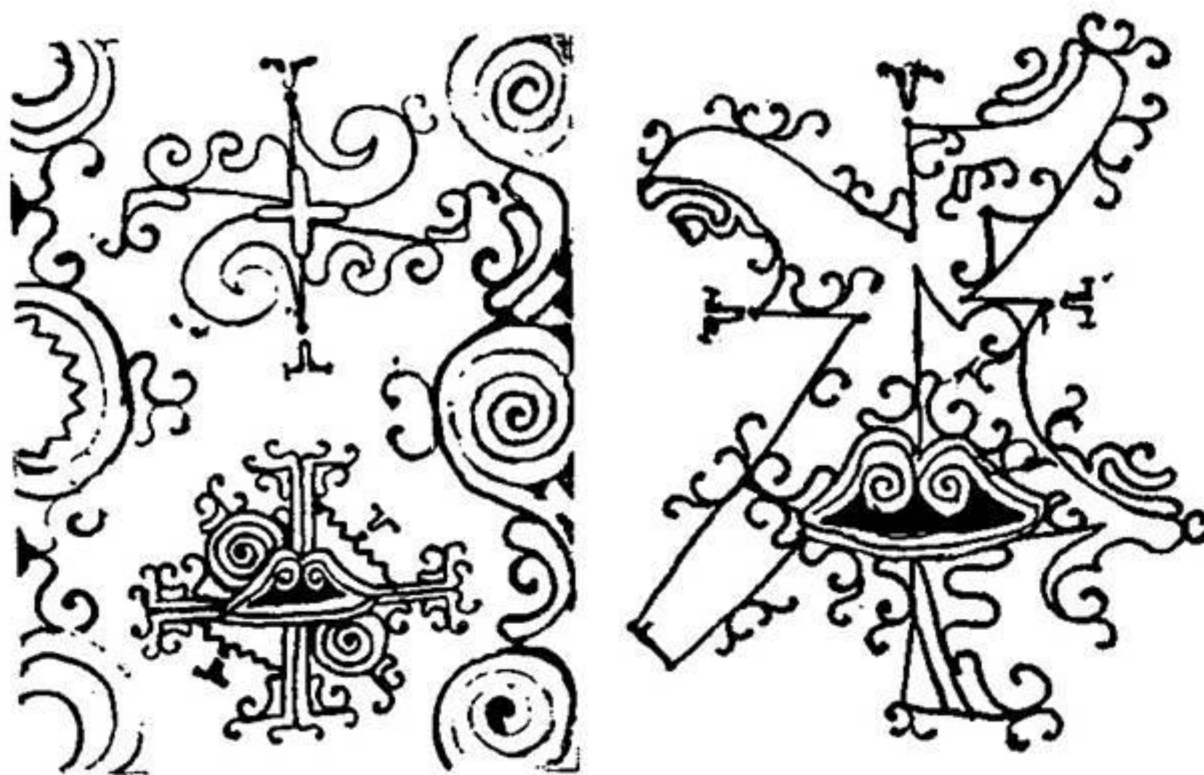
Nekad su motivi bili tetovirani ili bojeni; samo je druga tehnika opstala do danas. Žene slikaju po licu i telu neke drugarice, ponekad i nekog dečaka. Muškarci brže napuštaju taj običaj. Tankom lopaticom od bambusa umočenom u sok biljke genipapo — u početku bezbojan, kasnije usled oksidacije plavkasto-crn — umetnica improvizuje na živom telu, bez modela, skice ili plana. Ona prvo ukrašava gornju usnu motivom luka koji se na oba kraja završava spiralama. Zatim deli lice na dva dela vertikalnom linijom koju ponekad preseca i horizontalnom. Tako podeljeno na četiri dela — katkad još i dijagonalno presečeno — lice se slobodno ukrašava arabeskama i pri tom se ne vodi računa o položaju očiju, nosa, obraza, čela i brade, već se čitava površina shvata kao kontinuirano polje. Te vešte, asimetrične, a ipak uravnotežene kompozicije, počinju u jednoj tački i izvode se do kraja bez oklevanja i bez grešaka. One se sastoje od relativno jednostavnih motiva kao što su spirale, kukice, krstići, paralelne prave linije, meandri i zavijuci, ali kombinovanih tako da svako delo ima originalan karakter; od četiristo crteža sakupljenih 1935. ni dva nisu bila slična; međutim, suprotnu stvar sam primetio kad sam svoju zbirku uporedio s jednom kasnijom: izvanredno širok repertoar umetnica ipak je utvrđen tradicijom. Na žalost, ni meni ni mojim sledbenicima nije pošlo za rukom da dopremo do teorije na kojoj počiva ta urodenička stilistika: informatori nam ponešto kažu o elementarnim motivima, ali kad im postavimo pitanje o složenijim šarama tvrde da ne znaju ništa ili da su zaboravili. Ili se postupak zasniva na empirijskoj veštini koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj; ili je urođenicima stalo da sačuvaju tajnu o arkanama svoje umetnosti.

Danas Indijanci plemena Kaduveo slikaju svoja lica i tela samo iz zadovoljstva, ali nekad je taj običaj imao dublje značenje. Prema svedočenju Sančesa Labradora, pripadnici plemenitih kasta slikali su samo čelo, a obični ljudi su ukrašavali čitavo lice; pored toga, danas samo mlade žene drže do te mode: "Starice retko gube vreme na ukrašavanje tim crtežima", kaže on. "One se zadovoljavaju linijama koje im je vreme iscrtalo po licu." Misionara uznemirava taj prezir prema Tvorčevom delu; zašto urođenici kvare izgled ljudskog lica? On pokušava da nađe objašnjenje: troše li oni sate i sate na svoje arabeske da bi zavarali glad? Ili da ih neprijatelji ne bi prepoznali? U osnovi svakog objašnjenja je neka prevara. Zašto? Koliko god ga ti crteži odbijali, ovaj misionar je ipak svestan da oni za urođenike imaju prvorazredan značaj i da su, u izvesnom smislu, sami sebi svrha.

On kritikuje te ljude i zato što na slikanje lica i tela gube čitave dane zanemarujući lov, ribolov i porodicu. "Zašto ste tako glupi?, pitali su oni misionare. "A zašto mislite da smo glupi?", odgovorili su

ovi drugim pitanjem. "Zato što se ne ukrašavate kao Ejigvajegvi." Ko hoće da bude čovek, mora se ukrasiti crtežima: onaj koji ostane u prirodnom stanju ne razlikuje se od životinje.

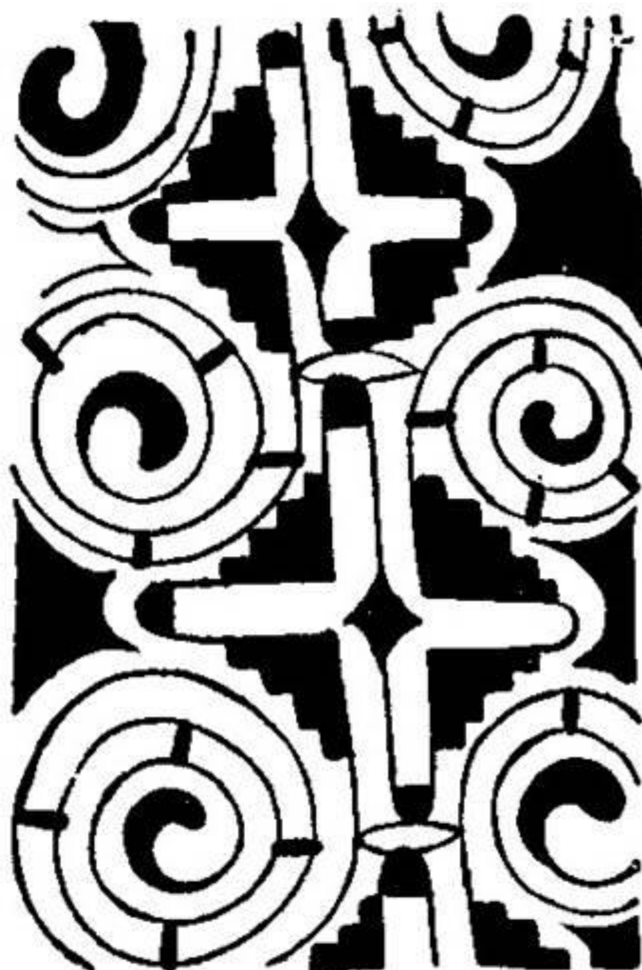
Sl. 15 — Dva crteža za lice; uočljiv je motiv dve suprotne spirale koji predstavlja – i ukrašava – gornju usnu.

Upornost s kojom se žene i danas pridržavaju tog običaja može se bez sumnje objasniti razlozima erotske prirode. Ugled žena iz plemena Kaduveo je čvrsto utemeljen sa obe strane Rio Paragvaja. Mnogi melezi i Indijanci iz drugih plemena došli su da se nastane i ožene u Nalikeu. Tu privlačnost možda objašnjavaju upravo crteži na telu i licu; u svakom slučaju, oni je pojačavaju i simbolizuju. Nežne i prefnjene linije, jednako osetljive kao i crte lica koje ponekad ističu a ponekad prikrivaju, čine ženu čudesno izazovnom. Ta slikarska hirurgija nakalemljuje umetnost na ljudsko telo. I kad zabrinuti Sančes Labrador prigovara da je tu "čarima prirode suprotstavljena veštačka ružnoća", on sam sebi protivreči; naime, nekoliko redaka kasnije, priznaje da ni najlepše tkanine ne mogu da se takmiče s tim slikama. Izvesno je da erotsko dejstvo šminke nikad nije bilo tako sistematično i svesno korišćeno.

Erotskim ukrašavanjem lica crtežima i upražnjavanjem pobačaja i deteubistva Mbaje izražavaju jedno isto gnušanje nad prirodom. Urođenička umetnost otkriva najveći prezir prema glini od koje smo zamešeni; u tom smislu se ona dodiruje s grehom. Sa svog jezuitskog i misionarskog stanovišta, Sančes Labrador je izvanredno pronicljiv kad u tome naslućuje demona. On sam ističe prometejsku stranu te divlje umetnosti kad opisuje tehnike kojima se služe Indijanci da bi prekrili telo motivima u obliku zvezda: "Tako svaki Ejigvajegi u sebi vidi drugog Atlasa koji ne samo ramenima i rukama već i čitavom površinom svog tela podupire rđavo uobličen svet." Je li to objašnjenje izuzetnog karaktera kaduveovske umetnosti — da ona zapravo izražava čovekovo nepristajanje da bude odraz božanskog lika?

Sl. 16 — Ukras od obojene kože.

Kad posmatramo motive u obliku poluga, spirala i pletenica kojima je ta umetnost posebno sklona, nužno pomišljamo na španski barok, na njegove ukrase od kovanog gvožđa i gipsa. Da se ne nalazimo pred naivnom verzijom stila osvajača? Izvesno je da su urođenici preuzeli neke teme; o tome svedoče mnogi primeri. Kad su urođenici prvi put došli na jedan zapadnjački ratni brod, koji je 1857. plovio Paragvajem, mornari sa "Marakane“ videli su ih sutradan s telima prekrivenim motivima sidra; jedan Indijanac je čak preko čitavog poprsja besprekorno prekopirao oficirsku uniformu, s dugmićima, trakama, pojasom i skutovima ispod njega. To dokazuje da su već tada Mbaje imale običaj da slikaju po telu i da je njihova umetnost dostigla veliku virtuoznost. Štaviše, koliko god bio redak u pretkolumbovskoj Americi, njihov stil krivudavih linija pokazuje izvesne sličnosti sa arheološkim dokumentima iskopanim na različitim tačkama kontinenta; neki od tih dokumenata starij i su više vekova od otkrića Amerike: Houpvel u dolini Ohaja i nedavno nađena caddo grnčarija u dolini Misisipija; Santarem i Maražo na ušću Amazona i Čaven u Peruu. Upravo ta raspršenost znak je velike starosti.

Pravi problem se nalazi na drugoj strani. Kad proučavamo kaduveovske crteže nameće nam se zaključak: njihova originalnost ne leži u elementarnim motivima, tako jednostavnim da je verovatnija pretpostavka o njihovom nezavisnom nastanku nego o preuzimanju (a možda su oba procesa postojala paralelno); ona proizlazi iz načina na koji se ti motivi povezuju, to jest, treba je tražiti u ravni rezultata, dovršenog dela. Međutim, svojom prefmjenošću i sistematičnošću, postupci komponovanja daleko prevazilaze odgovarajuće sugestije koje je Indijancima mogla dati evropska umetnost iz doba renesanse. Dakle, šta god bilo njegovo polazište, taj izuzetan razvoj može se objasniti samo sopstvenim razlozima.

Jednom sam pokušao da izdvojim neke od tih razloga, upoređujući kaduveovsku umetnost s drugima, koje su joj donekle slične: drevna Kina, zapadna obala Kanade i Aljaska, Novi Zeland[4].

Hipoteza koju ovde izlažem prilično se razlikuje od prethodnog tumačenja, ali mu ne protivreči, već ga dopunjuje.

Kao što sam tada primetio, kaduveovsku umetnost karakteriše dualizam: muškaraca i žena, skulptora i slikarki; uz prve se, uprkos stilizacijama, vezuje reprezentativan i naturalistički stil, a umetnost drugih je nereprezentativna. Ograničavajući se na razmatranje ženske umetnosti, želeo bih da naglasim da se tu dualizam nastavlja na više ravni.

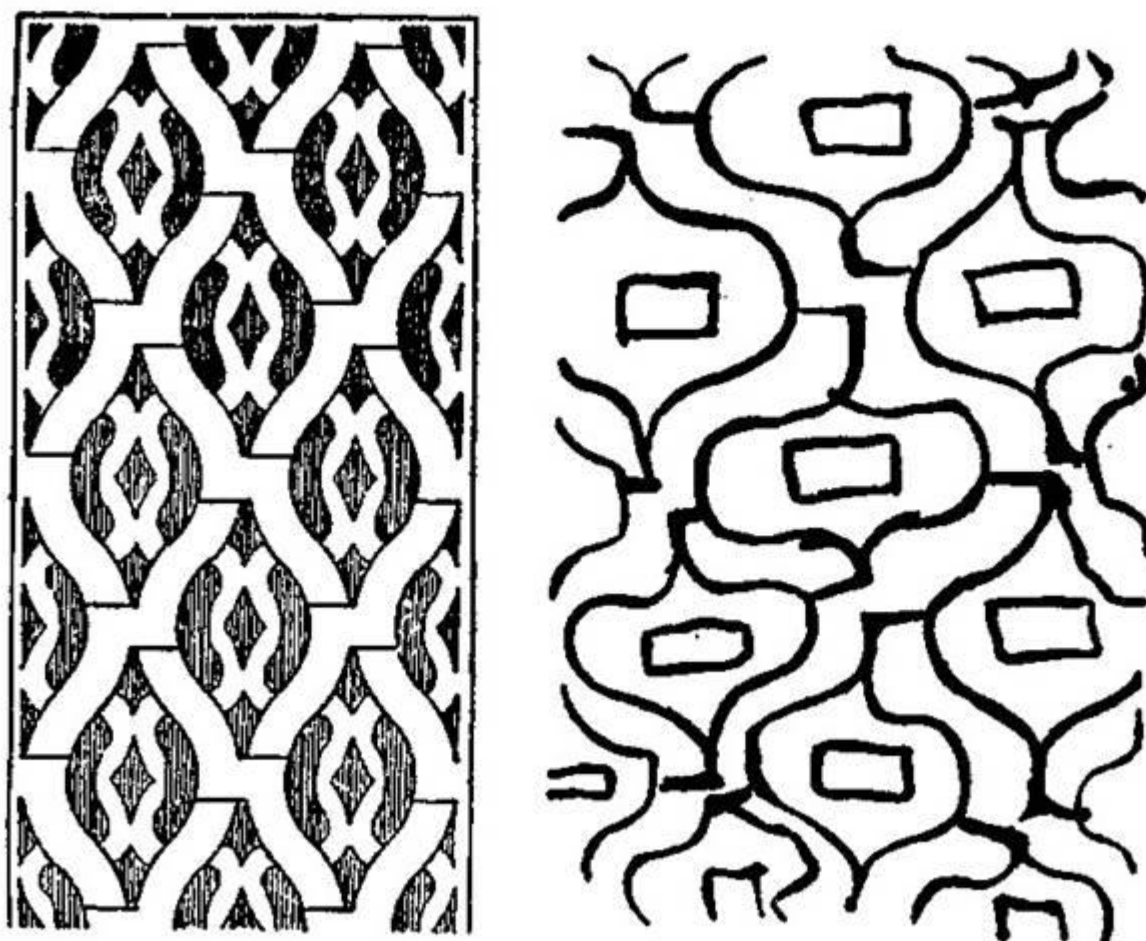
Žene koriste dva stila, oba jednako nadahnuta dekorativnim duhom i apstrakcijom. Jedan je uglast i geometrijski, drugi vijugav i slobodan. Kompozicije najčešće nastaju pravilnim kombinovanjem oba stila. Na primer, jedan se koristi za obod ili okvir, a drugi za glavni crtež; grnčarija je neobičnija jer tu uglavnom nalazimo geometrijski dekor na grliću, a krivolinijski na zaobljenom delu suda, ili obrnuto. Krivolinijski stil se radije koristi za slikanje lica, a geometrijski za slikanje tela, osim kad postoji i dodatna podela i kad je svaka oblast ukrašena kombinacijom oba stila.

U svakom slučaju, završen rad pokazuje da se brižljivo vodi računa o ravnoteži između drugih načela koja takođe idu u parovima: neka šara koja je u početku linearna još jednom se preuzima na kraju, ovog puta delimično preobražena u površine (popunjavanjem nekih sektora, kao što svi činimo kad mahinalno crtamo); većina dela zasniva se na smenjivanju dve teme; figura i pozadina gotovo uvek zauzimaju približno istu površinu, te se kompozicija može čitati na dva načina, tako što će se uloge preokrenuti: svaki motiv se može posmatrati kao pozitiv ili negativ. I na kraju, ukras često poštuje dvostruko načelo simetrije i asimetrije, istovremeno primenjenih, što se iskazuje u formi uzajamno suprotstavljenih registara, retko izdeljenih na sektore ili presečenih, češće obrubljenih, podeljenih na četiri polja ili zaokruženih. Služim se heraldičkim izrazima da opišem te crteže zato što sva pravila neodoljivo podsećaju na načela izrade grbova.

Analizu ćemo nastaviti najednom primeru: evo naizgled jednostavnog crteža na telu (Sl. 17-18). On se satoji od kratkih talasastih linija koje se dodiruju i omeđavaju pravilna vretenasta polja s jednim malim nepovezanim elementom u sredini. Ali ovaj opis je varljiv: pogledajmo pažljivije. On možda dobro objašnjava opšti izgled dovršenog crteža. Međutim, crtačica nije počela povlačenjem tih talasastih traka da bi ih na kraju ukrasila umetanjem nepovezanog elementa u svaku prazninu. Njena je metoda bila drukčija i mnogo složenija. Ona je radila kao da popločava ulicu, praveći redove od istovetnih elemenata koje je redala jedan za drugim. Svaki element je složen na sledeći način: jedan sektor trake, sastavljen od konkavnog dela jednog luka i konveksnog dela luka koji se s njim dodiruje na krajevima; tako je dobijeno vretenasto polje, a zatim je u središte tog polja ucrtan nepovezani element. Ti delovi se dodaju jedni na druge i slika tek na kraju dobija čvrstinu, koja u isti mah potvrđuje i poriče dinamički postupak kojim je izvedena.

Kaduveoski stil nas, dakle, sučeljava sa čitavim nizom složenosti. Tu je najpre jedan dualizam koji se projektuje na sukcesivne ravni, kao u sobi sa ogledalima: muškarci i žene, slikarstvo i skulptura, figuracija i apstrakcija, ugao i kriva linija, geometrija i arabeska, grlo i trbuh, simetrija i asimetrija, linija i površina, obod i motiv, element i polje, figura i osnova. Te suprotnosti se, međutim, opažaju naknadno; one imaju statičan karakter; dinamika umetnosti, to jest način na koji se motivi smišljaju i izvode, preseca to osnovno dvojstvo u svim ravnima; naime, prvobitne teme se u početku raščlanjavaju, a zatim se povezuju u sekundarne teme koje u privremeno jedinstvo uvode fragmente preuzete iz prethodnih, postavljenih naspram njih na takav način da se prvobitno jedinstvo pojavljuje kao madioničarski zahvat. Konačno, složene šare dobijene tim postupkom ponovo se dele na četiri polja i stavljaju jedna naspram druge; taj postupak koji je sličan onom pri izradi grbova, gde se dva motiva raspoređuju u četiri polja kao dva suprotstavljena para koji se jednostavno ponavljaju ili odražavaju jedni u drugima.

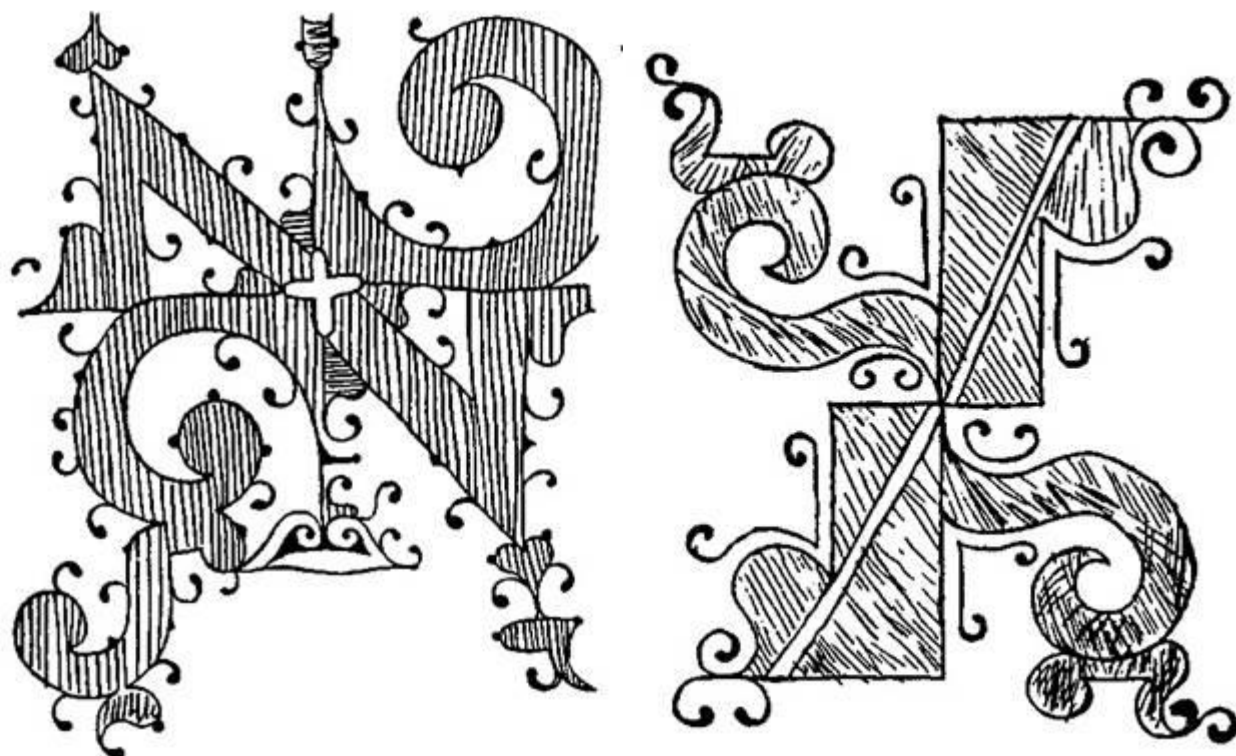
Sl.17-18 — Crteži na telu: levo iz Bođanijeve zbirke (iz 1895.); desno iz zbirke autora (1935.)

Tako postaje jasno zašto taj stil podseća na karte za igranje, mada je daleko suptilniji. Svaki lik na kartama zadovoljava dve potrebe. On ima dvostruku ulogu: da bude predmet, da služi dijalogu — ili duelu — između dva sučeljena partnera; pored toga, on mora da ima i posebnu ulogu određene karte kao predmeta jedne složene celine: igre. Iz tog njegovog složenog zadatka proizlaze dva zahteva: jedan je simetrija, koja pripada opštoj funkciji, a drugi asimetrija, koja pripada posebnoj ulozi. Problem je rešen prihvatanjem simetrične kompozicije, ali u odnosu na dijagonalu, čime se izbegava potpuno asimetrična formula, koja bi odgovarala ulozi ali bi protivrečila funkciji; obrnuta, potpuno simetrična formula imala bi suprotan efekat. I ovde imamo složenu situaciju koja odgovara dvema protivrečnim formama dvojstva i rešava se kompromisom ostvarenim sekundarnom suprotnošću između idealne ose objekta i ose lika koji on predstavlja. Da bismo dospeli do ovog zaključka, morali smo da napustimo okvire stilističke analize. ako želimo da razumemo stil karata za igranje, ne smemo se zadovoljiti posmatranjem njihovog crteža, moramo se upitati čemu one služe. Čemu, dakle, služi kaduveovska umetnost?

Delimično smo odgovorili na to pitanje ili, tačnije, urođenici su to učinili za nas. Crteži na licu pre svega podaruju pojedincu dostojanstvo ljudskog bića; pomoću njih se prelazi iz prirode u kulturu, iz "glupe“ životinje u civilizovanog čoveka. Zatim, različiti po stilu i kompoziciji za svaku kastu, oni u jednom složenom društvu izražavaju hijerarhiju statusa, što znači da imaju sociološku funkciju.

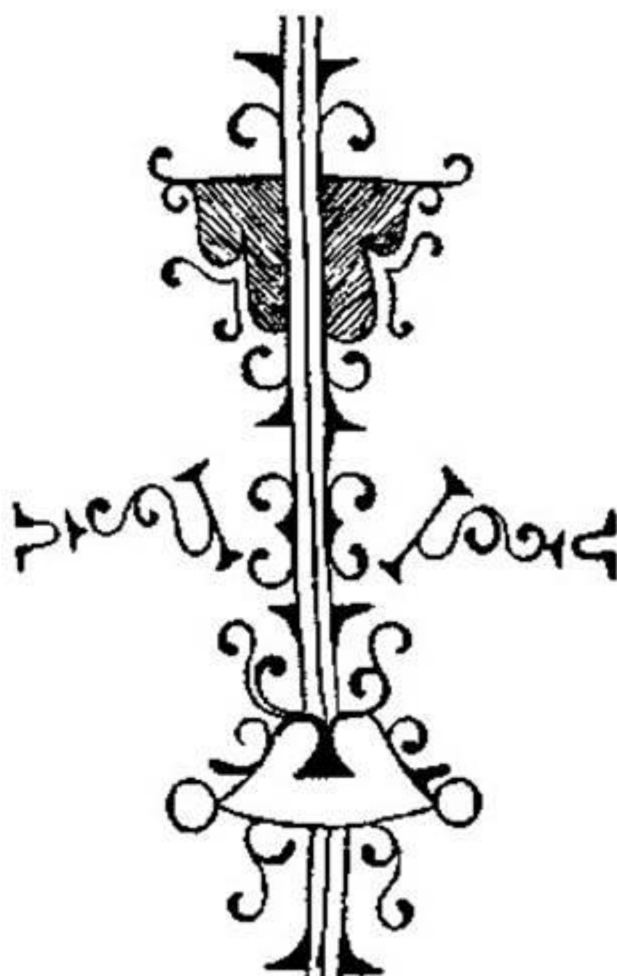
Sl. 19-20 — Dva uzorka crteža na licu i telu.

Koliko god ta konstatacija bila važna, ona nije dovoljna da objasni originalne osobine urođeničke umetnosti; u najboljem slučaju, ona objašnjava njeno postojanje. Nastavimo, dakle, analizu društvene strukture. Mbaje su podeljene u tri kaste; svaka od njih je zaokupljena poštovanjem etikete. Za plemiće, donekle i za ratnike, ključno pitanje je očuvanje ugleda. Stari opisi nam ih prikazuju paralisane brigom da sačuvaju obraz, da ne okrnje svoj ugled, a naročito da ne sklope nepriličan brak. Takvom društvu je pretila segregacija. Svojom voljom ili iz nužde, svaka kasta je težila da se zatvori u sebe na uštrb kohezije društvene grupe kao celine. Kastinska endogamija i umnožavanje sitnih hijerarhijskih razlika posebno su ugrožavale mogućnosti udruživanja kakvo iziskuje život u zajednici. Samo se time može objasniti paradoks jednog društva nesklonog prokreaciji koje, da bi se zaštitilo od opasnosti unutrašnjih nepriličnih brakova, pribegava izokrenutom rasizmu — sistematskom usvajanju neprijatelja ili stranaca.

U tim okolnostima, posebno značenje ima činjenica da smo na severoistočnim i jugozapadnim graničnim delovima teritorije koju zaposedaju Mbaje sreli oblike društvene organizacije koji su među sobom gotovo istovetni uprkos geografskom rastojanju. Pleme Gvana iz Paragvaja i pleme Bororo iz Mato Grosa imali su (a ovi drugi još imaju) hijerarhijsku strukturu sličnu onoj koju smo našli kod Mbaja: oni su bili podeljeni (ili su to još) u tri klase koje su, barem u prošlosti, podrazumevale različite društvene statuse. Klase su bile nasledne i endogamne. Međutim, pomenuta opasnost koja je pretila Mbajama, kod oba druga plemena bila je delimično otklonjena podelom grupe u dve polovine; u plemenu Bororo ta linija podele je presecala klase. Članovima različitih klasa bilo je zabranjeno da stupaju u brak, ali je među polovinama društva postojala suprotna obaveza: muškarac iz jedne polovine morao se oženiti ženom iz druge. Može se, dakle, reći da je klasna asimetrija u izvesnom smislu uravnotežena simetrijom polovina.

Sl. 21 — Crtež na licu

Treba li tu složenu strukturu smatrati povezanim sistemom sačinjenim od tri hijerarhijske klase i dve uravnotežene polovine? To je moguće. Međutim, dolazimo i u iskušenje da razlikujemo te dve podele i da jednu smatramo starijom od druge. U tom slučaju, lako ćemo naći argumente u prilog prvenstvu klasa, ali i one u prilog starijem poreklu polovina.

Pitanje koje nas ovde zanima drukčije je prirode. Iako sam veoma sažeto opisao društveni sistem plemena Gvana i Bororo (vratiću mu se kad budem govorio o svojoj poseti Bororu), jasno je da taj sistem u sociološkoj ravni pokazuje strukturu sličnu onoj koju sam otkrio u stilističkom aspektu kaduveovske umetnosti. I ovde je posredi dvostruka suprotnost. U umetnosti je to, pre svega, suprotnost trojne, asimetrične i dvojne, simetrične organizacije; a u društvenom sistemu postoji suprotnost društvenih mehanizama: jedni su zasnovani na uzajamnosti a drugi na hijerarhiji. Nastojanje da se očuvaju dva protivrečna načela vodi podelama i potpodelama društvene grupe u povezane i suprotstavljene podgrupe. Društvo je skrojeno, presečeno i podeljeno poput grba koji u svom polju objedinjuje prerogative više loza. Dovoljno je razmotriti plan jednog sela Bororo Indijanaca (kao što ću kasnije učiniti) da bi se opazila sličnost njegovog ustrojstva i kaduveovskog crteža.

Sve se, dakle, događa kao da su plemena Gvana i Bororo, uspela da razreše (ili prikriju) protivrečnost svoje društvene strukture pravim sociološkim metodama. Možda su kod njih polovine postojale pre no što su dospeli u sferu mbajskog uticaja, pa su tako već raspolagali tim sredstvom; možda su ih kasnije izumeli — ili preuzeli od drugih — jer su kao provincijalci manje patili od aristokratske oholosti; a mogu su zamisliti i drukčije hipoteze. Kod Indijanaca iz plemena Mbaja to rešenje nije uspelo, bilo zato što oni za njega nisu znali (što je malo verovatno) bilo zato što se ono nije moglo spojiti s njihovim fanatizmom. Zbog toga oni nisu mogli da razreše svoje protivrečnosti niti da ih prikriju veštačkim institucijama. Ali to sredstvo koje im je nedostajalo ili koje im je bilo zabranjeno

na društvenom planu, ipak ih nije potpuno zaobišlo. Ono ih je izokola uznemiravalo. I pošto nisu mogli svesno da ga prihvate i unesu u svoj život, počeli su da ga sanjaju, ne direktno, jer se to kosilo s njihovim predrasudama, već u transponovanom i naizgled bezazlenom obliku: u svojoj umetnosti. Ako je ova analiza tačna, grafička umetnost kaduveovskih žena, njena tajanstvena zavodljivost i, na prvi pogled, bezrazložna zamršenost definitivno će morati da se protumače kao fantazam jednog društva koje s nezasitom strašću traži sredstva da simbolički izrazi institucije koje je moglo imati da ga u tome nisu sprečili njegovi interesi i praznoverice. Divna civilizacija u kojoj kraljice uokviruju snove svojom šminkom: hijeroglifima što opisuju nedosežno zlatno doba koje one, u nedostatku zvaničnog koda, slave svojim ukrašavanjem skrivajući na taj način istovremeno njegovu tajnu i svoju golotinju.

Šesti deo — BORORO

XXI ZLATO I DIJAMANTI

Preko puta Porto Esperanse, na reci Paragvaj, nalazi se Korumba, kapija Bolivije, koja izgleda kao poručena za Žila Verna. Grad se nalazi na vrhu krečnjačkog grebena koji dominira rekom. Okružena pirogama, dva mala parobroda s točkom, s dva sprata kabina nad niskim trupom i s vitkim dimnjakom na vrhu, usidrena su na doku, gde počinje put koji vodi uzbrdo. Tu se odmah izdižu dve posebno značajne zgrade: carinarnica i arsenal; one čuvaju uspomenu na vreme kad je Rio Paragvaj bio nesigurna granica između država koje su nedavno dobile nezavisnost i koje su ključale od novih ambicija; rečnim putem se obavljao živ saobraćaj između Rio de la Plate i unutrašnjosti.

Kad dođe do vrha, put se nastavlja po grebenu još oko dvesta metara, a onda skreće pod pravim uglom i ulazi u grad: dugačka ulica, niske kuće s ravnim krovovima, okrečene u belo ili bež. Ulica vodi do četvrtastog trga gde između cvetnog žbunja jarko narandžaste i zelene boje raste trava; odatle do brežuljaka koji zatvaraju horizont proteže se pust, stenovit predeo.

U gradu postoji samo jedan hotel, koji je uve kpun; ima i nekoliko prizemnih soba za iznajmljivanje, gde se sakuplja močvarska vlaga i gde noćne more slične stvarnosti preobražavaju spavača u hrišćanskog mučenika novog soja, bačenog u zagušljivu jamu na milost i nemilost stenicama; hrana je odvratna jer siromašno ili neobrađeno okolno zemljište ne može da podmiri potrebe dve-tri hiljade stalnih stanovnika i putnika koji čine populaciju Korumbe. Sve je veoma skupo i prividna živost, koja odudara od ravnog i pustog predela — s one strane reke pruža se nešto nalik smeđem sunđeru — ostavlja utisak života i radosti sličan, možda, onome iz pionirskih gradova Kalifornije i Divljeg zapada pre stotinak godina. Uveče se čitavo stanovništvo skuplja na vrhu grebena. Pred ćutljivim mladićima koji sede na ogradi i klate nogama, devojke se šetkaju u grupama od tri-četiri i nešto jedna drugoj došaptavaju. Čovek bi pomislio da posmatra neki svečani obred; nema ničeg neobičnijeg od te ozbiljne udvaračke parade pri treperavoj električnoj svetlosti, na obodu močvare dugačke petsto kilometara po kojoj, sve do gradskih vrata, švrljaju nojevi i udavi.

Korumba je udaljena od Kujabe jedva četiristo kilometara vazdušnom linijom; prisustvovao sam razvoju avijacije između dva grada, počev od malih letelica s četiri sedišta, koje su prelazile to rastojanje za dva-tri sata žestoko se drmusajući, do Džankera s dvanaest sedišta iz 1938-39. godine. Ali, 1935. do Kujabe se moglo doći samo vodenim putem, a rečni meandri su udvostručavali četiristo vazdušnih kilometara. U sezoni kiša, do glavnog grada države putovalo se osam dana, a u sušnoj sezoni ponekad i čitave tri nedelje, jer bi se lađa, uprkos plitkom gazu, nasukala na kakav sprud; ponekad joj je bilo potrebno više dana da bi se vratila u maticu uz pomoć kabla prikačenog za neko veliko i jako drvo na obali i uz besno roptanje motora. U kancelariji Kompanije šepurio se zavodljiv plakat. Ovde ga doslovno prevodim poštujući stil i, koliko je moguće, tipografiju. Nema potrebe da kažem da je stvarnost znatno odudarala od tog opisa.

HOĆE LI VAŠA VISOST DA PUTUJE?

Neka svakako zahteva da putuje sjajnim

N/M SIDADE DE KORUMBA

Preduzeća rečne plovidbe M... Cie, parobrodom kojije opremljen izvanrednim udobnostima, izvrsnim kupatilima, električnom svetlošću, tekućom vodom u svim kabinama i odličnom muškom poslugom*.

Najbrži i najudobniji brod na liniji Kujaba-Korumba-Porto Esperansa.

Ako uzme **N/M SIDADE DE KORUMBA** u tom gradu Korumba ili u Porto-Esperansi, Vaša Visost će stići na odredište **3 ili više dana ranije** nego bilo kojim drugim brodom, i kako je problem **Vremena** značajan činilac u poslovnim stvarima, vama će, dakle, najviše odgovarati najbrži i najudobniji brod.

PAROBROD "GVAPORE"

Da bi bolje uslužilo Gospodu Putnike, Preduzeće je renoviralo divni parobrod Gvapore; trpezarija je premeštena na gornji nivo i tako je parobrod dobio čudesnu **Trpezariju** i veliki prostor za kretanje uvaženih putnika.

Dakle, svakako treba da se odlučite za brze parobrode **N/M SIDADE DE KORUMBA** i **GVAPORE**

Bilo je to, ipak, divno putovanje. Malo putnika: uzgajivači stoke putovali su s porodicama da se pridruže svojim stadima; libanski trgovački putnici; vojnici iz garnizona i provincijski činovnici. Tek što su se našli na brodu, svi ti ljudi iz unutrašnjosti navukli su ono što smatraju prikladnom odećom za plažu, to jest nešto nalik prugastoj pižami u elegantnijoj varijanti od svile, koja je slabo skrivala maljavo telo i iznošene papuče; dvaput na dan bi prionuli na uvek isti obed, sastavljen od pirinča, crnog pasulja, suvog brašna manioke i konzervisane ili sveže govedine. To se naziva feijoada, od feijão, pasulj. S proždrljivošću mojih saputnika mogla se meriti samo sposobnost uočavanja razlika između tih jednoličnih obsda. Feijoada je ocenjivana kao muito boa ili muito ruim, to jest "sjajna" ili "odvratna"; i za opisivanje deserta — masnog sira i kitnkesa, koji se jede iz zajedničke posude tako što se komadići nabadaju na vrh noža — postojala su dva izraza: on je mogao biti ili ne biti bem doce, to jest "dovoljno — ili nedovoljno — sladak".

Na svakih tridesetak kilometara brod je zastajao da se snabde drvima iz skladišta; a kad je to bilo neophodno, čekali smo dva-tri sata, vreme potrebno da nadzornik u preriji lasom uhvati kravu, zakoljeje i odere uz asistenciju posade; zatim bi trup preneli na brod i tako obezbedili sveže meso za nekoliko dana.

Ostalo vreme parobrod je sporo klizio niz uske rukavce; takva plovidba se označavala izrazom "nadmudrivati“ estiroes, to jest prelaziti redom plovne jedinice, rečne deonice između dve okuke koje su toliko velike da se iz njih ne može sagledati nastavak toka. Ponekad se estirões, zahvaljujući kakvom meandru, toliko približavaju jedan drugom da se uveče nađemo tek nekoliko metara od mesta na kojem smo bili tog jutra. Brod se često očeše o grane poplavljene šume na obali; buka motora budi

bezbrojan ptičji narod: are, s krilima koja kao da su prevučena plavim, crvenim ili zlatnim lakom; kormorane-gnjurce čiji izuvijani vratovi podsećaju na krilate zmije; papagaje, ženke i mužjake, koji ispunjavaju vazduh svojim kreštanjem dovoljno sličnim čovekovom glasu da ga možemo s njim uporediti i opisati kao neljudsko. Svojom blizinom i jednoličnošću, taj prizor prikiva pažnju i izaziva neku vrstu obamrlosti. S vremena na vreme, kakav nesvakidašnji događaj trgne putnike: par jelena ili tapira preplivava reku; cascuvel — zvečarka — ili giboya — piton, sklupčani na površini vode, laki poput slamke; gmizavi čopor mirnih krokodila — jacares — koje ubijamo metkom iz karabina u oko, ali ubrzo prestajemo. Pecanje pirana je uzbudljivije. Negde na reci nalazi se velika sušionica mesa — saladeiro — nalik vešalima: među ostacima životinjskih tela koji leže po tlu, na paralelnim šipkama vise ljubičasti komadi mesa a iznad njih lebdi tamno jato lešinara. Stotinama metara reka se crveni od krvi iz klanice. Čim se tu baci gola udica, na nju se, pre no što uroni, sjati mnoštvo pirana opijenih krvlju, a neka od njih i zakači svoje romboidno telo. Ribaru ostaje da oprezno skine ulov: jedan škljocaj piraninih zuba može mu odneti prst.

Pošto smo prošli pritoku Sao Laurenso — na njenom gornjem toku ćemo kopnom nastaviti put ka plemenu Bororo — pantanal je nestao; na obe strane reke prostiru se travnate savane — campos — gde češće nailazimo na kuće i stada.

Putniku koji dolazi rekom malo toga najavljuje Kujabu: popločana obala koju kupa reka i nad njom obris starog arsenala. Odatle ulica dugačka dva kilometra, sa seoskim kućama na obe strane, vodi do trga s katedralom, belom i ružičastom, koja se uzdiže između dve aleje raskošnih palmi. Levo od nje je biskupska palata a desno guvernerova; na uglu glavne ulice je krčma — u to vreme jedina — koju drži debeli Libanac.

Pošto sam već opisao Gojas, samo bih se ponavljao ako bih se duže zadržao na Kujabi. Položaj ovog grada nije tako lep, ali on ima istu draž sa svojim strogim kućama koje su nešto između palata i koliba. kako se nalazi na talasastom terenu, sa prozora na višem spratu uvek se može videti samo jedan deo grada: bele kuće s krovovima od narandžastog crepa — takva je i boja tla — i između njih krošnje drveća iz malih vrtova zvanih quintaes. Oko glavnog trga u obliku slova L, mreža uličica podseća na kolononijalni grad iz XVIII veka; one izbijaju na prazne terene koji služe kao karavan-seraji, na nepravilne aleje obrubljene stablima manga i banana koja zaklanjaju kolibe od trske; zatim naglo počinju polja kojima prolaze stada goveda tek pristigla iz pustare ili na putu ka njoj.

Kujabaje osnovana sredinom XVIII veka. Godine 1720, u ovj predeo stigli su prvi istraživači iz Sao Paula, zvani bandeirantes; na nekoliko kilometara od današnjeg grada podigli su privremeno naselje i nastanili ga kolonistima. Neki Indijanci plemena Kuksipo, koje je živelo u toj oblasti, pristali su da pomognu pri krčenju. Jednog dana je kolonista Migel Sutil poslao nekoliko urođenika da traže med divljih pčela. Kad su se oni te večeri vratili, ruke su im bile pune grumenja zlata koje su pokupili s tla. Ne časeći ni časa, Sutil i njegov prijatelj zvani Barbudo — Bradonja — pođoše sa Indijancima do mesta gde su ovi našli zlato: bilo ga je svuda. Za mesec dana sakupili su pet tona grumenja.

Ne treba se, dakle, čuditi što predeo oko Kujabe ponegde liči na bojno polje; humke zarasle u travu i žbunje svedoče o nekadašnjoj groznici. I danas se događa da neki žitelj Kujabe nađe grumen dok radi u povrtnjaku. A zrnaca zlata još ima u znatnim količinama. U Kujabi, prosjaci su tragači za zlatom: možemo ih videti na poslu u koritu rečice koja prolazi kroz donji grad. Za jedan dan mogu zaraditi dovoljno za hranu; mnogi trgovci još imaju precizne male vage koje im omogućuju da izmere prstohvat zlatne prašine i razmene ga za meso ili pirinač. Čim prestane pljusak, dok se voda još sliva niz padine, deca se sjure ka potocima noseći loptice od svežeg voska koje uranjaju u vod u kako bi se za njih zalepila mala sjajna zrnca. Žitelji Kujabe veruju da se ispod njihovog grada, na nekoliko metara dubine, nalazi zlatna žica; ona leži, kažu, ispod skromne kancelarije Brazilske banke i mnogo je vrednija od svota koje se čuvaju u starinskom sefu.

Kao ostatak nekadašnje slave, Kujabaje zadržala usporen i ceremonijalan stil života. Strancu prvi dan u gradu protiče u prelaženju trga koji razdvaja hotel od guvernerove palate: tu odmah po dolasku preda svoju posetnicu; sat kasnije, ađutant, brkati žandarm, uzvraća učtivost; posle sijeste koja zaustavi čitav grad od podne do četiri sata, kao kakva svakodnevna privremena smrt, odlazi da iskaže poštovanje guverneru (tada "posredniku") koji etnografa prima učtivo i s dosadom; što se Indijanaca tiče, bio bi srećniji da ih tu nema; ništa mu ne znače, samo ga podsećaju na činjenicu da je zapao u političku nemilost, a to ga nervira; zašto bi inače bio u toj zabiti? Kod biskupa, ista stvar: Indijanci, objašnjava mi on, nisu tako divlji i glupi kao što bi se moglo pomisliti; zamislite, jedna Bororo Indijanka

je čak pristupila veri. Zamislite, braća iz Dijamantina su uspela — doduše, uz ogromne napore! — da od trojice Paresija naprave podnošljive stolare. A na naučnom planu, misionari su zaista sakupili sve što zavređuje da bude sačuvano. Zamislite, nepismena Služba za zaštitu piše reč Bororo sa akcentom na poslednjem slogu iako je Taj-i-Taj otac još pre dvadeset godina utvrdio da se akcenat nalazi u sredini. Što se tiče legendi, Indijanci poznaju onu o potopu, što dokazuje da Gospod ne želi da ostanu ukleti. Hoću da idem među njih? Neka. Ali se moram naročito čuvati da ne pokvarim ono što su oci postigli: nikakvih nekorisnih poklona, ogledala ili ogrlica. Ništa osim sekira; te lenjivce treba neprestano opominjati da je rad svetinja.

Pošto preturi formalnosti preko glave, čovek može da pređe na ozbiljne stvari. Dani protiču u sobicama iza radnji libanskih trgovaca zvanih turcos: napola trgovci naveliko, napola lihvari, koji snabdevaju sitnom gvožđurijom, tkaninama i lekovima na desetine rođaka, mušterija i štićenika; s robom kupljenom na kredit i natovarenom na volove ili u pirogu, oni zatim kreću da iscede poslednje novčanice skrivene u dnu šikare ili duž reke (posle dve-tri decenije takvog života, jednako surovog za njega kao i za njegove žrtve, trgovac će se konačno negde skrasiti i početi da uživa u svojim milionima); kod pekara koji priprema vreće okruglih beskvasnih hlebova od brašna i masnoće — bolachas: tvrdi kao kamen, oni omekšaju na vatri, a zatim izmrvljeni truckanjem i natopljeni znojem volova postaju bezoblična hrana, jednako užegla kao i suvo meso koje se može kupiti kod mesara. Mesar iz Kujabe bio je melanholičan; imao je samo jednu želju i malo izgleda da će se ona ikad ostvariti: kad bi samo neki cirkus došao u Kujabu! Toliko bi voleo da vidi slona: "Šta je tu mesa!..."

Tu su i braća B; Francuzi, rodom s Korzike, odavno su se nastanili u Kujabi, a zašto — to mi nisu rekli. Govorili su maternji jezik glasom koji kao da je dolazio izdaleka, pevušeći i otežući. Dok nisu otvorili garažu, bavili su se lovom na bele čaplje i opisali su mi svoju tehniku: po tlu bi rasporedili fišeke od belog papira, i velike ptice, opčinjene tom besprekorno čistom bojom nalik sopstvenoj, dolazile su da je kljucnu; obnevidele, nisu pružale otpor kad bi im namakli tu papirnu kapuljaču. Lepo perje treba očerupati sa žive ptice u vreme parenja. U Kujabi je bilo mnogo ormana napunjenih perjem belih čaplji; moda ga je prezrela i ono se više nije moglo prodati. Braća B. su zatim postali lovci na dijamante. Danas su specijalisti za opremanje kamiona, koje zatim šalju, kao što su se nekad brodovi otpremali u nepoznata mora, na staze gde teretu i vozilu preti opasnost da se survaju u neku provaliju ili reku. Ali kad stignu u svoju luku, dobit od 400 % nadoknađuje pređašnje gubitke.

Često sam kamionom putovao po zemlji Kujabi. Uoči polaska, natovarili bismo više kanti benzina; valjalo je predvideti količinu potrebnu za odlazak i povratak, i voditi računa o tome da se kamion gotovo sve vreme kreće prvom ili drugom brzinom; nosili smo i zalihu namirnica i pribor za kampovanje koji nam je omogućavao da predahnemo zaklonjeni od kiše. Sa strane smo morali okačiti čekrke i alat, kao i dovoljno užadi i daski za popravku porušenih mostova. U zoru sledećeg dana, uzverali bismo se na vrh tog tovara kao na kamilu i kamion je počinjao svoje truckavo kretanje; već oko podne iskrsle bi teškoće: poplavljeno ili močvarno tle koje smo morali pokrivati drvetom; jednom sam proveo tri dana praveći tepih dva puta duži od kamiona kako bismo se izvukli iz gliba: oblice preko kojih je kamion već prešao premeštao sam ispred njega; ili bismo zapali u pesak, pa smo morali da kopamo ispod točkova i da rupe popunjavamo lišćem. Čak i kad su mostovi bili neoštećeni, morali smo da istovarimo sav teret kako bismo olakšali vozilo, i da ga ponovo natovarimo kad pređemo preko klimavih dasaka; kad bismo naišli na ostatke mosta koji je bio zahvaćen požarom u šikari, zastajali smo da ga popravimo, a po prelasku bismo ga demontirali jer bi nam daske mogle još zatrebati; a bilo je i velikih reka, koje su se mogle preći samo na skelama od tri bočno sastavljene piroge koje su, pod težinom kamiona — naravno, rasterećenog — uranjale u vodu do same ivice, i prenosile kamion na drugu obalu, ponekad tako strmu ili muljevitu da se uz nju nije mogao uspeti; tad nam je preostajalo samo da napravimo privremenu stazu do boljeg pristaništa ili plićaka, ponekad dugačku više stotina metara.

Profesionalni vozači kamiona bili su naviknuti da provode više nedelja ili meseci na jednom putovanju. Obično su išla dvojica, i ponašali su se kao tim: šofer i njegov pomoćnik, jedan za volanom, drugi na papučici motri na eventualne prepreke, poput mornara koji stoji na pramcu i pomaže pilotu da se provuče kroz tesnac. Karabin im je uvek bio na dohvat ruke, jer se često događalo da ispred kamiona zastane neki tapir ili srndać, više radoznao nego uplašen. Pucali su čim bi ga spazili, a ako bi ga pogodili, kamion se zaustavljao: trebalo je odrati životinju, očistiti je i iseći meso na listove, kao kad se krompir spiralno ljušti sve do samog srca. Odreske bi zatim istrljali uvek spremnom mešavinom soli, bibera i isitnjenog belog luka. Ostavili bi ih nekoliko sati na suncu, a narednih nekoliko dana bi

ponavljali postupak. Na taj način se dobija carne de sol, meso manje ukusno ali i manje kvarljivo nego carne de vento, ono koje se, kad nema sunca, suši na vetru okačeno o motku.

Neobičan je život tih sjajnih vozača, uvek spremnih da poprave najsloženije kvarove, da prave privremene staze i da ih uklanjaju za sobom, da ostanu više nedelja u šikari na mestu gde se kamion nepopravljivo pokvario čekajući da naiđe kakvo vozilo koje će podići uzbunu u Kujabi, gde će neko naručiti neophodan deo iz Sao Paula ili Rija. Za to vreme se logoruje, lovi, pere veš, spava i dangubi. Moj najbolji šofer je umakao pravdi poštoje počinio zločin koji nikad nije pominjao; u Kujabi se to znalo, ali su svi ćutali, svesni da je on nezamenljiv. U njihovim očima, plaćao je dovoljnu cenu za život koji je oduzeo time što je svakodnevno izlagao pogibelji sopstvenu glavu.

Kad smo polazili iz Kujabe, oko četiri sata ujutru, još je bila noć. Mogli smo nazreti nekoliko crkava s gipsanim ukrasima od osnove do zvonika; kamion je poskakivao dok je prolazio perifernim ulicama popločanim krupnim rečnim šljunkom i oivičenim stablima manga s kružno orezanim krošnjama. Savana izgleda kao voćnjak — zbog prirodne proređenosti drveća — što stvara iluziju uređenog pejzaža; ipak, ubrzo postajemo svesni da se nalazimo u divljini: jedva prohodna staza penje se iznad reke u kamenitim zavojima isprekidanim planinskim potocima i blatnjavim gazovima koje prekriva capoeira. Čim dospemo malo više, uočavamo bledu ružičastu prugu, suviše nepomičnu da bismo je mogli pobrkati sa svitanjem. Dugo ostajemo u nedoumici u pogledu njene prirode, pa čak i njene realnosti. Ali, pošto posle tri-četiri sata putovanja stignemo na vrh litice, naše oči obuhvataju širi horizont i više nema sumnje: u pravcu sever-jug, dvesta-trista metara nad zelenim brežuljcima diže se crvena ploča, koja se ka severu lagano spušta sve dok se ne stopi s visoravni. Na bližoj, južnoj strani počinjemo da razaznajemo pojedinosti. Na zidu koji nam je maločas izledao kao neprekidna površina pojavljuju se brazde, izdvojeni grebeni nalik osmatračnicama, balkonima i platformama. Pored toga, kameno zdanje je prošarano usecima i klancima. Kamionu će biti potrebno više sati da se popne uz tu strmen, jedva taknutu ljudskom rukom, koja će nas odvesti do višeg kraja chapade Mato Grosa i omogućiti nam da dospemo na hiljadu kilometara dugačku visoravan koja se lagano spušta prema severu sve do sliva Amazona: chapadão.

Tu počinje drugi svet. Oštra, mlečnozelena trava jedva skriva pesak bele, ružičaste ili oker boje, nastao površinskim raspadanjem podloge od peščanika. Od rastinja je ostalo samo proređeno čvornovato drveće, zaštićeno od suše koja vlada sedam meseci godišnje debelom korom, glatkim, sjajnim lišćem i trnjem. Dovoljno je, međutim, nekoliko kišnih dana pa da se ova pustinjska savana pretvori u vrt, da se trava zazeleni i drveće prekrije belim i svetloljubičastim cvetovima. Ali uvek preteže utisak ogromnosti. Tlo je tako ujednačeno, strmine tako blage da se horizont proteže na desetine kilometara, bez prepreka: čitavo pre podne prolazimo predelom koji smo mogli videti već tog jutra i koji je precizna kopija onog predenog juče, te se opažanje i sećanje stapaju u nekakvu opsesiju nepokretnosti. Koliko god bila udaljena, zemlja je tako jedno lična, tako lišena iznenađenja da daleki horizont vidimo visoko na nebu kao oblake. Predeo je odveć fantastičan da bi bio dosadan. S vremena na vreme, kamion prelazi gaz nekog vodenog toka bez obala koji više plavi visoravan no što kroz nju prolazi, kao da je ovo tlo — jedno od najstarijih na svetu, još netaknut deo kontinenta Gondvana koji je u mezozoiku objedinjavao Brazil i Afriku — suviše mlado, te reke još nisu stigle da u njemu izdube korita.

Evropa pokazuje jasne oblike pod raspršenom svetlošću. Tradicionalistima se čini da nebo i zemlja ovde zamenjuju uloge. Nad mlečnim putem campa, oblaci grade najekstravagantnija zdanja. Nebo je područje oblika i volumena; zemlja čuva viskoznu mekušnost svoje najranije mladosti.

Jednog dana smo se zaustavili nedaleko od kolonije tragača za dijamantima, koja se ovde zove garimpo. Oko naše vatre ubrzo su se pojavile senke: nekoliko garimpeira izvukli su iz bisaga ili iz džepova svoje odrpane odeće male tube od bambusa čiji su sadržaj sasuli u naše šake; nadaju se da će nam prodati te neobrađene dijamante. Ali od braće B. sam se naslušaoo običajima garimpa, pa sam znao da ništa od toga nije zaista vredno. Garimpo, naime, ima svoje nepisane zakone kojih se strogo pridržava.

Ti ljudi se dele u dve kategorije: pustolovi i begunci; druga grupa je brojnija, što objašnjava pravilo da onaj ko uđe u garimpo teško iz njega izlazi. Male reke, u čijem se pesku nalaze dijamanti, kontroliše onaj ko je prvi do njih došao. Skromna sredstva ne omogućavaju tim ljudima da spokojno čekaju veliku priliku, koja se ne ukazuje često. Zato se oni okupljaju u bande; svakom zapoveda vođa koji se diči zvanjem "kapetana“ ili "inženjera"; njemu je potreban kapital da bi mogao da naoruža svoje ljude, da

im podeli neophodnu opremu — kalajisanu gvozdenu kantu u kojoj se donosi šljunak, sito, žleb za ispiranje dijamanata, ponekad i ronilačku masku kako bi mogli da zarone u dubinu — i, pre svega, da ih snabdeva hranom. Za uzvrat, oni se obavezuju da će sve što nađu prodavati samo određenim kupcima (koji su povezani s velikim holandskim ili engleskim brusionicama) i da će dobit deliti sa vođom.

Dobro su naoružani i to ne samo zbog čestog suparništva među bandama. To je doskora držalo policiju podalje od garimpa, a tako je ponegde i dan-danas. Stoga je područje bogato dijamantima bilo država u državi, a prva je često bila u otvorenom ratu s drugom. Godine 1935. još se pričalo o malom ratu koji su tokom više godina vodili engenheiro Morbek i njegove delije, valentões, protiv policije države Mato Groso, i koji je okončan kompromisom. U odbranu odmetnika treba reći i to da su nesrećnici koje bi policija uhvatila u blizini garimpa retko stizali u Kujabu. Jedan čuveni vođa bande, capitão Arnaldo, zarobljen je sa svojim poručnikom. Vezali su im oko vrata kanap koji je drugim krajem bio zakačen za debelu granu drveta i namestili ih tako da se nogama oslanjaju na tanku granu; kad su od umora izgubili ravnotežu, pali su, omča se zategla i ostali su tu zaboravljeni.

Zakon bande se tako strogo poštuje da se u centrima garimpa, Legeadu ili Poksoreu, neretko može videti kafanski sto pokriven dijamantima koje su njihovi vlasnici tu na trenutak ostavili. Čim se nade neki kamen, odmah se opišu njegov oblik, veličina i boja. Te pojedinosti su tako precizne i tako nabijene emocionalnom vrednošću da se nalazač godinama kasnije seća kako je izgledao svaki njegov kamen: "Dok sam ga gledao", rekao mi je jedan moj posetilac, "mislio sam da je Sveta Devica pustila jednu suzu na dlan moje ruke..." Ali nije svaki kamen tako čist: mnogi su obavijeni ljuskom od jalovine i nije im lako odmah proceniti vrednost. Ovlašćeni kupac predlaže svoju cenu (to se zove "merenje" dijamanta) i nalazaču ne ostaje ništa drugo do da je prihvati, pošto ga zakon bande obavezuje da sve proda njemu. Kad prodavčev pomoćnik ovlaš izbrusi kamen, svima se pokaže kako je ko prošao u toj trgovini.

Pitao sam ima li pokušaja prevare; naravno, ali to se ne isplati. Dijamant koji se ponudi drugom kupcu, ili bez znanja vode bande, biće "spaljen", queimado: to znači da će prodavač za njega ponudit i smešnu cenu i da će je pri svakoj daljoj trgovini još spuštati. Tako su neki nepošteni garimpejrosi umrli od gladi, iako su imali pune šake dijamanata.

Ono što se s kamenom zbiva kasnije drugaje priča. Sirijac Fozi se, izgleda, obogatio kupujući po niskoj ceni nečiste dijamante koje je zatim grejao na primusu i umakao u neku vrstu obojene tečnosti; taj postupak je žutom dijamantu davao privlačniju boju i ime pintado — obojeni dijamant.

Postoji i druga podvala, na višem nivou: pri izvozu, da bi se izbeglo plaćanje dažbina brazilskoj državi; u Kujabii u Kampo-Grandu upoznao sam profesionalne švercere, zvane capangueiros, što znači "ljudi spretne ruke". I oni su bili puni priča: skrivali su dijamante u lažnim paklicama cigareta koje su, kad bi ih policija uhvatila, nemarno bacali u žbun kao da su prazne, da bi ih po oslobađanju tražili, može se zamisliti s kakvom strepnjom.

Ali te večeri se oko naše logorske vatre vodio razgovor o svakodnevnim dogodovštinama naših posetilaca. Tako sam upoznao slikoviti jezik pustare, u kojem je bilo više načina da se izrazi neodređeni glagolski oblik: o hörnern, čovek; o camarada, drug, ili o collega, kolega; o negro, crnac, o tal, taj-i-taj, o fulano, tip, itd. Imali su, dakle, peh da nadu zlato u koritima za ispiranje: loše znamenje za lovca na dijamante; preostaje jedino da se ono odmah vrati u reku; onaj ko ga sačuva nedeljama ništa neće naći; neko drugi je zahvatao šljunak golim rukama i otrovna raža ga je ošinula repom. Te ozlede teško zarastaju. Treba naći ženu koja će pristati da se razgoliti i pomokri na ranu. kako u garimpu nema drugih žena osim seoskih prostitutki, taj naivni način vidanja često ima za posledicu posebno opak oblik sifilisa.

Prostitutke su tu namamljene pričama o basnoslovnim srećnim slučajevima. Pošto se preko noći obogatio, tragač za dijamantima kome nad glavom visi sudska kazna najčešće se potrudi da sve spiska na licu mesta. Otud toliki kamioni natovareni nepotrebnom robom. Čim stignu u garimpo sa svojim teretom, sve se rasproda, bez obzira na cenu; ljudi ne kupuju toliko iz stvarne potrebe koliko iz želje da se pokažu. U sitne sate, pre no što smo nastavili put, svratio sam do kolibe jednog kamarada na obali reke, prepune komaraca i druge gamadi. On je već čeprkao po dnu, sa starinskom ronilačkom maskom na glavi. Unutrašnjost kolibe bila je jednako bedna i sumorna kao i njena okolina; ali mi je tragačeva prijateljica s ponosom pokazala jedan kutak s dvanaest odela njenog čoveka i s njenim svilenim haljinama koje su nagrizli termiti.

Noć nam je prošla u pevanju i ćaskanju. Svako je pozvan da "izvede svoju tačku", pozajmljenu iz nekog kafanskog programa, u spomen na stare dane. Takve priredbe sam ponovo video u graničnim predelima Indije, na banketima koje su priređivali sitni činovnici. I tamo su, kao i ovde, izvođeni monolozi ili ono što se u Indiji naziva "karikaturama", to jest imitacije: kloparanje pisaće mašine, brundanje motorcikla koji savlađuje prepreku na putu, praćeno — kakav izvanredan kontrast! — brujanjem što podseća na "vilinski ples", a potom zvučnom slikom konjskog galopa. I na kraju, pod istim imenom kao i u Francuskoj, "grimase".

Kao uspomenu na veče provedeno s garimpejrosima, sačuvao sam u svojoj beležnici odlomak tužbalice sačinjene prema tradicionalnom uzoru. Reč je o vojniku koji, nezadovoljan ishranom, piše žalbu kaplaru; ovaj je dostavlja naredniku, koji je dalje prosleduje kapetanu, i tako dalje, preko majora, pukovnika i generala, do cara. Caru preostaje samo da se obrati Isusu Hristu, koji ne prosleduje žalbu Bogu-Ocu, već "uzima pero u ruku i sve ih šalje u pakao". Evo tog malog uzorka poezije iz pustare:

O Soldado... O Oferece...

O Sargento que era un homem pertinente
Pegö na penna, escreveu pro seu Tenente

O Tenente que era homem muito bäo
Pegö na penna, escreveu pro Capitäo

O Capitäo que era hörnern dos melhor
Pegö na perina, escreveu pro Major

O Major que era hörnern como e
Pegö na penna, escreveu pro Corone

O Corone que era hörnern sem igual
Pegö na penna, escreveu pro General

O General que era hörnern superior
Pegö na penna, escreveu pro Imperador

O imperador...
Pegö na penna, escreveu pro Jesu' Christo

Jesu' Christo que efilho do Padre Eterno
Pegö la penna e mundo tudos pelo inferno.

Pravog veselja tu, međutim, nije bilo. Odavno je već iscrpljen čak i dijamantski pesak; područjem haraju malarija, lišmanijaza i ankilostomijaza. Pre nekoliko godina pojavila se i šumska žuta groznica. Nekad su dolazila četiri kamiona nedeljno, a sad tek dva-tri mesečno.

Staza kojom je trebalo na nastavimo putovanje napuštena je otkad je požar u šikari uništio mostove. Već tri godine njom nije prošao nijedan kamion. Nisu nam mogli reći u kakvom je stanju; ali ako uspemo da se dokotrljamo do Sau Laurensa bićemo na konju. Na obali reke nalazi se veliki garimpo u kojem ćemo dobiti sve što nam je potrebno: namirnice, ljude i piroge koji će nam omogućiti da stignemo do sela Bororo Indijanaca na reci Vermeljo, pritoci Sao Laurensa.

Ne bih znao da kažem kako smo prošli; to putovanje mi je ostalo u uspomeni kao zbrkani košmar: beskrajna logorovanja da bi se savladalo nekoliko metara prepreke, tovarenje i rastovarivanje kamiona, deonice na kojima nas je premeštanje oblica svaki put kad bi kamion prešao jednu svoju dužinu toliko iscrpljivalo da bismo se srućili na tle i trenutno potonuli u san iz kojeg nas je, usred noći, budila podzemna tutnjava: termiti su kretali u pohod na našu odeću i već su prekrivali kabanice od kaučuka koje su nam služile kao prostirka i zaštita od vlage. Jednog jutra je, najzad, naš kamion počeo da se spušta ka Sao Laurensu koji nam je najavila gusta magla iz doline. Sa osećanjem da smo izveli

pravi podvig zatrubili smo nekoliko puta. Međutim, niko se nije pojavio, čak ni neko radoznalo dete. Izbili smo na obalu između četiri-pet koliba. Mukla tišina; nigde žive duše: seoce je bilo napušteno.

Na kraju nerava posle napora od prethodnih dana, stali smo da očajavamo. Treba li odustati? Odlučili smo da još jednom pokušamo pre no što krenemo natrag. Svako se zaputio u jednom pravcu da istraži okolinu. Predveče smo se svi vratili pokunjeni, osim šofera koji je otkrio jednu porodicu ribara i doveo sa sobom njenog najstarijeg muškog člana. Zarastao u bradu i nezdravo beo kao da je dugo boravio u vodi, čovek nam je ispričao da je tu pre šest meseci izbila epidemija žute groznice; preživeli su se razbežali. Uzvodno ćemo naći još nekoliko ljudi i jednu pirogu. Da li bi i on pošao sa nama? Naravno; već mesecima on i njegova porodica žive samo od ribe koju ulove u reci. Kod Indijanaca bi mogao da se snabde maniokom, povrćem i duvanom, a mi ćemo mu dati malo novca. Uveravao nas je da će te uslove prihvatiti i drugi vlasnik piroge na koga ćemo naići uzvodno odatle.

Opisaću druga putovanja pirogom koja su mi ostala u boljem sećanju od ovoga. Brzo, dakle, prelećem tih osam dana plovidbe uz reku nabujalu od svakodnevnih kiša. Jednom smo začuli šuštanje dok smo ručali na malom sprudu: naš razgovor je probudio udava dugačkog sedam metara. Morali smo da ispalimo više metaka da bismo ga dotukli, jer tim životinjama rane na telu ne znače ništa: trebalo je pogoditi glavu; očistili smo ga — na to nam je otišlo pola dana — i u njegovoj utrobi pronašli više od deset mladunaca već živih i spremnih da se rode; ali sunce ih je ubrzo ubilo. A onda smo jednog dana, upravo pošto smo pogodili neku vrstu jazavca — irara — opazili na obali dve nage prilike u pokretu: bili su to naši prvi Indijanci iz plemena Bororo. Prišli smo im i pokušali da se sporazumemo; znali su samo jednu portugalsku reč fumo — duvan — koju su izgovarali sumo; zar nisu stari misionari govorili da Indijanci žive bez vere (foi), bez zakona (lois) i bez kralja (roi) zato što u svojoj fonetici nemaju f, l i r. Iako su i sami gajili tu biljku, njihovi proizvodi nisu imali jačinu fermentisanog duvana zavijenog poput užeta, kakav smo mi nosili sa sobom; štedro smo ih snabdeli. Pokretima su nam pokazali kako da dođemo do njihovog sela; razumeli smo da ćemo tamo stići još iste večeri; oni će požuriti da nas najave; i potom su iščezli u šumi.

Nekoliko sati kasnije pristali smo uz glinovitu obalu nad kojom smo opazili kolibe. Pet-šest golih muškaraca, obojenih crvenom bojom urukua od nožnih palaca do vrhova kose, dočekalo nas je glasnim smehom i pomoglo nam da se iskrcamo i prenesemo prtljag. Obreli smo se u velikoj kolibi u kojoj je živelo nekoliko porodica; seoski starešina oslobodio nam je u njoj jedan ćošak; on sam će tokom našeg boravka stanovati na drugoj obali reke.

XXII DOBRI DIVLJACI

Kojim redom opisati duboke i zbrkane utiske koji se sručuju na nas kad stupimo u selo nekog indijanskog plemena s relativno netaknutom civilizacijom? Kod Kainganga, kao i kod Kaduvea, čije kolibe, slične kolibama susednih seljaka, naročito padaju u oči krajnjom bedom, prva reakcija je klonulost i malodušnost. U susretu s jednim još živim društvom koje je verno svojim tradicijama, zaprepašćenje je toliko da čovek ne može da se snađe: koju nit slediti i rasplitati u tom klupku s bezbroj boja? Kad pomislim na posetu plemenu Bororo, moje prvo iskustvo te vrste, ponovo proživljavam ista ona osećanja koja su me preplavila nedavno, kad sam stigao u jedno selo plemena Kuki na vrhu brda na burmanskoj granici, posle mnogo sati uspinjanja i puzanja uz strminu koju su neprestane monsunske kiše pretvorile u klizavo blato: fizička iscrpenost, glad, žed, a svakako i mentalne tegobe; ali ta vrtoglavica organskog porekla obasjana je opažajima oblika i boja: naselja koja su po svom ustrojstvu veličanstvena, uprkos krhkosti, sagrađena pomoću materijala i tehnika koji su nam znani samo u svojim sitnim primenama: naime, ta naselja nisu toliko zidana koliko kukičana, pletena, tkana, vezena i patinirana upotrebom; umesto da svog stanara prignječe ravnodušnom masom kamena, ona se povinuju njegovom prisustvu i njegovim pokretima; za razliku od naših, ona su uvek podređena čoveku. Selo se uzdiže oko svojih žitelja poput kakvog lakog i elastičnog oklopa; sličnije šeširima naših žena nego našim gradovima, monumentalne odore što čuvaju nešto života u malim lukovima i lisnatim ukrasima, onoliko koliko je veština graditelja bila kadra da izmiri prirodn u lakoću sa zahtevnim planom.

Golotinja žitelja kao da je zaštićena travnatim somotom zidova i resama palminog lišća: oni se izvlače iz svojih domova kao da svlače ogromne kućne haljine od nojevog perja. Okićena tim niskama od paperjastih dragulja, tela imaju prefinjene oblike i boje istaknute sjajem šminke i crteža koji, reklo bi se,

kao kakva pozadina ističu sjajnije ukrase: guste i blistave ogrlice od životinjskih zuba i kljova, protkane perjem i cvećem. Kao da se čitava civilizacija zavetovala istoj nežnoj strasti prema oblicima, materijalima i bojama života; i da bi oko ljudskog tela zadržala svoju najbogatiju suštinu, okrenula se — među svim svojim proizvodima — onima koji su najtrajniji ili najprolazniji, ali koji su, udruženi na čudesan način, njene najbolje riznice.

Dok smo se useljavali u ćošak jedne prostrane kolibe, više sam puštao da me te slike prožmu nego što sam se trudio da ih razumem. Neke stvari su dolazile na svoje mesto. Premda su obitavališta sačuvala tradicionalni raspored i dimenzije, njihova arhitektura je pretrpela neobrazilski uticaj: plan je sad bio četvrtast a ne ovalan; i premda se materijali za krov i zidove nisu promenili — granje na kojem počiva prekrivač od palmi — ta dva dela su se jasno razlikovala jedan od drugog, a krov je pravljen na dve vode, a ne više kao polulopta koja se spušta gotovo do tla. A ipak, selo plemena Kežara u koje smo stigli, uz još dva iz grupe Rio Vermeljo: Pobori i Žarudori, bilo je među poslednjima u kojima salezijanci nisu previše delovali. Naime, ti misionari koji su zajedno sa Službom zaštite uspeli da zaustave sukobe između Indijanaca i doseljenika, vodili su istovremeno odlične etnografske ankete (uz starije studije Karla fon den Štajnera, to su bili naši najbolji izvori) i metodično su radili na iskorenjivanju domorodačke kulture. Dve činjenice su pokazivale da su Kežare jedna od poslednjih tvrđava nezavisnosti: prvo, obitavalište takozvanog starešine svih sela na reci Vermeljo, nadmenog i zagonetnog čoveka koji nije znao portugalski ili se pretvarao da ga ne zna; on je vodio računa o našim potrebama i procenjivao moguću korist od našeg prisustva, ali, koliko iz jezičkih toliko iz statusnih razloga, sa mnom je razgovarao posredno, preko članova svog saveta, s kojima je donosio sve odluke.

Drugo, jedan žitelj Kežare trebalo je da bude moj prevodilac i glavni informator. Bilo mu je oko trideset pet godina i prilično dobro je govorio portugalski. ako mu se može verovati, nekad je znao (ali je zaboravio) da čita i piše, što je bilo plod obrazovanja u misiji. Ponosni na svoj uspeh, oci su ga bili poslali u Rim, gde ga je primio papa. Kad se vratio, naumili su, izgleda, da ga ožene po hrišćanskim običajima, ne vodeći računa o tradicionalnim pravilima. Taj pokušaj je kod njega izazvao duhovnu krizu iz koje je izašao definitivno odan starom idealu Bororoa: nastanio se u Kežari, gde je već deset ili petnaest godina vodio uzoran život divljaka. Potpuno nag, premazan crvenom bojom, s nosom i donjom usnom probušenim iglom odnosno labretom, papin Indijanac se pokazao kao divan profesor sociologije Bororoa.

Okruživalo nas je nekoliko desetina urođenika koji su razgovarali među sobom grohotom se smejući i udarajući se po butinama. Pripadnici plemena Bororo su najviši i najbolje građeni Indijanci Brazila. Okrugla glava, izduženo lice pravilnih i snažnih crta i atletska pleća podsećaju na neke tipove Patagonaca s kojima možda imaju rasnih sličnosti. Ta skladnost se retko viđa kod žena, koje su uglavnom male, kržljave i nepravilnih crta lica. Od samog početka je veselost muškaraca izrazito odudarala od natmurenog držanja drugog pola. Uprkos epidemijama koje su pustošile to područje, stanovništvo je izgledalo neobično zdravo. Ipak, u selu je živeo i jedan gubavac.

Muškarci su bili potpuno nagi ako se izuzme slameni kornet koji je pokrivao vrh uda i koji je stajao na mestu zahvaljujući prepucijumu provučenom kroz otvor. Većina je bila obojena u crveno od glave do pete pomoću istucanog zrnevlja urukua rastvorenog u masti. Ta masa je pokrivala čak i kosu, koja je padala na ramena ili bila kružno odsečena u visini ušiju, što joj je davalo izgled kape. Na toj pozadini nizale su se šare: potkovica od sjajne crne smole koja je prekrivala čelo i završavala se na obrazima u visini usta; snopići belog paperja nalepljeni po ramenima i mišicama; sloj istucanog sedefa na ramenima i plećima. Žene su nosile pamučnu urodeničku pregaču natopljenu urukuom; nju je pridržavao krut pojas od kore drveta, za koji je bila zakačena i nešto mekša traka od bele tučene kore, provučena između nogu. Preko grudi su nosile dvostruki remen od fino upletenog pamuka. Tu nošnju su upotpunjavale pamučne trake stegnute oko mišića i članaka nog u i ruku.

Malo-pomalo, svi su se razišli; kolibu čije su dimenzije bile otprilike dvanaest sa pet metara delili smo sa ćutljivim i negostoljubivim domaćinstvom jednog vrača i s jednom starom udovicom koja je živela od milostinje nekoliko rođaka iz susednih koliba; često prepuštena sama sebi, satima je pevušila tužbalice o svojih pet uzastopnih muževa i o srećnom vremenu kad nije oskudevala u manioki, kukuruzu, divljači i ribi.

Napolju je već počinjao napev niskih, zvučnih i grlenih tonova, s jasno izraženom artikulacijom. Pevali su samo muškarci; spoj njihovih glasova, jednostavna, sto puta ponovljena melodija, kontrast između

soliste i pratnje, muževan i tragičan stil, sve to podseća na nekakav nemački Männerbund koji peva ratničke horove. Čemu te pesme? Da se primiri irara, objasniše mi. Doneli smo lovinu; da bismo mogli da je pojedemo, moramo obaviti zamršen obred primirivanja njenog duha i osvećivanja lova. Suviše iscrpljen da bih bio dobar etnograf, čim se spustila noć pao sam u san ometan umorom i pevanjem koje je trajalo do zore. Tako je, uostalom, bilo sve do kraja naše posete: noći su posvećene verskom životu, urođenici spavaju od izlaska sunca do podneva.

Pored nekoliko duvačkih instrumenata, koji se oglašavaju u određenim trenucima obreda, glasove prate jedino zvečke od tikava ispunjenih šljunkom; one su u rukama horovođe. S divljenjem smo posmatrali kako on jednim jedinim udarom pokreće ili zaustavlja glasove; kako prekida tišinu zveckanjem svog instrumenta uobličenim u duga krešenda ili dekrešenda; kako upravlja igračima pomoću naizmeničnih pauza i zvukova čije su se trajanje, intenzitet i kvalitet toliko međusobno razlikovali da ni dirigent nekog našeg velikog orkestra ne bi uspeo bolje da objasni izvođačima šta želi od njih. Nema ničeg neobičnog u tome što su nekad urođenici, pa i sami misionari, verovali da su, u nekim drugim plemenima, čuli kako kroz zvečke govore demoni. Znamo, uostalom, i to da, iako su raspršene nekadašnje iluzije u pogledu tobožnjih „bubnjarskih jezika", ostaje verovatno da su, barem kod nekih naroda, oni zasnovani na pravom jezičkom kodiranju, svedenom na nekoliko simbolički izraženih značenjskih kontura.

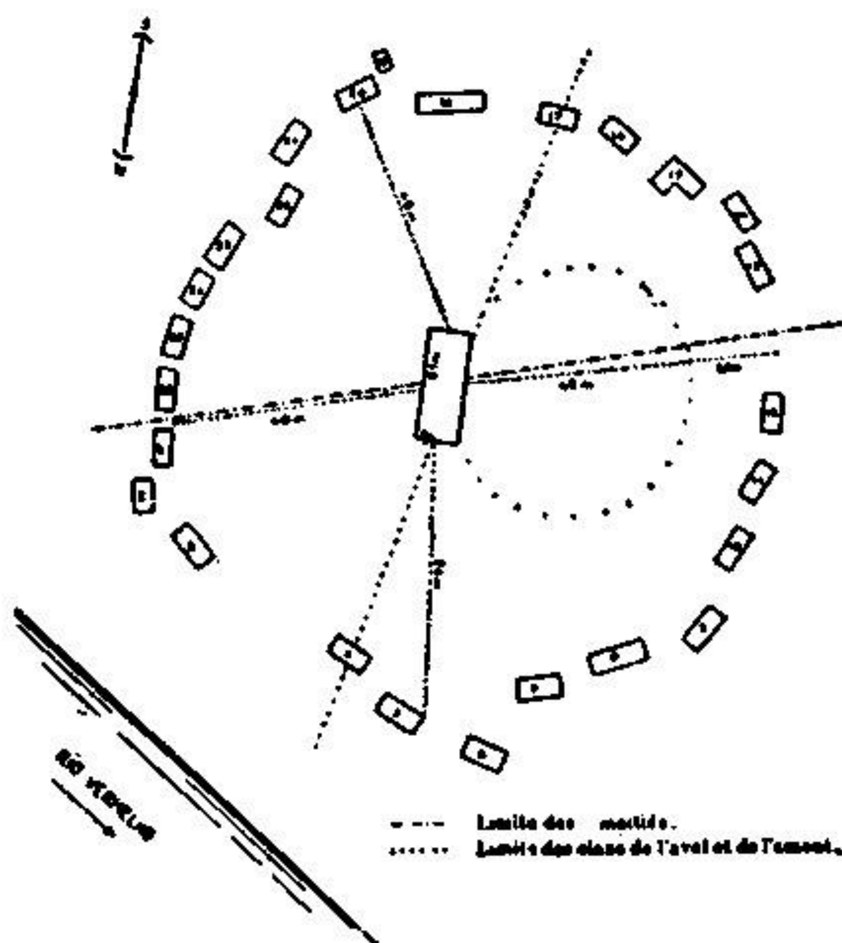
U zoru ustajem da bih otišao u selo; na vratima se spotičem o živinu jadnog izgleda: to su pripitomljene are koje su Indijanci namamili u selo da bi ih žive čerupali i na taj način obezbeđivali sirovinu za svoje ukrase na glavi. Očerupane i nesposobne da lete, te ptice liče na kokoške pripremljene za ražanj i nagrđene kljunom koji izgleda još ogromniji na njihovom upola manjem telu. Na krovovima čuče druge are kojima je perje već ponovo niklo, ozbiljne poput heraldičkih simbola ukrašenih kljunovima i plavetnilom.

Nalazim se usred čistine koja je s jedne strane omeđena rekom a sa svih drugih strana šumarcima u kojima se kriju vrtovi; pri tlu se kroz granje naziru brežuljci. Po obodu se nižu kolibe slične mojoj — ima ih tačno dvadeset šest — kružno raspoređene, u jednom jedinom redu. U središtu je koliba dugačka otprilike dvadeset i široka osam metara, što znači mnogo veća od ostalih. To je baitema mageo, kuća muškaraca u kojoj spavaju neženje i gde muški deo stanovništva provodi dane kad nije zauzet lovom i ribolovom ili nekom svečanošću na prostoru za ples: ovalnom terenu omeđenom kočevima koji se nalazi pored kuće muškaraca, s njene zapadne strane. Ženama je strogo zabranjen pristup u tu kuću; njihove se kolibe nalaze sa strane, i muževi više puta na dan idu tamo-amo između svog kluba i bračnog domaćinstva stazom koja vodi kroz žbunje na čistinu. Posmatrano s vrha drveta ili s krova, selo plemena Bororo slično je kolskom točku; porodične kuće opisuju kružni obod točka, staze su paoci, a muška kuća u središtu predstavlja osovinu.

Nekad su sva sela imala taj karakterističan raspored, osim u slučaju kad je broj njihovih žitelja znatno premašao današnji prosek (u Kežari je živelo oko sto pedeset ljudi); tada su porodične kuće bile raspoređene u više koncentričnih krugova. Uostalom, pleme Bororo nije jedino koje ima kružna sela; s malim razlikama, taj plan je svojstven svim plemenima jezičke grupe ge na središnjoj brazilskoj visoravni, između Aragvaje i Sao Fransiska; pleme Bororo je možda njihov najjužniji predstavnik. Ali znamo da njegovi najbliži severni susedi, Kajape, koji žive na desnoj obali Reke Mrtvih i do kojih smo dospeli tek pre desetak godina, podižu svoja sela na sličan način, kao i Apinaje, Šerente i Kanele.

Kružni raspored koliba oko kuće muškaraca toliko je važan za društveni život i obavljanje kulta da su salezijanski misionari s područja reke Garsas brzo shvatili da će najbrže preobratiti Borore ako ih izvuku iz njihovih sela i premeste u druga, u kojima su kuće raspoređene u paralelne redove. Dezorijentisani u odnosu na strane sveta, lišeni plana na kojem se zasniva njihovo znanje, urođenici brzo gube smisao tradicija, kao da su njihov društveni i verski sistem (a videćemo da su oni nerazlučni) odveć složeni da bi mogli funkcionisati bez obrasca oličenog u planu sela, čije obrise neprestano oživljavaju njihovi svakodnevni pokreti i postupci.

Sl. 22 — Plan sela Kežara.

U prilog salezijancima valja reći da su oni učinili krajnji napor da shvate tu tešku strukturu i da sačuvaju sećanje na nju. Onaj ko ide kod Bororoa treba prvo da se nahrani njihovim radovima. Ali, u isti mah, valjalo je hitno suočiti njihove zaključke s drugim, dobijenim u području u koje oni još nisu prodrli i gde je sistem sačuvao vitalnost. Vođen već objavljenim dokumentima, pokušavam, dakle, da od svojih obaveštača dobijem analizu strukture njihovog sela. Provodili smo dane idući od kuće do kuće, popisujući stanovnike, utvrđujući njihovo bračno stanje i iscrtavajući štapom po tlu proplanka idealne granice sektora uz koje su se vezivale složene mreže privilegija, tradicija, hijerarhijskih stepena, prava i obaveza. Da bih pojednostavio svoje izlaganje, postaviću — ako se tako može reći — neke orijentire: naime, urođeničko viđenje prostornih pravaca nikad se ne podudara s onim što se može pročitati na busoli.

Kružno selo Kežara dotiče levu obalu Rio Vermelja. Ta reka teče približno u pravcu istok-zapad. Jedan prečnik sela, teorijski paralelan s rekom, deli stanovništvo u dve grupe: na severu je Cera, na jug u Tugare. Izgleda — ali to nije potpuno sigurno — da prva reč znači "slab", a druga "jak". Kako god bilo, ta podela ima suštinski značaj iz dva razloga: prvo, pojedinac uvek pripada onoj polovini kojoj i njegova majka; drugo, on može uzeti ženu samo iz druge polovine. ako mi je majka Cera, to ću biti i ja, a žena će mi biti Tugare.

Žene žive u svojoj rodnoj kući i nasleđuju je. Dakle, kad se udaju, jedan urođenik prelazi na drugi kraj proplanka, prekoračuje zamišljeni prečnik koji razdvaja polovine i nastanjuje se s druge strane. Kuća muškaraca ublažava to odvajanje od korena jer, zahvaljujući svom položaju u sredini, zahvata obe teritorije. Ali pravila kuće nalažu da se vrata koja izlaze na teritoriju Cera zovu Tugare, a ona koja izlaze na teritoriju Tugare nose ime Cera. Njima se mogu koristiti samo muškarci, a svi koji žive u jednom delu poreklom su iz drugog.

U porodičnoj kući, oženjen čovek nikad se ne oseća kao u svom domu; kuća u kojoj je rođen i za koju su vezana njegova sećanja iz detinjstva nalazi se s druge strane: to je kuća njegove majke i njegovih sestara i u njoj danas žive njihovi muževi. Ipak, on može svratiti kad god poželi: sigurno je da će biti dobro dočekan. A kad mu atmosfera u bračnom domaćinstvu postane odveć teška (recimo, kad u posetu dođu šuraci), on može spavati u kući muškaraca, gde će pronaći uspomene na detinjstvo, muško drugarstvo i versku atmosferu koja ni najmanje ne isključuje pustolovine s neudatim devojkama.

Polovine ne uređuju samo brakove, već i druge vidove društvenog života. Kad god član jedne polovine stekne neko pravo ili dobije neki zadatak, to se zbiva na štetu druge polovine ili uz njenu pomoć. Pogreb jednog Cere obaviće Tugare i obrnuto. Dakle, dve polovine sela su partneri, i svaki društveni ili verski čin podrazumeva učešće druge strane koja ima komplementarn u ulogu u zadatku. Ta saradnja ne isključuje suparništvo: svaka polovina ima svoj ponos i postoji uzajamna surevnjivost. Zamislimo društveni život organizovan po uzoru na dva fudbalska tima koji, umesto da suprotstavljaju svoje strategije, služe jedan drugom i odmeravaju prednosti stepenom savršenstva i velikodušnosti koji svaki tim uspeva da postigne.

Pređimo sad na jedan novi aspekt: drugi prečnik, normalan na prvi, preseca polovine po osi sever-zapad. Stanovništvo rođeno sa istočne strane te ose naziva se uzvodno, a ono rođeno sa zapadne nizvodno. Umesto dve polovine imamo, dakle, četiri dela; Cere i Tugare su u jednoj podeli sa iste strane, a u drugoj sa različitih strana. Nažalost, nijedan posmatrač još nije uspeo precizno da protumači ulogu ove druge podele; čak je i samo njeno postojanje donekle sporno.

Pored toga, stanovništvo je podeljeno u klanove. To su grupe porodica koje smatraju da su u srodstvu po ženskoj liniji, počev od nekog davnog zajedničkog pretka. Njegova priroda je mitološka, ponekad i zaboravljena. Članovi klana se prepoznaju po istom prezimenu. U prošlosti je verovatno bilo osam klanova: četiri Cere i četiri Tugare. Ali su se neki s vremenom ugasili, dok su drugi nastavili da se dele. Empirijsko stanje je, dakle, prilično zbrkano. Kako god bilo, činjenica je da članovi jednog klana stanuju u istoj ili susednim kolibama; izuzetak su samo oženjeni muškarci. Svaki klan ima svoj položaj na kružnoj liniji po kojoj su raspoređene kuće: on je Cera ili Tugare, uzvodan ili nizvodan a možda još i podeljen u dve podgrupe poslednjom podelom koja, na obe strane, prolazi kroz obitavališta određenog klana.

Kao da sve to nije dovoljno složeno, svaki klan obuhvata i nasledne podgrupe, takođe po ženskoj liniji. Tako u svakom klanu ima "crvenih" i "crnih" porodica. Uz to, izgleda da je nekad svaki klan bio podeljen na tri stepena: viši, srednji i niži; možda je posredi odjek ili prenos hijerarhizovanih kasti plemena Mbaja-Kaduveo; kasnije ću se tome vratiti. Tu pretpostavku čini verovatnom činjenica da su stepeni, po svemu sudeći, nekad bili endogamni: jedan pripadnik višeg stepena mogao se oženiti samo pripadnicom višeg stepena (iz druge polovine); srednji srednjom, a niži nižom. Zbog demografskog osipanja sela plemena Bororo, ne možemo otići dalje od pretpostavki. Kako ona danas imaju sto do dvesta žitelja, umesto hiljadu ili više, nije ostalo dovoljno porodica da se popune sve kategorije. Jedino se pravilo polovina strogo poštuje (mada su i iz njega možda izuzeti neki gospodski klanovi); što se svega ostalog tiče, urođenici se dovijaju prema mogućnostima.

Od svih tih podela, pripadnici društva Bororo nesumnjivo najviše vole podelu u klanove. U okviru opšteg sistema ženidbe između polovina, klanovi su nekad bili ujedinjeni posebnim sklonostima: jedan klan Cera najradije se udruživao s jednim, dva ili tri klana Tugare i obrnuto.

Štaviše, svi klanovi ne uživaju isti status. Poglavar sela obavezno se bira iz određenog klana polovine Cera; zvanje je nasledno i prenosi se po ženskoj liniji, sa ujaka na sestrića. Ima "bogatih" i "siromašnih" klanova. Kakve su te razlike u bogatstvu? Zastanimo malo na tome.

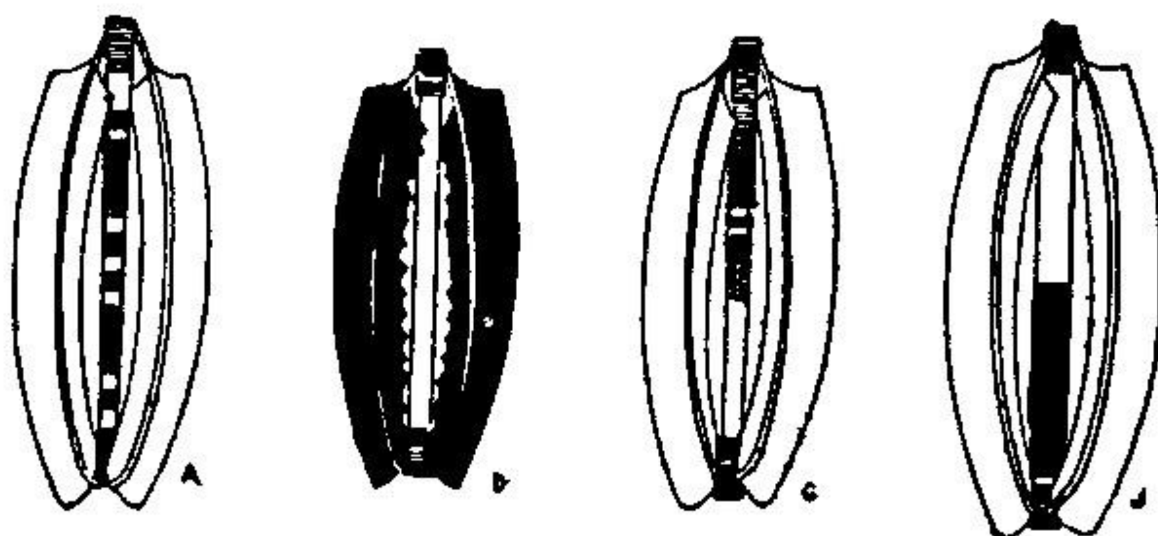
Naš pojam bogatstva je pre svega ekonomske prirode; koliko god bio skroman životni nivo Bororoa, ni kod njih, kao ni kod nas, on nije jednak za sve. Neki su bolji lovci ili ribari, imaju više sreće ili su vredniji od drugih. U Kežari su se mogli uočiti znaci profesionalne specijalizacije. Jedan urođenik je bio stručnjak za proizvodnju kamenih tocila; razmenjivao ih je za namirnice i od toga, reklo bi se, udobno živeo. To su, međutim, individualne, dakle, prolazne razlike. Jedini izuzetak je poglavar koji od svih klanova dobija darove u vidu namirnica i rukotvorina. Ali on time preuzima određenu obavezu, te je uvek u situaciji blagajnika: kroz ruke mu prolazi veliko bogatstvo koje nije njegovo. Moje zbirke religijskih predmeta uglavnom su nastale tako što su trenutno uzvraćeni moji darovi koje je poglavar odmah podelio među klanovima i koji su mu pomogli da popravi svoj trgovinski bilans.

Statusno bogatstvo klanova drukčije je prirode. Svaki od njih poseduje jedan kapital mitova, tradicija, plesova, društvenih i religijskih uloga. Mitovi, sa svoje strane, utemeljuju tehničke privilegije, koje su jedna od najneobičnijig crta kulture Bororoa. Gotovo svaki predmet nosi posebnu oznaku koja omogućuje identifikaciju klana i potklana vlasnika. Te privilegije sastoje se u korišćenju određenih pera ili boja pera; u načinu na koji se ona seku — ili kroje; u rasporedu pera različitih vrsta i boja; u izvođenju nekih ukrasnih radova: pletenica od slame ili mozaika od perja; u korišćenju posebnih tema, itd.

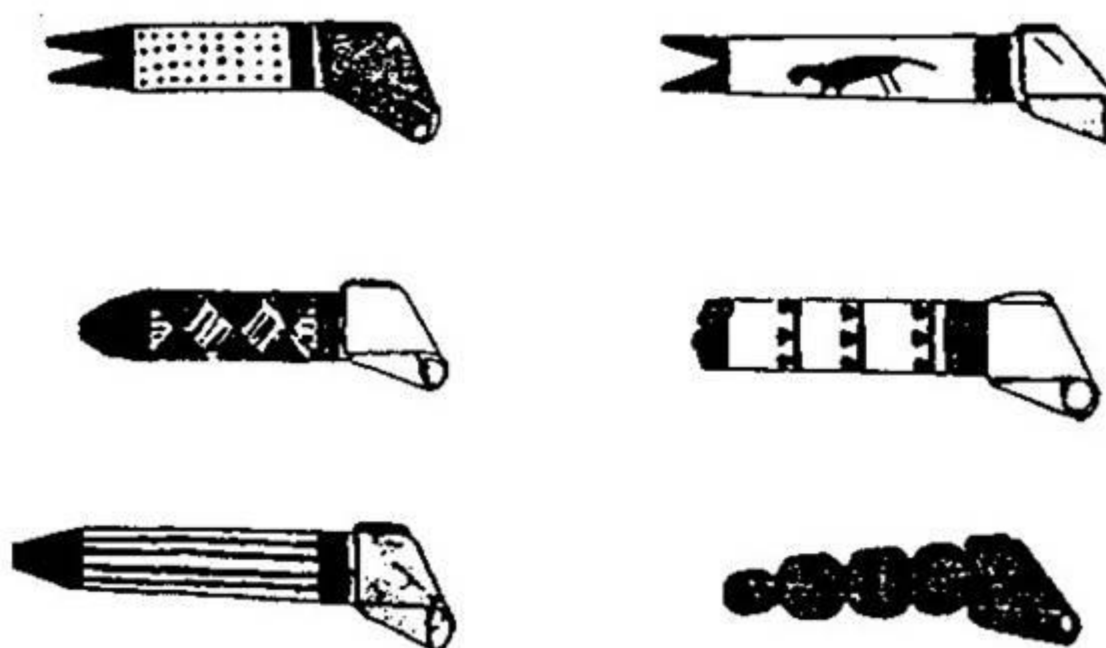
Sl. 23 — Lukovi ukrašeni prstenovima od kore čiji raspored označava vlasnikov klan.

Sl. 24 — Pera za strelu s grbom.

Sl. 25 — Navlake za ud s grbom

Recimo, svečani lukovi ukrašeni su perjem ili prstenjem od kore drveta prema kanonima propisanim za svaki klan; na krajevima strela nalazi se, između perja, poseban ukras; sedefasti elementi složenih labreta isečeni su u figure: ovalne, ribolike, četvrtaste, različite za svaki klan; razlikuju se i boje resa; perjani ukrasi za glavu koji se nose tokom plesa takode imaju oznaku (obično pločicu od drveta pokrivenu mozaikom od zalepljenih komadića pera) karakerističnu za klan svog vlasnika. U dane svetkovina, čak i navlaka za ud ukrašena je krutom trakom od slame koja svojim oblikom ili bojom ukazuje na pripadnost određenom klanu, kao kakav barjak na neobičnom mestu.

Sve te privilegije (o kojima se, uostalom, može pregovarati) predmet su ljubomorne i svadljive pažnje. Nezamislivo je, kažu, da se jedan klan dočepa prava drugog: odmah bi otpočela bratoubilačka borba. A s tog stanovišta, razlike među klanovima su ogromne: neki su raskošni, drugi jadni; dovoljno je razgledati stvari u kolibama da bismo se u to uverili. Pre nego na bogate i siromašne, podelili bismo ih na priproste i prefinjene.

Materijalnu opremu Bororoa odlikuje jednostavnost udružena s retkim savršenstvom izrade. Alatke su arhaične, uprkos sekirama i noževima koje je nekad delila Služba za zaštitu. Iako za velike radove koriste metalno oruđe, urođenici se i dalje služe maljevima da dotuku ribu, lukovima i strelama od tvrdog drveta, fino izrezbarenog pomoću alatke koja liči na sekač ili dleto i koju koriste u svim prilikama, kao mi džepni nožić: ona se sastoji od povijenog sekutića capivare, glodara rečnih obala, bočno vezanog za kraj drške. Pored prostirki i pletenih korpi, koštanih ili drvenih oružja i alatki koje upotrebljavaju muškarci i motki kojima žene zadužene za poljoprivredu riljaju zemlju, opremu jedne kolibe čini još mali broj stvari: sudovi od tikve i oni od crne gline: polulоptasti lavori i zdele koje se na jednoj strani produžavaju u dršku, poput kutlače. Ti predmeti imaju vrlo čiste oblike istaknute jednostavnošću materijala. Neobična stvar: izgleda da je grnčarija Bororoa nekad bila ukrašavana i da je relativno skorašnja verska zabrana ukinula tu tehniku. Možda na isti način treba objasniti i to što urođenici više ne prave crteže u pećinama, kakve još nalazimo u kamenitim skrovištima chapade i u kojima prepoznajemo mnoge teme njihove kulture. Da bih se u to uverio, zamolio sam ih jednom da za mene ispune crtežima veliki list papira. Jedan urođenik se dao na posao sa svojom smesom od urukua i smole; i premda su pripadnici plemena Bororo zaboravili vreme kad su crtali po zidovima pećina i nisu više posećivali obronke na kojima su se one nalazile, njegov crtež je na kraju izgledao kao umanjena pećinska slika.

Od stroge jednostavnosti upotrebnih predmeta odudara odeća ili, u najmanju ruku, pojedinosti koju uz nju idu, jer je sama odeća krajnje oskudna; tu Borore daju oduška mašti i raskoši. Žene poseduju

pravi nakit koji se prenosi s majke na kćer: to su ukrasi od majmunskih zuba ili jaguarovih očnjaka nanizanih na prut i pričvršćenih finim vlaknima. One polažu pravo na svoj deo ulova, ali istovremeno pristaju da im muškarci očupaju vlasi oko slepoočnica kako bi za sebe napravili, od kose svojih supruga, dugačke pletenice koje obmotavaju oko glave kao kakav turban. Pored toga, u svečane dane muškarci nose i priveske u obliku polumeseca napravljene od para kandži velikog tatua — rovca većeg od metar, koji jedva da se promenio od tercijara — ukrašene umecima od sedefa i perjanih ili pamučnih resa. Kljunovi tukana pričvršćeni na prutove okićene perjem, kitnjaste ćube čaplji, dugačka pera iz repa ara prikačena na kraj bambusovih cevastih stabljika prekrivenih nalepljenim belim paperjem, ukrašavaju njihove punđe — prirodne ili veštačke — kao kakve ukrasne ukosnice kojepozadi pridržavaju perjane dijademe što uokviruju čelo. Ponekad se ti ukrasi spajaju u složenu periku čija izrada iziskuje više sati rada na ulepšavanju plesačeve glave. Jednu od njih sam uspeo da nabavim za Muzej čoveka, u zamenu za pušku, posle osmodnevnog pogađanja. Ona je bila neophodna za obred i urođenici su se mogli nje lišiti tek pošto su lovom obezbedili sva propisana pera, kako bi mogli napraviti istu takvu. Taj ukras se sastoji od dijademe u obliku lepeze, perjanog vizira koji skriva gornji deo lica, visokog cevastog venca oko glave napravljenog od štapića u koje su pobodena pera orla-grabljivca, i diska od pletene trske u koji je pobodena prava šuma grančica ukrašenih perjem i paperjem. Čitava perika visoka je gotovo dva metra.

Čak i kad nije posredi obredna nošnja, sklonost ka kićenju je tako živo izražena da muškarci neprestano improvizuju najraznovrsniji nakit. Mnogi nose vence: trake od krzna ukrašene perjem, obruče od upletene trske, takode ukrašene perjem, krune od jaguarovih kandži pobodenih u drveni prsten. Ali se zadovoljavaju i mnogo manjim: traka od slame pokupljene sa tla, na brzinu savijene u krug i obojene, predstavlja lagan ukras na glavi čiji će se vlasnik jednako gordo šetkati uokolo sve dok ne poželi kakvu novu fantaziju nadahnutu nekim drugim predmetom na koji je nabasao; ponekad će radi toga pokidati sve cveće s kakvog drveta. Komadić kore i nekoliko pera služe neumornim modistima kao povod za fantastične kreacije privezaka za uši. Treba proboraviti u kući muškaraca da bi se videlo koliko truda ti kršni momci posvećuju ulepšavanju: u svim ćoškovima se seče, oblikuje, rezbari, lepi; rečne školjke se razbijaju na komadiće i snažno glačaju pomoću tocila da bi se od njih napravile ogrlice i labrete; grade se fantastična zdanja od bambusa i perja. S revnošću kakve kaćiperke, muškarci s ramenima nosača preobražavaju jedan drugog u piliće lepeći paperje čak i po goloj koži.

Ali kuća muškaraca nije samo radionica. Mladići tu spavaju; oženjeni muškarci koji trenutno nemaju nikakvog posla dremaju, ćaskaju i puše svoje ogromne cigarete zavijene u suvu kukuruzovinu. Tu ponekad i obeduju, jer precizan sistem dužnosti obavezuje sve klanove da redom opslužuju baitemannageo. Otprilike na svaka dva sata, jedan od muškaraca odlazi u svoju porodičnu kolibu po punu činiju variva od kukuruza; ono se naziva mingäo, a pripremaju ga žene. Njegov povratak propraćen je radosnim povicima au, au, koji prekidaju dnevnu tišinu. Po utvrđenom ceremonijalu, nudilac poziva šest ili osam muškaraca i dovodi ih pred zdelu iz koje oni zahvataju kašu manjim činijama od gline ili školjki. Već sam rekao da je ženama zabranjen pristup u kuću. Ali to važi samo za udate žene; neudate devojke spontano izbegavaju da se zadržavaju u blizini jer dobro znaju šta bi ih moglo snaći. Ako bi koja iz nehata ili iz želje da skrene pažnju na sebe prišla suviše blizu, moglo bi se dogoditi da je uhvate i iskoriste. Uostalom, svaka od njih će jednom u životu dobrovoljno stupiti u kuću muškaraca da bi zaprosila svog budućeg muža.

XXIII ŽIVI I MRTVI

Radionica, klub, spavaonica i kuća za provod, baitemannageo je na kraju i hram. Tu se igrači pripremaju za verske plesove, tu se obavljaju neki obredi koji isključuju prisustvo žena; na tom mestu se izrađuju i obrću rombovi. To su drveni muzički instrumenti, raskošno obojeni, koji svojim oblikom podsećaju na spljoštenu ribu, a veličina im se može kretati od trideset centimentara do metar i po. Kad se vrte na kraju uzice, oni proizvode potmulo zujanje, koje se pripisuje duhovima-posetiocima i kojeg se žene plaše. Teško onoj koja bi videla romb: i danas bi joj se moglo dogoditi da je ubiju. Kad sam prvi put prisustvovao njihovoj izradi, pokušali su da me ubede da je posredi kuhinjski pribor. Krajnje oklevanje da mi povere jedan komad nije se toliko moglo objasniti time što bi ga ponovo morali napraviti koliko strahom da ne odam tajnu. Trebalo je da dođem u kuću muškaraca usred noći i da

donesem sanduk. Upakovani rombovi položeni su u sanduk koji je zatim zatvoren katancem. Morao sam da obećam da ga neću otvoriti pre Kujabe.

Sl. 26 — Romb.

Po merilima evropskog posmatrača, aktivnosti u kući muškaraca, koje se u njegovim očima teško mogu pomiriti jedne s drugima, usklađene su na gotovo sablažnjiv način. Malo je naroda koji su tako duboko religiozni kao Bororo, malo ih je koji imaju tako izgrađen metafizički sistem. Ali duhovna verovanja i svakodnevne navike tesno se prepliću i reklo bi se da urođenici nisu svesni kad prelaze iz jednih u druge. Tu prostodušnu religioznost video sam i u budističkim hramovima na burmanskoj granici, gde sveštenici — bonze — žive i spavaju u dvorani koja je namenjena vršenju verskih obreda, i ispred oltara razmeštaju svoje kutijice s pomadom i svoje lične apoteke, ne ustručavajući se da pomiluju svoje pitomce između dva časa čitanja i pisanja.

To spokojno suočavanje s natprirodnim čudilo me je utoliko više što moj jedini lični dodir s religijom potiče iz doba detinjstva lišenog vere, kad sam, tokom Prvog svetskog rata, živeo kod dede, rabina u Versaju. Njegova kuća se nalazila uz sinagogu i bila je s njom povezana dugačkim unutrašnjim hodnikom u koji nikad nisam stupio bez strepnje i koji je sam po sebi predstavljao nepremostivu granicu između profanog sveta i onog drugog, kojem je nedostajala ljudska toplina, neophodan uslov da bismo ga smatrali svetim. U sate kad nije bilo službe, sinagoga je ostajala prazna; povremeni boravci u njoj nisu bili ni dovoljno dugi ni dovoljno prožeti verskim žarom da bi ispunili pustoš koja joj je, reko bi se, bila svojstvena, i koju su službe neredovno remetile. Porodični obredi patili su od iste

suvoparnosti. Osim dedine neme molitve na početku svakog obeda, deci ništa nije ukazivalo na to da su podređeni nekom višem poretku; možda jedino papirna traka okačena poput zastavice na zid trpezarije na kojoj je pisalo: "Dobro žvaćite hranu, to potpomaže varenje."

To ne znači da religija kod Bororoa uživa veliki ugled; naprotiv, ona je nešto što se podrazumeva. U kući muškaraca, obredne radnje obavljale su se sa istom neusiljenošću kao i sve druge, kao da su i tu posredi utilitarni postupci koji će proizvesti određen praktičan rezultat i koji ne iziskuju skrušen stav kakav kod nas poprimaju čak i nevernici kad stupe u svetilište. Tog popodneva, u kući muškaraca pevale su se pesme koje predstavljaju pripremu za javni večernji obred. U jednom ćošku dečaci su hrkali ili brbljali; dva-tri muškarca pevušila su uz pratnju zvečki, ali kad bi neko od njih poželeo da zapali cigaretu, ili kad bi na njega došao red da zahvati iz činije s kukuruznom kašom, on bi dodao instrument svom susedu i ovaj bi spremno preuzeo njegovu ulogu nastavljajući da se češe slobodnom rukom. Kad se neki plesač posebno kočoperi ne bi li zadivio ostale svojom novom kreacijom, svi zastaju i komentarišu i, reklo bi se, potpuno zaboravljaju službu, sve dok se u nekom drugom ćošku ne nastavi pevanje, tačno tamo gde je bilo prekunuto.

Međutim, kuća muškaraca nije samo središte društvenog i verskog života; ona ima širi značaj od ovog koji sam pokušao da opišem. Struktura sela ne služi samo prefinjenoj igri institucija: ona odslikava i osigurava odnose između čoveka i univerzuma, između društva i natprirodnog sveta, između živih i mrtvih.

Pre no što pređem na taj novi aspekt kulture Bororoa, potrebno je da kažem nekoliko reči o odnosima između živih i mrtvih. Bez toga bi bilo teško razumeti poseban način na koji misao Bororoa rešava jedan univerzalan problem; njihovo rešenje upadljivo je slično onom koje nalazimo na drugom kraju zapadne polulopte, kod stanovnika šuma i prerija na severoistoku Severne Amerike, recimo u plemenima Odžibve, Menomin i i Vinebago.

Verovatno ne postoji nijedno društvo koje se prema svojim mrtvima ne odnosi s poštovanjem. Na samim počecima ljudske vrste, neandertalci su pokopavali svoje pokojnike u nezgrapno iskopane grobove. Pogrebni običaji se, bez sumnje, razlikuju od grupe do grupe. Možemo li reći da je ta raznolikost zanemarljiva budući da se u njenoj osnovi nalazi jedno te isto osećanje? Čak i ako se potrudimo da do kraja pojednostavimo stavove prema mrtvima zabeležene u različitim ljudskim društvima, ne možemo zanemariti jednu veliku podelu između čijih se krajnosti proteže niz različitih običaja.

Neka društva ostavljaju svoje mrtve da počivaju u miru; povremeno im ukazuju počasti a ovi se, za uzvrat, uzdržavaju od uznemiravanja živih; ako i dođu da ih vide, to se zbiva samo povremeno, u predviđenim prilikama. Njihova poseta će biti blagotvorna jer mrtvi svojom zaštitom obezbeđuju redovno smenjivanje godišnjih doba i plodnost vrtova. Sve se zbiva kao da je između mrtvih i živih zaključen ugovor: u zamenu za razumno poštovanje koje im se odaje, mrtvi ostaju u svojim boravištima, a povremeni susreti dveju grupa uvek su podređeni interesima živih. Univerzalna folklorna tema. zahvalnih pokojnika dobro iskazuje tu formulu. Bogati junak otkupljuje telo od poverilaca koji se protive njegovom pokopavanju i priređuje mu doličan pogreb. Mrtvac se u snu pojavljuje svom dobročinitelju i obećava mu uspeh pod uslovom da sve što stekne s njim podeli na ravne časti. Junak ubrzo zadobija ljubav princeze koju uspeva da spase zahvaljujući pomoći svog natprirodnog zaštitnika. Mora li tu ljubav da deli s mrtvacem? Ali princeza je začarana: poližena, poluzmaj ili zmija. Mrtvac traži svoje pravo; junak se povinuje i mrtvac, zadovoljan njegovom odanošću, pristaje da za sebe uzme nečastivi deo princeze, a junaku ostavlja suprugu koja je postala pravo ljudsko biće.

Naspram te koncepcije stoji druga, takođe oličena folklornom temom koju ću nazvati preduzimljivi vitez. Junak ovde nije bogat, već siromašan: nema ničeg osim jednog zrna pšenice koje će, služeći se lukavstvom, trampiti prvo za petla, pa za svinju, pa za goveče, a zatim za mrtvaca koga na kraju razmenjuje za živu princezu. Vidimo da je mrtvac tu objekt, a ne subjekt. On nije partner s kojim se sklapa savez, već predmet pogađanja u kojem laž i podvala imaju važnu ulogu. Neka društva se tako odnose prema svojim pokojnicima. Ne ostavljaju ih na miru, već ih teraju da im služe: ponekad doslovno, kao u slučaju kanibalizma i nekrofagije, koji su zasnovani na težnji da se prisvoje vrline i moći pokojnika; ponekad, pak, simbolički, u društvima gde postoji suparništvo u pogledu društvenog ugleda, i gde se, ako možemo tako da kažemo, mrtvi stalno pozivaju u pomoć, ne bi li se podsećanjem ne pretke i genealoškim podvalama opravdale određene povlastice. Društva koja zloupotrebljavaju mrtve u većoj meri osećaju da ih ovi ugrožavaju. Ona misle da im se pokojnici svete tako što ih

progone: a mrtvaci su utoliko zahtevniji i kivniji ukoliko ih živi više koriste za svoje svrhe. Međutim, bilo da je reč o ravnopravnoj raspodeli, kao u prvom slučaju, ili o nesrazmernoj trampi, kao u drugom, preovladava zamisao da se u odnosima između mrtvih i živih ne može izbeći deoba.

Između ta dva krajnja stava ima mnogo prelaznih oblika ponašanja: Indijanci sa zapadne obale Kanade i Melanežani prizivaju pretke tokom različitih obreda i teraju ih da svedoče u korist potomaka; u nekim kineskim i afričkim kultovima predaka, mrtvi zadržavaju svoj lični identitet, ali samo tokom nekoliko naraštaja; kod pripadnika plemena Pueblo na jugozapadu Sjedinjenih Država, oni se trenutno depersonalizuju, ali među sobom dele izvestan broj posebnih funkcija. Čak i u Evropi, gde su mrtvi postali apatični i anonimni, narodno predanje čuva tragove drugih mogućnosti u verovanju da postoje dve vrste mrtvaca: oni koji su umrli prirodnom smrću i koji čine četu predaka-zaštitnika, i samoubice, žrtve nasilja i zlih čini, koji se pretvaraju u pakosne i zavidljive duhove.

Ako se ograničimo na razvoj zapadne civilizacije, nema sumnje da se spekulativni stav postepeno povlačio u korist ugovorne koncepcije o odnosima između mrtvih i živih; nju je zatim potisnula ravnodušnost koju možda najavljuje sledeća preporuka iz Jevanđelja: pustite mrtve da pokopaju svoje mrtve. Nema, međutim, nikakvog razloga za pretpostavku da taj razvoj predstavlja sveopšti model. Pre bismo rekli da su sve kulture bile mutno svesne obeju formula, da su naglašavale jednu od njih nastojeći, u isti mah, da se sujevernim radnjama obezbede i s druge strane (kao što, uostalom, i mi danas činimo, bez obzira na izjave o verovanju ili neverovanju). Originalnost Bororoa i drugih naroda koje sam naveo kao primer sastoji se u tome što su jasno iskazali obe mogućnosti, što su za svaku od njih izgradili odgovarajući sistem verovanja i obreda i što su, na kraju, našli mehanizme koji omogućuju prelaženje iz jedne u drugu, sa izgledima na izmirenje.

Sve ovo što sam rekao ne znači da za Borore nema prirodne smrti: čovek za njih nije pojedinac, već osoba. On je deo socialnog univerzuma: sela koje postoji otkad je sveta i veka, uporedo s fizičkim univerzumom koji je i sam sastavljen od bića s dušom: nebeskih tela i meteoroloških pojava. Ta koncepcija postoji uprkos privremenom karakteru konkretnih sela koja (zbog iscrpljivanja obradive zemlje) retko ostaju na istom mestu duže od trideset godina. Selo, dakle, ne čine ni njegova teritorija ni njegove kolibe, već gore opisana struktura koja se ponavlja u svim selima. Zbog toga su misionari, kad bi promenili tradicionalni raspored sela, zapravo uništavali sve.

Što se tiče životinja, neke od njih, naročito ribe i ptice, pripadaju svetu ljudi, dok neke kopnene životinje pripadaju fizičkom univerzumu. Bororo-Indijanci, na primer, smatraju da je njihov ljudski oblik privremen: prelaz između ribe (čijim se imenom nazivaju) i are (oblika u kojem će završiti svoj ciklus seobe duša).

Mišlju Bororoa (koja je u tom pogledu slična etnografskoj misli) vlada osnovna suprotnost između prirode i kulture, iz koje sledi zaključak — u većoj meri sociološki od Dirkemovih i Kontovih — da ljudski život pripada poretku kulture. Tvrđenje da je smrt prirodna i neprirodna gubi svaki smisao. U svakom slučaju, smrt je u isti mah prirodna i antikulturna. To znači, kad bilo koji urođenik umre, nisu pogođeni samo njegovi srodnici već čitavo društvo. Smatra se da je priroda kriva prema društvu za tu štetu i to joj se upisuje u dug; ta reč prilično verno prenosi jedan suštinski pojam Bororoa, mori. Kad neki urođenik umre, selo organizuje kolektivni lov; on pada u dužnost onoj polovini kojoj nije pripadao pokojnik: to je pohod protiv prirode, a cilj mu je da se ubije neka velika životinja, ako je moguće jaguar, čija će koža, kandže i očnjaci biti mori umrlog.

U trenutku kad sam došao u Kežaru upravo je umro jedan urođenik, nažalost u drugom selu. Nisam, dakle, video dvostruki pogreb koji se sastoji, prvo, u polaganju tela u jarugu pokrivenu granama usred sela, sve dok se meso ne raspadne, zatim u pranju kostura u reci, njegovom bojenju i ukrašavanju mozaicima od nalepljenog perja i, na kraju, u polaganju u korpu i spuštanju na dno jezera ili reke. Sve druge ceremonije kojima sam prisustvovao odigravale su se u skladu s tradicijom, uključujući i obredno zasecanje sopstvene kože koje obavljaju srodnici na mestu gde je iskopan privremeni grob. Na moje žaljenje, kolektivni lov je priređen dan uoči mog dolaska ili možda upravo tog istog popodneva, ne znam; ali pouzdano znam da nisu ništa ubili. Za pogrebni ples upotrebljena je jedna stara koža jaguara. Čak pretpostavljam da je naša hrana na brzinu prisvojena da zameni izostali plen. Šteta je što nikad nisu pristali da mi to kažu: ako je uistinu bilo tako, imao sam pravo da postanem vođa lova koji predstavlja dušu umrlog. Mogao sam od njegove porodice dobiti traku od ljudske kose ipoari, tajanstvenu frulu: to je mala tikva oblepljena perjem i pobodena poput barjaka na pisak od bambusove trske, kojom se svira nad plenom i koja se zatim pričvršćuje uz njegovu kožu. Mogao sam, kao što je

propisano, da razdelim meso, kožu, zube i kandže pokojnikovim rođacima, a oni bi mi za uzvrat dali ceremonijalni luk i strele, drugu frulu koja obeležava moju funkciju i ogrlicu od školjki. Morao bih se, svakako, obojiti u crno, kako me ne bi prepoznala zla duša koja je odgovorna za smrt; ona je, po zakonu mori, ovaploćena u ubijenoj životinji i predstavlja obeštećenje za pokojnika, ali je puna osvetničke mržnje prema izvršiocu obreda. Naime, ta ubilačka priroda je, u izvesnom smislu, ljudska. Ona deluje preko posebne vrste duša koje joj neposredno pripadaju i koje nisu dotaknute društvom.

Ranije sam pomenuo da sam kolibu delio s jednim vračem. Vrač — bari — predstavlja posebnu kategoriju ljudskih bića, koja ne pripadaju potpuno ni fizičkom univerzumu ni društvenom svetu, već imaju ulogu posrednika između te dve sfere. Nije pouzdano utvrđeno, ali je moguće da se svi vračevi rađaju u polovini Tugare; moj je izvesno bio poreklom Tugare, pošto je naša koliba bila Cera, a on je živeo, kao što treba, kod svoje žene. Bari se postaje po pozivu, često nakon otkrovenja čiji je osnovni motiv savez između nekih članova jedne vrlo složene zajednice zlih ili prosto strašnih duhova, delimično nebeskih (dakle, onih koji upravljaju astronomskim i meteorološkim pojavama), delimično životinjskih, a delimično podzemnih. Ta bića, čiji se ukupni broj redovno uvećava dušama umrlih vračeva, odgovorna su za kretanje zvezda, vetra i kiše, za bolest i za smrt. Njihovi opisi su različiti, ali uvek zastrašujući: pokriveni gustom dlakom, imaju rupe na glavi kroz koje izlazi dim kad puše; vazdušna čudovišta nesrazmerno dugačke kose i noktiju koja ispuštaju kišu kroz oči i nozdrve; jednonogi stvorovi s ogromnim stomacima i dlakavim telima slepih miševa.

Bari je asocijalna ličnost. Lične veze s jednim ili nekolicinom duhova daju mu neke posebne povlastice: pomoć natprirodnih sila kad sam krene u lovački pohod, sposobnost da se preobrazi u životinju, poznavanje bolesti i dar proricanja. Lovina i prvi plodovi iz vrtova ne smeju se jesti pre no što vrač dobije svoj deo. Taj deo je zapravo mori koji živi duguju duhovima umrlih; on u sistemu ima simetričnu i obrnutu ulogu od pogrebnog lova o kojem sam maločas govorio.

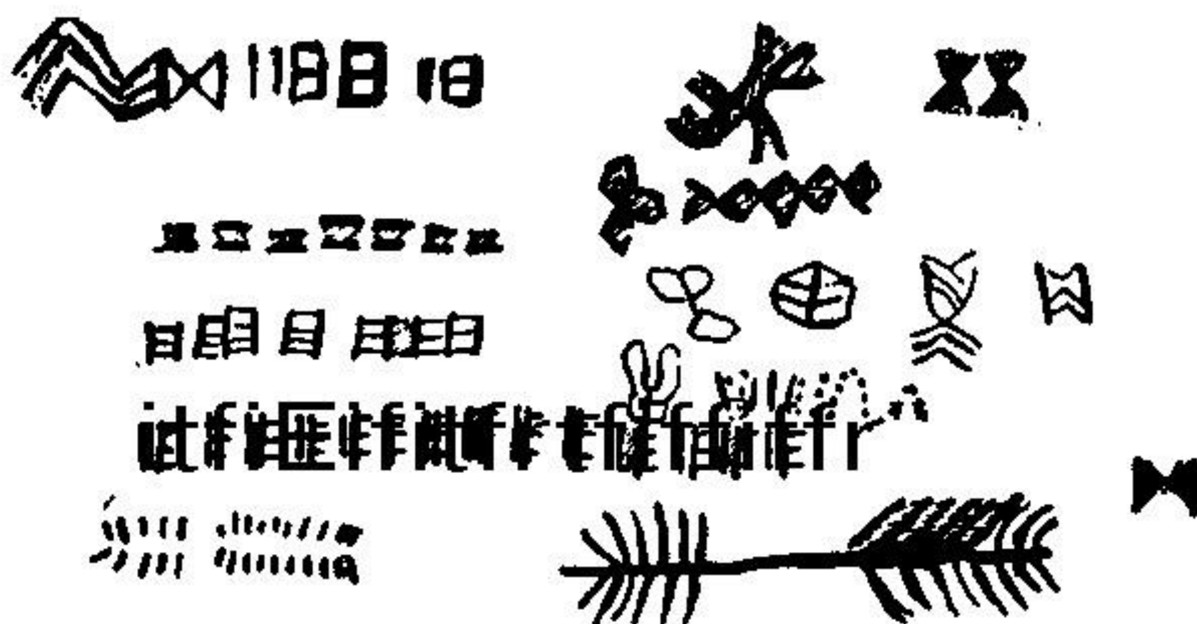
Ali bari je u vlasti jednog ili više duhova-zaštitnika. Oni se njime služe da bi se otelovili; kad duh uđe u njega, bari doživljava transeve i grčenja. U zamenu za zaštitu koju mu pruža, duh sve vreme nadgleda vrača, i on je pravi vlasnik ne samo njegovih dobara, već i njegovog tela. Vrač odgovara pred duhom kad polomi strelu ili neki sud i kad ošteti ili odseče nokte ili kosu. Ništa od svega toga ne sme se uništiti niti baciti, te bari stalno za sobom vuče krhotine svog prošlog života. Stara pravnička izreka: mrtav drži živog, ovde nalazi jedno strašno i nepredviđeno značenje. Veza između vrača i duha toliko je puna ljubomore da jedan od ta dva ugovorna partnera — nikad se ne zna koji — postaje na kraju sluga, a drugi gospodar.

Vidimo, dakle, da se za Borore fizički svet sastoji od složene hijerarhije individualnih moći. Njihova lična priroda je jasno izražena, ali ostali atributi nisu: naime, te moći su, u isti mah, stvari i bića, živi i mrtvi. U društvu su vračevi ona karika koja povezuje ljude i taj višeznačni svet zlih duša, u isti mah osoba i predmeta.

Sociološki univerzum ima sasvim drukčije osobine od fizičkog. Duše običnih ljudi (to jest, onih koji nisu vračevi) ne poistovećuju se s prirodnim silama, već opstaju kao društvo; ali, s druge strane, one gube svoj lični identitet da bi se stopile u kolektivno biće, aroe; tu reč, kao i staru bretonsku reč anaon treba svakako prevesti izrazom društvo duša. To društvo se, zapravo, sastoji iz dva dela jer se duše posle pogreba raspoređuju u dva sela, jedno na istoku, drugo na zapadu; nad svakim od njih bdi jedan obogotvoreni junak bororovskog panteona: na zapadu, stariji Bakororo, a na istoku, mlađi Itubore. Treba napomenuti da osa istok-zapad odgovara toku Rio Vermelja. Verovatno je, dakle, da postoji veza, doduše još nejasna, između dvojnosti sela mrtvih i sekundarne podele sela na uzvodnu i nizvodnu polovinu.

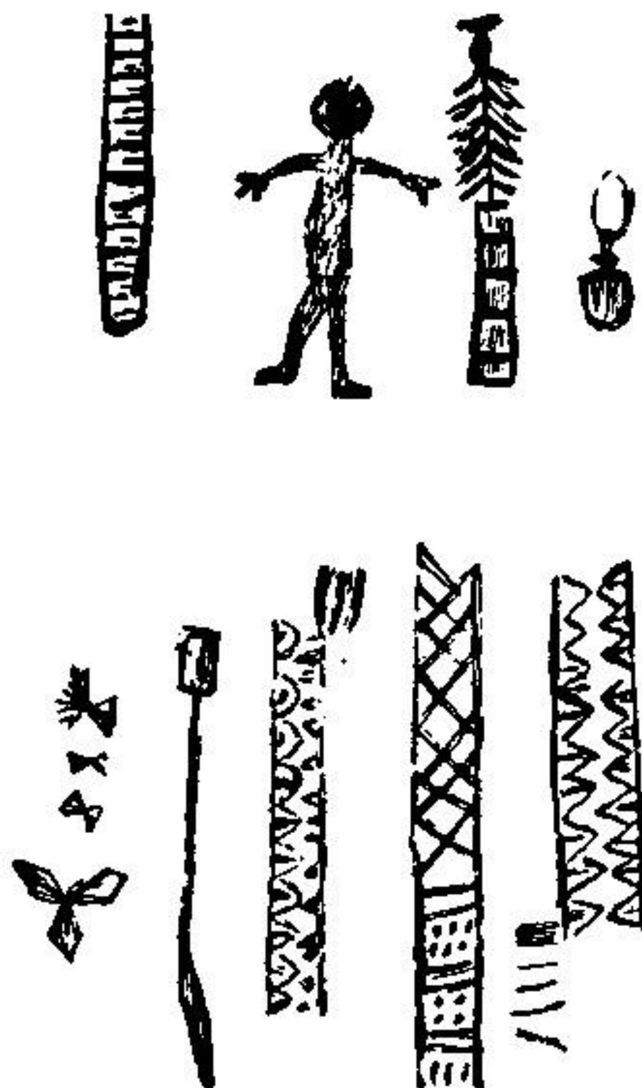
Dok je bari posrednik između ljudskog društva i zlih duša, individualnih i kosmičkih (videli smo da su duše mrtvih vračeva sve to istovremeno), postoji i posrednik između društva živih i društva mrtvih, koje je blagonaklono, kolektivno i antropomorfno. To je "Gospodar puta duša" ili aroettowaraare. On se razlikuje od vrača po svom antitetičkom karakteru. Te dve vrste posrednika plaše se jedna druge i uzajamno se mrze. Gospodar puta nema prava da prima darove; on se mora strogo pridržavati određenih pravila: nekih zabrana u ishrani i velike skromnosti u odevanju. Zabranjeni su mu ukrasi i odeća živih boja. S druge strane, ne postoji nikakav savez između njega i duša: one su uvek s njim i u izvesnom smislu su mu imanentne. Umesto da ga zaposedaju tokom transa, one mu se javljaju u snovima; ponekad ih on priziva, ali samo za dobrobit druge osobe.

Sl. 27 — Bororo crteži kultnih predmeta.

Dok bari predviđa bolest i smrt. Gospodar puta se stara o bolesniku i leči ga. Kažu da se bari, izraz fizičke nužnosti, ponekad postara da ubrza ispunjenje svojih zlokobnih predviđanja i prekraćuje život bolesnicima koji su odveć oklevali da ih potvrde. Ali nikako ne treba smetnuti s uma da pripadnici plemena Bororo zamišljaju odnose između smrti i života drukčije nego mi. Za jednu ženu koja je drhtala u groznici u uglu svoje kolibe rekli su mi da je mrtva, što je svakako značilo da je smatraju izgubljenom. Najzad, to veoma podseća na način gledanja naših vojskovođa, koji rečju "gubici" označavaju i mrtve i ranjene. Sa stanovišta neposredne sposobnosti za delovanje, to izlazi na isto, iako ranjenik smatra nesumnjivom prednošću činjenicu da nije na spisku pokojnika. Konačno, premda i Gospodar, kao i bari, može da se preobrazi u životinju, on nikad ne uzima oblik jaguara, ljudoždera koji — dok ga ne ubiju — naplaćuje od živih mori koji ovi duguju mrtvima. On bira životinje-hraniteljke: aru koji skuplja plodove, orla-grabljivca koji lovi ribu, tapira čijim će se mesom pleme pogostiti. Bari je opsednut duhovima, aroettowaraare se žrtvuje za spas ljudi. Neprijatno je čak i otkrovenje koje mu obelodanjuje njegovu misiju: on saznaje da je izabranik po smradu koji ga svuda prati i koji nesumnjivo podseća na onaj što prožima čitavo selo tokom nedelja privremenog pokopavanja lesa tik ispod površine, usred prostora za ples, ali koji se dovod i u vezu i s jednim mitskim bićem, aije. To je čudovište vodenih dubina, odvratno i smrdljivo, ali srdačno; ono se pojavljuje izabraniku koji mora da trpi njegova milovanja. Tokom pogreba, mladići premazani blatom podražavaju taj prizor tako što grle maskiranu osobu koja predstavlja mladu dušu izabranika. Urođenici zamišljaju aije dovoljno precizno da ga mogu predstaviti crtežom, i njegovim imenom označavaju rombove koji svojim zujanjem najavljuju pojavu čudovišta i podražavaju njegove krike.

Sl. 28 — Bororo crtež: vršitelj obreda, trube, sekira i razni ukrasi.

Posle svega toga, ne čudi nas što pogrebne ceremonije traju više nedelja: njihove su funkcije, naime, veoma raznovrsne. One se, najpre, smeštaju na dva plana o kojima smo govorili. S gledišta pojedinca, svaka smrt je prilika za rasplitanje odnosa između fizičkog sveta i društva. Neprijateljske sile koje sačinjavaju prirodni univerzum prouzrokovale su štetu društvu i ona se mora nekako nadoknaditi: to je uloga pogrebnog lova. Pošto ga je kolektiv lovaca osvetio i iskupio, mrtvac sad mora da se uklopi u društvo duša. Taj zadatak obavlja roiakuriluo, velika pogrebna pesma čijem sam izvođenju imao sreću da prisustvujem.

U selu Bororoa poseban značaj se pridaje jednoj svakodnevnoj radnji: večernjoj prozivci. Čim padne noć, upali se velika vatra na prostoru za ples, gde su se upravo okupile starešine klanova; jedan glasnik snažnim glasom proziva svaku grupu: Badeđeba, "poglavice"; o Cera, "ibisovi ljudi"; Ki, "tapirovi ljudi"; Bokodori, "ljudi velikog tatua"; Bakoro (po imenu junaka Bakororo); Boro "ljudi labreta"; Evagudu, "ljudi palme buriti"; Arore, "ljudi gusenice"; Paive, "ljudi bodljikavog praseta"; Apibore (neizvesno značenje)[5]... Prozvani se odazivaju i redom im se saopštavaju naređenja za sutrašnji dan, i dalje povišenim tonom koji dopire i do najudaljenijih koliba. Uostalom, u taj čas, sve, ili gotovo sve kolibe su prazne. Kad nastupanje noći otera komarce, svi muškarci izlaze iz svojih porodičnih koliba u kojima su proboravili oko šest sati. Svaki pod pazuhom nosi asuru koju će prostreti po utabanoj zemlji velikog kružnog trga smeštenog pored kuće muškaraca, s njene zapadne strane. Tu će leći, umotan u pamučno ćebe, koje je od trajnog dodira s telom premazanim urukuom dobilo narandžastu boju i u

kojem bi Služba zaštite teško prepoznala jedan od svojih poklona. Na veće asure poleže petšest muškaraca, koji jedva razmene po koju reč; neki su sami na svojim prostirkama. Krećemo se zaobilazeći opružena tela. Dok traje prozivka, starešine prozvanih porodica ustaju jedan za drugim, primaju uputstva i ponovo ležu s licem prema zvezdama. I žene su izašle iz koliba i u grupicama što je ispred svojih vrata. Razgovor polako zamire, i u kući muškaraca, a zatim i na trgu, postepeno počinju pesme, recitacije i horovi koji će trajati cele noći; u početku ih izvode dva-tri sveštenika, a zatim se polako uključuju i drugi muškarci koji pristižu na mesto obreda.

Pokojnik je pripadao polovini Cera; obred su, dakle, vršili stanovnici Tugare. Gomila lišća nasred trga predstavljala je odsutni grob, a s njegove leve i desne strane bili su raspoređeni snopovi strela i ispred njih činije s hranom. Bilo je dvanaestak sveštenika i pevača; većina je na glavi imala ogromne ukrase od perja živih boja, kakve su drugi nosili na zadnjici ili iznad četvorougaone lepeze od upletene trske koja je, trakom pričvršćena oko vrata, pokrivala ramena. Neki su bili potpuno goli i premazani crvenom ili crnom bojom, ravnomerno ili u linijama, ili su pak bili pokriveni trakama od belog paperja; drugi su na sebi imali dugačke suknje od slame. Glavni lik, koji je predstavljao mladu dušu, pojavljivao se u dve različite nošnje, u zavisnosti od trenutka obreda: čas odeven u zeleno lišće, s ogromnim ukrasom na glavi koji sam već opisao i s prebačenom jaguarovom kožom koju je, kao na dvoru, iza njega pridržavao paž; čas potpuno go, obojen u crno, s jednim jedinim ukrasom — slamenim predmetom nalik na velike prazne naočari. Ta pojedinost je posebno zanimljiva zato što se po sličnom motivu prepoznaje Tlalok, staromeksičko božanstvo kiše. Ključ zagonetke možda drži pleme Pueblo iz Arizone i Novog Meksika; kod njih se duše mrtvih preobražavaju u bogove kiše; pored toga, oni imaju razna verovanja povezana s čarobnim predmetima koji štite oči i omogućuju svom nosiocu da postane nevidljiv. Više puta sam primetio da naočari jako privlače južnoameričke Indijance; kad sam krenuo u svoju poslednju ekspediciju, poneo sam gomilu okvira bez stakala, koji su imali ogroman uspeh kod Nambikvara, kao da su tradicionalna verovanja pripremila urođenike da sa zadovoljstvom prime tako neupotrebljive stvarčice. Niko nije uspeo da objasni slamene naočari kod Bororoa, ali je verovatno da naočari, kao i u mitovima plemena Pueblo[6], imaju istu ulogu kao i crna boja, koja čini nevidljivim onog ko se njom premaže. Konačno, butarico, duhovi koje Borore smatraju odgovornim za kišu, opisani su kao stvorenja zastrašujućeg izgleda, sa istaknutim očnjacima i dugim zgrčenim prstima, kao i boginja voda kod Maja.

Tokom prvih noći prisustvovali smo plesovima raznih klanova iz polovine Tugare: ewoddo, igra ljudi palmi; paiwe, igra ljudi bodljikavog praseta. U oba slučaja, igrači su bili od glave do pete pokriveni lišćem, i kako im nismo videli lice, zamišljali smo da se ono nalazi na većoj visini, negde u ravni perjanog ukrasa koji je dominirao nošnjom; zbog toga smo nehotice likovima pridavali preterano visok stas. U rukama su držali palmine grane ili štapove okićene lišćem. Izvođene su dve vrste plesova. Prvo su plesači plesali sami, podeljeni u dva kadrila na krajevima trga; trčali su jedni prema drugima vičući "ho! ho!" i vrteći se oko sebe sve dok ne bi zamenili početne položaje. Kasnije su se muškim plesačima pridružile žene i nastalo je beskrajno kolo; ono se kretalo u krug ili poskakivalo u mestu, predvođeno golim kolovođama koji su se kretali natraške tresući zvečkama dok su drugi muškarci pevali čučeći.

Posle tri dana, obredi se prekidaju da bi se pripremio drugi čin: ples mariddo. Grupe muškaraca odlaze u šumu da potraže zelene grane palmi: najpre će s njih počupat i lišće, a zatim će ih iseći na prutiće od tridesetak centimetara. Pomoću grubo načinjenih traka od lišća, urođenici povezuju te prutiće i prave dva predmeta nalik savitljivim lestvama dugačkim više metara. Zatim i jedne i druge lestve umotavaju oko njihove ose i postavljaju na bok; tako dobijaju dva puna kotura, prvi visok oko metar i po, drugi oko metar i trideset centimetara. Njihove strane se ukrašavaju lišćem zakačenim mrežom uzica od upletene kose. Ta dva kotura se zatim svečano postavljaju na sredinu trga, jedan do drugog. To su muški i ženski mariddo, za čiju je izradu zadužen klan Evagudu.

Predveče su se obrazovale dve grupe od po pet-šest muškaraca i jedna je pošla ka zapadu a druga ka istoku. Pratio sam prvu grupu i prisustvovao, na pedesetak metara od sela, njenim pripremama koje je skrivao zid od drveća. Učesnici su se okitili lišćem isto onako kao i plesači, i pričvrstili ukrase za kosu. Ali, u ovom slučaju, tajnost priprema mogla se objasniti njihovom ulogom: kao i muškarci iz druge grupe, oni su predstavljali duše mrtvih koje su došle u njihovo selo sa istoka i sa zapada da prihvate novog pokojnika. Kad je sve bilo spremno, uputili su se zviždeći ka trgu, gde se već nalazila

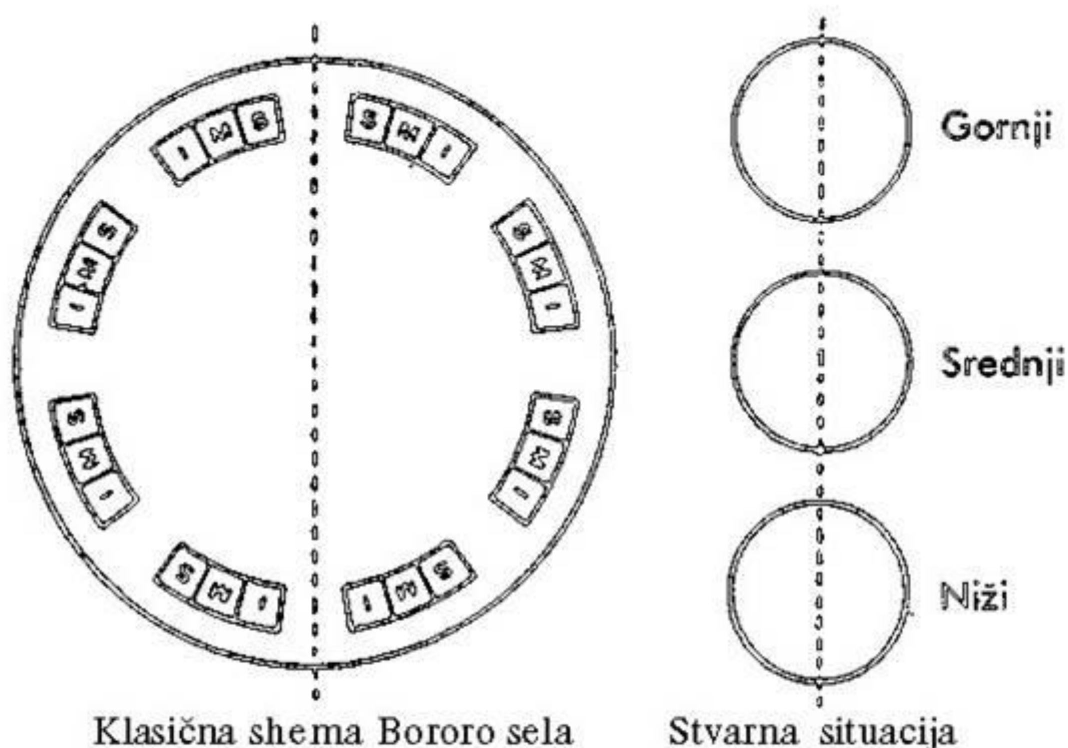
druga grupa (zapravo, jedni su se simbolički peli uz rečni tok, dok su se drugi spuštali, te su zato bili brži).

Bojažljivim, kolebljivim hodom čudesno su izražavali svoju prirodu seni; pomislio sam na Homera, na Odiseja kako s mukom drži na odstojanju sablasti koje je prizvala prolivena krv. Ali odmah potom ceremonija je postala živahnija: muškarci su grabili jedan ili drugi marido (a oni su bili napravljeni od svežeg lišća, dakle, prilično teški), podizali ga uvis i plesali pod tim teretom sve dok ga, iscrpljeni, ne bi prepustili nekom drugom. Prizor je izgubio početni mistični karakter: bio je to vašar, gde je omladina prikazivala snagu svojih mišića u atmosferi znoja, gurkanja i šaljivog dobacivanja. A ipak, ta igra čije smo profane varijante upoznali kod drugih srodnih populacija — na primer trke na štulama kod plemena Ge na brazilskoj visoravni — ovde ima najpunije religijsko značenje: u veselom metežu, urođenici veruju da se igraju s mrtvima i da na taj način zadobijaju pravo da ostanu u životu.

Ta velika suprotnost između mrtvih i živih ogleda se najpre u podeli žitelja sela, tokom obreda, na izvođače i gledaoce. Izvođači su po pravilu muškarci, zaštićeni tajnom svoje zajedničke kuće. U planu sela valja, dakle, videti jedno još dublje značenje od onog koje smo mu pripisali na sociološkom planu. Kad neko umre, polovine naizmenično igraju ulog u živih i mrtvih, ali u toj igri terazija odražava se jedna druga, s ulogama koje su raspodeljene jednom za svagda: naime, muškarci koji čine bratstvo u kući muškaraca zapravo su simbol društva duša, dok okolne kolibe, vlasništvo žena isključenih iz najsvetijih obreda i, ako tako možemo reći, predodređenih da budu gledaoci, čine skup živih gledalaca i njihovo boravište.

Videli smo da je i sam natprirodni svet dvostruk jer obuhvata oblast sveštenika i oblast vrača. Ovaj drugi je gospodar nebeskih i podzemnih sila, počev od desetog neba (Borere veruju u mnoštvo neba koja se nalaze jedna iznad drugih) sve do zemljinih dubina; sile kojima on upravlja — i od kojih zavisi — raspoređene su, dakle, po vertikalnoj osi, dok sveštenik, gospodar puta duša, upravlja horizontalnom osom koja spaja istok i zapad i na kojoj su smeštena dva sela mrtvih. A mnogi znaci koji ukazuju na to da bari uvek potiče iz polovine Tugare, a aroettowaraare iz polovine Cera, nagoveštavaju da i podela na polovine odslikava tu dvojnost. Značajna je i činjenica da svi mitovi Bororoa prikazuju junake iz Tugare kao tvorce i demiurge, a junake iz Cere kao izmiritelje i čuvare postojećeg poretka. Prvi su zaslužni za postojanje stvari: vode, reka, riba, biljaka i proizvedenih predmeta; drugi su doveli u red stvoreni svet; oni su čovečanstvo oslobodili čudovišta i dodelili svakoj životinji njenu specifičnu hranu. Postoji čak i mit koji kazuje da je najviša moć nekad pripadala žiteljima Tugare, koji su je se dočepali na štetu Cera, kao da je urodenička misao suprotstavljanjem polovina želela da iskaže prelazak iz haotične prirode u uređeno društvo.

Sl. 29 — Shema pojavne i stvarne društvene strukture Bororo sela

Sad nam je jasan prividni paradoks koji dopušta da se Cere, nosioci političke i verske moći nazovu "slabima", a Tugare "jakima". Ovi drugi su bliži fizičkom svetu, dok su prvi bliži ljudskom, koji ipak nije jači od ta dva sveta. Društveni poredak ne može se u punoj meri nositi s kosmičkom hijerarhijom. Čak i kod Bororoa, priroda se može pobediti samo na taj način što će se priznati njena vlast i poštovati njene fatalnosti. Uostalom, u sociološkom sistemu kakav je njihov zapravo i nema izbora: muškarac ne može pripadati istoj polovini kao i njegov otac i njegov sin (jer je ovaj poreklom iz polovine svoje majke): on je po poreklu jednak samo dedi i unucima. Ako Cere žele da opravdaju svoju moć svojim isključivim srodstvom sa osnivačkim junacima, oni u isti mah prihvataju da se od njih odele dodatnim razmakom od jedne generacije. U odnosu prema velikim precima, oni su "unuci", dok su Tugare "sinovi".

Da li su urođenici zavedeni samo logikom svog sistema, ili još nečim drugim? Posle svega, ne uspevam da se otmem utisku da se sjajan metafizički ples kojem sam prisustvovao svodi na jednu prilično žalosnu lakrdiju. Muško bratstvo se pravi da predstavlja mrtve kako bi živima stvorilo iluziju da im duše dolaze u posetu; žene su isključene iz obreda i obmanute u pogledu njihove prave prirode, bez sumnje zato da bi se opravdala podela koja njima dodeljuje prvenstvo na osnovu bračnog stanja i mesta boravka, dok religijske tajne prepušta isključivo muškarcima. Međutim, njihova realna ili tek pretpostavljena lakovernost ima i jednu psihološku funkciju: da podari, u korist oba pola, emotivni i intelektualni sadržaj tim marionetama čije konce muškarci inače možda ne bi tako revnosno vukli. Ne održavamo verovanje u Deda Mraza samo zato da bismo obmanuli svoju decu: njihovo oduševljenje i nas greje, pomaže nam da sami sebe zavaramo i da poverujemo, zato što oni u to veruju, kako postoji jedan potpuno velikodušan svet koji nije sasvim nespojiv s realnošću. A ipak, ljudi umiru i nikad se ne vraćaju; i svaki društveni poredak nalik je smrti utoliko što nam oduzima nešto što nije u stanju da nam nadoknadi.

Društvo Bororo Indijanaca može nečem poučiti moralistu; potrebno je samo da on pažljivo sluša svoje urođeničke obaveštače: oni će mu opisati, onako kako su opisali i meni, taj balet u kojem se dve polovine sela obavezuju da žive i dišu jedna kroz drugu; da razmenjuju žene, dobra i usluge pomno vodeći računa o uzajamnosti; da žene i udaju decu među sobom, da uzajamno sahranjuju svoje mrtve, da jedna drugoj pružaju jemstvo da je život večan, da je svet spreman da pritekne u pomoć i da je društvo pravedno. Da bi potkrepili te istine i održali ta uverenja, njihovi mudraci su izgradili

veličanstvenu kosmologiju, koju su oni upisali u plan svojih sela i podelu stanovništva. Neprestano su se sudarali s protivrečnostima i neku suprotnost su prihvatali samo zato da bi je porekli u korist neke druge, presecajući i deleći grupe, povezujući ih i sučeljavajući, praveći od čitavog svog društvenog života grb na kojem su uravnotežene simetrija i asimetrija, kao na veštim crtežima kojima neka lepotica iz plemena Kaduveo, na prikriveniji način mučena istom brigom, ukrašava svoje lice. Ali šta ostaje od svega toga, šta preostaje od polovina, protivpolovina, klanova, potklanova pred onim tvrđenjem koje nam, izgleda, nameću novija istraživanja? U jednom do mile volje složenom društvu, svaki klan podeljen je u tri grupe: višu, srednju i nižu, i nad svim pravilima lebdi ono koje obavezuje pripadnika više grupe iz jedne polovine da se oženi pripadnicom više grupe iz druge polovine, pripadnika srednje grupe da potraži ženu u srednjoj grupi i pripadnika niže da svoj brak zasnuje u nižoj; to znači da se, pod maskom bratskih institucija, selo Bororoa u krajnjoj liniji deli u tri grupe koje se uvek žene među sobom. Tri društva koja će, i ne znajući to, zauvek ostati razdvojena i izolovana, svako zarobljeno gordošću koju čak i od njegovih sopstvenih očiju skrivaju lažljive institucije, tako da svako ostaje nesvesna žrtva lukavstva čiju svrhu nije u stanju da otkrije. Iako su razvili svoj sistem kao varljivu prozopopeju, pripadnici plemena Bororo nisu uspeli, ništa više od drugih, da prikriju sledeću istinu: predstava koju jedno društvo stvara o odnosima između živih i mrtvih zapravo je nastojanje da se, na planu religijske misli, sakriju, ulepšaju ili opravdaju stvarni odnosi koji vladaju među živima.

Sedmi deo — NAMBIKVARA

XXIV IŠČEZLI SVET

Etnografska ekspedicija u srednji Brazil priprema se na raskršću ulica Reomir i Sevastopol Tu nalazimo na okupu prodavce odevnih i modnih predmeta na veliko; možemo se ponadati da ćemo otkriti stvari koje će zadovoljiti zahtevan ukus Indijanaca.

Godinu dana posle posete plemenu Bororo, ispunili su se svi uslovi da postanem etnograf: naknadno dobijen blagoslov Levi-Brila, Mosa i Rivea; izložba mojih zbirki u jednoj galeriji u predgrađu Sen-Onore; predavanja i članci. Zahvaljujući Anriju Ložijeu, koji je bio na čelu omladine okupljene u Službi naučnih istraživanja, dobio sam dovoljno sredstava za nešto veći poduhvat. Valjalo se najpre opremiti; tri meseca bliskog dodira sa urođenicima omogućila su mi da steknem predstavu o njihovim zahtevima, koji su, začudo, bili slični na čitavom južnoameričkom kontinentu.

U jednom pariškom kvartu koji mi dotad nije bio ništa bolje poznat nego Amazonija, odao sam se čudnoj trgovini pod budnim nadzorom čehoslovačkih uvoznika. Budući da o njihovoj robi nisam ništa znao, nedostajali su mi tehnički termini kojima bih precizno opisao svoje potrebe. Mogao sam jedino da primenim indijanska merila. Dao sam se na biranje najsitnijih perlica za vez, zvanih "šljunak", čije su teške niske ispunjavale police. Grizao sam ih zubima da bih proverio njihovu čvrstinu; sisao sam ih da proverim postojanost njihove boje jer ne bi valjalo da se ona skine pri prvom kupanju u reci; povećavao sam vrednost svoje robe dozirajući boje prema indijanskom kanonu: prvo bela i crna; zatim crvena; daleko posle nje, žuta; i za umirenje savesti, malo plave i zelene, koje će verovatno biti prezrene.

Te posebne sklonosti lako se mogu objasniti. Izrađujući ručno sopstvene perlice, Indijanci ih utoliko više cene ukoliko su one manje, to jest ukoliko iziskuju više rada i veštine; kao sirovine koriste crnu ljusku palminih oraha i mlečnobeli sedef rečnih školjki, i nastoje da postignu željeno dejstvo smenjivanjem tih dveju boja. Kao i svi ljudi, i oni najviše cene ono što poznaju; imaću, dakle, uspeha s crnim i belim. Žuto i crveno se kod njih često označavaju istom reči zbog promenljivosti boje urukua koja, prema kvalitetu i stepenu zrelosti zrna, varira od žutonarandžaste do jarkocrvene; crvena, ipak, uživa veći ugled zbog svog intenziteta i zato što je to boja nekih poznatih i cenjenih zrna i pera. Što se tiče plave i zelene, te hladne boje su u prirodi predstavljene pre svega kratkovečnim rastinjem; time se može objasniti ravnodušnost urođenika prema njima i nepreciznost jezičkog izražavanja tih nijansi: u nekim jezicima, plavo je poistovećeno s crnim, a u nekima sa zelenim.

Igle su morale biti prilično debele kako bi se mogao udenuti jak konac, ali ne suviše jer su perlice bile male. Što se tiče konca, tražio sam onaj jarko obojen, pre svega crven (Indijanci svoj boje urukuom), i grubo upreden, tako da se može opaziti zanatska izrada. Sve u svemu, naučio sam da se klonim robe slabog kvaliteta: boravak kod Borora me je prožeo dubokim poštovanjem prema urodeničkim tehnikama. Život u divljini podvrgava predmete žestokim probama; koliko god to izgledalo paradoksalno, da ne bih izgubio poverenje primitivaca, morao sam nabaviti najbolje prekaljen čelik, staklo bojeno u masi i konac koji ne bi bio ispod časti ni sedlaru na engleskom dvoru.

Ponekad sam nailazio na trgovce koje je oduševljavala ta egzotika po meri njihovog znanja. Pored kanala Sen-Marten, jedan proizvođač udica ustupio mi je po niskoj ceni sve najbolje primerke koji su mu preostali iz serija. Godinu dana sam nosao kroz šikaru više kilograma udica koje niko nije želeo jer su bile premalene za ribe dostojne amazonskih ribara. Konačno sam ih se otarasio na bolivijskoj granici. Sva ta roba imala je dvostruku namenu: da služi kao poklon i kao predmet razmene sa Indijancima, ali i da obezbedi namirnice i usluge u zabitim područjima u koja trgovci retko zalaze. Kad sam pri kraju ekspedicije ostao bez sredstava, uspeo sam da produžim boravak za nekoliko nedelja tako što sam otvorio prodavnicu u jednom seocetu sakupljača kaučuka. Lokalne prostitutke kupovale su od mene ogrlicu za dva jajeta, i to ne bez cenkanja.

Nameravao sam da provedem punu godinu dana u šikari i dugo sam birao oblast. Ne sluteći da bi rezultat mogao biti suprotan mom naumu, više željan da razumem Ameriku nego da produbim znanje o ljudskoj prirodi na osnovu proučavanja nekog posebnog slučaja, odlučio sam se za neku vrstu preseka kroz brazilsku etnografiju — i geografiju — to jest da prokrstarim zapadni deo visoravni, od

Kujabe do Rio Madeire. To je doskora bilo najneistraženije područje Brazila. Istraživači iz Sao Paula iz XVIII veka nisu zalazili dalje od Kujabe, jer su strahovali od pustoši predela i divljaštva Indijanaca. Početkom XX veka, hiljadu i petsto kilometara koji su razdvajali Kujabu od Amazona i dalje su bili zabranjena zemlja, te je najjednostavniji put od Kujabe do Manausa ili Belema na Amazonu vodio kroz Rio de Žaneiro, a zatim na sever, preko mora i ušća reke. Tek 1907. godine, general (tada pukovnik) Kandido Marijano da Silva Rondon otpočeo je prodor na koji je utrošio osam godina ispunjenih istraživanjima i postavljanjem telegrafske linije od strateškog značaja koja je prvi put, preko Kujabe, povezala saveznu prestonicu s graničnim sedištima na severozapadu.

Izveštaji Rondonove komisije, koji još nisu objavljeni u celosti, nekoliko generalovih predavanja, uspomene Teodora Ruzvelta koji ga je pratio na jednoj od ekspedicija i, na kraju, ljupka knjiga mnogo žaljenog Roket-Pintoa (tada direktora Nacionalnog muzeja) naslovljena Rondonija (1912) pružali su oskudna obaveštenja o primitivnom stanovništvu otkrivenom u tom području. Ali, posle Rondonovog poduhvata na visoravan se vratilo staro prokletstvo. Nijedan profesionalni etnograf nije tamo zašao. Zbog toga je izgledalo tako izazovno pratiti telegrafsku liniju, ili ono što je od nje ostalo, saznati ko su zapravo Nambikvare i, dalje ka severu, one zagonetne populacije koje je Rondon tek pomenuo, a koje posle njega niko nije video.

Godine 1939, interesovanje koje je dotad bilo ograničeno na primorska plemena i na velike gradove pored reka, to jest na tradicionalne puteve prodiranja u unutrašnjost Brazila, počelo je da se pomera ka Indijancima sa visoravni. Boraveći u plemenu Bororo, uverio sam se u izuzetan stepen prefinjenosti, na sociološkom i religijskom planu, onih plemena čija je kultura nekad smatrana vrlo grubom. Postali su dostupni i prvi rezultati istraživanja jednog Nemca koga više nema: Kurta Unkela, koji je prihvatio urođeničko ime Nimuendaju i koji je, posle više godina boravka u selima iz grupe Ge srednjeg Brazila, potvrdio da Bororo nije usamljena pojava već pre varijacija na osnovnu temu zajedničku svim tamošnjim populacijama. Savane srednjeg Brazila su, dakle, gotovo dve hiljade kilometara ka unutrašnjosti nastanjene preživelim ostacima jedne izrazito jednorodne kulture; ona se odlikuje zjedničkim jezikom izdeljenim na dijalekte i relativno niskim nivoom materijalnog života koji odudara od vrlo razvijenog-društvenog uređenja i religijske misli. Možda bi u njima trebalo videti prve stanovnike Brazila, koji su bili zaboravljeni u svojoj šikari ili koje su, malo pre no što su otkriveni, potisnule u najsiromašnije predele neke ratoborne grupe neznanog porekla tokom svojih osvajačkih pohoda na obalu i rečne doline?

Putnici iz XVI veka su svuda uz obalu nailazili na predstavnike velike kulture Tupi-Gvaranija, koji su nastanjivali i gotovo čitav Paragvaj i tok Amazona ocrtavajući isprekidan prsten prečnika tri hiljade kilometara koji se prekidao tek na paragvajsko-bolivijskoj granici. Ti Tupiji, maglovito srodni Astecima, to jest narodima koji su se kasno nastanili u dolini Meksika, i sami su bili skorašnje pridošlice; oni su se raspoređivali po dolinama u unutrašnjosti Brazila sve do XIX veka. Možda su počel i da se doseljavaju nekoliko vekova pre otkrića Amerike, podstaknuti verovanjem da negde postoji zemlja bez smrti i zla. U to su još verovali pri kraju svojih seoba, kad su u malim grupama izbili na obalu Sao Paula; napredovali su predvođeni svojim vračevima igrajući i pevajući slavopojke zemlji u kojoj se ne umire i posteći tokom dugih perioda da bi je zaslužili. U svakom slučaju, u XVI veku su silom otimali obalu od njenih ranijih stanovnika, o kojima malo znamo, ali koji bi mogli biti naša plemena iz grupe Ge.

Na severozapadu Brazila, Tupiji su živeli u susedstvu drugih naroda: Karaiba, ili Kariba, koji su imali veoma sličnu kulturu, uprkos različitom jeziku, i koji su krenul i u osvajanje Antila. Tu je živela i prilično tajanstvena grupa Aravak: starija i prefinjenija od drugih, ona je činila većinu antilskog stanovništva i protezala se sve do Floride; različita od grupe Gepo visokoj materijalnoj kulturi, naročito keramici i rezbarenom drvetu, ona joj je bila bliska po društvenom uređenju koje je, po svemu sudeći, pripadalo istoj vrsti. Karibi i Aravaci su izgleda prodrli na kontinent pre Tupija: u XVI veku bili su gusto naseljeni u Gijani, na ušću Amazona i na Antilima. Ali, male kolonije su do danas opstale u unutrašnjosti na pritokama desne obale Amazona, rekama Šingu i Gvapore. Potomke Aravaka nalazimo čak i u visokoj Boliviji. Oni su verovatno doneli keramičku veštinu plemenu Mbaja-Kaduveo: znamo da Gvane, koje su ovi porobili, govore jednim dijalektom Aravaka.

Dok sam prelazio najslabije poznat deo visoravni, nadao sam se da ću u savani naći najzapadnije predstavnike grupe Ge i da ću u dolini Madeire moći da proučavam neistražene tragove tri druge jezičke porodice na granicama njihovog velikog migracionog prodora: u Amazoniji.

Moja nada se samo delimično ispunila zbog naše pojednostavljene predstave o prekolumbovskoj istoriji Amerike. Danas, posle nedavnih otkrića i godina koje sam posvetio proučavanju severnoameričke etnografije, shvatam da se zapadna hemisfera mora posmatrati kao jedna celina. Društveno uređenje i religijska verovanja grupe Ge ponavljaju se kod svih plemena u šumama i prerijama Severne Amerike; uostalom, već odavno su uočene sličnosti između grupe plemena Cako (poput Gvajakurua) i ravničarskih plemena Sjedinjenih Država i Kanade, ali iz toga nisu izvedeni zaključci. Civilizacije Meksika i Perua su svakako komunicirale više puta u svojoj istoriji zahvaljujući plovidbi duž obala Tihog okeana. Sve to je bilo pomalo zanemareno zato što je američkim proučavanjima dugo dominiralo uverenje da se prodiranje na kontinent zbilo u novije doba, u najboljem slučaju pet-šest hiljada godina pre naše ere, i da su njegovi akteri bile isključivo azijske populacije koje su pristigle kroz Beringov moreuz.

Morali smo, dakle, da objasnimo kako su ti nomadi za samo nekoliko hiljada godina uspeli da pređu s jednog kraja zapadne hemisfere na drugi i da se prilagode klimatskim razlikama; kako su otkrili, a zatim i oplemenili i rasprostrti po ogromnim područjima divlje sorte koje su u njihovim rukama postale duvan, pasulj, manioka, slatki krompir, krompir, kikiriki, pamuk i, pre svega, kukuruz; i na kraju, kako su nastale i kako su se razvijale uzastopne civilizacije u Meksiku, Centralnoj Americi i Andima, čiji su daleki naslednici bili Asteci, Maje i Inke. Da bismo to postigli, morali smo umanjiti svako otkriće tako da stane u interval od nekoliko stotina godina: prekolumbovska istorija Amerike postala je niz kaleidoskopskih slika u koji je hir teoretičara svaki čas umetao nove prizore. Kao da su specijalisti s one strane Atlantika težili da nametnu urodeničkoj Americi ono odsustvo dubine kojim se odlikuje savremena istorija Novog sveta.

Te perspektive su uzdrmala otkrića koja su pomerila znatno unazad datum čovekovog prodiranja na kontinent. Znamo da je čovek tad poznavao i lovio faunu koje tu danas više nema: kopnenog lenjivca mamuta, kamilu, konja, drevnog bizona i antilopu; uz njihove kosti pronađeni su oružje i kamene alatke. Prisustvo nekih životinja na mestima kakvo je dolina Meksika podrazumevalo je klimatske uslove veoma različite od današnjih; za takvu promenu bilo je potrebno više hiljada godina. Korišćenje radioaktivnosti za određivanje datuma arheoloških ostataka dovelo je do istog zaključka. Treba, dakle, priznati da je čovek bio u Americi pre najmanje 20.000 godina; na nekim mestima gajio je kukuruz pre tri hiljade godina. Širom Severne Amerike razbacani su ostaci stari deset do dvanaest hiljada godina. Istovremeno, merenjem radioaktivnosti ugljenih naslaga ustanovljeno je da su najvažniji arheološki ostaci na kontinentu za 500 do 1500 godina stariji nego što se pretpostavljalo. Poput japanskog cveća od sabijenog papira koje se rascvetava kad ga stavimo u vodu, prekolumbovska istorija Amerike dobija zapreminu koja joj je nedostajala.

Međutim, ta činjenica nas suočava s teškoćom obrnutom od one s kojom su se sreli naši prethodnici: kako potpuniti te ogromne periode? Jasno nam je da se kretanje stanovništva koje sam upravo pokušao da opišem nalazi na površini zbivanja, i daje velikim civilizacijama Meksika i Anda prethodilo nešto drugo. U Peruu i u različitim područjima Severne Amerike već su otkriveni ostaci prvih stanovnika: plemena koja se nisu bavila poljoprivredom; za njima su došla seoska i povrtarska društva koja još nisu poznavala ni kukuruz ni grnčariju; zatim se pojavljuju grupe koje tešu kamen i obraduju dragocene metale u slobodnijem i nadahnutijem stilu od svih kasnijih. Verovali smo da se čitava američka istorija rascvetala i iscrpla sa Inkama iz Perua i Astecima iz Meksika; međutim, oni su od tih živih izvora jednako daleko kao što je naš stil "ampir“ daleko od Egipta i Rima koje je toliko podražavao: u sva tri slučaja posredi s u totalitarne umetnosti, lakome na ogromna dostignuća ostvarena zahvaljujući surovosti i siromašenju, izraz države koja teži da potvrdi svoju moć i koja ne koristi sredstva za sopstveno kulturno uzdizanje, već za nešto drugo (rat ili administraciju). Čak i spomenici Maja izgledaju kao raskošna dekadencija jedne umetnosti koja je svoj vrhunac dostigla hiljadu godina ranije.

Sl. 30-31 — Nekadašnji Meksikanci. Levo; jugoistočni Meksiko (Američki prirodnjački muzej); desno: Meksički zaliv (Izložba meksičke umetnosti, Pariz 1952).

Odakle su došli osnivači? Poučeni krahom nekadašnjih izvesnosti, moramo priznati da o tome ne znamo ništa. Kretanje stanovništva u području Beringovog moreuza bilo je veoma složeno: Eskimi su u njemu učestvovali u novije vreme; oko hiljadu godina ranije prethodili su im paleo-Eskimi, čija kultura podseća na drevnu Kinu i Skite; a tokom vrlo dugog perioda, možda od osmog milenijuma do početka hrišćanske ere, tu su živele različite populacije. Po skulpturama koje dopiru do prvog milenijuma pre naše ere znamo da su stari stanovnici Meksika pripadali fizičkim tipovima vrlo različitim od onih koje nalazimo među današnjim Indijancima: debeli orijentalci ćosavih, neizražajnih lica i bradati muškarci orlovskih crta koje podsećaju na renesansne profile. Radeći s drukčijim materijalima, genetičari potvrđuju da najmanje četrdeset biljnih vrsta, koje su u prekolumbovskoj Americi sakupljane u divljem stanju ili oplemenjene, imaju isti hromozomski sastav kao i odgovarajuće vrste u Aziji, ili pak sastav koji je iz njih izveden. Trebal i iz toga zaključiti da je kukuruz, koji se nalazi na toj listi, došao iz jugoistočne Azije? Ali, kako je to moguće ako su ga Amerikanci gajili već pre četiri hiljade godina, u vreme kad je veština plovidbe izvesno bila tek u povoju?

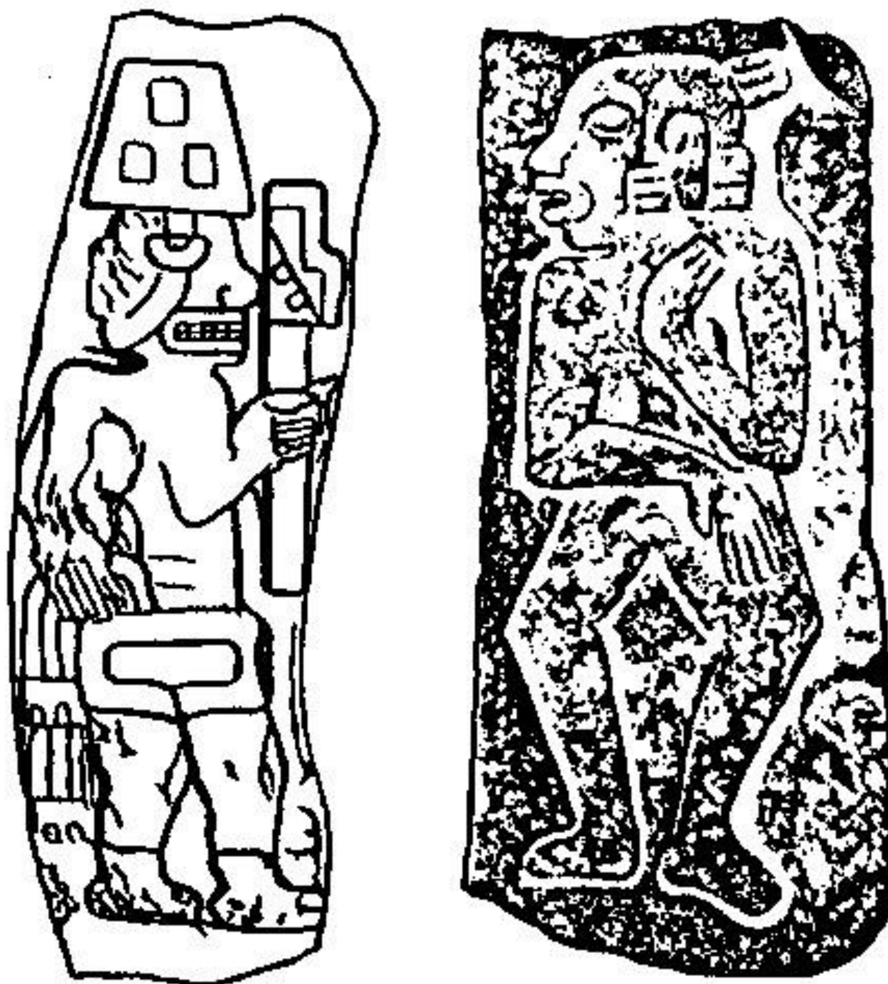
Čak i ako ne prihvatimo smele Hejerdalove hipoteze o nastanjivanju američkih urođenika u Polineziji, posle putovanja Kon-Tikija moramo priznati da su prekopacifički kontakti mogli da se događaju, i to često. Ali u vreme kad su u Americi već cvetale visoke civilizacije, početkom prvog milenijuma pre naše ere, pacifička ostrva bila su nenastanjena; u najmanju ruku, nismo pronašli ništa što bi bilo tako staro. S one strane Polinezije, valjalo bi, dakle, usmeriti pogled ka Melaneziji, možda već nastanjenoj, i ka čitavoj azijskoj obali. Danas smo sigurni da se nikad nisu prekidale veze između Aljaske i Aleuta, na jednoj strani, i Sibira na drugoj. Iako nisu poznavali metalurgiju, stanovnici Aljaske upotrebljavali su gvozdena oruđa početkom hrišćanske ere; ista keramika nalazi se od područja velikih američkih jezera do srednjeg Sibira, kao i iste legende, isti obredi i isti mitovi. Dok je Zapad živeo okrenut sebi, sve druge severne populacije, od Skandinavije do Labradora, preko Sibira i Kanade, održavale su izgleda najtešnje dodire. ako utvrdimo da su Kelti preuzeli neke od svojih mitova od te subarktičke civilizacije o kojoj ne znamo gotovo ništa, moći ćemo da objasnimo činjenicu da je mitovima Indijanaca iz severnoameričkih šuma srodniji ciklus o Gralu nego bilo koji drugi mitološki sistem. A verovatno nije slučajno ni to što Laponci uvek podižu kupaste šatore istovetne indijanskim.

Na jug u azijskog kontinenta, američke civilizacije bude drukčije odjeke. Grupe stanovništva s južnih granica Kine, koje su Kinezi smatrali varvarima, a još više primitivna plemena Indonezije pokazuju izvanredne sličnosti sa Amerikancima. U unutrašnj osti Bornea prikupili smo mitove koji se ne mogu razlikovati od nekih najrasprostranjenijih mitova Severne Amerike. A stručnjaci su odavno skrenuli pažnju na sličnosti između arheoloških dokumenata koji potiču iz jugoistočne Azije i onih koji pripadaju

protoistoriji Skandinavije. Postoje, dakle, tri područja: Indonezija, američki severoistok i skandinavske zemlje, koja obrazuju neku vrstu trigonometrijskih tačaka prekolumbovske istorije Novog sveta.

Zar ne bismo mogli zamisliti da je taj presudni događaj u životu čovečanstva, to jest pojava neolitske civilizacije — sa širenjem grnčarstva i tkanja, početkom obrađivanja zemlje i uzgajanja životinja i prvim pokušajima u metalurgiji — koja je u početku bila ograničena na Stari svet između Dunava i Inda, delovao kao podsticaj na manje razvijene narode Azije i Amerike? Teško je razumeti poreklo američkih civilizacija ako se ne prihvati hipoteza o intenzivnoj aktivnosti na svim pacifičkim obalama — azijskim i američkim — koja se rasprostirala zahvaljujući plovidbi duž obala tokom više milenijuma. Nekad smo prekolumbovskoj Americi odricali istorijsku dimenziju zato što je postkolumbovska Amerika nije imala. Ostaje nam, možda, da ispravimo još jednu grešku, to jest verovanje da je Amerika tokom dvadeset hiljada godina bila odsečena od čitavog sveta (zato što nije bila u dodiru sa zapadnom Evropom). Sve, naime, ukazuje na to da je velikoj atlantskoj tišini odgovaralo, duž celog oboda Tihog okeana, zujanje nalik onom u košnici.

Sl. 32-33 — Levo: Cavin, sever Perua (prema Telou); desno: Monte Alban, jug Meksika (bareljef zvani "plesači").

Kako god bilo, izgleda da je tokom prvog milenijuma pre naše ere jedan američki hibrid već pustio tri mladice čvrsto nakalemljene na mnoštvo problematičnih vrsta nastalih tokom jedne starije evolucije: u domenu sela, kultura Hopvela koja je zaposela ili zarazila Sjedinjene Države istočno od ravnica, odgovara kulturi Čavina sa severa Perua (a Parakas je njen odjek na jugu); dok Cavini, sa svoje strane, podsećaju na prva ispoljavanja takozvane olmečke civilizacije i najavljuju razvoj Maja. U sva tri slučaja, nalazimo se pred umetnošću koja izrazito brzo napreduje i čija gipkost, sloboda i intelektualna sklonost ka dvosmislenosti (kod Hopvela, kao i kod Čavina, neki motivi se čitaju na drukčiji način kad se okrenu naopačke) tek počinju da naginju geometrijskoj krutosti i nepokretnosti koje obično pripisujemo prekolumbovskoj umetnosti. Ponekad pokušavam da sam sebe ubedim kako kaduveovski crteži ponavljaju tu daleku tradiciju. Da li su u toj epohi američke civilizacije počele da se razilaze, te su Meksiko i Peru preuzeli inicijativu i napredovali džinovskim koracima dok su ostali igrali ulogu posrednika ili čak, zaostajući na putu, zapali u poludivljaštvo? Nikad nećemo precizno utvrditi šta se dogodilo u tropskoj Americi jer su tamošnji klimatski uslovi nepovoljni za čuvanje arheoloških tragova; ali uznemirava činjenica da društveno uređenje grupe Ge kao i plan sela plemena Bororo liče na one elemente tih iščezlih civilizacija koje možemo rekonstruisati na osnovu proučavanja nekih iskopina iz vremena pre Inka, kakva je Tiahuanako u visokoj Boliviji.

Sl. 34 — Cavin, sever Perua (prema Telou).

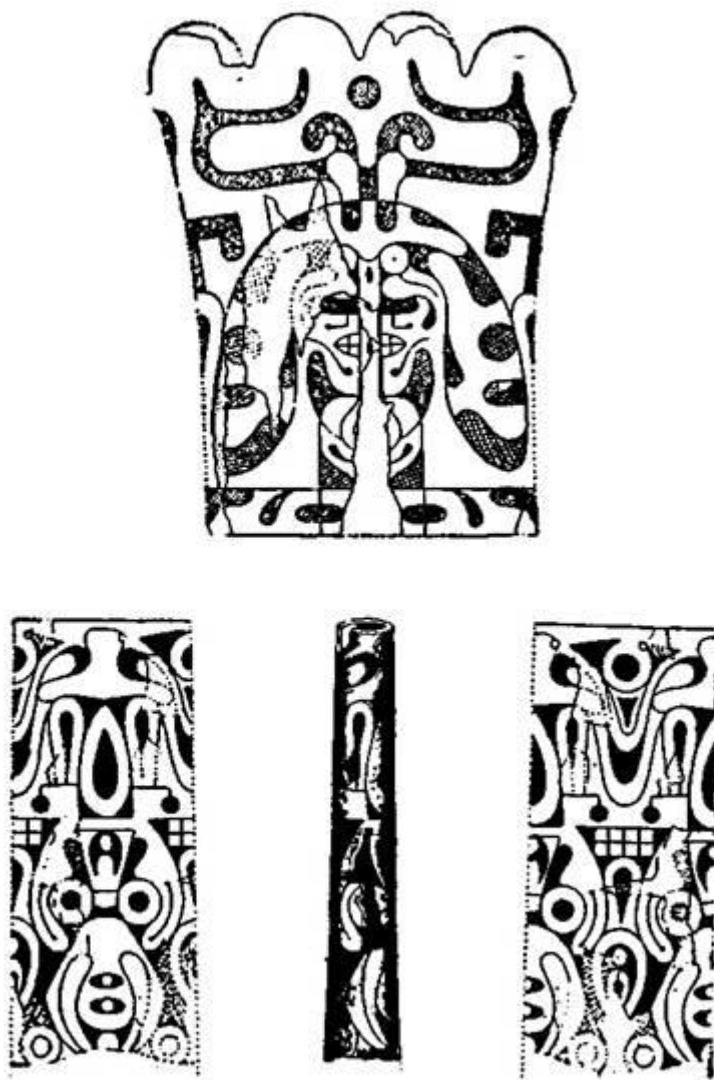

Mnogo sam se udaljio od opisa priprema za jednu ekspediciju u zapadni Mato Groso; to je, međutim, bilo neophodno da bi čitalac udahnuo strasnu atmosferu koja prožima sva amerikanistička istraživanja, kako na arheološkom tako i na etnografskom planu. Problem je tako veliki, tragovi kojima raspolažemo tako su krhki i nepouzdani, prošlost — u ogromnim rasponima — tako nepovratno uništena, osnova naših spekulacija tako nesigurna da i najmanje istraživanje na terenu dovodi istraživača u stanje nestabilnosti, u kojem je razapet između najskromnije rezignacije i najluđih ambicija: zna da je suština izgubljena i da se svi napori svode na grebanje po površini; ipak, možda će naići na neki trag, čudesno očuvan, iz kojeg će pokuljati svetlost? Ništa nije sigurno, dakle, sve je moguće. Noć po kojoj se tapka odveć je mračna da bismo se usudili da o njoj išta kažemo: čak ni to da će večito trajati.

Sl. 35 — Hopvel, jug Sjedinjenih Država (prema Ch. C. Villoughbiju, The Turner Group of Earthworks, Muzej Pibodi, Harvardski univerzitet, tom VIII, broj 3,1922).

Sl. 36 — Hopvel, istok Sjedinjenih Država (prema V. K. Murheadu, The Hopewell mound... Muzej Fild, Čikago, Antropološke sveske, tom VI broj 5, 1922).

XXV U SERTAOU

U Kujabi, u koju sam se vratio posle dve godine, pokušavam da saznam u kakvom je stanju telegrafska linija na petsto-šesto kilometara od grada.

U Kujabi mrze tu liniju iz više razloga. Od osnivanja grada u XVIII veku, retki kontakti sa severom zbivali su se u pravcu srednjeg toka Amazona, rečnim putem. Da bi došli do svog omiljenog stimulativnog sredstva, gvarane, žitelji Kujabe slali su piroge rekom Tapažos u pohode koji su trajali više od šest meseci. Gvarana je čvrsta masa smeđe boje, koju gotovo isključivo pripremaju Indijanci Maue od zdrobljenog ploda lijane Paullinia sorbilis. Zbijena kobasica od te mase nosi se u torbi od jelenske kože i struže pomoću koščatog jezika ribe pirarucu. Te pojedinosti su važne zato što bi upotreba metalne trenice ili neke druge kože lišila dragocenu supstancu vrednih svojstava. U istom duhu, žitelji Kujabe smatraju da upleten duvan mora da se kida i mrvi rukom, jer bi prilikom sečenja nožem mogao izvetriti. Prah gvarane sipa se u zašećerenu vodu u kojoj pliva ne rastvarajući se: zatim se pije ta mešavina s blagim čokoladnim ukusom. Nikad nisam osetio nikakvo njeno dejstvo, ali kod stanovnika srednjeg i severnog Mato Grosa, uloga gvarane se može uporediti sa onom koju na jug u ima mate.

Svojstva gvarane opravdavala su veliki trud i napore da se do nje dođe. Pre no što se zađe u brzake, na obali se ostavlja nekoliko ljudi sa zadatkom da iskrče delić šume i zaseju kukuruz i manioku. Tako je ekspedicija u povratku nalazila sveže namirnice. Ali otkako se razvila parna plovidba, gvarana je

brže i u većim količinama stizala u Kujabu iz Rio de Žaneira, odakle su je priobalni trgovci od Manausa i Belema prevozili morem. Ekspedicije duž Tapažosa pripadale su, dakle, junačkoj, napola zaboravljenoj prošlosti.

Ipak, kad je Rondon najavio da će otvoriti severozapadnozapadnu oblast za civilizaciju, te uspomene su oživele. Bila su donekle poznata dva pristupa visoravni gde su dva stara naselja, Rosario i Dijamantino, smeštena na sto, odnosno sto sedamdeset kilometara severno od Kujabe, vodila uspavan život otkad su presušile zlatne žice i zlatonosni šljunak. Dalje je valjalo putovati kopnom, presecajući jedno za drugim gornje tokove pritoka Amazona, umesto da se niz njih spušta u pirogama: opasan poduhvat na tako dugačkom putu. Oko 1900. severna visoravan još je bila mitska oblast i čak se tvrdilo da se tu nalazi planinski venac Sera do Norte, koji većina geografskih karata i danas pominje.

To neznanje, udruženo s još svežim pričama o osvajanju, američkom Dalekom zapadu i potrazi za zlatom, ispunilo je ludim nadama stanovnike Mato Grosa, pa čak i one sa obale. Nakon što su Rondonov i ljudi postavili telegrafsku žicu, emigranti su pohrlili na teritorije s neslućenim blagom sa željom da tu podignu neku vrstu brazilskog Čikaga. Čekalo ih je razočaranje: pokazalo se da je Sera do Norte napola pusta savana jedno od najnezahvalnijih područja na kontinentu, slično severoistočnim ukletim zemljama Brazila koje je opisao Euklides da Kunja u svom delu Os Sertöes. Staviše, godine 1922. otkriće radiotelegrafije podudarilo se s krajem radova na liniji i ovu učinilo sasvim nezanimljivom, dodelivši joj odmah ulogu arheološkog ostatka u razvijenom naučnom dobu. Ona je, ipak, doživela svoj trenutak slave 1924. godine, kad je pobuna države Sao Paulo odsekla federalnu vladu od unutrašnjosti. Zahvaljujući telegrafu, Rio je sačuvao vezu s Kujabom preko Belema i Manausa. Tome je ubrzo došao kraj: nekolicina entuzijasta koji su se tamo zaputili u potrazi za poslom, napustili su liniju ili su pali u zaborav. U vreme kad sam tuda prošao, oni koji su ostali već nekoliko godina živeli su bez ikakve pomoći. Niko se nije usuđivao da zatvori liniju iako ona više nikog nije zanimala. Telegrafski stubovi su bili skloni padu, žice su zarđale; oni koji su još preostali na stanicama, bez hrabrosti i sredstava da odatle odu, lagano su se gasili izjedani bolešću, glađu i usamljenošću.

Takvo stanje je utoliko više tištalo savest žitelja Kujabe što su izneverene nade ipak proizvele neki rezultat, skroman ali opipljiv: izrabljivanje osoblja linije. Svaki nameštenik je, pre odlaska na položaj, morao da izabere u Kujabi jednog procuradora, to jest opunomoćenika koji će podizati njegovu platu i trošiti je prema njegovim uputstvima. Ta uputstva su se uglavnom svodila na nabavku puščanih metaka, petroleja, soli, šivaćih igala i tkanine. Sva ta roba nabavljana je po visokim cenama jer su se procuradores urotili kako među sobom tako i s libanskim trgovcima i organizatorima prevoza. Nesrećnici izgubljeni u pustari nisu mogli da pomišljanju na povratak jer su se posle nekoliko godina zaglibili u neotplative dugove. Liniju je, očigledno, trebalo zaboraviti; brzo sam odustao od namere da je koristim kao bazu. Trudio sam se da pronađem penzionisane podoficire koji su bili u Rondonovoj družini, ali iz njih sam uspevao da izvučem samo turobnu jadikovku: "unpais ruim, muito ruim, mais ruim que qualquer outro... — kužna zemlja, sasvim kužna, kužnija no ijedna druga". Bolje mi mi bilo da je zaobiđem.

A tu je bilo i pitanje Indijanaca. Godine 1931. telegrafsku stanicu Paresis, smeštenu u relativno prometnom području, trista kilometara severno od Kujabe i samo osamdeset kilometara od Dijamantina, napali su i uništili nepoznati Indijanci; oni su došli iz doline Rio do Sangve, koja je smatrana nenastanjenom. Ti divljaci su bili nazvani Beicos de pau, drvene njuške, zbog okruglih pločica koje su kačili na donju usnu i na uši. Otad se njihovo pojavljivanje ponavljalo u neredovnim vremenskim razmacima, tako da je staza morala da se pomeri osamdesetak kilometara južnije. Što se tiče Nambikvara, nomada koji su povremeno posećivali stanicu od 1909, njihovi odnosi s belcima odlikovali su se promenljivom srećom. U početku prilično dobri, postepeno su se pogoršavali do 1925, kad su urođenici pozvali sedmoricu radnika da ih posete u njihovom selu, a ovi se otud nisu vratili. Od tada su se Nambikvare i osoblje linije izbegavali. Godine 1933, jedna protestantska misija smestila se nedaleko od stanice Žuruena; odnosi su se vrlo brzo zaoštrili, po svemu sudeći zato što su Indijanci bili nezadovoljni poklonima — izgleda, nedovoljnim — kojima su ih misionari nagradili za pomoć pri izgradnji kuće i zasadivanju vrta. Nekoliko meseci kasnije, jedan Indijanac u groznici došao je u misiju, gde su mu naočigled svih dali dve tablete aspirina koje je on progutao; posle toga okupao se u reci, dobio moždani udar i umro. Kako se Nambikvare izvrsno razumeju u otrove, zaključili su da je njihov drug ubijen: izvršili su osvetnički napad u kojem je masakrirano šest članova misije, među njima i

jedno dvogodišnje dete. Ekspedicija koja je krenula u pomoć iz Kujabe našla je u životu samo jednu ženu. Njena priča, onako kako su mi je ponovili, potpuno se podudara sa onom koju sam čuo od napadača, mojih pratilaca i obaveštača tokom više nedelja.

Posle tog incidenta usledili su još neki i atmosfera duž linije ostala je zategnuta. Čim bih u Poštanskoj direkciji Kujabe uspeo da stupim u kontakt s glavnim stanicama (a za to je svaki put bilo potrebno više dana), dobijali smo najneprijatnije vesti: ovde su Indijanci zapretili; tamo ih nisu videli već tri meseca, što je rđav znak; na nekom drugom mestu, gde su nekad radili, odmetnuli su se i postali bravos, divlji, itd. Samo jedan znak davao je malo ohrabrenja ili mi je barem tako predstavljen: tri jezuitska oca pokušala su da se nastane u Žurueni, na granici zemlje Nambikvara, šesto kilometara severno od Kujabe. Uvek sam mogao tamo da odem, da od njih dobijem obaveštenja i da zatim konačno odlučim šta ću i kako ću.

Proveo sam, dakle, mesec dana u Kujabi pripremajući se za ekspediciju; pošto su mi odobrili da pođem, odlučio sam da idem do kraja: šest meseci putovanja u sušnoj sezoni, preko visoravni koju su mi opisali kao pustu, bez ispaše i bez divljači; trebalo se, dakle, snabdeti svim namirnicama, ne samo za ljude, već i za mazge na kojima ćemo jahat i do doline Madeire, odakle ćemo moći da nastavimo u pirogama: naime, mazga koja se ne hrani kukuruzom neće biti dovoljno jaka da izdrži putovanje. Za prenos namirnica bili su nam potrebni volovi, koji su otporniji i zadovoljavaju se onim što nađu: suvom travom i lišćem. Ipak, morao sam računati s tim da će neki od mojih volova uginuti od gladi i umora, dakle, valjalo je obezbediti i rezervne. A kako su za njihovo vođenje, tovarenje i rastovarivanje bili potrebni govedari, moju trupu su uvećali i oni, kao i broj kamila i količina namirnica koje su iziskivali dodatni volovi... bio je to začarani krug. Konačno, posle savetovanja sa stručnjacima, bivšim osobljem linije i vodičima karavana, zaustavio sam se na broju od petnaestak ljudi, isto toliko mazgi i tridesetak volova. Što se tiče mazgi, nisam imao izbora: u krugu od pedeset kilometara oko Kujabe nije bilo više od petnaest mazgi na prodaju i ja sam ih sve kupio po ceni koja se godine 1938. kretala od 150 do 1000 franaka po grlu, u zavisnosti od njihove lepote. Kao vođa ekspedicije, za sebe sam zadržao najveličanstveniju životinju: veliku belu mazgu kupljenu od nostalgičnog mesara, ljubitelja slonova o kome sam govorio.

Pravi problemi počeli su sa odabiranjem ljudi: ekspedicija se u početku sastojala od četiri osobe koje su činile naučno osoblje, i svima nam je bilo potpuno jasno da će naš uspeh, naša sigurnost, pa čak i naš život zavisiti od vernosti i sposobnosti ekipe koju budem unajmio. Po čitav dan sam morao da odbacujem ološ Kujabe: rđave momke i pustolove. Najzad mi je jedan stari "pukovnik“ iz okoline preporučio jednog od svojih bivših govedara koji se bio povukao u neko zabačeno seoce; opisao mi ga je kao siromašnog, razboritog i dobrog. Kad sam otišao da ga posetim, osvojio me je prirodnom plemenitošću, čestom kod seljaka iz unutrašnjosti. Umesto da me poput drugih preklinje da mu dam posao i obezbedim nečuvenu priliku da godinu dana redovno prima platu, postavio mi je uslove: da sam odlučuje o izboru ljudi i volova i da mu dozvolim da povede i nekoliko konja, koje je nameravao dobro da proda na severu. Već sam kupio stado od deset volova od jednog vodiča karavana iz Kujabe, zaveden njihovim rastom i još više njihovim samarima i opremom od tapirove kože izrađenom u starinskom stilu. Pored toga, biskup iz Kujabe nametnuo mi je jednog od svojih štićenika za kuvara: posle nekoliko etapa, otkrili smo da je to jedan veado branco, beli jarac, to jest pederast koga su hemoroidi toliko mučili da nije bio u stanju da se drži na konju. bio je presrećan što može da nas napusti. Ali divni volovi (koji su upravo bili prevalili petsto kilometara, što nisam znao kad sam ih kupio) nisu više imali ni trunke sala na telu. Jednog za drugim počinjao je užasno da muči samar koji im je gulio kožu s leđa. Uprkos veštini arreierosa, koža oko kičme im je nestajala i otvarale su se velike krvave rane po kojima su gmizali crvi i kroz koje se mogao videti kičmeni stub. Ti gnojavi kosturi bili su naši prvi gubici.

Na sreću, vođa ekipe, čije se ime pisalo Fulgencio a izgovaralo Frugensio, znalački je popunio stado životinjama koje su naoko bile neugledne, ali ih je većina izdržala do kraja. Što se tiče ljudi, izabrao je u svom selu i okolini mladiće koje je poznavao od rođenja i koji su poštovali njegovo umeće. Oni su uglavnom poticali iz starih portugalskih porodica nastanjenih u Mato Grosu sto ili dvesta godina i privrženih strogim tradicijama.

Koliko god da su bili siromašni, svaki je imao vezeni peškir ukrašen čipkom — poklon od majke, sestre ili verenice — i do kraja putovanja ničim drugim nije brisao lice. A kad sam im prvi put ponudio šećer da ga stave u kafu, gordo su mi odgovorili da nisu viciados, iskvareni. Imao sam s njima izvesnih

teškoća jer su o svim problemima imali jednako čvrsto i nepopustljivo mišljenje kao i ja. Jednom sam jedva izbegao pobunu zbog sastava zalihe namirnica za put: ljudi su smatrali da će pomreti od gladi ako se sav koristan teret ne bude sastojao od pirinča i pasulja. Na suvo meso su još i mogli pristati, uprkos uverenju da nam divljači nikad neće nedostajati. Ali šećer, suvo voće i konzerve izazvali su pravo zgražavanje. Bili su spremni da poginu za nas, ali su nam se grubo obraćali na "ti“ i nisu hteli da operu nijednu maramicu koja nije bila njihova jer je pranje rublja ženski posao. Naš ugovor je izgledao ovako: tokom ekspedicije, svako od njih će dobiti na zajam životinju na kojoj će jahati i pušku; dobijaće još i hranu i pet franaka na dan tokom 1938. Pošto nisu hteli da im se novac isplaćuje tokom putovanja, ušteđenih 1500 do 2000 franaka za svakog od njih su predstavljali kapital koji im je omogućavao da se ožene ili da otpočnu sa uzgajanjem stoke... Bilo je dogovoreno da Frugensio uzme i nekoliko polucivilizovanih mladih Indijanaca iz plemena Paresi dok budemo prolazili njihovom starom teritorijom; oni su sad sačinjavali — najveći deo osoblja koje je radilo na održavanju telegrafske linije, po obodima nambikvarske zemlje.

Na taj način su ekspediciju polako pripremale grupice od dva-tri čoveka koji su, rasejani u seocima oko Kujabe, brinuli o nekoliko životinja. Trebalo je da se okupimo jednog junskog dana 1938. na izlasku iz grada, odakle bi volovi i jahači krenuli na put predvođeni Frugensiom; oni bi nosili i deo prtljaga. Jedan teretni vo može da ponese od 60 do 120 kilograma, u zavisnosti od svoje snage, raspoređenih s leve i desne strane u dva jednako teška tovara pomoću drvenog samara podloženog slamom; sve zajedno se prekriva osušenom kožom. Dnevno se može prelaziti oko 25 kilometara, ali se životinje moraju odmarati nekoliko dana posle svakih sedam dana hoda. Odlučili smo, dakle, da životinje pošaljemo na put ranije, što manje opterećene; ja ću putovati velikim kamionom dok god to staza bude dozvoljavala, to jest do Utjartija udaljenog od Kujabe 500 kilometara na sever: to je stanica telegrafske linije na obali Rio Papagajo, već na teritoriji Nambikvara, gde je skela odveć slaba da bi se njom prevezao kamion. A onda će početi pustolovina.

Osam dana po odlasku trope — volovski karavan se naziva tropa — krenuo je i naš kamion sa svojim tovarom. Nismo bili prešli ni 50 kilometara kad smo sustigli svoje ljude i životinje; oni su spokojno logorovali u savani dok sam ja verovao da su već u Utjaritiju, ili barem u njegovoj blizini. Tad sam se razgnevio prvi, ali ne i poslednji put. Bilo je potrebno da doživim i druga razočaranja kako bih shvatio da moja predstava o vremenu nema nikavo značenje u svetu u koji sam stupio. Ekspedicijom nismo upravljali ni ja ni Frugensio, već volovi. Te teške životinje pretvarale su se u vojvotkinje o čijem se dahu, hirovima i zamoru moralo strogo voditi računa. Vo vam ne daje na znanje da je umoran ili da mu je teret pretežak: on postojano ide napred, a onda se najednom skljoka mrtav ili toliko iscrpljen da mu je potrebno šest meseci da bi se oporavio; u tom slučaju možete ga samo ostaviti. Govedari, dakle, slušaju svoju stoku. Svaki vo ima svoje ime, koje odgovara njegovoj boji, držanju ili ćudi. Moje životinje su se zvale: Piano (muzički instrument), Massa-Barro (blatogaz), Salino (slanojed), Chicolate (moji ljudi, koji nikad nisu jeli čokoladu, tako su nazivali mešavinu zašećerenog toplog mleka i žumanceta), Taruma (palmino drvo), Galäo (veliki petao), Lavrado (cigla-crven), Ramalhete (buket), Rochedo (crvenkasti), Lambari (jedna vrsta ribe), Acanhaco (jedna ptica plave boje), Carbonate (nečisti dijamant), Galalä (?), Mourinho (mešanac), Mansinho (mališa), Correto (ispravni), Duque (vojvoda), Motor (zato što, kako mi je objasnio njegov vodič, "vrlo dobro hoda"), Paulista, Navegante (moreplovac), Moreno (smeđi), Figurino (uzorni), Brioso (živahni), Barroso (zemljasti), Pai deMel (pčela), Araca (jedan divlji plod), Bonito (lepi), Brinquedo (igračka), Pretinho (garavi).

Čim vodič volova proceni da je to potrebno, čitava trupa se zaustavlja. Životinje se jedna po jedna rastovaruju, podiže se logor. ako je zemlja bezbedna, dopuštamo volovima da se rasprše po polju; u suprotnom, životinje se moraju pastorear, to jest voditi na pašu pod strogom prismotrom. Svakog jutra nekoliko ljudi obilazi okolinu u krugu od više kilometara, tražeći smeštaj za svako grlo. To se naziva compear. Vaqueiros pripisuju svojim životinjama naopake namere: one često beže iz čiste zlobe, sakrivaju se, nemoguće ih je pronaći po nekoliko dana. Zar nismo jednom stajali u mestu čitavu nedelju dana zato što je jedna od naših mazgi, kako su mi rekli, otišla u campo, krećući se najpre bočno, a zatim natraške, na takav način da se njeni tragovi, rastos, nisu mogli odgonetnuti?

Kad se životinje okupe, valja pregledati njihove ozlede, namazati ih lekovitom mašću i podestiti samare da tovar ne bi pritiskao rane. Zatim ih treba upregnuti i natovariti. Onda počinje nova drama: četiri-pet dana odmora dovoljni su da se volovi odviknu od službe; neki počnu da se ritaju i propinju tek

što osete samar, i razbacuju na sve strane brižljivo uravnotežen tovar; sve se mora početi ispočetka. Štaviše, smatramo da smo imali sreće kad neki tako oslobođeni vo ne zaždi kasom preko polja.

U takvom slučaju, valja ponovo postaviti logor, rastovariti, pastorear, campear, itd, pre no što se sva marva ponovo okupi i ne otpočne se s tovarenjem, koje se ponekad ponavlja pet-šest puta sve dok najednom — vrag bi ga znao zašto — ne zavlada jednodušna poslušnost.

Još nestrpljivijem od volova, bilo mi je potrebno mnogo nedeljada se pomirim s tim ćudljivim napredovanjem. Ostavljajući životinje iza sebe, stigli smo u Rosario Oeste, selendru od približno hiljadu stanovnika, većinom crnih, patuljastog rasta i gušavih, nastanjenih u straćarama od jarkocrvene cigle, sa svetlim krovovima od palminog drveta, zvanih casebres, raspoređenim oko pravolinijskih avenija po kojima raste korov.

Sećam se baštice mog domaćina: ličila je na sobu za stanovanje, tako je brižljivo bila uređena. Zemlja je bila nabijena i redovno čišćena, a biljke su bile raspoređene kao da je posredi nameštaj u kakvom salonu: dva drveta pomorandže, jedno drvo limuna, stabljika paprike, deset stopa manioke, dva-tri chiabosa (naše bamije, neka vrsta jestivog hibiskusa), isto toliko stopa biljne svile, dva bokora ruža, jedan žbun banana i jedan šećerne trske. Tu su, najzad, bili i mali papagaj u kavezu i tri pileta privezana za noge o jedno stablo.

U tom gradiću, svečana kuhinja sastoji se od "polutki": služili su nam jednu polovinu pileta pečenu, drugu hladnu s jako začinjenim sosom; jednu polovinu ribe prženu, drugu kuvanu. Na kraju, alkoholno piće od trske, cachaca, koje se pije uz obrednu formulu: cemiterio, cadeia, cachaca näoe feito para uma so pessoa, to jest "groblje, zatvor i rakija (tri "c") nisu načinjeni za jednu te istu osobu". Rosario se nalazi usred šikare; njegovi žitelji su nekadašnji tragači za kaučukom, zlatom i dijamantima, koji su bili u stanju da mi daju korisna obaveštenja o nastavku putovanja. U nadi da ću tu i tamo upecati neku korisnu informaciju, slušao sam kako se moji posetioci prisećaju svojih pustolovina; u tim pričama nerazmrsivo su se preplitali legenda i iskustvo.

Nikako nisam uspevao da poverujem da na severu postoje gatos valentes, hrabre mačke nastale ukrštanjem domaćih mačaka i jaguara. Ali možda vredi zabeležiti nešto od priče jednog sagovornika, makar to, na kraju krajeva, bio samo stil, duh pustare:

U palanci Bara dos Burges, u zapadnom Mato Grosu, u gornjem Paragvaju, živeo je neki curandeiro, iscelitelj koji je lečio od zmijskog ujeda; prvo bi bolesnikovu podlakticu ubo zubima boe (sucuri). Zatim bi na tlu barutom iscrtao krst i zapalio ga, a bolesnik je morao da drži ruku u dimu. Onda bi iz artificia (upaljača s kremenom, čiji je trud napravljen od iseckane šarpije nabijene u rog) izvadio suvi pamuk i natopio ga rakijom od trske, koju bi bolesnik popio. Lečenje je time bilo završeno.

Jednog dana, voda jedne turma de poaieros (grupe skupljača lekovite biljke hipekakuane) prisustvovao je tom lečenju i zamolio je iscelitelja da sačeka nekoliko nedelja dok ne stignu njegovi ljudi koji će svakako svi želeti da se vakcinišu (pet milreisa, ili pet franaka iz 1938, po čoveku). Iscelitelj je pristao. U subotu ujutru začuli su zavijanje nekog psa ispred kolektivne kolibe (barracäo). Vođa turme poslao je jednog camarada da vidio čemu se radi: tamo se nalazila razjarena zvečarka, cascavel. Naredio je iscelitelju da uhvati gmizavca, što je ovaj odbio. Vođa se naljutio i izjavio da odustaje od vakcinacije. Ranarnik se na to ipak odlučio da ga posluša i pružio ruku ka zmiji; ova ga je ujela i on je umro.

Čovek koji mi je ispričao tu priču rekao mi je da je njega curandeiro vakcinisao i da je posle toga namerno pustio da ga ujede zmija kako bi proverio delotvornost tretmana; pokazalo se da je ovaj potpuno uspešan. Tačno je, dodao je on, da izabrana zmija nije bila otrovnica.

Prenosim ovu priču zato što ona dobro ilustruje mešavinu zluradosti i prostodušnosti — povodom tragičnih slučajeva koji se shvataju kao neznatni događaji svakidašnjeg života — svojstvenu narodnom mišljenju u unutrašnjosti Brazila. Ne treba brzopleto suditi o njenom kraju: on je samo prividno besmislen. Pripovedač razmišlja na isti način kao i poglavar neomuslimanske sekte Ahmadi, koga sam kasnije imao prilike da čujem, tokom večere na koju me je pozvao u Lahoreu. Ahmadi su se udaljili od pravoverja naročito tvrđenjem da su svi koji su se tokom istorije proglasili za mesije (medu njih ubrajaju i Sokrata i Budu) to zaista i bili: inače bi bog kaznio njihovu drskost. Na isti načinje, nesumnjivo, razmišljao i moj sagovornik iz Rosarija: da isceliteljeva magija nije bila stvarna, natprirodne sile koje je izazivao potrudile bi se da ga demantuju i pretvorile bi u otrovnicu zmiju koja to inače nije bila. Lečenje se smatra magijskim, ali se ipak proverava na eksperimentalan način, doduše, takođe na magijskom planu.

Uveravali su me da nam put do Utjartija neće priredniti nikakvih iznenađenja: u svakom slučaju, ništa nalik pustolovinama koje smo doživeli pre dve godine na putu za Sao Laurensio. Međutim, tek što smo stigli na vrh planine Sera do Tombador u mesto zvano Kaiksa Furada, "bušna kasa", slomio nam se jedan zupčanik na poluzi za prenos. Nalazili smo se na tridesetak kilometara od Dijamantina; naši šoferi su do tamo otišli pešice da bi telegrafisali u Kujabu; odatle je iz Rija naručen potreban deo, koji je trebalo da stigne avionom do Kujabe, i da nam zatim odmah bude dopremljen kamionom. Ako sve bude išlo kako treba, operacije će trajati osam dana i volovi će imati vremena da nas prestignu.

Ulogorili smo se, dakle, na vrhu Tombadora; tom stenovitom mamuzom, koja s trista metara visine dominira dolinom Paragvaja, završava se chapada; s druge strane, potoci već snabdevaju vodom pritoke Amazona. Šta da radimo u toj trnovitoj savani nakon što smo pronašli nekoliko drveta da o njih vežemo ležaljke i komarnike ako ne da spavamo, sanjamo i lovimo? Suva sezona je počela pre mesec dana; bili smo u junu; osim nekoliko slabašnih padalina u avgustu, chovas de caju (koje su te godine izostale), do septembra neće biti ni kapi kiše. Savana je već poprimila svoj zimski lik: svenule i sasušene biljke, ponekad i spaljene požarima, i između njih velike površine peska pod krtim grančicama. U to doba godine, retka divljač koja luta po visoravni okuplja se u nepristupačnim šumarcima, capoes, čiji zaobljeni vrhov i najavljuju izvore; u njima su se mogli naći mali, još zeleni pašnjaci.

Tokom sezone kiša, od oktobra do marta, kad su padavine gotovo svakodnevne, temperatura raste: 42° do 44° danju, a noću svežije s naglim i kratkotrajnim padom pred zoru. S druge strane, sušnoj sezoni svojstvene su velike promene temperature. U ovo doba, neretko se prelazi s dnevnog maksimuma od 40° na noćni minimum od 8°-10°.

Pijući mate oko logorske vatre, slušali smo kako dva brata u našoj službi i vozači evociraju uspomene na pustolovine u šikari. Objašnjavaju nam zašto je veliki mravojed, tamandua, bezopasan u ravnici: on tu ne može da se uspravi i održi ravnotežu. U šumi se repom oslanja na drvo i prednjim šapama davi sve što mu priđe. Ne plaši se ni noćnih napada "jer spava s glavom pribijenom uz telo, tako da čak ni jaguar ne uspeva da je nađe". U sezoni kiša, treba uvek osluškivati divlje svinje koje kruže u krdima od pedesetak i više; škrgut njihovih vilica čuje se na više kilometara (njihovo ime, queixada, izvedeno je iz reči queixo, "podvaljak"). Lovcu koji začuje taj zvuk ne preostaje ništa drugo do da pobegne; ako ubije ili rani jednu životinju, sve druge će složno krenuti u napad. Najbolje mu je da se popne na drvo ili na cupim, mravinjak.

Neki čovek priča kako je jedne noći, dok je putovao sa svojim bratom, začuo zapomaganje. Oklevao je da pohita u pomoć jer se plašio Indijanaca. Obojica su odlučili da sačekaju dan, a krici su se nastavljali. U zoru su našli lovca koji je čučao na stablu, okružen svinjama; puška mu je bila na zemlji.

Ta pustolovina je manje tragična od udesa nekog drugog lovca koji je izdaleka čuo a queixada i sklonio se na cupim. Svinje su ga opkolile. Pucao je sve dok mu nije ponestalo municije, a kasnije se branio mačem za klanje stoke, zvanim yăcão. Sutradan su krenuli da ga traže i brzo su ga otkrili zahvaljujući urubusima (orlovima-lešinarima) koji su kružili nad njim. Na tlu su ostale samo njegova lobanja i svinje kojima su lešinari pojeli utrobu.

Prelazimo na šaljive priče: o jednom tragaču za kaučukom (seringueiro) koji je sreo izgladnelog jaguara; kružili su jedan iza drugog oko šumske gustare sve dok se, usled čovekovog pogrešnog manevra, nisu iznenada našli licem u lice. Nijedan ni drugi se nisu usuđivali da mrdnu, čovek čak nije smeo ni da vikne: "Tek posle pola sata, kad ga je uhvatio grč, nehotice se pokrenuo, rukom udario o kundak puške i shvatio da je naoružan.“

Mesto je na nesreću vrvelo od insekata: osa maribondo, komaraca, piuma i borrachuda, sićušnih mušica koje lete u rojevima i sisaju krv; bilo je i pais-de-mel, očeva meda, to jest pčela. Južnoameričke vrste nisu otrovne, ali kinje na drugi način; pohlepne na znoj, one se otimaju za najpogodnija mesta, uglove usana, oči i nozdrve, gde postaju lak plen, kao da su ih opile izlučevine njihove žrtve; umesto da polete, mirno primaju udarac, a njihova smrvljena tela neprestano privlače nove gladnice. Otud njihov nadimak lambe-olhos, briši-oči. To je prava napast tropske šikare, gora od infekcije koju izazivaju komarci i mušice i na koju se, posle nekoliko nedelja, organizam navikne.

Ali, pčela znači med; njegovom sakupljanju može se pristupiti bez opasnosti tako što će se otvoriti skloništa onih vrsta koje žive u zemlji ili što će se u kakvom šupljem drvetu pronaći saće s loptastim ćelijama velikim poput jaja. Svaka vrsta proizvodi med različitog ukusa — ja sam ih popisao trinaest — ali su svi tako jaki da smo se ubrzo ugledali na Nambikvare i počeli da ih razblažujemo u vodi. Ti teški

mirisi razlazu se postepeno, poput burgundijskih vina a njihova neobičnost zbunjuje čula. Pronašao sam nešto slično u jednom začinu iz jugoistočne Azije koji luče žlezde bubašvaba i koji se plaća suvim zlatom. Trunčica tog začina dovoljna je da ispuni miomirisom čitavu činiju. Vrlo mu je srodan i miris koji izlučuje jedan francuski opnokrilac tamne boje, nazvan "ožalošćeni prokrust".

Konačno, stiže spasonosni kamion s novim delom i mehaničarem koji će ga postaviti. Krećemo, prolazimo polusrušenim Dijamantinom, smeštenim u dolini koja se otvara prema Rio Paragvaju, ponovo se uspinjemo na visoravan — ovog puta bez neprilika — dotičemo se Rio Arinjosa, čije se vode ulivaju u Tapažos, a zatim u Amazon, i skrećemo prema zapadu, prema talasastim dolinama reka Sakre i Papagajo, koje se survavaju u Tapažos s visine od šezdeset metara. U Paresi zastajemo da pregledamo oružje koje su tu ostavili pripadnici plemena Beisos de Pau, ponovo primećeni u okolini.. Malo dalje, provodimo besanu noć na močvarnom terenu, uznemireni urođeničkim logorskim vatrama na nekoliko kilometara od nas, čiji se dim uspinje pravo uvis ka prozirnom nebu sušne sezone. Provodimo još jedan dan razgledajući vodopade i prikupljajući obaveštenja u jednom selu Paresi Indijanaca. Zatim izbijamo na reku Rio Papagajo, široku stotinak metara, koja po površini zemlje valja svoje vode, duboke ali tako bistre da se kroz njih providi stenovito korito. Na drugoj strani, tuce koliba od slame i crepa: telegrafska stanica Utjarti. Istovarujemo kamion, prenosimo prtljag i namirnice na skelu. Opraštamo se od vozača. Na drugoj obali već vidimo gola tela: Nambikvare.

XXVI NA LINIJI

Čovek koji živi na Rondonovoj liniji može mirne duše smatrati da je na Mesecu. Zamislite teritoriju veliku kao Francuska čije su tri četvrtine neistražene, kojom krstare samo male družine nomadskih urođenika (među najprimitivnijima na svetu) i kojom s kraja na kraj prolazi telegrafska linija. Liniju prati ovlaš iskrčena staza, picada, jedini putokaz na sedam stotina kilometara: ako izuzmemo nekoliko izviđanja koja je preduzela Rondonova komisija prema severu i jugu, nepoznati predeli počinju na obe strane pikade, pod pretpostavkom da se ona sama nije mestimično stopila sa šikarom. Tu je, doduše, žica; ali je ona postala izlišna tek što je postavljena, te njene stubove niko ne zamenjuje kad padnu i istrunu kao žrtve termita ili Indijanaca koji karakterističan zvuk telegrafske linije brkaju sa zujanjem košnice marljivih pčela. Na nekim mestima žica se vuče po zemlji ili je nemarno okačena na okolno žbunje. Koliko god to izgledalo neobično, linija više naglašava pustoš te oblasti nego što je narušava.

Potpuno devičanski predeli odlikuju se jednoličnošću koja njihovu divljinu potpuno lišava zanimljivosti. Oni čoveku ne upućuju nikakav izazov, već se pred njim zatvaraju, urušavaju se pred njegovim pogledom. A u pustari što se proteže u beskraj, traka pikade, zgrčeni obrisi stubova i izokrenuti lukovi žica između njih liče na nepovezane predmete koji lebde u bezljudnom predelu kao na platnima Iva Tangija. Svedočeći o prolasku čoveka i o uzaludnosti njegovog truda, oni jasno ocrtavaju krajnju granicu koju je ovaj pokušao da pređe. Nepromišljenost poduhvata i njegova propast koja je usledila kao kazna daju ubedljivu vrednost okolnoj pustoši.

Stanovništvo linije sastoji se od stotinak osoba: s jedne strane, Indijanci Paresi, koje je nekad na licu mesta regrutovala telegrafska komisija i koje je vojska obučila da održavaju žicu i rukuju aparatima (a da pri tom nisu prestali da love pomoću luka i strele); i ostali, Brazilci, koje je nekad u ove nove predele privukla nada da će u njima naći ili Eldorado ili novi Divlji zapad. Jalova nada: što su dublje zalazili, "forme“ dijamanata postajale su sve ređe.

"Formama“ se naziva malo kamenje koje se izdvaja po boji ili strukturi i koje najavljuje prisustvo dijamanata kao što tragovi najvaljuju životinju: "Kad ih nađemo, znamo da je dijamant tuda prošao.“ To su emburradas, "čupavi obluci"; pretinhas, "male crnkinje"; amarelinhas, dukati; figados-de-gallinha, "pileća jetra"; sangues-de-boi, "bivolja krv"; feijoes-reluzentes, "svetlucavi pasulj"; dentes-de-cao, "pseći zubi"; er-ragens, "alatke"; i carbonates, lucres, friscas de ouro, faceiras, chiconas, itd.

Pored toga što nije bilo dijamanata, na toj peskovitoj zemlji koju šest meseci šibaju kiše, a drugih šest meseci mimoilaze i najmanje padavine, ne raste ništa osim čvornovatog i trnovitog žbunja; nema ni divljači. Danas napušteni ostaci jednog od onih migracionih talasa, tako čestih u istoriji Brazila, koje ka unutrašnjosti vodi oduševljena šačica poletnih pustolova, vetropira i siromaha da bi ih tu ubrzo i zaboravila, odsečeni od svakog dodira sa civilizovanim mestima, ti nesrećnici se, svako svojim posebnim ludilom, prilagođavaju usamljenosti na malim stanicama s nekoliko slamenih koliba, međusobno udaljenim osamdeset do sto kilometara koji se mogu preći samo pešice.

Svakog jutra telegraf načas oživi: razmenjuju se novosti, neka stanica je videla logorske vatre jedne grupe neprijateljski raspoloženih Indijanaca koji se spremaju da je unište, u nekoj drugoj su pre više dana nestala dva Paresija, i oni žrtve Nambikvara koji imaju utvrđenu reputaciju na liniji i koji su ih, bez sumnje, poslali na ivernada do ceu, "u nebeski zimovnik...". S crnim humorom se oživljavaju sećanja na misionare pobijene 1933. ili na onog telegrafistu koga su našli pokopanog do struka, s grudima punim strela i s manipulatorom na glavi. Naime, osoblje linije je na morbidan način opčinjeno Indijancima: oni oličavaju svakodnevnu opasnost, koju lokalna uobrazilja još i preuveličava; u isti mah, posete njihovih malih nomadskih grupa jedina su razonoda, štaviše, jedina prilika da se uspostavi neki ljudski odnos. Kad do njih dođe, jednom ili dvaput godišnje, nema kraja razmeni šala između potencijalnih ubica i kandidata za žrtve u neverovatnom žargonu linije sastavljenom, sve u svemu, od četrdeset reči, polunambikvarskih-poluportugalskih.

Mimo tih zadovoljstava, od kojih se ponekad ljudi pomalo naježe, svaki starešina stanice razvija sopstveni stil. Tu je zanesenjak čiji žena i deca umiru od gladi jer on, kad god skine odeću da se okupa u reci, ispali pet metaka iz vinčesterke da bi zastrašio urođeničku zasedu spremnu da ga zakolje, koja mu se priviđa na obali; tako on troši dragocenu municiju: to se zove quebrar bala, "razbijati metak". Tu je i mladi kicoš koji je napustio Rio kao student farmacije, te nastavlja da se ruga svojoj nauci na Largu do Uvidor; ali kako više nema šta da kaže, njegov razgovor se svodi na mimiku, puckanje jezikom i prstima, značajne poglede: u nemom filmu bi dobro predstavljao "ćaknutog". Njima treba dodati i mudraca: taj je uspeo da održi porodicu u biološkoj ravnoteži zahvaljujući jednom čoporu srna koji je redovno dolazio na obližnji izvor; svake nedelje je ubijao jednu, i samo jednu životinju; divljač se održala, stanica takođe, ali već osam godina (otkad su volovski karavani prestali da dolaze, to jest otkadje obustavljeno godišnje snabdevanje stanica namirnicama) oni jedu samo srnetinu.

Jezuitski oci, njih trojica, pretekli su nas za nekoliko nedelja i smestili se u blizini stanice Žuruena, na pedesetak kilometara od Utjartija: oni su slici dodali živopisnost drukčije vrste. Holandanin se molio Bogu, Brazilac je naumio da civilizuje Indijance, a Mađaru, bivšem plemiću i velikom lovcu, poveren je zadatak da obezbeđuje divljač za misiju. Ubrzo po njihovom dolasku, posetio ih je starešina, jedan stari Francuz koji je šuškao pri govoru i izgledao kao da dolazi iz vremena Luja XIV; po ozbiljnosti s kojom je govorio o "divljacima" — nikad nije drukčije nazivao Indijance — moglo se pomisliti da se iskrcao negde u Kanadi, na obali Kartijea ili Samplena.

Tek što je stigao, Mađar — koji je, izgleda, pristupio redu da bi okajao ludovanja svoje burne mladosti — zapade u jednu od onih kriza koje naši kolonisti nazivaju "bambusov udarac". Kroz zidove misije čuli su ga kako vređa svog starešinu koji je, verniji nego ikad svojoj ulozi, vršio nad njim obred isterivanja đavola praveći nebrojeno puta znak krsta i ponavljajući formulu: Vade retro, Satanas! Kad je konačno oslobođen demona, Mađaru je naloženo da provede petnaest dana na hlebu i vodi, barem simbolično, jer u Žurueni nije bilo hleba.

Plemena Kaduveo i Bororo čine, sa različitih razloga, ono što bismo — ne pribegavajući igri rečima — nazvali učenim društvima; Nambikvare su navodile istraživača da ih neopravdano smatra detinjstvom čovečanstva. Smestili smo se na obodu seoceta, pod napola srušenim hangarom od slame u koji se sklanjao materijal u vreme izgradnje linije. Tako smo se našli na nekoliko metara od indijanskog logora u kojem je bilo okupljeno dvadesetak osoba podeljenih u šest porodica. U toku jednog od svojih pohoda iz nomadskog perioda, mala družina je tu zastala i ulogorila se nekoliko dana pre našeg dolaska.

Nambikvarska godina deli se na dva jasno razgraničena perioda. Tokom kišne sezone, od oktobra do marta, svaka grupa boravi na brežuljku iznad nekog potoka gde urođenici podižu grube kolibe od granja ili palmi. Tu paljenjem krče šumski pojas u vlažnom dnu doline, sade i gaje poljoprivredne kulture, pre svega manioku (slatku i gorku), različite sorte kukuruza, duvan, ponekad pasulj, pamuk, kikiriki i bundevu. Žene stružu manioku na daskama u koje je pobodeno trnje nekih palmi; kad su posredi otrovne vrste, cede sok stiskajući svezu srž komadom savijene kore drveta. Baštovanstvo obezbeđuje dovoljno hrane u periodu sedelačkog života. Nambikvare čuvaju čak i otpatke manioke tako što ih zakopavaju u zemlju, odakle ih, napola trule, vade posle nekoliko nedelja ili meseci.

Tokom sušne sezone napuštaju selo i svaka grupa se razbija u više nomadskih družina. One će sedam meseci lutati savanom tražeći divljač — pre svega male životinje, larve, pauke, skakavce, glodare, zmije i guštere — i samonikle plodove, zrnevlje, korenje ili divlji med, ukratko sve što će im omogućiti da ne umru od gladi. Njihovi logori, u kojima će boraviti jedan ili više dana, ponekad i

nekoliko nedelja, sastoje se od onoliko na brzinu podignutih skloništa koliko ima porodica; ona su napravljena od palmi ili grana pobodenih u pesak tako da obrazuju polukruga uvezana su na vrhu. Tokom dana, palme se premeštaju s jedne strane na drugu, tako da uvek pružaju zaštitu od sunca ili, ako njega nema, od vetra i kiše. U to doba godine, potpuno ih zaokuplja potraga za hranom. Žene se naoružavaju štapom za čeprkanje, pomoću kojeg vade korenje iz zemlje i ubijaju sitne životinje; muškarci love pomoću velikih drvenih lukova od palmi i strela, kojih ima više vrsta: za ptice, sa zaobljenim vrhom kako se ne bi zabadale u grane; za ribolov, duže, bez pera, s tri do pet račvastih vrhova; za srednju divljač, otrovne, s vrhom premazanim kurareom i zaštićenim navlakom od bambusa; za veliku divljač — jaguara ili tapira — s kopljastim vrhom od velikog bambusovog ivera kako bi životinja iskrvarila i uginula i u slučaju da se količina otrova pokaže nedovoljnom.

Posle sjaja bororovskih palata, ogoljenost u kojoj žive Nambikvare izgleda gotovo neverovatna. Ni jedan ni drugi pol ne nose nikakvu odeću, a njihov fizički tip, kao i siromaštvo njihove kulture, izdvajaju ih od susednih plemena. Nambikvare su malog rasta: muškarci su u proseku visoki oko l,60m, a žene oko l,50m, i mada nemaju naglašen struk, kao ni tolike druge južnoameričke Indijanke, udovi su im nežniji, šake i stopala manji i zglobovi sitniji nego kod većine drugih. Nambikvare imaju tamniju kožu koja je zbog neke kožne bolesti kod mnogih prekrivena ljubičastim mrljama; ali kod zdravih, pesak u kojem vole da se valjaju ostaje na koži poput pudera i da je joj krajnje zavodljiv baršunast izgled, naročito kad su posredi mlade žene. Glava je izdužena, crte često ljupke i lepo oblikovane, pogled živ, maljavost izraženija nego kod većine mongolskih populacija, kosa je retko sasvim crna i blago je talasasta. Taj fizički tip toliko je začudio prve posetioce da su odmah pomislili na ukrštanje s crncima koji su odbegli s plantaža i potražili pribežište u kolonijama pobunjenih robova (quilombos). Ali, ako su Nambikvare dobile crnu krv u novije doba, ne može se objasniti proverena činjenica da svi pripadaju krvnoj grupi O; to možda ne mora podrazumevati čisto indijansko poreklo, ali svakako ukazuje na viševekovnu demografsku izolaciju. Danas nam fizički tip Nambikvara izgleda manje zagonetan; on podseća na tip jedne stare rase čiji je kostur pronađen u Brazilu, u pećinama Lagoa Santa, arheološkom nalazištu u državi Minas Žerais. Zapanjio sam se kad sam video gotovo kavkaska lica kakva nalazimo na nekim figurama i reljefima u oblasti Vera Kruz i koja se danas pripisuju najstarijim civilizacijama Meksika.

Ta sličnost još više zbunjuje zbog siromaštva materijalne kulture; Nambikvare je teško dovesti u vezu s najvišim kulturama srednje ili severne Amerike; pre bismo ih proglasili za preživele ostatke iz kamenog doba. Žensku nošnju čine samo tanke niske od školjkinih bisera oko struka, vrata i ramena; naušnice od sedefa ili perja, narukvice od skeleta velikog tatua i ponekad tanke trake, koje muškarci prave od pamuka ili slame, stegnute oko mišica ili članaka. Muška odeća je još oskudnija, ako se izuzme kićanka od slame, koja se ponekad kači o pojas iznad polnih organa.

Pored luka i strela, oružje se sastoji od neke vrste spljoštenog koplja koje, pored ratničke, ima izgleda i magijsku ulogu: video sam kako ga koriste da oteraju uragan ili da, bacajući ga u željenom pravcu, ubiju atasue, zle duhove šikare. Urođenici istom reči označavaju zvezde i bikove kojih se jako plaše (mazge, pak, rado ubijaju i jedu, iako su ih upoznali u isto vreme kad i bikove). I moj ručni sat bio je jedan atasu.

Sva materijalna dobra Nambikvara mogu lako stati u košare koje žene nose u vreme nomadskog života. Te košare su napravljene od rascepljene bambusove trske, od šest ovlaš ispletenih strukova (dva para pod pravim uglom i jedan ukoso) koji čine mrežu velikih zvezdolikih okaca; gornji kraj im je malo proširen, a na donjem se završavaju kao prst rukavice. Mogu biti dugačke do metar i po, što je visina žena koje ih nose. Na dno se stavi nekoliko okruglih hlebova od manioke koji se pokriju lišćem; preko njih pokućstvo i alat: posude od tikve; noževi od oštrog iverja bambusove trske, grubo otesanog kamena ili komada gvožđa dobijenog trampom i pričvršćenog pomoću voska i uzica između dve drvene daščice koje čine dršku; svrdla napravljena od drvenog ili gvozdenog šiljka uglavljenog na kraj štapa koji se vrti između dlanova. Urođenici imaju sekire i bradve od metala koje su dobili od Rondonove komisije, a njihove kamene sekire služe im još samo kao nakovnji za izradu predmeta od školjki ili kostiju; i dalje upotrebljavaju kamena tocila i glačala. Istočne grupe (kod kojih sam započeo svoje istraživanje) uopšte ne poznaju grnčarstvo, a na drugim mestima grnčarija je ostala gruba. Nambikvare nemaju piroga i preplivavaju reke pomažući se ponekad snopovima pruća koje koriste kao pojaseve.

Ta priprosta oruđa gotovo i ne zaslužuju da se nazovu rukotvorinama. U nambikvarskoj košari nalaze se pre svega sirovine od kojih se prema potrebi mogu proizvesti različiti predmeti: razne vrste drveta, naročito one koje trenjem proizvode vatru, grudve voska ili smole, klupka biljnih vlakana, životinjske kosti, zubi i nokti, komadići krzna, pera, ježeve bodlje, ljuske od oraha i rečne školjke, kamenje, pamuk i zrnevlje. Sakupljač se oseća obeshrabrenim dok slaže tu bezobličnu hrpu koja manje liči na rezultat ljudskog rada, a više na proizvode aktivnosti džinovskih mrava posmatrane kroz lupu. I zaista, Nambikvare podsećaju na kolonu mrava kad se u guščjem poretku kreću kroz visoku travu, a žene natovarene košarama liče na mrave koji na leđima nose svoja jaja.

Među Indijancima tropske Amerike, koji su izumeli mrežu za spavanje, nepoznavanje tog i drugih predmeta za odmor simbol je siromaštva. Nambikvare spavaju goli na zemlji. U sušnoj sezoni, kada su noći hladne, greju se tako što se pribijaju jedni uz druge ili se primiču logorskoj vatri koja se lagano gasi, te se u zoru bude u još mlakom pepelu na ognjištu. Zbog toga ih pripadnici plemena Paresi nazivaju uaikoakore, "oni koji spavaju na goloj zemlji".

Kao što sam rekao, grupa u čijem smo se susedstvu našli u Utjartiju, a zatim u Zurueni, sastojala se od šest porodica: poglavica je imao tri žene i kćer, odraslu devojku, a ostalih pet sastojalo se od bračnog para i jednog ili dva deteta. Svi su među sobom bili u srodstvu, pošto Nambikvare rado uzimaju za ženu sestričinu ili devojku koja je s njima u srodstvu kakvo etnolozi nazivaju ukrštenim: kćer očeve sestre ili majčinog brata. Rođaci te vrste od detinjstva se nazivaju jednim imenom koje označava supruga ili suprugu, dok se drugi srodnici (potomci dva brata ili dve sestre, koje etnolozi nazivaju paralelnim srodnicima) međusobno odnose kao braća i sestre i ne mogu jedni s drugima stupati u brak. Svi urođenici su, naizgled, bili u srdačnim odnosima; međutim, čak i tako mala grupa — s decom je bilo ukupno dvadeset i tri osobe — imala je izvesnih teškoća: neki mladi udovac oženio se prilično uobraženom devojkom koja nije htela da se stara o njegovoj deci iz prvog braka, dvema devojčicama od kojih je jedna imala šest, a druga dve ili tri godine. Uprkos brizi starije, koja joj je zamenjivala majku, mlađa devojčica bila je zanemarena. Šetala je od jedne do druge porodice, što nije prolazilo bez trzavica. Odrasli su želeli da je usvojim, ali se deci više sviđalo drugo rešenje koje im se činilo izvanredno smešnim: dovodila su mi devojčicu koja je tek prohodala i nedvosmislenim pokretima me nagovarala da je uzmem za ženu.

Drugu porodicu činili su postariji par i trudna ćerka koju je nepustio muž (u tom trenutku odsutan). Na kraju, tu je bila i jedna mlada porodica; žena je dojila i zbog toga su se ona i njen muž nalazili pod udarom tradicionalnih zabrana: oboje su bili vrlo prljavi jer im je kupanje u reci bilo zabranjeno, mršavi jer im nije bilo dozvoljeno da jeduvećinu namirnica i osuđeni na dokolicu jer roditelji deteta koje još sisa ne mogu da učestvuju u kolektivnom životu. Otac porodice ponekad je sam odlazio da lovi ili bere divlje plodove; mlada majka dobijala je hranu od njega ili od svojih roditelja.

Koliko god da su pripadnici plemena Nambikvara bili pristupačni — ravnodušni prema prisustvu etnografa, kao i prema njegovoj beležnici i fotografskom aparatu — posao su otežavale jezičke prepreke. Pre svega, kod njih je zabranjena upotreba ličnih imena; da bismo razlikovali pojedince morali smo slediti primer ljudi s linije: u dogovoru sa urođenicima birali smo nadimak za svakog od njih. To su bila ili portugalska imena, na primer, Hulio, Hose-Marija, Ljujza ili posebno skovani nadimci: Lebre (usna), Asukar (šećer). Poznavao sam čak jednog među njima koga su Rondon ili njegovi drugovi krstili Kavenjak zbog bradice koja je kod Indijanaca veoma retka.

Jednog dana, dok sam se igrao s grupom dece, jednu devojčicu udarila je njena drugarica; ona je potrčala ka meni da je zaštitim i stala da mi šapuće na uvo nešto vrlo poverljivo; nisam odmah razumeo pa sam je nekoliko puta zamolio da ponovi, njena protivnica je otkrila naše sašaptavanje i, ne krijući ljutnju, pritrčala s moje druge strane da mi poveri važnu tajnu: posle malo oklevanja i nekoliko pitanja, nije više bilo nikakve sumnje o čemu je reč. Prva devojčica mi je, iz osvete, rekla ime svoje neprijateljice, a zatim je druga učinila to isto da bi je kaznila. Od tog trenutka mogao sam veoma lako da nahuškam decu jedne protiv drugih i da na taj način saznam sva njihova imena (prilično bezobziran postupak). A kad je stvoreno to malo saučesništvo, odali su mi, bez mnogo kolebanja, i imena odraslih. Ali, ovi su uskoro otkrili naš tajni savez i kaznili decu, te je moj izvor informacija presušio.

Pored toga, nambikvarski jezik sastoji se od više potpuno nepoznatih dijalekata. Oni se razlikuju po završetku imenica i po nekim glagolskim oblicima. Na liniji se govori neka vrsta žargona koji je samo u početku mogao biti koristan. Zahvaljujući predusretljivosti urođenika i živahnosti njihovog duha, naučio sam osnove nambikvarskog jezika. Na sreću, u njemu ima čarobnih reči — na primer, Mtitu u istočnom

dijalektu, dige, dage ili tchore u drugima — koje samo treba dopuniti imenicama da bi se one pretvorile u glagole i dodati, u slučaju negacije, odrečnu rečcu. Na taj način čovek uspeva sve da kaže, iako "osnovni“ nambikvarski ne omogućuje izražavanje prefinjenijih misli. Urođenici to dobro znaju i prenose taj postupak u portugalski; na primer "uvo“ i "oko“ znače i čuti — ili razumeti — odnosno videti, a izražavaju suprotne pojmove kad se kaže: orelha acabo ili olho acabö, "uvo ili oko završeno..."

Zvučnost nambikvarskog malo je prigušena, kao da su suglasnici umekšani ili šuškavi. Žene sa zadovoljstvom ističu tu osobinu i izobličavaju neke reči (na primer, u njihovim ustima kititu postaje kediutsu); izgovarajući reči vrhom usana, one tepaju poput dece. U njihovom izgovoru ima potpuno svesnog manirizma, izveštačenosti i prenemaganja: kad ih ne razumem pa ih zamolim da ponove ono što su rekle, one još više obešenjački ističu svoj stil. Kad obeshrabren odustanem, one prasnu u smeh, šala je uspela.

Brzo sam primetio da pored glagolskog nastavka, nambikvarski jezik koristi i desetak drugih koji razvrstavaju živa bića i stvari u isto toliko kategorija: kosa, dlaka i perje; šiljati i šuplji predmeti; izduženi predmeti: kruti ili savitljivi; voće, zrnevlje, zaobljeni predmeti; stvari koje vise ili trepere; naduvana ili tečnošću ispunjena tela; kora, koža i drugi pokrivači, i tako dalje. To zapažanje navelo me je da uporedim nambikvarski s jednom jezičkom porodicom iz srednje Amerike i sa severozapada južne Amerike: sa čipčom, jezikom jedne velike civilizacije na teritoriji današnje Kolumbije, koja je cvetala između meksikanske i peruanske; nambikvarski je verovatno njegov južni izdanak[7]. Razlog više da se čuvamo površnih sličnosti. Uprkos svojoj golotinji, urođenici koji po telesnom sklopu najviše liče na drevne Meksikance, a po strukturi jezika na kraljevstvo Cipča, teško mogu biti pravi primitivci. Ta prošlost o kojoj ne znamo gotovo ništa i grubost njihove današnje geografske sredine objasniće možda jednog dana sudbinu razmetne dece kojoj je istorijski razvoj uskratio gošćenje za punom trpezom.

XXVII PORODIČNI ŽIVOT

Nambikvare se bude u osvit dana, obnavljaju vatru, oporavljaju se koliko-toliko od noćne hladnoće, a zatim jeduono što je ostalo od juče. Nešto kasnije, muškarci kreću u lovački pohod, u grupama ili svako za sebe. Žene ostaju u logoru i posvećuju se kuhinjskim poslovima. Prvi put se kupaju kad sunce krene ka zenitu. Žene i deca često se kupaju zajedno igre radi, a po izlasku iz vode ponekad upale vatru i čučnu kraj nje da se ogreju, šaljivo pojačavajući prirodno drhturenje. Biće još kupanja tokom dana. Svakodnevne aktivnosti uglavnom su jednolične. Najviše vremena i pažnje posvećuje se pripremanju hrane: valja nastrugati i izgnječiti manioku, osušiti i skuvati njeno jezgro, ili očistiti i obariti orah cumaru koji većini jela daje aromu gorkog badema. Kad osete glad, žene i deca kreću da sakupljaju i beru plodove. Ako hrane ima dovoljno, žene pletu čučeći ili klečeći sa zadnjicom oslonjenom napete. Ili stružu, glačaju i nižu perlice od orahovih ljuski i školjki, prave naušnice i druge ukrase. Kad im rad dojadi, bistu jedna drugu, dangube ili spavaju.

U vreme najveće žege logor je tih; njegovi domaćini, ćutljivi ili usnuli, sklanjaju se u škrtu hladovinu zaklona. Inače se svi poslovi obavljaju uz razgovor. Gotovo uvek veseli i nasmejani, urođenici dobacuju jedan drugom šale, ponekad skaredne i skatološke, praćene salvama smeha. Posete i pitanja često prekidaju rad; kad se domaći psi ili ptice pare, svi zastanu i posmatraju, ne krijući opčinjenost; zatim razmene komentare o tom važnom događaju i vrate se poslu.

Deca uglavnom dokoliče; devojčice se na mahove pridruže odraslim ženama u poslu, dečaci dangube ili pecaju na obalama reka i potoka. Muškarci koji su ostali u logoru pletu predmete od trske i granja, izrađuju strele i muzičke instrumente i ponekad malo pomogn u u kućnim poslovima. U domaćinstvu uglavnom vlada sloga. Oko tri ili četiri sata, ostali muškarci vraćaju se iz lova, logor se uskomeša, razgovori postaju življi, ljudi se okupljaju u grupe prema trenutnim sklonostima. Jedu se hlepčici od manioke i ono što je prikupljeno toga dana. Dok se spušta noć, nekoliko žena, kojima je taj zadatak dodeljen tokom dana, kreće u obližnju šikaru po drva za noćnu vatru. Kroz sumrak se naziru siluete kako posrću s tovarom koji je remenjem pričvršćen za čelo. One ga skidaju u čučećem položju, naginjući se malo unazad, oslanjajući košaru od bambusa o zemlju i smičući remen.

Granje se slaže u jednom uglu logora odakle ga svako uzima prema potrebi. Porodice se okupljaju ispred svojih tek založenih vatri. Veče prolazi u razgovorima ili u pesmi i igri. Ponekad se te zabave protegnu duboko u noć, ali se najčešće, posle kratkog milovanja i prijateljskog gurkanja, svaki par stisne jedno uz drugo, majke prigrle usnulu decu, zavlada tišina i u hladnoj noći čuje se samo

pucketanje kakve cepanice, lak korak nekog ko se vraća iz potrage za hranom, pseći lavež ili dečji plač.

Nambikvare imaju malo dece: kako sam kasnije primetio, parovi bez dece nisu retka pojava, jedan ili dva potomka su uobičajeni, a samo izuzetno ih u jednom domaćinstvu ima više od troje. Seksualni odnosi među roditeljima zabranjeni su dok majka doji najmlđe dete, a to često traje do njegove treće godine. Majka nosi dete na boku privezano pojasom od kore ili pamuka; pošto nosi i košaru, za drugo ne bi bilo mesta. Teškoće nomadskog života i siromaštvo nameću urođenicima veliku opreznost; žene ne oklevaju da izazovu pobačaj mehaničkim sredstvima ili biljem.

Ipak, urođenici osećaju i pokazuju veliku ljubav prema svojoj deci i ta osećanja su im uzvraćena, ali su ponekad prikrivena razdražljivošću i nepostojanošću. Neki mali dečak pati od teškoća s varenjem; boli ga glava, povraća i samo u snu prestaje da ječi. Niko na njega ne obraća ni najmanju pažnju i čitav danje ostavljen potpuno sam. Uveče mu majka priđe, nežno ga biste dok spava, daje znak drugima da se ne približavaju i drži ga na rukama kao u kakvoj kolevci.

Ili se neka mlada majka igra s bebom blago je pljeskajući po leđima; detence se zasmeje, ona se toliko zanese igrom da udara sve jače i na kraju ga rasplače. Tada prestane i teši ga.

Video sam kako onu devojčicu bez majke, o kojoj sam već govorio, doslovno gaze za vreme nekakvog plesa; u opštem ushićenju niko nije primetio kad je pala.

Kad se detetu nešto zabrani ili uskrati, ono udara majku, a ova se ne protivi. Urođenici ne kažnjavaju decu i nikad nisam video da ih tuku, pa čak ni da im prete batinama, osim u šali. Ponekad se dete rasplače zato što se udarilo ili s nekim posvađalo, zato što je gladno ili ne želi da se biste. Ovo poslednje se, doduše, retko događa: reklo bi se da u bištanju podjednako uživaju obe strane; ono se, uz to, smatra znakom pažnje i ljubavi. Kad požele da se bistu, dete ili muž stave glavu majci, odnosno ženi na kolena i okreću sad jednu sad drugu stranu. Ona napravi razdeljak ili izdvoji pramen kose da u njemu potraži vaške. Uhvaćenog parazita odmah zgnječi noktom. ako se tokom bištanja dete rasplače, teši ga neki član porodice ili neko starije dete.

Prizor majke s detetom odiše radošću i svežinom. Majka pruža detetu neki predmet kroz zavesu od slame i povlači ga u trenutku kad dete već misli da ga je zgrabilo: "Uzm i spreda! Uzmi otpozadi!“ Ili, pak, ona podigne dete i uz glasan smeh se pretvara da će ga ispustiti na zemlju: amdam non tebu, baciću te! a dete ciči nihui, neću!

Sa svoje strane deca majku okružuju brižnom i zahtevnom Ijubavlju; ona budno motre da majka dobije svoj deo lovine. Dete je najpre živelo pored majke. Na putovanjima ona ga nosi sve dok ne prohoda, a kasnije ide uz njen skut. Dete ostaje s majkom u logoru ili selu kad otac ode u lov. Ali, posle nekoliko godina polovi počinju da se razlikuju. Otac pokazuje više interesovanja za sina nego za kćer jer treba da ga nauči muškim poslovima; a to isto važi i za odnos majke i ćerke. Ali, i u odnosima između oca i dece vladaju nežnost i pažnja o kojima sam govorio. Otac se šeta s detetom noseći ga na ramenima i pravi oružje po meri njegovih malih ruku.

Pored toga, otac priča deci tradicionalne mitove prilagođavajući ih njihovoj moći razumevanja: "Svi su bili mrtvi! Nije više bilo nikoga! Nijednog čoveka! Ničega!" Tako počinje dečja verzija južnoameričke legende o potopu koji je uništio prvobitno čovečanstvo.

Kad je brak poligaman, postoje posebni odnosi između dece iz prvog braka i njihove mlade maćehe. Oni žive u drugarstvu koje se prenosi i na sve devojčice u toj grupi. Koliko god grupa bila mala, u njoj se jasno izdvaja društvo devojčuraka i mladih žena koje se zajedno kupaju u reci, zajedno se povlače u grmlje da obave nuždu, puše i odaju se igrama sumnjivog ukusa, na primer uzajamnom pljuvanju u lice. Ti odnosi su prisni i njima dragoceni, ali lišeni učtivosti, poput odnosa dečaka u našem društvu. Oni retko podrazumevaju usluge ili pažnje, ali iz njih proizlazi jedna neobična stvar: devojčice se osamostaljuju brže nego dečaci. One prate mlade žene, učestvuju u njihovim aktivnostima, dok dečaci, prepušteni sami sebi, stidljivo nastoje da stvore slične družine, ali bez većeg uspeha, i radije ostaju, barem u ranom detinjstvu, u majčinoj blizini.

Nambikvarski mališani ne znaju za igru. Ponekad izrađuju predmete od uvijene ili pletene slame, ali jedina razonoda su im tuče i uzajamne podvale. U svemu podražavaju život odraslih. Devojčice uče da šiju, šetkaju se po okolini, smeju se i spavaju; dečaci nešto kasnije počinju da odapinju strele iz svojih malih lukova i uče se muškim poslovima (od osme ili desete godine). Ali, svi uskoro postaju svesni osnovnog i ponekad tragičnog problema nambikvarskog života, obezbeđivanja hrane i zadataka koji ih očekuju. Revnosno učestvuju u pohodima sakupljanja i branja. U periodu oskudice često se mogu

videti kako traže hranu oko logora, čupaju korenje ili hodaju na prstima po travi i lisnatom granom ubijaju skakavce. Devojčice znaju kakva je uloga žena u ekonomskom životu plemena i nestrpljive su da joj dorastu.

Sreo sam jednu devojčicu kako nežno nosi štene u nosiljci svoje male sestrice, pa sam joj rekao: "Miluješ svoju pseću bebu?“ Odgovorila mi je ozbiljno: "Kad budem velika, ubijaću divlje svinje i majmune; sve ću ih ubijati kad on bude lajao!“

Napravila je, uostalom, gramatičku grešku na koju otac ukazuje smejući se: trebalo je da kaže tilondage, "kad budem velika", a ne ihondage, što je muški rod. Greška je zanimljiva zato što izražava žensku želju za uzdizanjem ekonomskih poslova namenjenih tom polu na nivo onih koji su povlastica muškaraca. Pošto je tačno značenje reči koju je devojčica upotrebila "ubiti maljem ili štapom", reklo bi se da ona nesvesno pokušava da poistoveti žensko sakupljanje, branje i hvatanje malih životinja s muškim lovom pomoću luka i strele.

Valjalo bi obratiti posebnu pažnju na odnose između one dece koja su rođačkim vezama predodređena da se nazivaju "suprug“ i "supruga". Ona se ponekad ponašaju kao pravi supružnici: uveče napuštaju porodično ognjište i prenose ugarke u neki kutak logora gde pale svoju vatru.

Posle toga ležu i odaju se, prema svojim mogućnostima, istim izlivima naklonosti kao i njihovi roditelji; stariji sa osmehom posmatraju taj prizor.

Ne mogu da se odvojim od dece a da ne kažem nešto i o domaćim životinjama koje s njima žive u vrlo prisnim odnosima i prema kojima se postupa kao prema deci; one učestvuju u obedima, dobijaju iste dokaze nežnosti i pažnje — bištanje, igranje, razgovor, maženje — kao i ljudska bića. Nambikvare imaju mnogo domaćih životinja: pre svega pse, petlove i kokoške, potomke onih koje je u to područje donela Rondonova komisija; majmune, papagaje, razne ptice i, ponekad, svinje, divlje mačke i koate. Izgleda da jedino pas ima neku korisnu ulog u jer pomaže ženama kad love batinom; muškarci se nikad njim ne služe u lovu lukom i strelom. Ostale životinje se gaje samo iz zabave. Urođenici ne jeduni njih, ni jaja koja kokoške nose, doduše, u šikari. Ali neće oklevati da pojedu mladu pticu koja ne preživi pokušaj pripitomljavanja.

Na putu se čitava menažerija nosi s prtljagom, osim životinja koje mogu da hodaju. Majmuni, zakačeni za kosu žena, izgledaju kao kakve ljupke žive kacige produžene repom obmotanim oko vrata nosačice. Papagaj i i kokoške čuče na ivici košare, druge životinje nose se u rukama. Nijedna ne dobija mnogo hrane, ali svakoj sleduje njen deo čak i u danima najveće oskudice. Za uzvrat, životinje su izvor razbibrige i zabave.

Pogledajmo sad odrasle. Nambikvarski stav prema ljubavnom životu može se svesti na formulu tamindige mandage, koja u doslovnom, mada ne i elegantnom prevodu, glasi: "Dobro je voditi ljubav". Već sam pomenuo da erotična atmosfera prožima svakodnevicu. Sve što je povezano s ljubavnim odnosima pobuđuje najveće zanimanje i radoznalost urođenika; uvek su željni razgovora o toj temi, a primedbe koje se razmenjuju u logoru pune su nagoveštaja i skrivenih značenja. Seksualni odnosi obično se obavljaju noću, ponekad blizu logorske vatre; ali, obično partneri odu stotinak metara dalje u okolnu šikaru. Takav odlazak svi odmah primete i proprate veseljem; razmenjuju se komentari, dobacuju šale, pa čak i deca učestvuju u opštem uzbuđenju čiji im je uzrok dobro poznat. Ponekad manja grupa muškaraca, mladih žena i dece krene za parom i posmatra kroz granje pojedinosti čina, uz došaptavanje i prigušen smeh. Akterima nije po volji to lukavstvo, ali im je ipak bolje da se pomire s njim, kao i da istrpe zadirkivanja i ruganje koji će ih dočekati po povratku u logor. Događa se da drugi par sledi primer prvog i potraži skrovito mesto u šikari.

Te prilike su, međutim, retke, i takvo stanje stvari samo delimično se može objasniti zabranama. Izgleda da je za to više kriv temperament urođenika. Za vreme ljubavnih igara kojima se parovi tako rado i javno odaju i koje su često smele, nisam primetio ni najmanju erekciju. Izgleda da oni manje traže zadovoljstvo u fizičkom doživljaju, a više u razigranosti i osećanjima. Možda su zbog toga Nambikvare odustale od navlake za ud koja se može videti gotovo kod svih populacija srednjeg Brazila. Zapravo, ta sprava verovatno služi, ako ne tome da spreči erekciju, ono barem da pokaže miroljubivo raspoloženje nosioca. Narodima koji žive potpuno goli nije nepoznato ono što mi nazivamo stidom: i oni mu određuju granicu. Kod brazilskih Indijanaca, kao i u nekim područjima Melanezije, ta granica nije postavljena između pokrivenosti i otkrivenosti tela, već pre između mirnog stanja i erekcije.

U svakom slučaju, te sitne razlike mogu izazvati nesporazume između Indijanaca i nas, za koje se ne može okriviti nijedna strana. Na primer, teško je ostati ravnodušan prema prizoru jedne ili dve lepe

devojke koje se valjaju u pesku gole kao od majke rođene tik do tvojih nogu i razdragano se smeju. Kad sam odlazio na reku da se okupam, često me je dovodila u nepriliku navala pet-šest osoba, mladih ili starih, koje su odlučile da mi otmu sapun, predmet njihovog velikog divljenja. Te slobode protezale su se na sve okolnosti svakodnevnog života; neretko sam morao da se smestim u mrežu umrljanu crvenom bojom od urukua u koju je neka sveže namazana urođenica prethodno bila prilegla; a kad sam radio sedeći na zemlji okružen obaveštačima, osetio bih ponekad kako mi jedna ruka izvlači kraj od košulje: nekoj od žena bilo je jednostavnije da se tu ušmrkne nego da potraži grančicu savijenu nadvoje poput pincete, koja je obično služila u tu svrhu.

Da bi se dobro shvatio uzajamni odnos polova, mora se imati na umu ogroman značaj para u nambikvarskom društvu: to je ekonomsko i psihološko jedinstvo najvišeg reda. Među tim nomadskim družinama koje se neprestano okupljaju i rasturaju, par izgleda kao postojana realnost (barem teorijski); upravo on omogućuje njenim članovima da prežive. Nambikvare žive u dvostrukom ekonomskom poretku: s jedne strane, kao lovci i sitni zemljoradnici, s druge kao tragači i sakupljači. Prve dve delatnosti obavljaju muškaraci, druge dve žene. Dok muška grupa provodi čitav dan u lovu lukom i strelom, ili u sezoni kiša radi u vrtu, žene i deca s batinama u ruci lutaju po savani i sakupljaju, čupaju, ubijaju, hvataju sve što bi moglo poslužiti kao hrana: zrnevlje, voće, bobice, korenje, krtole, razne male životinje. Krajem dana par se sastaje pored vatre. Kad ima zrele manioke, muškarac donosi breme korenja koje žena struže, gnječi i od njega pravi hlepčiće, a ako je lov bio uspešan, komadi divljači se zatrpavaju užarenim pepelom porodične vatre i peku. Ali, sedam meseci u godini manioka se teško nalazi, a u jalovoj peščanoj pustari, gde izmršavela divljač retko napušta hladovinu i pašu oko izvora između kojih se protežu velika prostranstva polupustinjske šikare, lov zavisi od sreće. Ženska sakupljačka delatnost održava porodicu u životu.

Često sam s njima delio te đavolje večerice za lutke koje su za Nambikvare tokom pola godine jedina nada da neće umreti od gladi. Kad se muškarac, ćutljiv i umoran, vrati u logor i kraj sebe baci neupotrebljen luk i strele, iz ženske košare se vadi dirljiva zbirka: nekoliko narandžastih plodova palme buriti, dva velika otrovna pauka, nekoliko guštera i njihova sićušna jaja, jedan slepi miš, mali orasi palmi bacaiuva ili uaguassu, šačica skakavaca. Sočno voće kida se rukama i baca u tikvu napunjenu vodom, orasi se razbijaju kamenom, životinje i larve sve zajedno se peku u pepelu; a onda se veselo guta taj obed koji ne bi bio dovoljan da utoli glad jednog belca, a koji ovde nahrani čitavu porodicu.

Nambikvare imaju jednu reč za lep i mlad, i drugu za star i ružan. Njihovi estetski sudovi su, dakle, bitno zasnovani na ljudskim vrednostima, naročito polnim. Ali, zanimanje koje polovi pokazuju jedan za drugi složene je prirode. Muškarci smatraju da se ženski pol u celini malo razlikuje od njihovog i prema njemu se odnose, prema prilici, s požudom, divljenjem ili nežnošću; zbrka pojmova koju smo pomenuli zapravo je odavanje počasti. Međutim, iako podela rada na osnovu pola daje ženama glavnu ulogu (jer opstanak porodice velikim delom zavisi od ženske delatnosti sakupljanja), njihov posao se smatra manje vrednim; idealan život zamišlja se po uzoru na poljoprivrednu proizvodnju ili lov: imati mnogo manioke i velike divljači večiti je san koji se retko ostvaruje. Napabirčene namirnice smatraju se svakodnevnom bedom, a one to zapravo i jesu. U nambikvarskom predanju izraz "jesti skakavce", dečju i žensku lovinu, znači isto što i francuski izraz "jesti besnu kravu", to jest biti u velikoj nemaštini. Uporedo s tim, žena se smatra nežnim i dragocenim, ali drugorazrednim bićem. Muškarci između sebe govore o ženama sa sažaljivom blagonaklonošću, a obraćaju im se s pomalo podsmešljivom popustljivošću. Iz muških usta često se može čuti: "Deca ne znaju, ja znam, žene ne znaju", a o grupama žena, deci, njihovim zabavama i razgovorima govori se nežnim i podrugljivim tonom. Ali, takav je samo društveni stav. Kad se muškarac nađe sam sa ženom pored logorske vatre, slušaće njene žalbe, pamtiti njene zahteve i tražiti njenu pomoć u mnogim sitnim poslovima; mušku razmetljivost potiskuje saradnja partnera koji su svesni da su jedno drugom neophodni.

Naspram te višeznačnosti muškog stava prema ženama stoji jednako višeznačno ponašanje ženske grupe. Žene sebe vide kao zajednicu i to pokazuju na više načina; već sam rekao da one imaju svoj poseban način govora. To posebno važi za mlade žene koje još nemaju dece i za konkubine. Majke i žene u godinama znatno manje ističu razlike, iako i one povremeno govore na taj način. Pored toga, mlade žene vole društvo dece i adolescenata i s njima se šale i igraju. Žene brinu o životinjama na čovečan način svojstven nekim južnoameričkim Indijancima. Sve to oko žena i unutar njihove grupe stvara posebnu atmosferu, u isti mah detinjastu, veselu, izveštačenu i izazovnu, kojoj se muškarci pridružuju po povratku iz lova ili vrta.

Međutim, žene se sasvim drukčije odnose prema onim delatnostima koje su im posebno namenjene. One svoje zanatske poslove obavljaju vešto i strpljivo, leđima okrenute jedna drugoj, okupljene u krugove u tihom logoru; za vreme putovanja neumorno tegle teške košare s namirnicama i svim porodičnim dobrima, kao i snopove strela, dok muževi idu ispred njih s lukom i jednom ili dve strele, s drvenim kopljem i batinom vrebajući životinje i tražeći pogledom drveće s jestivim plodovima. Vidimo te žene kako, čela stegnutog trakom za nošenje, leđa pokrivenih uzanom košarom u obliku izokrenutog zvona, prelaze kilometre svojim karakterističnim korakom: stegnuti kukovi, skupljena kolena, razmaknuti članci, stopala čija je unutrašnja strana izdignuta a spoljašnja služi kao oslonac, zanjihanih kukova; hrabre, bodre i vesele.

Ta suprotnost između psiholoških stavova i ekonomskih uloga prenosi se i na filozofski i religijski plan. Za Nambikvare, odnosi između muškaraca i žena odslikavaju dva pola oko kojih je ustrojena njihova egzistencija: s jedne strane, sedelački, zemljoradnički život zasnovan na dvostrukoj delatnosti muškaraca, izgradnji koliba i zemljoradnji; s druge strane, nomadski period, kad opstanak uglavnom zavisi od onoga što žene sakupe i uhvate; prvi znači sigurnost i obilje hrane, drugi pustolovinu i oskudicu. Prema ta dva oblika života, letnjem i zimskom, Nambikvare se odnose na različite načine. O prvom govore sa setom kakva obično prati svesno prihvatanje ljudskog položaja i mirenje s njim, dosadno ponavljanje jednoličnih radnji, dok drugi opisuju sa oduševljenjem i zanosom, kao da je reč o kakvom otkriću.

Međutim, u njihovim metafizičkim shvatanjima ti odnosi su obrnuti. Posle smrti, duše muškaraca ovaploćuju se u jaguarima; ali, duše žena i dece prelaze u atmosferu gde se zauvek raspršuju. Tom razlikom može se objasniti činjenica da su žene isključene iz najsvetijih obreda na početku poljoprivredne sezone: izrađivanja bambusovih frulica koje se "hrane“ žrtvenim ponudama i na kojima muškarci sviraju daleko od žena kako ih one ne bi čule.

Iako nije bilo pravo vreme za to, žarko sam želeo da čujem frule i da se neke domognem. Na moje navaljivanje, grupa muškaraca krenula je u pohod: veliki bambusi rasli su samo u udaljenoj šumi. Tri-četiri dana kasnije probudio sam se usred noći; putnici su čekali da žene zaspu. Poveli su me stotinak metara dalje gde su se, skriveni iza granja, dali na proizvodnju frula u koje su zatim zasvirali. Četiri izvođača duvala su zajedno; ali, kako instrumenti nisu imali savim isti zvuk, dobijao se utisak narušene harmonije. Melodija se razlikovala od nambikvarskog pevanja na koje sam navikao i koje po rasponu i intervalima podseća na naša seoska kola; drukčiji su bili i piskavi dozivi koji se izvode na nazalnim okarinama s tri rupe napravljenim od dva komada tikve spojena voskom. Melodije izvođene na frulama, ograničene na nekoliko nota, odlikovale su se hromatizmom i promenama ritma koji su mi se učinili neobično srodnim s nekim mestima Sacrea, naročito s modulacijama drvenih instrumenata u delu naslovljenom "Obredna radnja predaka". Nije se smelo dogoditi da neka žena zaluta među nas. Takva drskost ili neopreznost bila bi kažnjena smrću. Kao i kod Bororoa, nad ženskim elementom lebdi pravo metafizičko prokletstvo, ali nambikvarske žene, za razliku od bororskih, nemaju povlašćen pravni status (iako se čini da je nasledivanje i kod Nambikvara matrilinerano). U jednom tako slabo organizovanom društvu, te tendencije se podrazumevaju i osnov sinteze uglavnom su rasprostranjena i nijansirana ponašanja.

Nežno, kao da miluju svoje supruge, muškarci govore o načinu života koji se odlikuje privremenim zaklonom i večitom košarom (iz koje se stalno pohlepno izvlače najraznovrsnija svakodnevno sakupljana i lovljena sredstva za život), izlaganjem vetru, hladnoći i kiši, i time što su u njemu duše žena na čijoj aktivnosti počiva opstanak razvejane vetrom i olujama tako da od njih ne ostane ni tračak. A sasvim drukčije gledaju na sedelački život o čijoj osobenoj i drevnoj prirodi svedoče izvorne vrste koje gaje, ali kojem nepromenljivo nizanje zemljoradničkih poslova podaruje stalnost kakvu imaju i ovaploćene muške duše, postojana letnja kuća i zemlja koja će nastaviti da živi i daje roda i "kad smrt njenog prethodnog korisnika bude vać zaboravljena..."

Treba li na isti način tumačiti izvanrednu nepostojanost Nambikvara, koji za tren oka prelaze iz srdačnosti u neprijateljstvo? To je zapanjivalo retke posmatrače koji su im se približili. Upravo grupa iz Utijaritija pobila je, pet godina ranije, one misionare. Moji muški obaveštači opisivali su taj napad sa očiglednim zadovoljstvom i prepirali su se oko toga ko se najbolje pokazao. Zapravo, na tome im nisam zamerao. Upoznao sam mnoge misionare i poštujem ljudsku i naučnu vrednost većine tih ljudi. Ali, američke protestantske misije koje su nastojale da prodru u srednji Mato Groso sredinom 1930-ih pripadale su posebnoj vrsti: njihovi članovi poticali su iz seoskih porodica Nebraske ili jedne od

Dakota, gde je omladina vaspitavana da bezrezervno veruje u pakao i kotlove s ključalim uljem. Za neke od njih je pristupanje misionarima značilo ugovor o životnom osigurarrju. Pošto su na taj način obezbedili svoj spas, mislili su da ne moraju više ništa da učine kako bi ga zaslužili; u obavljanju svog poziva pokazivali su ogavnu surovost i nečovečnost.

Kako se mogao odigrati događaj koji je izazvao pokolj? To mi je postalo jasno kad sam napravio jednu nesmotrenost koja me je mogla skupo koštati. Nambikvare se razumeju u toksikologiju. Oni proizvode kurare za svoje strele tako što u vreloj vodi natope crvenu opnu kojom je obavijen koren nekih biljaka iz porodice strychnos i zatim je kuvaju na vatri sve dok ne dobiju smesu gustu i lepljivu kao testo; upotrebljavaju i druge vrste biljnih otrova u obliku praha koji uvek nose sa sobom u cevčicama od pera ili bambusa obmotanim nitima pamuka ili korom.

Tim otrovima se služe kad se svete iz trgovačkih ili ljubavnih razloga; na to ću se još vratiti.

Pored otrova koji se zasnivaju na poznavanju biljaka i koje urođenici spravljaju otvoreno, bez ikakvih mera opreznosti i magijskih radnji kakve na severu prate proizvodnju kurarea, Nambikvare imaju i druge vrste otrova čija je priroda tajanstvena. U cevčice istovetne s onima koje sadrže prave otrove skupljaju komadiće smole drveta iz porodice bombax, čiji je stablo u sredini ispupčeno; veruju da će bacanjem jednog takvog komadića na neprijatelja kod ovog izazvati fizičko stanje slično stanju drveta, to jest da će se žrtva naduti i umreti. I prave otrove i magijske supstance Nambikvare označavaju imenom nande. Ta reč ima, dakle, šire značenje od onog koje mi pridajemo reči "otrov". Ona obuhvata sve vrste postupaka kojima se nanosi zlo, kao i proizvode i predmete koji u tome učestvuju.

Morao sam to da objasnim da bi se razumelo ono što sledi. U svom prtljagu poneo sam nekoliko velikih šarenih balona od staniola koji se pune toplim vazduhom tako što se na njihovu osnovu zakači mala baklja i koji se na stotine puštaju u Brazilu na Ivanjdan; jedne večeri došao sam na nesrećnu zamisao da urođenicima priredim spektakl. Prvi balon se upalio na zemjji i izazvao veliko veselje, kao da je publika znala šta je zapravo trebalo da se dogodi. Puštanje drugog je, pak, isuviše dobro uspelo: brzo se podigao i popeo tako visoko da se njegov plamen pomešao sa zvezdama, a zatim je dugo lebdeo tamo-amo iznad nas pre no što se izgubio iz vida. Početno veselje zamenila su druga osećanja; muškarci su gledali neprijateljski, s napetom pažnjom, a žene su se uplašile, zaklonile glavu rukama i zbile se jedna uz drugu. Reč nande čula se sa svih strana. Sutradan ujutru kod mene je došla delegacija muškaraca tražeći da pogleda balone i istraži da li se "tu nalazi nande". Pregled je obavljen veoma brižljivo; uostalom, zahvaljujući činjenici da imaju izrazito pozitivan duh — uprkos ovom što sam upravo ispričao — Nambikvare su prihvatili, ako nisu i razumeli, zamisao da vazduh zagrejan upaljenim komadićima papira može da podiže predmete uvis. Kao i obično kad treba objasniti neki nesporazum, krivicu su svalili na žene, koje "ništa nisu razumele", "uplašile su se" i odmah pomislile na bezbroj nesreća.

Nisam se zavaravao: stvar se mogla loše završiti. Ipak, taj nemili događaj, kao i drugi o kojima ću govoriti, nisu nimalo narušili prijateljstvo koje se moglo razviti jedino iz dugotrajne prisnosti s Nambikvarama. Zato sam bio vrlo uzbuđen kad sam nedavno pročitao izveštaj jednog stranog kolege o njegovom susretu sa istom urođeničkom družinom s kojom sam ja, deset godina ranije, delio svakodnevni život u Utjaritiju. Kad ih je on posetio 1949. godine, tamo su bile smeštene dve misije: jezuiti, o kojima sam govorio, i američki protestanti. Urodenička družina imala je tada samo osamnaest članova o kojima naš autor ovako govori:

"Ova družina izgledala mi je najsiromašnija od svih Indijanaca koje sam video u Mato Grosu. U njoj je bilo osam muškaraca, jedan je imao sifilis, drugi inficiranu slabinu, treći ranu na stopalu, četvrti je od glave do pete bio pokriven ljuspama zbog kožne bolesti, a jedan je bio gluvonem. Žene i deca su, međutim, izgledali prilično zdravi. Kako ne spavaju u mrežama, već na tlu, uvek su pokriveni zemljom. Za hladnih noći rasture vatru i spavaju u toplom pepelu... odeću nose samo kad im je misionari daju i zatraže da je obuku. Zbog odvratnosti prema kupanju, koža i kosa im nisu prekrivene samo slojem prašine i pepela, već i trulim komadićima mesa i ribe, čiji se zadah mesa s kiselim mirisom znoja čineći njihovu blizinu nepodnošljivom. Izgleda da su zaraženi crevnim parazitima, želudac im je proširen i neprestano puštaju vetrove. Dok sam radio u zatvorenoj prostoriji punoj urođenika, često sam morao da prekidam posao radi provetravanja.

"Nambikvare... su svadljivi i neuljudni do grubosti. Dok sam posećivao Hulija u njegovom logoru, često sam ga zaticao kako leži blizu vatre; kad bi video da prilazim, okrenuo bi mi leđa pokazujući na taj način da ne želi da razgovara sa mnom. Misionari su mi pričali da će Nambikvara više puta tražiti

da mu se da neki predmet, a ako mu se ne da, pokušaće da ga otme. Da bi sprečili Indijance da uđu, ponekad su pravili zastor od lišća koji je služio kao vrata, ali bi ga Nambikvara provalio da napravi prolaz...

"Čovek ne mora dugo boraviti kod Nambikvara da bi shvatio koliko su duboka njihova osećanja mržnje, nepoverenja i beznađa koja kod posmatrača izazivaju potištenost ne sasvim lišenu saosećanja."[8]

Ja sam ih upoznao u vreme kad su ih bolesti dobijene od belaca već desetkovale, ali kad — posle prilično humanih Rondonovih nastojanja — niko nije pokušavao da ih potčini, i želeo bih da zaboravim ovaj žalosni opis i da zadržim u sećanju samo sliku koju sam skicirao u svojoj beležnici jedne noći pri svetlosti džepne lampe:

"U mračnoj savani sijaju logorske vatre. Oko ognjišta, jedine zaštite od sve veće noćne hladnoće, iza slabašnog zaklona od palmi i grana na brzin u pobodenih u zemlju na onoj strani odakle prete vetar i kiša; pored košara napunjenih sirotinjskim predmetima koji predstavljaju sve zemaljsko blago; polegali po goloj zemlji koju priželjkuju druge, jednako neprijateljski raspoložene i plašljive družine, supružnici isprepletenih udova izgledaju kao jedini oslonac i uteha jedno drugom, jedina pomoć u borbi protiv svakidašnjih teškoća i sanjarske sete koja, s vremena na vreme, obuzme nambikvarsku dušu. Posetioca koji prvi put logoruje sa Indijancima u šikari obuzimaju strepnja i sažaljenje dok posmatra te ljude potpuno lišene najosnovnijih sredstava za život; kao da ih je na tlu te neblagorodne zemlje smrvila neumoljiva kataklizma; goli, drhte od hladnoće kraj treperavih vatri. Oprezno se kreću kroz grmlje da ne povrede ruku, mišicu, grudi čiji se topli odsjaji naziru pri svetlosti plamena. Ali tu bedu oživljavaju došaptavanja i smeh. Parovi se zbijaju kao da žale za izgubljenim jedinstvom; ne prekidaju milovanja ni kad naiđe stranac. U svima njima naslućujemo ogromnu dobrotu, duboku bezbrižnost, bezazleno i očaravajuće životinjsko zadovoljstvo i, kao zbir tih različitih osećanja, nešto što izražava najdirljiviju i najverodostojniju ljudsku nežnost."

XXVIII ČAS PISANJA

Želeo sam da, barem posrednim putem, saznam približan broj nambikvarskog življa. Godine 1915, Rondon ga je procenio na dvadeset hiljada, što je verovatno bilo preterano; ali, tad su skupine imale više stotina članova i sva obaveštenja sakupljena na liniji svedoče o brzom opadanju: pre trideset godina, poznati deo grupe Sabane činilo je više od hiljadu pojedinaca; kad je grupa posetila telegrafsku stanicu u Kampos Novos u 1928. godine, u njoj su bili 127 muškaraca, žene i deca. Međutim, u novembru 1929, dok je grupa logorovala u mestu Espiro, izbila je epidemija gripa. Bolest se razvila u neki oblik plućnog edema i za četrdeset osam sati umrlo je trista Indijanaca. Grupa se raspršila ostavljajući za sobom bolesnike i samrtnike. Od hiljadu poznatih Sabanea godine 1938. ostalo je samo devetnaest muškaraca sa ženama i decom. Pored epidemije, tu brojku objašnjava i činjenica da su Sabanei pre nekoliko godina zaratili sa istočnim susedima. Ali, jednu veliku grupu nastanjenu nedaleko od mesta Tres Buritis pomorio je grip 1927. godine; ostalo je samo šest ili sedam osoba od kojih su 1938. godine bile žive još tri. Grupa Traunde, nekad jedna od najvećih, brojala je 1936. dvanaest muškaraca (i njihove žene i decu); tri godine kasnije od te dvanaestorice ostala su četvorica.

Koliko ih ima danas? Ne više od dve hiljade urođenika raspršenih po čitavoj teritoriji. Nisam mogao ni da pomišljam na sistematski popis zbog trajnog neprijateljstva nekih grupa i zbog opšte pokretljivosti u nomadskoj sezoni. Ali, pokušao sam da ubedim svoje prijatelje u Utijaritiju da u svojim selima upriliče sastanak s drugim srodnim ili savezničkim grupama i da povedu i mene; na taj način mogao sam da procenim tadašnju brojnost jednog takvog skupa i da je uporedim s onom koja je ranije opažena. Poglavica je oklevao: nije se mogao pouzdati u svoje zvanice, a ako bismo moji saputnici i ja nestali u tom području u koje belac nije kročio od ubistva sedam radnika na telegrafskoj liniji 1925. godine, krhki mir bi mogao biti trajnije narušen.

Konačno je prihvatio pod uslovom da smanjimo svoju pratnju: poveli bismo samo četiri vola natovarena poklonima. Čak i uz to ograničenje morali smo da odustanemo od uobičajenih staza koje vode kroz dolinu jer su one bile zakrčene rastinjem i neprohodne za naše tovarne životinje. Valjalo je ići preko visoravni i tražiti najpogodniji prolaz u datim okolnostima.

To opasno putovanje danas mi izgleda kao groteskna epizoda. Tek što smo napustili Žuruenu, moj brazilski kolega primetio je odsustvo žena i dece: pratili su nas samo muškarci naoružani lukovima i strelama. U putopisnoj literaturi ta okolnost najavljuje skori napad. Išli smo, dakle, s pomešanim osećanjima, opipavajući s vremena na vreme svoje revolvere smit i veson (naši pratioci su izgovarali šemit vešton) i karabine. Uzaludno strahovanje: oko podneva smo se sreli sa ostatkom družine koji je poglavica poslao napred znajući da naše mazge idu brže od žena koje tegle košare i mališane.

Međutim, malo kasnije Indijanci su zalutali; nova putanja nije bila tako jednostavna kao što su zamišljali. Predveče smo morali da se zaustavimo u šikari; uvereni da će biti divljači, urođenici su računali na naše karabine i nisu poneli nikakvu hranu, a mi smo imali samo pomoćne zalihe koje nisu bile dovoljne za sve. Stado srna koje je paslo kraj jednog izvora razbežalo se čim smo se približili. Sutradan ujutru zavladalo je opšte i neprikriveno nezadovoljstvo upereno na poglavicu koga su smatrali krivim za naš dogovor. Umesto da krenu u lov ili sakupljanje, svi su odlučili da poležu u hladovinu zaklona i da rešavanje problema prepuste poglavici. On je nestao zajedno s jednom od svojih žena; predveče smo ih videli kako se vraćaju s teškim košarama punim skakavaca koje su sakupljali čitav dan. Iako pašteta od skakavaca nije na velikoj ceni, svi su jel i sa apetitom i dobro raspoloženje se vratilo. Sutradan smo nastavili put.

Najzad smo stigli na mesto sastanka. To je bila peščana terasa nad rekom, oivičena drvećem među kojim su se šćućurili urodenički vrtovi. Grupe Indijanaca pristizale su u razmacima. Predveče se tu nalazilo sedamdeset pet osoba iz sedamnaest porodica i grupa raspoređenih u trinaest zaklona jedva nešto čvršćih od onih u logorima. Objasnili su mi da se u vreme kiša svi oni zbiju u pet okruglih koliba koje su sagrađene tako da mogu potrajati nekoliko meseci. Reklo bi se da mnogi od tih urođenika nikad pre nisu videli belca; njihova namrgođenost i očigledna poglavičina nervoza svedočili su o tome da ih je on naterao da dođu. Nismo bili spokojni, a nisu ni Indijanci; spuštala se hladna noć; kako nije bilo stabala između kojih bismo razapeli mreže, morali smo da se opružimo po zemlji na nambikvarski način. Niko nije spavao. Proveli smo noć učtivo nadgledajući jedni druge.

Izgledalo je prilično nerazborito nastavljati tu pustolovinu. Nagovarao sam poglavicu da bez odlaganja obavimo razmenu. Tada se zbio neobičan događaj koji me primorava da se vratim malo unazad. Jasno nam je da Nambikvare ne znaju da pišu; ali oni i ne crtaju, ako se izuzmu tačkice, crteži ili cikcak linije na tikvama. Kao i kod Kaduvea, podelio sam listove papira i olovke s kojima oni u početku nisu ništa radili; a onda sam jednog dana primetio da svi na papiru iscrtavaju vodoravne talasaste linije. Šta su želeli da urade? To je bilo očigledno: pisali su ili, tačnije, pokušavali su da se služe olovkama na isti način kao i ja jer drugi nisu znali, pošto još nisam pokušao da ih razonodim crtežima. Većina se na tome i zaustavila, ali je poglavica bio dalekovidiji. On je, nesumnjivo, jedini shvatio smisao pisanja. Zatražio je od mene jedan notes, pa smo tako bili jednako opremljeni tokom zajedničkog rada. Nije mi više usmeno saopštavao obaveštenja koja sam tražio, već je na svom papiru iscrtavao vijugave linije i pokazivao mi ih kao da treba da pročitam odgovor. On je napola verovao svojoj komediji; svaki put kad bi njegova ruka dovršila neku liniju, on bi se u nju upiljio kao da očekuje da odatle izbije neko značenje, a onda bi mu se na licu ocrtavalo uvek isto razočaranje. Ali, on to nije hteo da prizna; prećutno smo se dogovorili da njegove žvrljotine imaju neko značenje koje ja treba da odgonetnem; zatim bi usledio njegov usmeni komentar tako da nisam morao da tražim neophodna razjašnjenja.

Tek što je sakupio sve svoje ljude, poglavica je izvadio iz jedne košare list papira pokriven vijugavim linijama i vešto zastajkujući pretvarao se da čita i spisak predmeta koje moram da dam za primljene poklone: ovome za luk i strelu jedan kasapski nož; onome od koga sam dobio ogrlice — perle... Ta lakrdija se otegla čitava dva sata. šta je očekivao? Možda je hteo da prevari i samog sebe; ali, pre bi se reklo da je želeo da zadivi svoje drugove, da ih uveri da se roba razmenjuje njegovim posredovanjem, da je postao saveznik belog čoveka i da učestvuje u njegovim tajnama. Žurilo nam se da odemo jer nam je bilo jasno da će najopasniji trenutak biti onaj kad sve divote koja sam doneo pređu u njihove ruke. Pored toga, nisam želeo da produbljujem taj događaj, te smo krenuli na put, i dalje sa Indijancima kao vodičima.

Boravak je, dakle, propao, a mistifikacija čije sam oruđe bio stvorila je razdražljivu atmosferu; štaviše, moja mazga je imala žvale i patila od bolova u gubici. Nestrpljivo je hrlila napred i naglo zastajala; neprestano sam se s njom natezao. Tako nisam ni opazio da sam se odvojio od ostalih i zalutao u šikari.

Šta da radim? Odlučio sam da postupim kao u knjigama i da hicem iz puške upozorim svoju družinu. Sjahao sam i opalio. Ništa. Posle drugog hica učinilo mi se da čujem odgovor. Ispalio sam i treći, koji je uplašio mazgu tako da se kasom dala u beg i zaustavila tek na priličnoj udaljenosti.

Promišljeno sam se oslobodio oružja i fotografskog aparata položivši ih pod jedno drvo čiji sam položaj upamtio. Zatim sam pojurio za mazgom; imao sam utisak da se smirila. Dozvolila mi je da joj se približim, ali kad sam pružio ruku da uhvatim dizgine, ponovo je pobegla. Ponavljajući to nekoliko puta, odvukla me je prilično daleko. Obuzet očajanjem, skočih i obema rukama je ščepah za rep. Taj neobičan postupak iznenadi životinju te ona odustade od daljeg bežanja. Popeh se u sedlo i krenuh da pokupim svoje stvari. Ali, toliko smo se vrteli dok sam je hvatao da nisam uspeo da ih nađem.

Obeshrabren tim gubitkom pokušah da nađem svoju družinu. Ni mazga ni ja nismo imali pojma kuda je otišla. Čas bih mazgu terao u jednom pravcu, čas bih popuštao dizgine i ona je počinjala da se vrti u krug. Sunce se spuštalo na obzorje, nisam imao nikakvog oružja i očekivao sam da će me svakog časa zasuti kiša strela. Možda nisam bio prvi koji je prodro u to neprijateljsko područje, ali moji prethodnici se iz njega nisu vratili; ako sebe i zanemarim, moja mazga bila je vrlo poželjan plen ljudima koji nisu imali bogzna šta da stave u usta. Mučen tim crnim mislima čekao sam zalazak sunca; srećom, imao sam šibica, pa sam naumio da zapalim šikaru. Malo pre no što sam se na to resio začuo sam glasove: dvojica Nambikvara vratili su se kad su primetili da me nema i od podneva su pratili moj trag; pronalaženje mojih stvari za njih je bila dečja igra. Noć se već bila spustila kad smo stigli u logor gde je čekala čitava družina.

Uznemiren tim smešnim događajem loše sam spavao i zavaravao sam nesanicu prisećajući se prizora razmene. Pisanje se, dakle, pojavilo među Nambikvarama, ali ne, kao što bi se moglo pomisliti, kao rezultat napornog učenja. Njegov simbol je usvojen, i to više kao sociološko nego kao intelektualno otkriće, ali je njegova realnost ostala nepoznata. Nije bilo posredi saznavanje, pamćenje ili razumevanje, već uvećavanje ugleda i autoriteta nekog pojedinca — ili funkcije — na račun nekog drugog. Urođenik koji se još nalazio u kamenom dobu naslutio je da to značajno sredstvo razumevanja, čiji smisao nije shvatio, može da iskoristi za druge svrhe. Na kraju krajeva, tokom više hiljada godina, a u nekim delovima sveta čak i danas, pismenost postoji kao društvena institucija kojom ogromna većina članova društva ne zna da se služi. Sela koja sam obišao po brdima Citagonga ili istočnog Pakistana bila su nastanjena nepismenima; svako od njih je, međutim, imalo svog pisara koji je obavljao poslove za pojedince i zajednicu. Svi su poznavali pismo i služili se njime po potrebi, ali nekako spolja, kao s kakvim stranim posrednikom s kojim saobraćaju usmenim putem. A pisar je retko činovnik ili službenik zajednice: njegovo znanje prati moć, u tolikoj meri da su funkcije pisara i lihvara često objedinjene u istoj osobi, ne samo zato što mu je potrebno da zna da čita i piše kako bi obavljao svoj posao već i zato što na taj način dvostruko drži druge u šaci.

Pismenost je čudna stvar. Moglo bi se pomisliti da je njena pojava neminovno izazvala duboke promene u uslovima života čitavog čovečanstva i da je priroda tih promena pre svega intelektualna. Posedovanje pisma čudesno uvećava sposobnost ljudi da sačuvaju saznanja. Lako bismo mogli da ga zamislimo kao veštačko pamćenje čiji razvoj neminovno prati jasnija svest o prošlosti, a time i veća sposobnost da se organizuju sadašnjost i budućnost. Pošto su odbačena sva velika merila za razlikovanje varvarstva od civilizacije, želeli bismo da zadržimo barem ovo: narodi s pismom i narodi bez pisma; jedni kadri da gomilaju ranija dostignuća i da sve brže napreduju ka cilju koji su sebi postavili; drugi, nesposobni da sačuvaju prošlost izvan granice do koje dopire pamćenje pojedinca, lako mogu ostati zatočenici jedne promenljive istorije kojoj će uvek nedostajati poreklo i trajna svest o zadatom projektu.

Međutim, ništa od onoga što znamo o pismenosti i o njenoj ulozi u evoluciji ne opravdava takvo verovanje. Jedna od najkreativnijih faza u istoriji čovečanstva pada u vreme pojave neolita: ona je zaslužna za razvoj poljoprivrede, pripitomljavanje životinja i druge veštine. Da bi se to postiglo bile je potrebno da, tokom više milenijuma, male ljudske zajednice posmatraju, eksperimentišu i prenose plodove svojih razmišljanja. O nepokolebljivosti i kontinuitetu tog ogromnog poduhvata svedoči njegov uspeh; a pismo tad još nije bilo poznato. ako se ono pojavilo u četvrtom ili trećem milenijumu pre naše ere, u njemu treba videti udaljenu (i nesumnjivo indirektnu) posledicu neolitske revolucije, a ne njen uslov. S kojim velikim otkrićem je ono povezano? Na polju tehnike ne možemo navesti ništa osim arhitekture. Ali egipatska ili sumerska arhitektura nisu bile savršenije od građevina nekih Amerikanaca koji nisu poznavali pismo u trenutku otkrića Amerike. I obrnuto, od pojave pisma do rođenja moderne

nauke, zapadni svet je proživeo razdoblje od oko pet hiljada godina u kojem su se saznanja više rasplinjavala nego što su se izoštravala. Često je uočavano da između načina života nekog grčkog ili rimskog građanina i načina života evropskog građanina iz XVIII veka nema velike razlike. Čovečanstvo je u neolitu napravilo divovske korake bez pomoći pisma, dok su istorijske civilizacije zapada, koje su ga poznavale, dugo tapkale u mestu. Naravno, bez pisma bi se teško mogli zamisliti procvat koji je nauka doživela u XIX i XX veku. Ali, ono je samo nužan, ne i dovoljan uslov takvog razvoja.

Ako želimo da dovedemo u vezu pojavu pisma i neke osobene crte civilizacije, potrebno je da tragamo u drugom pravcu. Jedina pojava koja je verno pratila pismo jeste osnivanje gradova i carstava, to jest uklapanje znatnog broja pojedinaca u politički sistem i njihova hijerarhizacija u kaste i klase. Takva je, u svakom slučaju, tipična evolucija kakvu vidimo od Egipta do Kine u trenutku pojavljivanja pisma: izgleda da je ono najpre potpomoglo izrabljivanje ljudi a tek potom njihovo prosvetljenje. To izrabljivanje, koje je omogućavalo da se hiljade ljudi okupe i prisile na tegoban rad, bolje objašnjava nastajanje arhitekture nego ona neposredna veza koju smo malopre pomenuli. Ako je moja pretpostavka tačna, treba priznati da je osnovna funkcija pisane komunikacije olakšavanje porobljavanja. Upotreba pisma za bezinteresne ciljeve, za postizanje intelektualnih i estetskih zadovoljstava, sekundarni je rezultat, čak i ako pretpostavimo da se ona najčešće ne svodi na sredstvo podupiranja, opravdavanja ili prikrivanja njegove osnovne upotrebe.

To pravilo, međutim, ima nekih izuzetaka: urođenička Afrika imala je carstva koja su okupljala više stotina hiljada podanika; u prekolumbovskoj Americi, carstvo Inka sačinjavalo je više miliona ljudi. Ali, ti pokušaji su na oba kontinenta bili kratkovečni. Znamo da je carstvo Inka osnovano negde oko XII veka; Pisarovi vojnici ga izvesno ne bi tako lako savladali da ga, tri veka kasnije, nisu zatekli u potpunom rasulu. Koliko god malo poznavali istoriju Afrike, naslućujemo da je tamo po stojalo slično stanje: velike političke formacije rađale su se i nestajale u razmaku od nekoliko desetina godina. Moguće je, dakle, da ti primeri ne protivreče hipotezi, već je potvrđuju. Ako pismo nije bilo dovoljno za učvršćivanje saznanja, ono je, po svemu sudeći, bilo neophodno zajačanje dominacije. Uzmimo jedan bliži primer: sistematsko nastojanje evropskih država da se uvede obavezno školovanje tokom XIX veka ide ukorak sa širenjem vojne obaveze i proleterizacije. Tako se borba protiv nepismenosti stapa sa većom kontrolom Vlasti nad njenim građanima. Naime, tek kad svi znaju da čitaju, Vlast može da kaže: svako mora poznavati zakon.

Poduhvat je prešao s nacionalnog na internacionalni plan zahvaljujući saradnji među mladim državama — suočenim s problemima kakve smo mi imali pre sto-dvesta godina — i međunarodnom društvu bogataša, uznemirenom opasnošću koju bi za njegovu stabilnost mogle predstavljati reakcije naroda nesposobnog da preko pisane reči usvaja mišljenja izražena formulama koje se mogu prilagoditi svakoj prilici i da se podvrgne naporima izgradnje. Pošto su mu znanja nagomilana u bibliotekama postala pristupačna, narod je bio izložen lažima koje su štampana dokumenta širila u još većim razmerama. Nema sumnje, kocke su bačene. Ali, u mom nambikvarskom selu pametne glave su, ipak, bile mudrije. Oni koji su se razišli sa svojim poglavicom kad je ovaj zaigrao na kartu civilizacije (nakon moje posete napustila ga je većina njegovih ljudi) naslutili su da pismo kod njih prodire ruku pod ruku s pokvarenošću. Povukli su se dublje u šikaru i na taj način sačuvali od napasti. Ipak, pronicljivost njihovog poglavice koji je odmah uočio kako bi mu pismo moglo pomoć i da ojača svoju moć, i koji je prozreo temelj te institucije iako nije znao njom da se služi, zavređuje naše divljenje. U isti mah, ta epizoda me je navela da obratim pažnju na jedan novi aspekt nambikvarskog života, to jest na političke odnose između pojedinaca i grupa. Uskoro ću se naći u prilici da ih posmatram na neposredniji način.

Tokom našeg boravka u Utijaritiju među urođenicima je izbila epidemija gnojne upale očiju. Sve ih je zahvatila infekcija izazvana gonokokama, praćena strahovitim bolovima, a bolest je ponekad dovodila do trajnog slepila. Više dana družina je bila potpuno nepokretna. Urođenici su se lečili vodom u koju su potapali koru nekog drveta i koju su zatim kapali u oči pomoću lista zavijenog kao fišek. Bolest se proširila i na našu grupu: najpre je zahvatila moju ženu koja je učetsvovala u svim ranijim pohodima proučavajući materijalnu kulturu; tako je teško obolela da smo morali da je evakuišemo; a zatim je to snašlo i većinu muškaraca iz grupe i mog brazilskog kolegu. Stanje je ubrzo postalo takvo da nismo mogli ići dalje; glavninu ljudstva ostavio sam da se odmori uz našeg lekara koji je pružao neophodnu pomoć, a ja sam se s dva muškarca i nekoliko životinja uputio ka stanici Kampos Novos jer nam je rečeno da u njenoj blizini ima nekoliko grupa urođenika. Proveo sam petnaest dana u poludokolici koju

sam ispunio branjem nedozrelih plodova u jednom voćnjaku prepuštenom divljini: gojava, čiji opori miris i zrnasto tkivo zaostaju za mirisom, i indijskih oraha, šarenih poput papagaja, čije suvo jezgro sadrži u svojim sunđerastim ćelijama vrlo ukusan sok koji skuplja usta; za hranu je bilo dovoljno otići do šumarka udaljenog od logora nekoliko stotina metara; tu su se u zoru uvek mogle naći golubice koje su bile lak plen. U Kampos Novos u sreo sam dve grupe pridošle sa severa u nadi da će od mene dobiti poklone.

One su bile jednako neprijateljski raspoložene jedna prema drugoj kao i prema meni. Svi su odmah zatražili poklone kao nešto što se samo po sebi razume i za šta ne treba moliti. Prvih dana se tu nalazila samo jedna grupa i jedan urođenik iz Utijaritija, koji je krenuo pre mene. Da li je on pokazao preveliko zanimanje za jednu od žena iz te grupe? Verujem da je bilo tako. Odnosi između stranaca i njihovog gosta vrlo brzo su se pokvarili, te je on počeo da dolazi u moj logor tražeći srdačniju atmosferu i hranu. To je odmah primećeno; jednog dana kad je pošao u lov, posetila su me četvorica urođenika koji su bili neka vrsta delegacije. Pretećim tonom su zatražili od mene da umešam neku vrstu otrova u hranu mog posetioca; doneli su sve što je za to bilo potrebno: četiri cevčice povezane pamučnim koncem i ispunjene sivkastim prahom. Uznemirili se: ako glatko odbijem, izložiću se neprijateljstvu čitave grupe čije su zločinačke namere bile očigledne. Odlučio sam, dakle, da se pravim da je moje znanje njihovog jezika još slabije no što je uistinu bilo i da ništa ne razumem. Posle više pokušaja i neumornog ponavljanja da je moj štićenik, kakore, vrlo zao, i da ga valja što pre ukloniti, delegacija se povukla ne krijući nezadovoljstvo. Upozorio sam ga i on je odmah iščezao; ponovo sam ga video tek posle više meseci, kad sam se vratio u to područje.

Srećom, sutradan je pristigla druga grupa i urođenici su svoja neprijateljska osećanja upravili ka njoj. Susret se odigrao u mom logoru, koji je bio, u isti mah, neutralan teren i odredište svih tih kretanja. Našao sam se, dakle, u idealnom položaju za posmatranje. Muškarci su došli sami; ubrzo je među poglavicama otpočeo dugačak razgovor koji mi je izgledao kao nizanje naizmeničnih monologa izgovorenih cmizdravim nazalnim tonom kakav ranije nisam čuo. "Jako smo ljuti! Vi ste naši neprijatelji!", tužili su se jedni; na to su drugi odgovarali otprilike ovako: "M i nismo ljuti! Mi smo vaša braća! Mi smo prijatelji! Prijatelji! Možemo da se sporazumemo! itd". Kad se završila ta razmena provokacija i negodovanja, podignut je zajednički logor pored moga. Posle nekoliko pesama i plesova tokom kojih je svaka od grupa potcenjivački govorila o svom izvođenju poredeći ga sa izvođenjem one druge — Tamainde dobro pevaju! Mi pevamo rđavo!" — prepirka je ponovo otpočela i ubrzo se opet govorilo povišenim tonom. Noć još nije bila mnogo odmakla kad svađe izmešane s pevanjem pređoše u nepodnošljivu dreku čije značenje nisam shvatao. Mogli su se videti preteći pokreti, tu i tamo je izbijala tuča, a neki urođenici su posredovali pokušavajući da izmire zavađene strane. Sve pretnje su se svodile na pokrete koji su se ticali seksualnih delova tela. Jedan Nambikvara je iskazao svoje neprijateljstvo tako što je obema rukama dohvatio ud i uperio ga na protivnika. Tim pokretom je najavio napad, kao da je hteo da mu otkine kićanku od buritijeve slame prikačenu za pojas iznad polnih organa. Oni su "skriveni slamom“ i "cilj borbe je skidanje slame". To je čisto simboličan čin jer je pokrivač muškog uda tako mali i napravljen od tako krhkog materijala da ne pruža zaštitu, pa čak i ne sakriva polne organe. Pored toga, borac nastoji da se dočepa protivnikovog luka i strela i da ih stavi podalje od njega. Tokom svih tih radnji urođenici su krajnje napeti, kao da se nalaze u stanju žestokog uzdržanog besa. Čarke se na kraju izrode u opšti sukob; međutim, ovog puta su se stišale u zoru. I dalje očigledno razdraženi, protivnici su se uzajamno opipavali nimalo nežnim pokretima, dodirivali naušnice, pamučne narukvice, male perjane ukrase i brzo mrmljali: "Daj... daj... vidi... ovo je lepo!", dok se vlasnik protivio: "To je ružno... staro... pocepano!...“

Taj pregled pomirenja označava kraj sukoba. Njime, zapravo, započinje drukčiji odnos među grupama: trgovinska razmena. Koliko god da je oskudna materijalna kultura Nambikvara, proizvodi rukotvorina neke druge grupe na visokoj su ceni. Istočnjacima su potrebni grnčarija i semenje; severnjaci smatraju da njihovi južniji susedi prave naročito dragocene ogrlice. Zbog toga se susret dveju grupa, ako ne dođe do ozbiljne kavge, završava nizom uzajamnih poklona; sukob ustupa mesto trgovini.

Istini za volju, razmene se nisu mogle lako uočiti; sutradan nakon svađe svako se bavio svojim poslom i predmeti ili proizvodi su prelazili iz jednih ruku u druge na takav način da darodavac nije nikakvim posebnim pokretom pokazivao da poklanja i da primalac nije obraćao nikakvu pažnju na tek stečeno dobro. Tako su razmenjeni oljušten pamuk i klupka konca; komadi voska i smole; zamešeni

uruku; školjke, naušnice, narukvice i ogrlice; duvan i seme; perje i bambusove daščice od kojih se prave vrhovi strela; klupka palminih vlakana, bodlje bodljikavog praseta; čitavi lonci ili komadi keramike; tikve. To tajanstveno kruženje robe trajalo je pola dana, a potom su se grupe razdvojile i svaka je otišla svojim putem.

Nambikvara se oslanja na velikodušnost svog partnera. Pomisao da se može procenjivati, raspravljati ili cenjkati, zahtevati ili naplaćivati potpuno im je strana. Obećao sam jednom urođeniku da ću mu dati mač za klanje stoke ako odnese moju poruku do jedne obližnje grupe. Kad se vratio, zaboravio sam da mu odmah dam dogovorenu nagradu jer sam pretpostavljao da će doći da je zatraži. Nije došao; sutradan sam ga po tražio, ali nisam uspeo da ga nađem; otišao je vrlo ljut, kako su mi rekli njegovi drugovi, i više ga nisam video. Trebalo je da predam poklon nekom drugom urođeniku. Zato ne treba da nas čudi kad se, po obavljenoj razmeni, jedna od grupa povuče nezadovoljna svojim delom i nedeljama ili mesecima gomila ozlojeđenost praveći popis onoga što je dobila i prisećajući se poklona koje je dala. Vrlo često rat izbija upravo zbog toga; postoje, naravno, i drugi povodi, na primer ubistvo, otmica žene i osveta za takve činove; ali izgleda da se grupa ne smatra kolektivno obaveznom da se osveti za štetu nanetu nekom od svojih članova. Ipak, zbog neprijateljstva koje vlada među grupama ti povodi se rado koriste, naročito onda kad se grupa oseća jakom. Odluku i optužbe saopštava neki od ratnika istim onim tonom i stilom kojim su se dve grupe perepirale kad su se srele: "Hej! Dođite! Hajde! Ljut sam! Jako sam ljut! Strele! Velike strele!".

Okićeni posebnim ukrasima: ćubama od slame buritija s crvenim prugama, kapama od jaguarove kože, muškarci se okupljaju pod vodstvom poglavice i igraju. Na redu je obred proricanja; poglavica ili čarobnjak — kad ga grupa ima — sakriva jednu strelu negde u šikari. Sutradan se kreće u potragu za njom. ako je strela umrljana krvlju, ići će se u rat, ako nije, odustaće se. Mnogi tako započeti pohod i završavaju se na nekoliko kilometara od logora: uzbuđenje i oduševljenje splasnu i četa se vraća. Neki se, pak, završe krvoprolićem. Nambikvare napadaju u zoru pošto razmeste zasede po šikari. Znak za napad se prenosi od jednog do drugog pištaljkom koju urođenici nose na traci oko vrata. Taj instrument se sastoji od dve bambusove cevčice spojene pamučnim koncem, a njegov zvuk podražava zrikavca; zbog toga on nosi ime tog insekta. Ratničke strele su iste kao i one koje se obično koriste u lovu na velike životinje, jedino im se vrh nareže tako da liči na zupce testere. Ne upotrebljavaju se strele umočene u kurare, koje se redovno koriste u lovu. Pogođeni protivnik bi mogao iščupati strelu pre nego što se otrov razlije.

XXIX MUŠKARCI, ŽENE, POGLAVICE

Dalje od Kampos Novosa, stanica Viljena — na najvišoj tački visoravni — sastojala se 1938. godine od nekoliko koliba okruženih krčevinom dugačkom i širokom nekoliko stotina metara koja je obeležavala mesto gde je (po zamisli graditelja linije) trebalo da se izgradi Čikago Mato-Grosa. Izgleda da se tu sad nalazi vojni aerodrom; u moje vreme stanovništvo su činile dve porodice koje su već osam godina živele bez ikakvog snabdevanjai koje su, kako sam već ispričao, jedva uspevale da se održe u biološkoj ravnoteži zahvaljujući malom stadu srna.

Tu sam sreo dve nove grupe; jedna se sastojala od osamnaest osoba i govorila dijalektom bliskim onom koji sam počinjao da razumem, dok se druga — trideset i četiri osobe — služila meni nepoznatim jezikom, te nisam uspeo da je identifikujem. Na čelu svake grupe bio je poglavica; u prvoj je on, izgleda, imao čisto svetovne nadležnosti, dok se za drugog pokazalo da je nekakav vrač. Veća grupa nazivala se Sabane, a manja Tarunde.

One su se razlikovale samo po jeziku: urođenici su imali istu fizičku građu i kulturu, što sam ustanovio već u Kampos Novosu; ali, ove dve grupe iz Viljene nisu jedna prema drugoj pokazivale neprijateljstvo, već su, naprotiv, živele u dobrim odnosima. Iako su imale zasebne logorske vatre, putovale su zajedno, logorovale jedna pored druge i izgledalo je da su ujedinile svoje sudbine. Neobičan savez kad imamo u vidu da ti urođenici nisu govorili istim jezikom i da su poglavice mogle da se sporazumevaju samo posredstvom dve-tri osobe iz svake grupe koje su služile kao prevodioci.

Grupe su se, po svemu sudeći, nedavno združile. Već sam rekao da su između 1907. i 1930. godine epidemije izazvane dolaskom belaca desetkovale Indijance. Zbog toga su se mnoge grupe tako smanjile da više nisu bile u stanju da vode samostalan život. U Kampos Novosu primetio sam unutrašnje razdore nambikvarskog društva, video sam kako deluju sile razjedinjavanja. U Viljeni sam,

naprotiv, prisustvovao pokušaju ujedinjenja. Naime, bilo je sasvim jasno da su urođenici s kojima sam logorovao postupali vrlo smišljeno. Svi muškarci iz jedne grupe zvali su žene iz druge grupe "sestrama", a ove njih "braćom". Muškarci su jedni druge oslovljavali, svako na svom jeziku, imenom koje označava srodnika ukrštenog tipa i koje bismo mi preveli rečju "zet". S obzirom na nambikvarska bračna pravila, to je svu decu jedne grupe stavljalo u položaj "potencijalnih supružnika" dece druge grupe. Zahvaljujući takvom sklapanju brakova dve grupe su se mogle stopiti već u sledećoj generaciji.

Ali, bilo je još prepreka na tom putu. U okolini je kružila treća grupa, neprijateljski raspoložena prema Tarundama; ponekad su se mogle videti njene logorske vatre i nikad se nije znalo šta će iz toga proizaći. Kako sam pomalo razumeo dijalekt Tarunda, a nimalo Sabana, više sam se približio toj grupi; druga, s kojom nisam mogao da se sporazumevam, ukazivala mi je manje poverenja. Nemam, dakle, prava da iznosim njeno gledište. U svakom slučaju, Tarunde nisu bili sigurni da su njihovi prijatelji stupili u savez bez zadnjih misli. Plašili su se treće grupe, a još više su se pribojavali da će Sabane iznenada preći u protivnički tabor.

Jedan čudan događaj ubrzo je pokazao da njihov strah nije bio neosnovan. Jednog jutra kad su muškarci krenuli u lov, poglavica Sabana nije se vratio u uobičajeno vreme. Niko ga toga dana nije video. Pala je noć i oko devet ili deset sati u logoru je zavladalo zaprepašćenje, naročito u domaćinstvu iščezlog poglavice, gde su njegove dve žene i dete zagrljeni unapred oplakivali smrt muža i oca. U tom trenutku odlučio sam da u pratnji nekoliko urođenika obiđem okolinu. Posle jedva dvesta metara hoda našli smo svog čoveka; čučao je i drhtao u mraku, potpuno go, to jest bez ogrlice, narukvica, naušnica i trake oko bedara; pri svetlosti moje baterijske lampe videli smo njegovo žalosno i iskrivljeno lice. Nije se protivio kad smo ga podigli i poveli u logor pridržavajući ga ispod mišica; tu je sedeo tako nem i utučen da niko nije mogao da ostane ravnodušan.

Njegovi zabrinuti drugovi jedva su mu iščupali priču o tome šta ga je snašlo. Objasnio je da ga je grom, koji Nambikvare zovu anion (istog dana sručila se i oluja, vesnik kišne sezone) odbacio kroz vazduh dvadeset pet kilometara od logora (do Rio Ananasa), otrgao mu sve ukrase i zatim ga istim putem vratio i spustio tamo gde smo ga našli. Svi su se uspavali komentarišući taj događaj, a sutradan ujutru je poglavica Sabana ne samo povratio svoje uobičajeno dobro raspoloženje, već je našao i sve svoje ukrase; niti se iko tome čudio, niti je on išta objašnjavao. Narednih dana je među Tarundama počela da kruži sasvim drukčija verzija događaja. Oni su mislili da je poglavica, pod izgovorom da je imao posla s onim svetom, stupio u pregovore sa Indijancima koji su logorovali u blizini. Ta nagađanja, uostalom, nisu dalje razvijali i javno je prihvaćena zvanična verzija. Ipak, u privatnim razgovorima poglavica nije uspevao da prikrije svoje brige. Obe grupe su nas ubrzo napustile, pa nikad nisam saznao kraj priče.

Taj događaj, zajedno s prethodnim zapažanjima, naveo me je na razmišljanje o prirodi nambikvarskih družina i o političkom uticaju poglavica na ostale članove grupe. Nema krhkije i efemernije društvene strukture od nambikvarske grupe. Ako se poglavica pokaže suviše zahtevnim, ako traži previše žena za sebe ili ako u vreme oskudice nije sposoban da resi problem ishrane, izbice nezadovoljstvo. Pojedinci ili čitave porodice odvojiće se od grupe i pridružiti se nekoj drugoj koja uživa bolji glas. Moguće je da ta grupa ima više hrane zahvaljujući tome što je otkrila nove terene za lov ili sakupljanje; ili da ima mnogo ukrasa i oruđa zahvaljujući trgovini sa susednim grupama, ili čak da je postala moćnija nakon nekog pobedničkog pohoda. Doći će dan kad će se poglavica naći na čelu grupe koja je premalena da bi se izborila sa svakodnevnim teškoćama i da bi zaštitila svoje žene od stranaca. U tom slučaju, ostaje mu samo jedan izlaz: da se odrekne svoje uloge i da se s preostalim drugovima pridruži nekoj srećnijoj grupi. Vidimo, dakle, da je nambikvarska društvena struktura nepostojana. Grupa se stvara i raspršuje, uvećava se i nestaje. Njen sastav, brojno stanje i raspodela mogu se potpuno promeniti za samo nekoliko meseci. Političke spletke u unutrašnjosti grupe i sukobi među susednim grupama nameću tim promenama svoj ritam, a ugled i propadanje pojedinaca i zajednica često se smenjuju na neočekivan način.

Na kojoj osnovi se zbiva raspodela u grupe? Sa ekonomskog stanovišta, oskudnost prirodnih izvora i velika površina koja je neophodna za prehranjivan)e pojedinca u nomadskom razdoblju gotovo nužno iziskuju raspršivanje u manje grupe. Nije teško otkriti zašto se ono događa, već kako. U prvobitnoj grupi neki muškarci su priznati kao poglavice: oni čine jezgro grupe. Značaj grupe i njena manje ili više postojana osobenost u datom razdoblju zavise od umešnosti poglavica da sačuvaju svoj ugled i

poboljšaju svoj položaj. Politička moć ne proizlazi iz potreba zajednice; sama grupa prima osobine potencijalnog poglavice — oblik, obim, pa čak i poreklo.

Dobro sam upoznao dvojicu poglavica: onog iz Utjaritija, čija se grupa zvala Vakletosu, i tarundskog. Prvi je bio izrazito pametan, svestan svojih odgovornosti, aktivan i domišljat. Umeo je da predvidi posledice jedne nove situacije; smislio je plan puta prilagođen mojim potrebama i objašnjavao ga crtajući u pesku geografsku kartu kad bi se ukazala potreba. Kad smo došli u njegovo selo zatekli smo kočeve za vezivanje stoke: po njegovom naređenju postavili su ih ljudi koje je poslao ispred nas, iako to nisam zatražio.

Njegova obaveštenja su dragocena; razume probleme, uočava teškoće i zanima se za rad; ali, kad se posvećuje svojim dužnostima, čitave dane provodi u lovu, izviđanju i pregledanju stabala sa zrnevljem ili zrelim plodovima. S druge strane, njegove žene ga često pozivaju na ljubavne igre i on im se rado prepušta.

Sve u svemu, njegovo držanje odaje logiku i povezanost namera kakve se retko sreću kod prilično nepostojanih i ćudljivih Nambikvara.

Uprkos teškim uslovima života i smešnim sredstvima kojima raspolaže, on je valjan organizator, usamljen u svojoj odgovornosti za sudbinu grupe koju vodi umešno i pomalo lukavo.

Tarundski poglavica koji je, kao i njegov kolega, imao tridesetak godina, bio je jednako inteligentan, ali na drukčiji način. Poglavica grupe Vakletosu izgledao mi je kao razborita i domišljata osoba koja uvek prevrće po glavi neke političke kombinacije. Tarundski poglavica nije bio čovek od dela, već pre sklon razmišljanju, obdaren zavodljivim i pesničkim duhom i veoma osetljiv. Bio je svestan propadanja svog naroda i zbog toga su njegove izjave odisale melanholijom: "Nekad sam to i ja radio; sad je svršeno...", rekao mi je prisećajući se srećnijih dana kad se njegova grupa nije sastojala od šačice ljudi nesposobnih da očuvaju svoje običaje, već od više stotina članova vernih svim tradicijama nambikvarske kulture. Njegova radoznalost za naše običaje i one koje sam video u drugim plemenima nimalo ne zaostaje za mojom. S njim etnografski rad nikad nije jednostran: on ga shvata kao razmenu obaveštenja i rado sluša sve što imam da mu saopštim. Čak često od mene traži – i brižljivo čuva — crteže koji predstavljaju perjane ukrase, ukrase za glavu i oružje, koje sam video kod susednih i udaljenih plemena. Je li on gajio nadu da će, zahvaljujući tim obaveštenjima, poboljšati materijalnu i intelektualnu imovinu svoje grupe? Moguće je, premda ga njegova sanjarska priroda nije podsticala da nešto od toga i ostvari. Ipak, jednog dana kad sam se raspitivao o Panovoj fruli u želji da proverim rasprostranjenost tog instrumenta, odgovorio mi je da je nikad nije video, ali bi želeo da mu je nacrtam. Upravljajući se prema mojoj skici, uspeo je da napravi grub, ali upotrebljiv instrument.

Izuzetne sposobnosti dvojice poglavica zadovoljavale su uslove njihovog zvanja.

Kod Nambikvara politička moć nije nasledna. Kad neki poglavica ostari, razboli se ili se oseti nesposobnim da i dalje vrši svoje teške dužnosti, sam izabere svog naslednika: "Ovaj će biti poglavica..." Međutim, ta autokratska moć više je prividna nego stvarna. Kasnije ćemo videti koliko je slabašan autoritet poglavice; u tom slučaju, kao i u svim drugim, konačnoj odluci prethodi ispitivanje javnog mnenja: imenovani naslednik uživa podršku većine. Ali, izbor novog poglavice ne određuju samo želja i veto grupe; sa njim mora da je saglasan i predloženi. Neretko se događa da ovaj odbije ponuđeni položaj: "Neću da budem poglavica." Tada valja ponovo birati. Izgleda da vlast nije predmet žestokog suparništva; poglavice koje sam poznavao više su se žalile na teško breme dužnosti i na svoje mnoge odgovornosti nego što su na njih bile ponosne. Šta su privilegije, a šta dužnosti poglavice?

Kad je oko 1560. godine Montenj u Ruanu sreo tri brazilska Indijanca koje je doveo neki moreplovac, pitao je jednog od njih kakve privilegije ima polavica (ili, kako je on rekao, "kralj") u njegovoj zemlji; urođenik, i sam poglavica, odgovorio je: ima pravo da prvi pođe u borbu. U čuvenom poglavlju Ogleda, Montenj se divi tim gordim rečima. Ali, ja sam se još više začudio i zadivio kad sam, četiri veka kasnije, dobio isti odgovor. U civilizovanim zemljama nigde ne nalazimo tako postojanu političku filozofiju! Koliko god ta formulacija bila čudesna, još je značajnija činjenica da nambikvarska reč koja označava poglavicu, Uilikande, po svoj prilici znači "onaj koji ujedinjuje" ili "onaj koji spaja". Ta etimologija pokazuje da je urodenički duh svestan pojave koju sam već pomenuo, to jest da se poglavica pojavljuje kao proizvod želje date grupe da se konstituiše kao grupa, a ne kao posledica potrebe za centralnom vlašću koju bi osećala već konstituisana grupa.

Lični ugled i sposobnost da se drugima ulije poverenje osnove su vlasti u nambikvarskom društvu. Budući vođa pustolovnog poduhvata — nomadskog života u sušnom razdoblju — neizostavno mora imati obe te osobine. Tokom šest ili sedam meseci na poglavici će počivati sva odgovornost za upravljanje grupom. On organizuje polazak u nomadski život, bira puteve kojima će se ići, odlučuje gde će se i koliko grupa odmarati. On odlučuje o odlasku u lov, ribolov, sakupljanju i branju i određuje politiku grupe prema susedima. Kako je poglavica grupe u isti mah i poglavar sela (reč "selo" ovde ima specifično značenje polutrajnog mesta stanovanja tokom kišne sezone), njegove dužnosti protežu se još dalje. On određuje trenutak u kojem će otpočeti sedelački život i bira mesto; upravlja povrtarstvom i bira kulture koje će se gajiti; uopšte, on usmerava delatnosti u zavisnosti od sezonskih potreba i mogućnosti.

Treba odmah naglasiti da poglavicu u izvršavanju njegovih mnogobrojnih dužnosti ne podržava ni neka jasno utvrđena vlast ni javno priznati autoritet. Njegova vlast počinje pristankom i održava se pristankom. Prekorno držanje (naravno, iz urođeničkog ugla) ili ispoljena zlovolja jednog ili dvojice nezadovoljnika mogu rđavo uticati na poglavičin plan i na dobrobit njegove male zajednice. Međutim, ni u takvim slučajevima poglavica ne raspolaže nikakvim sredstvom prinude. On može da se oslobodi nepoželjnih elemenata samo u meri u kojoj je kadar da sve članove zajednice pridobije za svoje mišljenje. Od njega se, dakle, traži veština kojom političar zadržava neodlučnu većinu, a ne umeće svemoćnog vladara. Čak nije dovoljno ni da održi složnost grupe. Iako u nomadskom razdoblju živi gotovo izolovana, ona je uvek svesna postojanja susednih grupa. Nije dovoljno da poglavica radi dobro; on mora pokušati — njegova grupa to od njega očekuje — da radi bolje od drugih.

Kako poglavica izvršava te obaveze? Prvo i glavno oruđe vlasti je njegova velikodušnost. Velikodušnost je ključna osobina vlasti kod većine primitivnih naroda, naročito u Americi; ona igra određenu ulogu čak i u onim elementarnim kulturama gde svu imovinu čine grubo izrađeni predmeti. Iako se čini da poglavica ne uživa nikakve povlastice u pogledu materijalnog života, on mora da ima kontrolu nad viškovima hrane, alatki, oružja i ukrasa; a koliko god bili neznatni, oni imaju veliku vrednost zbog opšteg siromaštva. Kad pojedinac, porodica ili čitava grupa imaju neku želju ili potrebu, oni se obraćaju poglavici da je zadovolji. Zbog toga je velikodušnost suštinska osobina koja se očekuje od poglavice. U tu se žicu neprestano udara, i njen skladan ili neskladan zvuk određuje stepen sloge. Izvesno je da se u tom pogledu do kraja iskorišćavaju sposobnosti poglavice. Od poglavica sam dobijao najbolja obaveštenja i, svestan njihovog teškog položaja, želeo sam da ih štedro nagradim, ali se retko događalo da neki od mojih poklona ostane u njihovim rukama duže od nekoliko dana. Kad god bih se opraštao od neke grupe posle nekoliko nedelja zajedničkog života, video bih da su urođenici imali dovoljno vremena da postanu srećni vlasnici sekira, noževa, perlica itd. Ali, poglavica je, po pravilu, bio jednako siromašan kao i u trenutku mog dolaska. Sve što je dobio (a to znači znatno više od proseka) već je prešlo u druge ruke. Kolektivna pohlepa često dovodi poglavicu do očajanja. U toj primitivnoj demokratiji, uskraćivanje poklona ima gotovo isto mesto kao pitanje poverenja u modernom parlamentu. Kad poglavica dozvoli sebi da kaže: "Svršeno je s davanjem! Gotovo je s velikodušnošću! Neka sad neko drugi bude velikodušan!", to znači da je siguran u svoju moć jer će to sigurno izazvati najveću krizu u njegovoj vladavini.

Domišljatost je intelektualni oblik velikodušnosti. Dobar poglavica pokazivače inicijativu i spretnost. On priprema otrov za strele. On pravi i loptice od sirovog kaučuka za igre kojima se urođenici povremenu prepuštaju. Poglavica mora dobro da peva i pleše, mora biti šaljivdžija uvek spreman da zabavi grupu i razbije jednoličnost svakodnevnog života. Takve dužnosti lako vode u šamanizam, pa su neke poglavice i iscelitelji i vračevi. Međutim, kod Nambikvara mistične radnje uvek ostaju u drugom planu, a eventualnim magijskim sposobnostima namenjena je drugorazredna uloga u upravljanju društvom. Uz to, svetovna i duhovna vlast su obično razdvojene. U tom pogledu Nambikvare se razlikuju od svojih severozapadnih suseda Tupi-Kavahiba, kod kojih je poglavica u isti mah i šaman obdaren proročkim snovima, vizijama, transevima i sposobnošću udvajanja.

Iako su usmerene u pozitivnijem pravcu, spretnost i domišljatost nambikvarskog poglavice ništa manje ne zadivljuju. On mora savršeno poznavati predele po kojima se kreću njegova grupa i susedne grupe, u lovištima i šumarcima s divljim voćem mora se osećati kao na svom terenu, mora znati u kom periodu treba izabrati određenu lokaciju; pored toga, on uvek prati kretanja susednih prijateljskih i neprijateljskih grupa i neprestano izviđa i istražuje: pre bi se reklo da obleće oko grupe nego da je predvodi.

Osim jednog ili dvojice muškaraca koji nemaju stvarnog autoriteta ali su spremni da sarađuju za nagradu, pasivnost grupe neobično odudara od preduzimljivosti njenog vođe. Reklo bi se da ostali, ustupivši poglavici neka preimućstva, očekuju da on na sebe preuzme svu brigu o njihovim interesima i sigurnosti.

O takvom stavu svedoči i već pomenuta epizoda s putovanja, kad smo zalutali s nedovoljnim zalihama i kad su urođenici polegali umesto da krenu u lov, prepuštajući poglavici i njegovoj ženi da se postaraju za sve.

Više puta sam pomenuo poglavičine žene. Poligamija je zapravo njegova privilegija, moralna i sentimentalna nagrada za teško breme dužnosti i, u isti mah, pomoć pri njihovom obavljanju. Osim retkih izuzetaka, samo poglavica i vrač (kad su te uloge razdvojene) mogu imati više žena. Ali, reč je o jednom prilično čudnovatom obliku poligamije. Umesto mnogoženstva u pravom značenju te reči, ovde je pre posredi monogamni brak kojem se dodaju različite veze. Prva žena igra uobičajenu ulogu jedine supruge u običnom braku. Ona se priklanja podeli rada među polovima, brine o deci, kuva i sakuplja divlje plodove. Kasnije veze su priznate kao brakovi, ali su ipak drukčije vrste. Pridodate žene pripadaju mlađoj generaciji. Prva žena ih naziva "kćerima" ili "nećakama". Štaviše, one nisu obuhvaćene podelom rada među polovima, već jednako učestvuju u muškim i ženskim poslovima. Kad su u logoru, preziru kućne poslove i prepuštaju se dokolici, čas se igrajući s decom koja su zapravo njihovi vršnjaci, čas milujući muža, dok se prva žena posvećuje domaćinstvu i kuhinji. Ali kad poglavica krene u lov ili izviđanje, ili u kakav drugi muški poduhvat, sekundarne žene ga prate i pružaju mu fizičku i moralnu pomoć. Te devojke dečačkog držanja, izabrane među najlepšima i najzdravijima u grupi, više su poglavičine ljubavnice nego supruge. On s njima živi u nekoj vrsti ljubavnog drugarstva koje neobično odudara od bračne atmosfere glavne veze.

Iako se muškarci i žene ne kupaju u isto vreme, ponekad se poglavica može videti kako se kupa sa svojim mladim ženama, što je povod za velike bitke u vodi, s mnogo podvala i bezbroj šala. Uveče se on s njima igra, bilo ljubavnički — tako što se udvoje, utroje, učetvoro valjaju po pesku — ili detinjasto: na primer, poglavica Vakletosua i njegove dve mlade žene legnu na leđa tako da ocrtavaju trokraku zvezdu, podižu noge i, u pravilnim razmacima, uzajamno se udaraju tabanima.

Poligamna veza je, dakle, višečlani drugarsko-ljubavni dodatak monogamnom braku i, u isti mah, obeležje upravljača koje ima kako psihološku tako i ekonomsku funkcionalnu vrednost. Žene obično žive u slozi i mada sudbina prve žene — koja radi slušajući kako se slatko smeju njen muž i njegove male ljubavnice, i neretko prisustvuje njihovim izlivima nežnosti — izgleda nezahvalna, ona ne pokazuje nikakvu ogorčenost. Ta podela uloga zapravo nije strogo utvrđena i nepromenljiva i događa se, mada ne često, da se muž igra i s prvom ženom; ona ni na koji način nije isključena iz veselja. Štaviše, njeno manje učešće u odnosima ljubavnog drugarstva nadoknađuju veći ugled i izvestan uticaj na njene mlade drugarice.

Taj sistem ima veliki uticaj na život grupe. Izvlačeći povremeno mlade žene iz redovnog ciklusa sklapanja brakova, poglavica narušava ravnotežu između broja mladića i devojaka koji su dozreli za brak. Mladići su najveće žrtve takve situacije i osuđeni su ili da više godina ostanu neženje ili da se ožene udovicama ili starijim ženama koje su napustili muževi.

Nambikvare rešavaju taj problem na još jedan način: homoseksualnim odnosima koje poetično nazivaju tamindige Jdhadige, to jest "ljubav-varka". Takvi odnosi su česti među mladićima i odlikuju se većim stepenom javnosti od normalnih. Partneri se ne povlače u šikaru kao odrasle osobe različitih polova. Oni se nameste pored logorske vatre, okolina ih posmatra i zabavlja se. Šale na njihov račun obično su diskretne; ti odnosi se smatraju detinjastim i ne poklanja im se posebna pažnja. Neizvesno je da li se u njima ide do krajnjeg zadovoljstva ili sve ostaje na osećajnim izlivima i erotskim igrama nalik na one koji najčešće odlikuju odnose među supružnicima.

Homoseksualni odnosi dozvoljeni su samo među mladićima u ukrštenom srodstvu: jedan od njih treba da se oženi sestrom drugog; brat buduće supruge je, zapravo, samo privremena zamena. Kad se urođenicima postavi pitanje o toj vrsti odnosa, odgovor je uvek isti: "To rođaci (ili zetovi) vode ljubav". Zetovi zadržavaju prisnost i slobodu u međusobnim odnosima i kad odrastu. Neretko se mogu videti dvojica-trojica muškaraca, oženjenih očeva porodice, kako šetaju nežno zagrljeni.

Međutim, kakve god bile zamene i nadoknade, poligamijska privilegija koja ih iziskuje značajan je ustupak grupe poglavici. Šta ona znači za poglavicu? Dostupnost mladih i lepih devojaka donosi mu najpre zadovoljstvo, ne toliko fizičko (sa razloga koje smo već pomenuli) koliko sentimentalno.

Poligamni brak i njegove specifične osobine su, zapravo, sredstvo koje grupa stavlja na raspolaganje poglavici kao pomoć u obavijanju njegovih dužnosti. Kad bi bio sam, teško bi mogao da uradi više od drugih. Njegove pridružene žene imaju poseban položaj koji ih oslobađa ropske uloge u polnoj podeli rada i pružaju mu pomoć i okrepljenje. One su, u isti mah, nagrada za vlast, i njeno sredstvo. Može li se reći da je, sa urodeničkog stanovišta, takva nagrada dostojna truda? Da bismo odgovorili na to pitanje, moramo sagledati problem iz šireg ugla i zapitati se šta nam nambikvarska grupa, kao jedna osnovna društvena struktura, kazuje o izvoru i ulozi vlasti.

Ukratko ćemo analizirati prvo zapažanje. Nambikvarske činjenice udružene s još nekima pobijaju staru sociološku teoriju, koju je privremeno vaskrsla psihoanaliza, da je prototip primitivnog poglavice simbolički otac i da su se elementarni oblici države postepeno razvili iz porodice. U temelju najgrubljih oblika vlasti razaznali smo presudan korak koji unosi nov element nezabeleženu biološkim pojavama: to je pristanak. Pristanak je u isti mah izvor i granica moći. Naizgled jednostrane relacije, poput gerontokratije, autokratije i svih drugih oblika vladavine, mogu se uspostaviti u grupama koje već imaju složenu strukturu. One su nezamislive u prostim oblicima društvene organizacije kakve sam ovde pokušao da opišem. U ovom slučaju se, naprotiv, politički odnosi svode na neku vrstu arbitraže između poglavičinih sposobnosti i autoriteta, s jedne strane, i obima, čvrstine i dobre volje grupe, s druge; svi ti činioci vrše i trpe uzajamne uticaje.

Rado bismo pokazali značajnu potporu koju u tom pogledu savremena etnologija pruža filozofskim tezama XVIII veka. Rusoov obrazac se nesumnjivo razlikuje od gotovo ugovornih odnosa kakvi vladaju između poglavice i njegovih drugova. Ruso je imao u vidu jednu sasvim drukčiju pojavu, naime odricanje pojedinca od njegove lične autonomije u korist opšte volje. Ipak, činjenica je da su Ruso i njegovi savremenici pokazali duboku sociološku intuiciju kad su shvatili da kulturni stavovi i elementi poput "ugovora" i "pristanka" nisu drugorazredne formacije, kao što su tvrdili njihovi protivnici, a posebno Hjum: oni su sirovina društvenog života i nemoguće je zamisliti oblik političkog uređenja u kojem ne postoje.

Drugo zapažanje proizlazi iz prethodnog razmatranja: pristanak je psihološka osnova moći, ali ona se u svakodnevnom životu iskazuje igrom ustupaka i protivustupaka između poglavice i njegovih drugova, čime se pojam uzajamnosti uvodi kao drugo temeljno obeležje moći. Poglavica ima moć, ali mora da bude velikodušan. On ima dužnosti, ali može da dobije više žena. Između njega i grupe uspostavlja se ravnoteža između ustupaka i privilegija, usluga i obaveza, koja se neprestano obnavlja.

Ali, u slučaju braka događa se još nešto. Ustupajući poglavici privilegiju poligamije, grupa razmenjuje elemente individualne sigurnosti, koje jemči monogamni poredak, za kolektivnu sigurnost, koja se očekuje od vlasti. Svaki muškarac dobija ženu od drugog muškarca, ali poglavica dobija više žena od grupe. Za uzvrat, on jemči zadovoljavanje potreba i sigurnost, ne pojedincima čijim sestrama ili kćerima se ženi, ne čak ni onima koji su zbog njegovog prava na poligamiju ostali bez žena, već grupi kao celini, jer je grupa kao celina odustala od svojih prava u njegovu korist. Ovakva razmišljanja mogu biti zanimljiva za teorijsko proučavanje poligamije, ali nas ona, pre svega, podsećaju da pojam države kao sistema jemstava, obnovljen raspravama o nacionalnom ustrojstvu sigurnosti (poput Beveridžovog plana i drugih) nije u celini moderna pojava. To je povratak osnovnoj prirodi društvenog i političkog ustrojstva.

Tako grupa gleda na vlast. A kako sam poglavica vidi svoju funkciju? Koji motivi ga navode da prihvati dužnost koja nije uvek zabavna? Nambikvarski poglavica smatra da mu je nametnuta teška uloga; on mora da se troši da bi se održao na svom položaju. Štaviše, ako ga neprestano ne poboljšava izlaže se opasnosti da izgubi ono što je osvajao mesecima ili godinama. Upravo zbog toga mnogi muškarci ne žele da dođu na vlast. Ali zašto drugi prihvataju, pa čak i traže tu ulogu? Uvek je teško suditi o psihološkim motivima, a kad je reč o kulturi toliko različitoj od naše, taj zadatak je gotovo nemoguć. Međutim, možemo reći da poligamna privilegija, kakva god bila njena seksualna, sentimentalna ili socijalna privlačna snaga, ne bi bila dovoljna da nekog navede na takav poziv. Poligamni brak je tehnički uslov moći; u pogledu intimnog zadovoljstva, on može da ima samo dopunsko značenje. Mora da tu ima još nečeg; kad pokušam da se prisetim moralnih i psiholoških osobina raznih nambikvarskih poglavica i kad pokušam da dočaram sebi promenljive nijanse njihovih ličnosti (koje izmiču naučnoj analizi, ali imaju vrednost intuitivnog osećanja ljudske komunikacije i doživljaja prijateljstva), nužno dolazim do ovog zaključka: poglavica postoji zato što u svakoj ljudskoj grupi postoje ljudi koji, za razliku od ostalih, vole ugled radi ugleda, koje privlače odgovornosti i za koje

javni poslovi ne znače samo teško breme, već i nagradu. Te individualne razlike svakako su se razvile i ispoljile u različitim kulturama u nejednakoj meri. Ali, njihovo postojanje u nambikvarskom društvu, koje tako malo drži do takmičarskog duha, ukazuje na to da one ne proizlaze u celini iz društva, već su pre deo sirove psihološke građe od koje je sačinjeno svako društvo. Nisu svi ljudi isti; čak i u primitivnim plemenima koja su, sudeći po sociološkim opisima, zgnječena svemoćnom tradicijom, individualne razlike odlikuju se istom tananošću i koriste se jednako umešno kao i u našoj takozvanoj "individualističkoj" civilizaciji.

U nešto drukčijem obliku, upravo to je ono "čudo" koje pominje Lajbnic kad govori o američkim divljacima čiji su ga običaji, opisani u izveštajima starih putnika, naučili da "hipoteze političke filozofije nikad ne shvata kao dokaze". Što se mene tiče, otišao sam na kraj sveta u potrazi za onim što Ruso naziva "gotovo neosetnim napredovanjem početaka". Iza vela odveć mudrih zakona Kaduvea i Bororoa, nastavio sam svoje traganje za jednim stanjem koje — ponovo navodim Rusoa — "više ne postoj i, koje možda nikad nije ni postojalo, ali o kojem moramo imati jasnu predstavu da bismo dobro rasuđivali o svom sadašnjem stanju". Pomislio sam da sam srećniji od njega i da sam to stanje otkrio u jednom društvu na izdisaju; nije bilo svrhe da se pitam je li ono nekakav trag: tradicionalno ili izrađeno, ono mi je predočilo jedan od najsiromašnijih oblika društvenog i političkog ustrojstva koji se mogu zamisliti. Nisam morao da posežem za posebnom istorijom koja ga je zadržala u tom elementarnom stanju ili koja ga je, verovatnije, tu dovela. Bilo je dovoljno da razmotrim sociološko iskustvo koje se odvijalo pred mojim očima.

Ali, upravo mi se ono izmigoljilo. Tražio sam društvo svedeno na njegov najprostiji izraz. Nambikvarsko društvo je u toj meri bilo takvo da sam u njemu našao samo ljude.

Osmi deo — TUPI-KAVAHIB

XXX U PIROGI

Otišao sam iz Kujabe u junu; sad je septembar. Već tri meseca lutam po visoravni, logorujem sa Indijancima dok se tovarne životinje odmaraju ili idem od konačišta do konačišta pitajući se o smislu svog poduhvata, dok mazgin kas ostavlja po mom telu modrice na koje sam se toliko navikao da su se na neki način stopile s mojim fizičkim bićem i nedostajale bi mi kad ih ujutru ne bih video na sebi. Pustolovina se rasplinula u dosadi. Već nedeljama se ista suva savana pruža pred mojim očima, tako sparušena da se žive biljke jedva razlikuju od sprženih stabljika zaostalih tu i tamo u kakvom napuštenom logoru. Pocrneli tragovi vatre u šikari izgledaju kao prirodno dovršenje tog složnog hoda ka potpunom isušenju.

Iz Utjaritija smo otišli u Žuruenu, a zatim u Juinu, Kampos Novos i Viljenu; sad idemo ka poslednjim stanicama na visoravni: Tres Buritis i Barao de Melgaso, koji se nalazi odmah ispod nje. Gotovo na svakoj deonici puta izgubili smo jednog ili dva vola: ubijali su ih žeđ, umor ili hervađo, to jest otrovna paša. Dok smo prelazili neku reku po trulom mostiću, nekoliko volova palo je u vodu s prtljagom i s velikom mukom smo spasli tovar. Ali, takvi događaji su retki; svakog dana ponavljamo iste pokrete: pravljenje logora, vezivanje mreža za spavanje i komarnika, sklanjanje prtljaga i samara na sigurno mesto gde ih neće napasti termiti, pregled, a sutradan ujutru te iste pripreme u obrnutom smeru. Kad naiđemo na neku indijansku grupu, uspostavlja se druga rutina: popis ljudi, nazivi delova tela, nazivi srodstva, genealogija, popis predmeta. Osećam da sam postao činovnik u bekstvu.

Kiša nije pala već pet meseci i divljač se razbežala. Srećni smo kad nam pođe za rukom da ubijemo kakavog mršavog papagaja ili uhvatimo velikog guštera tupinambisa kao dodatak pirinču, ili kad ispečemo kopnenu kornjaču u oklopu, ili tatua, ljuskara uljastog i crnog mesa. Najčešće moramo da se zadovoljimo onim suvim mesom (xarque) koje nam je pre nekoliko meseci pripremio mesar iz Kujabe i koje svako jutro odmotavamo i stavljamo na sunce da ga očistimo od crva što gamižu po debelim odrescima, u nadi da ga nećemo i sutradan naći u istom stanju. Jednom je neko ipak ubio divlju svinju; to krvavo meso izgledalo nam je opojnije od vina; svako je slistio više od pola kilograma i tad sam razumeo navodnu proždrljivost divljaka koju mnogi putnici pominju kao dokaz njihove prostote. Ali, ko god se izvesno vreme hranio kao oni upoznao je napade gladi čije utoljenje ne donosi običnu sitost, već blaženstvo.

Pejzaž se postepeno menjao. Stare kristalne ili taložne terene, od kojih se sastoji središnja visoravan, smenila je ilovača. Posle savane, prolazimo sasušenim šumarcima divljeg kestena (ne našeg, već brazilskog: Bertholettia excelsa) i kopaiva s velikim stablima koja luče balzam. Potoci su ranije bili bistri, a sad im je voda žuta, smrdljiva i blatnjava. Svuda se vidi raspadanje: padine izjedene erozijom i u njihovom podnožju močvare iz kojih rastu sapezals (visoka trava) i buritizals (palme). Oko njih su polja divljeg ananasa po kojima kaskaju mazge: sitno narandžastožuto voće s tkivom punim krupnih crnih semenki i s mirisom koji je na pola puta između kultivisanog ananasa i najbolje maline. Iz tla se diže mesecima odsutan miris toplog čaja s čokoladom, što je zapravo miris tropskog rastinja i organskog raspadanja. Odmah nam postaje jasno kako iz ovog tla može da raste kakao, kao što ponekad u visokoj Provansi mirisi napola sasušene lavande daju na znanje da je ta zemlja kadra da rađa gomoljike. Poslednja uzvišica vodi do ivice prerije koja se okomito spušta do telegrafske stanice Barao de Melgaso: a dokle dopire pogled prostire se dolina Mačada koja zalazi u amazonsku prašumu; ova prestaje tek posle pet hiljada kilometara, na venecuelanskoj granici.

Barao de Melgaso sastoji se od travnatih livada okruženih vlažnom šumom; u njoj odzvanjaju snažni zvuci trube kojima se oglašava y'aew, ptica-pas. Dovoljno je da čovek tu provede dva sata da bi se vratio u logor s tovarom divljači. Obuzima nas pomama za hranom; puna tri dana samo kuvamo i jedemo. Više nam ništa neće nedostajati. Dragocene rezerve šećera i alkohola ponestale su upravo u trenutku kad smo okusili amazonsku hranu: pre svega tocari, brazilski orah, čije strugano jezgro zgušnjava sosove od masne bele pavlake. U svojoj beležnici nalazim pojedinosti jednog od gastronomskih poduhvata:

- kolibrij i (na portugalskom beija-flor, ljubicvet) pečeni na ražnju i flambirani u viskiju;

- krokodilov rep na roštilju;
- pečeni papagaj preliven viskijem i flambiran;
- paprikaš od ptice-psa u kompotu od plodova palme assai;
- gulaš od neke vrste divlje patke (mutum) i palminih pupoljaka u sosu od brazilskih oraha i biberu;
- pečena ptica-pas s uprženim šećerom.

Posle prejedanja i jednako neophodnog pranja — često danima nismo skidali kombinezone koji su s čizmama i šlemom činili naše odelo — počeo sam da pravim planove za drugi deo ekspedicije. Odsad će nam biti bolje da se krećemo rekama nego šumskim stazama (picadas) koje se gube u rastinju. Štaviše, od trideset jednog vola ostalo mi je samo sedamnaest, a i oni su u takvom stanju da jedva hodaju čak i po lakom terenu. Podelićemo se u tri grupe. Moj vođa grupe krenuće kopnom s još nekoliko ljudi ka prvim naseljima tragača za kaučukom, gde ćemo možda uspeti da prodamo konje i deo mazgi. Drugi će ostati s volovima u Barau de Melsago kako bi iznurene životinje imale vremena da se okrepe na pašnjacima masne trave (capim-gordura). Njihov stari kuvar Tibursio biće im dobar upravnik jer ga svi vole; o njemu kažu — jer u sebi ima mnogo crnačke krvi — preto nafeiqão, branco na acgäo, "po boji crn, po valjanosti beo", što uzgred svedoči o tome da brazilski seljak nije sasvim lišen rasnih predrasuda. U Amazoniji se često događa da bela devojka kojoj se udvara crnac uzvikne: "Ličim li ja na nekakvu belu strvinu kad urubu hoće da mi kljuca utrobu?" Ona time evocira čestu pojavu na reci: na površini pluta mrtav krokodil, a lešinar crnog perja danima kruži nad strvinom i njom se hrani.

Kad volovi ojačaju, čitava grupa će se vratiti u Utijariti, kako smo mislili, bez teškoća jer će životinje biti rasterećene, a bliske kiše će pustinju pretvoriti u pašnjak. I najzad, naučno osoblje ekspedicije i preostali ljudi iz pratnje putovaće s prtljagom u pirogi do nastanjenih predela gde ćemo se razići. Što se mene tiče, nameravao sam da se prebacim u Boliviju preko Madeire, da avionom preletim tu zemlju i vratim se u Brazil preko Korumbe, da odatle odem u Kujabu i zatim u Utijariti gde će me, u decembru, sačekati moja comitiva — ekipa i životinje — i gde ću najzad raspustiti ljudstvo i okončati ekspediciju.

Sef stanice Melgaso pozajmio nam je dva laka čamca od dasaka — galiote — i veslače; zbogom mazge! Ostaje nam samo da se spustimo niz Rio Mačado. Pošto smo tokom sušnih meseci postali bezbrižni, prve večeri propuštamo da zaštitimo mreže za spavanje koje smo vezali između stabala na obali. Usred noći počinje oluja čiji zvuk liči na tutnjavu konja u galopu; pre no što smo se razbudili mreže su se pretvorile u kade; pipkajući u mraku razmotavamo ceradu da se zaštitimo, ali u sveopštem potopu ne uspevamo da je razapnemo. Ni govora o spavanju; čučeći u vodi i pridržavajući platno svojim glavama, neprestano pazimo na džepove i iz njih izručujemo vodu. Ljudi pričaju priče da ubiju vreme; zapamtio sam ovu koju je ispričao Emidio.

Emidijeva priča

Neki udovac imao je sina jedinca, već u momačkoj dobi. Jednog dana ga on pozva i objasni mu da je krajnje vreme da se oženi. "Šta čovek treba da uradi da bi se oženio?", upita sin. "To je prosto", reče otac. "Treba samo da posetiš susede i da se dopadneš njihovoj kćeri.“ "Ali, ne znam šta treba da radim da bih se dopao devojci.“ "Sviraj gitaru, budi veseo, smej se i pevaj!" Sin pođe da posluša oca i stiže kod suseda upravo u trenutku kad je devojčin otac umro; njegovo držanje oceniše nedoličnim i oteraše ga kamenicama. On pođe ocu da se požali i ovaj mu objasni kako se treba ponašati u takvoj prilici. Sin ponovo ode kod suseda upravo kad su ovi zaklali svinju. Iprisećajući se očeve pouke, zajeca: "Kako je to žalosno! Bila je tako dobra; toliko smo je voleli! Nikad nećemo naći bolju!“ Razljućeni susedi ga oteraše; on ocu ispriča svoju novu nepodopštinu i ovaj ga uputi kako se treba ponašati. Kad treći put stiže u posetu, zateče susede kako čiste baštu od gusenica. I ovaj put mladić zaostade za prilikama i oslanjajući se na staru pouku uzviknu: "Kakvo čudesno izobilje! Neka bi se ovakve životinje razmnožile na vašoj zemlji! Da ih uvek imate u izobilju!“ Oteraše ga.

Posle trećeg neuspeha otac naredi sinu da sagradi kolibu. Ovaj se zaputi u šumu da poseče drvo za gradnju. Tuda tokom noći prođe vukodlak, mesto mu se učini zgodnim, te odluči da na njemu podigne kuću i odmah prionu na posao. Sutradan ujutru mladić se vrati na gradilište i vide da je gradnja dobro odmakla: "Bog mi pomaže“, pomisli on zadovoljno. Tako su obojica složno gradila, mladić danju a vukodlak noću i koliba ubrzo bi završena.

I mladić i vukodlak su želeli da proslave završetak posla. Mladić odluči da se počasti kozjim pečenjem, a vukodlak mrtvacem. Jedan po danu donese kozu, drugi po noći leš. Kad sutradan otac dođe da se pridruži slavlju, vide na stolu pečenog mrtvaca: "Nema sumnje, sine, ti nikad nećeš biti ni za šta..."

Sutradan je kiša još padala i stigosmo do stanice Pimenta Bueno izbacujući vodu iz čamaca. Ta stanica se nalazi na ušću istoimene reke u Rio Mačado. U njoj je bilo dvadesetak osoba; nekoliko belaca iz unutrašnjosti i Indijanci različitog porekla koji su radili na održavanju linije: Kabišjani iz doline Gvapore i Tupi-Kavahibi s Rio Mačada. Oni su mi dali važna obaveštenja. Neka su se ticala još divljih ogranaka plemena Tupi-Kavahib koji su, prema starim izveštajima, potpuno iščezli; na to ću se vratiti kasnije. Druga su se odnosila na nepoznato pleme koje je, kako mi rekoše, živelo na reci Pimenta Bueno i do koga se pirogom moglo stići za nekoliko dana. Odmah sam odlučio da ih upoznam, ali kako? Ukaza se jedna povoljna okolnost; u stanici je u prolazu boravio crnac po imenu Baija, pomalo pustolovan trgovački putnik koji je svake godine prevaljivao neverovatna rastojanja: spuštao se do Madeire gde je u rečnim skladištima nabavljao robu, a zatim je u pirogi putovao uzvodno rekama Mačado i Pimenta Bueno, ovom drugom dva dana. Tu je poznavao jednu stazu koja mu je omogućavala da tri dana vuče piroge i robu kroz šumu, sve do male pritoke reke Gvapore gde je uspevao da proda svu robu po basnoslovnim cenama, pošto u tom području nije bilo redovnog snabdevanja. Baija je bio spreman da se sa mnom zaputi uz Pimenta Bueno malo dalje nego što je obično išao, pod uslovom da mu platim, i to ne u novcu, nego u robi. To je bila dobra računica jer su amazonske veleprodajne cene više od onih po kojima sam se ja snabdeo u Sao Paulu. Ustupih mu, dakle, više komada crvenog flanela koji mi se smučio kad sam u Viljeni, samo jedan dan nakon što sam ga poklonio Nambikvarama, video urođenike, njihove pse, majmune i pripitomljene veprove umotane od glave do pete u crvenu tkaninu; doduše, samo sat kasnije prošla ih je volja za lakrdijom, pa su komadi flanela bili razbacani po šikari i više im nije niko poklanjao ni najmanju pažnju.

Ekipa se sastojala od dve piroge pozajmljene u stanici, četiri veslača i dva naša čoveka. Bili smo spremni da krenemo u neplaniranu pustolovinu.

Za etnografa nema većeg uzbuđenja od onog kad mu se ukaže prilika da kao prvi belac dospe u neku urođeničku zajednicu. Već 1938. godine taj glavni zgoditak bio je moguć samo u nekoliko područja na svetu, toliko retkih da su se mogla izbrojati na prste jedne ruke. Kasnije su takve prilike postale još rede. Proživeću. dakle, iskustvo starih putnika, a s njim i onaj ključni trenutak kad se moderna misao, zahvaljujući velikim otkrićima, našla na prekretnici: to jest, kad je čovečanstvo koje se smatralo potpunim i dovršenim iznenada doživelo neku vrstu protivotkrovenja i naučilo da nije samo, da je tek deo jednog šireg skupa i da može upoznati sebe jedino tako što će najpre dobro osmotriti svoju neznanu sliku u onom ogledalu čiji će jedan delić, vekovima zagubljen, sad baciti svoj prvi i poslednji odsjaj, i to samo za mene.

Ima li takvo oduševljenje ikakvog smisla u XX veku? Koliko god da su Indijanci oko reke Pimenta Bueno malo poznati, nisam mogao očekivati da ću u susretu s njima doživeti ono zaprepašćenje koje su osetili veliki pisci: Leri, Štaden i Teve pre četiristo godina, kad su kročili na brazilsko tle. To što su oni tada videli naše oči nikad neće moći da vide. Civilizacije koje su oni prvi mogli da posmatraju razvile su se u drukčijim pravcima od onih koje je sledila naša, ali nisu dostigle ništa manju potpunost i savršenstvo u skladu sa svojom prirodom, dok su društva koja danas možemo da izučavamo — u uslovima koje je besmisleno porediti sa onima kakvi su postojali pre četiri veka — samo slabašne ljušture i razbijeni kalupi. Uprkos ogromnim rastojanjima i svakakvim posrednicima (krajnje čudnovatim, čovek se prosto zbuni kad pokuša da ih poveže u lanac), razvoj zapadne civilizacije, koji je za ogroman i nedužan deo čovečanstva značio čudovišnu, nepojamnu kataklizmu, pogodio je ta društva kao grom; grešimo kad zaboravljamo da taj razvoj ima i drugo lice, ništa manje istinito i upečatljivo od prvog.

Ljudi su se promenili, ali su uslovi putovanja ostali isti. Posle ubistvenog jahanja preko visoravni predao sam se čarima plovidbe po blagorodnoj reci; njen tok nije ucrtan na kartama, ali i najmanja njena pojedinost budi u meni sećanja na priče koje su mi drage.

Najpre je trebalo obnoviti navike stečene pre tri godine na reci Sao Laurenso: poznavanje različitih vrsta piroga — izdubljene u stablu ili napravljene od dasaka i njihovih prednosti; one se, u zavisnosti od veličine, zovu montaría, canoa, ubá ili igarite; naviku da se satima čuči u vodi koja prodire kroz pukotine i neprestano se mora izbacivati malom tikvom; krajnju usporenost i mnogo opreznosti jer

utrnulost udova može izazvati neočekivan pokret koji će prevrnuti čamac: kgua näo tem cabellos, "voda nema kose" i ako čovek u nju padne, nema za šta da se uhvati; i najzad, valja strpljivo podnositi sva iznenađenja koja donosi rečno korito, iskrcavati brižljivo raspoređene zalihe hrane i građe i prenositi ih po stenovitoj obali, zajedno s pirogom, nekoliko stotina metara dalje gde će plovidba ponovo otpočeti.

Nezgode mogu biti različitih vrsta: seceos, presahla korita; cachoeiras, virovi; saltos, vodopadi. Veslači svakoj brzo nađenu živopisno ime: neka pojedinost predela, kao castanhal, palmas; nešto u vezi s lovom, na primer veado, queixada, araras; ili nešto u čemu se ogleda ličniji odnos putnika: criminosa, "zločinačka"; enerenca, neprevodiva imenica koja izražava činjenicu da je čovek "uklješten", apertada hora, "poslednji čas" (sa etimologijom koja izaziva nespokojstvo), vamos ver, "videćemo"...

Ni polazak nije doneo ništa novo. Puštamo veslače da zamahuju u propisanom ritmu: najpre niz malih udara: pluf, pluf, pluf...a onda ujednačeno kretanje i dva mala udarca po pirogi umetnuta između zamaha vesla: tra-pluf, tra; tra-pluf, tra... i na kraju, ritam putovanja kad veslo jednom zaroni a jednom samo pomiluje površinu vode, ali je i tada praćeno udarom i odvojeno od sledećeg zamaha: tra-pluf, tra, sh, tra; tra-pluf, tra, sh, tra... Tako vesla naizmenično izlažu plavo i narandžasto lice svojih lopatica, lako kao odsjaj — s kojim ga možemo pobrkati — velikih krila papagaja koji preleću reku i kojima na svakoj krivini zablistaju čas zlatni stomaci, čas azurnoplava leđa. U sušnoj sezoni vazduh je izgubio svoju prozirnost. U zoru je sve stopljeno u gustu ružičastu penu, jutarnju izmaglicu koja se lagano diže s reke. Već nam je vruće, ali će se ta neodređena toplota postepeno uobličiti. Ono što je ranije bila rasplinuta temperatura postaće žarenje sunca na ovom ili onom delu lica ili ruke. Sad nam je jasno zašto se znojimo. Ružičasta boja dobija nove nijanse. Pomaljaju se plava ostrvca. Izgleda kao da se magla još zgušnjava, a zapravo se razilazi.

Teško je ploviti uzvodno i veslači moraju da se odmaraju. Jutro provodimo izvlačeći iz vode, na gruboj udici s divljim bobicama kao mamcem, ribu koja je potrebna za amazonsku riblju čorbu zvanu pleixada pacus, ribe žute od masnoće koje se jedu kao kotleti, tako što se kost drži prstima; srebrnaste piracanjubas ružičastog mesa; jarkocrvene lovrate; cascudos sa oklopom poput raka, ali crnim; pegzvepiaparas; mandi, piava, curimbata, jatuarama, matrinchao...; ali, čuvamo se otrovne raže i električne ribe — purake — koja se lovi bez mamca, ali svojom strujom onesvešćuje mazgu; a još više majušnih ribica koje se, kako kažu, mogu uspeti uz mlaz i prodreti u bešiku onog ko neoprezno mokri u vodu... Ili, pak, čekamo da se kroz džinovsku zelenu plesan koja izgleda kao šuma na obali iznenada pokrene grupa majmuna sa sijaset imena: drekavac guariba, coatá sa udovima kao u pauka, kapucin ili "majmun sa ekserom", zog-zog koji sat pre svitanja budi šumu svojim zovom: s velikim bademastim očima, ljudskim držanjem, svilenkastim i potklobučenim kaputom liči na nekog mongolskog kneza; i sva plemena malih majmuna: saguin, koga mi zovemo veveričasti majmun; macaco de noite, "noćni majmun" s tamnim pihtijastim očima; macaco de cheiro, "namirisani majmun"; gogó desoí, "sunčevo ždrelo", itd. Jedan metak ispaljen u tu skakutavu gomilu gotovo sigurno obara nekog od njih; pečeni majmun izgleda kao mumija deteta zgrčenih ruku, a njegovo meso spremljeno kao gulaš ima ukus guščjeg.

Oko tri sata po podne udara grom, smračuje se i kiša sakriva polovinu neba širokim uspravnim zastorom. Da li će doći do nas? Zastor se brazda i tanji, iza njega se pomalja svetlost, u početku zlatasta a potom isprano plava. Kiša zauzima još samo sredinu horizonta. Ali, oblaci se tope, zastor se skuplja sleva i zdesna i na kraju iščezava. Ostalo je samo izdeljeno nebo sačinjeno od plavocrnih masa raspoređenih po plavoj i beloj osnovi. To je pravi trenutak da se, pre naredne oluje, pristane uz obalu na mestu gde šuma izgleda manje gusta. Hitro pravimo malu čistinu mačem za klanje stoke: facao ili tercado; zatim pregledamo tako oslobođena stabla da vidimo nalazi li se među njima pau de novato, početničko drvo, tako nazvano zato što će naivčina koji za njega veže svoju mrežu ubrzo videti na sebi vojsku crvenih mrava; ili pau d'alho, drvo koje miriše nabeli luk; ili cannela merda, čije ime sve kaže. A uz malo sreće naći će se i soveira čije stablo, kad se kružno zaseče, da je više mleka nego krava; mleko je masno i penušavo, ali kad se pije nekuvano, obloži usta nekakvom skramom koja liči na kaučuk; aracá čiji ljubičasti plodovi veličine trešnje mirišu na terpentin i sadrže malo neke kiseline, tako da voda u kojoj ih zgnječimo počinje da penuša; inga s mahunama punim slatkog paperja; bacuri nalik na krušku ukradenu od rajskih pastira; i na kraju, assa'i, najveća šumska poslastica koja, kad se skuva, liči na gust sirup od malina, a sutradan se zgruša i postane kiselkast voćni sir.

Dok se jedni bave pripremanjem hrane, drugi razapinju mreže za spavanje pod gredama od granja pokrivenim lakim krovom od palminog lišća. Nastupio je čas za priče oko logorske vatre, priče pune prikaza i sablasti: lobis-homen, vukodlak, konj bez glave ili starica s mrtvačkom lobanjom umesto glave. U grupi se uvek nade neki bivši garimpeiro koji još žali za tim bednim životom obasjanim svakodnevnim iščekivanjem bogatstva: "Upravo sam nešto 'pisao' — to jest, ispirao je šljunak — kad sam spazio kako se u koritu vrti malo zrno pirinea, ali nalik na pravu svetlost. Que cousa bounital[9]. Ne verujem da postoji cousa mais buonita, lepša stvar... Kad ga čovek pogleda, kao da mu struja prođe telom!" Počinje rasprava: "Najednom brežuljku između Rosarija i Laranjala nalazi se kamen koji baca varnice. Vidi se sa udaljenosti od nekoliko kilometara, naročito noću. — Možda je kristal? — Ne, kristal ne šija noću, samo dijamant. — I niko ne ide da ga potraži? — Eh, kad je takav dijamant posredi, od davnina se zna ko će ga pronaći i kada."

Oni koji ne žele da spavaju ponekad do zore sede na obali gde su spazili tragove vepra (capivara) ili tapira; pokušavaju — bezuspešno — da ulove životinju postupkom koji se zove batuque a sastoji se u ravnomernom udaranju tla velikim štaporn: pum... pum... pum. Životinje pomisle da to padaju plodovi s drveća i dolaze, kako se priča, uvek istim redom: prvo vepar, zatim jaguar.

Ali, oni često samo održavaju vatru tokom noći. Pošto pretresu sve događaje od prethodnog dana i ispiju mate dodajući ga ukrug, ostaje im samo da se zavuku u mrežu zaštićenu komarnikom; razapet pomoću neobično raspoređenih štapića i uzica, on liči na nešto između čaure i zmaja i, kad se smesti u mrežu, čovek mora pažljivo da ga podigne kako nijednim krajičkom ne bi dodirivao tle i da ga složi kao džep koji će zatim pričvrstiti težinom revolvera, pazeći da ovaj ostane nadomak ruke. Uskoro počinje da pada kiša.

XXXI ROBINZON

Četiri dana smo plovili uzvodno; bilo je toliko brzaka da smo morali da istovarujemo, prenosimo i ponovo tovarimo i po pet puta u jednom danu. Reka je tekla između stenovitih obala koje su je delile u više rukavaca; u sredini su grebeni zadržavali nanesena stabla zajedno s granjem, zemljom i rastinjem koje ih je okruživalo. Na tim privremenim ostrvcima rastinje se tako brzo vraćalo u život da se na njemu nisu videli tragovi haotičnog stanja u kojem ga je ostavila poslednja poplava. Drveće je raslo u svim pravcima, cveće se širilo preko vodopada; čovek više nije mogao znati služi li reka za navodnjavanje tog raskošnog vrta ili će je zatrpati bujanje biljaka i lijana kojima su sve dimenzije prostora, a ne samo vertikalna, postale dostupne ukidanjem uobičajene razlike između zemlje i vode. Nije više bilo reke, nije više bilo obala, ostali su samo lavirint šumaraka koje osvežava vodena struja i tle koje izranja iz same vodene pene. To prijateljstvo između elemenata protezalo se i na živa bića. Urođeničkim plemenima su za goli opstanak potrebna velika prostranstva; ali, ovde je izobilje životinjskog života pokazivalo da je čovek stolećima bio nesposoban da poremeti prirodni poredak. Drveće se povijalo pod majmunima kojih je bilo gotovo više nego lišća; izgledalo je kao da živi plodovi plešu na njegovim granama. Blizu stena koje izbijaju iz vode bilo je dovoljno pružiti ruku da bi se pomilovalo sjajno crno perje velikih mutuma s kljunovima od ćilibara ili korala i jakamina s plavkastim prelivima kao u labradora. Te ptice ne beže od čoveka; kao kakvi živi dragulji što lutaju između pokretnih lijana i olistalih potoka, one ponovo oživljavaju pred mojim zabljesnutim očima ona platna iz Brojgelove radionice koja nas, predočavajući raj kao nežnu prisnost između biljaka, životinja i čoveka, vraćaju u doba kad svet živih bića još nije bio izdeljen.

Petog dana po podne, vitka piroga privezana uz obalu najavi nam da smo stigli. Proređeni šumarak pružao je dobro mesto za logor. Indijansko selo bilo je udaljeno od reke jedan kilometar, a sastojalo se od ovalnog vrta na raskrčenoj zemlji, koji je na najdužem delu imao stotinak metara, i tri polukružne zajedničke kolibe nad kojima se središnja greda uzdizala poput jarbola. Dve glavne kolibe stajale su jedna naspram druge u najširem delu jajolike čistine, na ivici terena za igru od nabijene zemlje. Treća se nalazila na kraju čistine i s trgom je bila povezana stazom koja je prolazila kroz vrt.

Stanovništvo se sastojalo od dvadeset pet osoba i jednog dečaka od dvanaestak godina koji je govorio nekim drugim jezikom i, kako sam razumeo, bio ratni zarobljenik; s njim se postupalo isto kao i s drugom decom u grupi. Odeća muškaraca i žena bila je jednako oskudna kao i kod Nambikvara, osim što su ovde svi muškarci nosili navlaku za ud, sličnu onoj kod Bororoa, i što je upotreba slamene kičanke iznad polnih organa, poznata i kod Nambikvara, ovde bila rasprostranjeni)a. Muškarci i žene

nosili su na usnama lábrete od stvrdnute smole koja je ličila na ćilibar, i ogrlice od kružnih ili izduženih pločica sedefa, ili pak od čitavih uglačanih školjki. Mišice, listovi i članci na rukama i nogama bili su stegnuti pamučnim trakama. I na kraju, žene su imale probušenu nosnu pregradu kroz koju je bila provučena šipčica sastavljena od belih i crnih kolutova gusto nanizanih na uvošten konac.

Po telesnoj gradi bili su izrazito različiti od Nambikvara: nabijen trup, kratke noge i vrlo svetla koža. Takva put i pomalo mongolske crte lica davali su nekim urođenicima kavkaski izgled. Ovi Indijanci su brižljivo uklanjali malje: trepavice su čupali prstima; obrve su uklanjali voskom koji su na njima ostavljali nekoliko dana da se potpuno stvrdne. Kosa je spreda bila podsečena (ili tačnije, spaljena) i kratke šiške ostavljale su čelo slobodnim. Sa slepoočnica su vlasi uklanjane jednim postupkom koji nikad ranije nisam video: provuku se kroz petlju uvrnutog užeta čiji se jedan kraj nalazi u zubima osobe koja obavlja postupak; ona jednom rukom drži petlju otvorenom, a drugom vuče slobodan kraj užeta, tako da se dve niti još jače uvrću i čupaju kosu.

Ti Indijanci, koji sebe zovu Munde, nikad nisu pomenuti u etnografskoj literaturi. Oni govore živahnim jezikom u kojem se reči završavaju naglašenim slogovima: zip, zep, pep, zet, tap, kat, poput udara činele. Taj jezik liči na dijalekte donjega Singua, danas iščezle, i na druge koji su nedavno izučavani na desnim pritokama Gvapore; Munde žive u blizini njihovih izvora. Koliko znam, posle moje posete niko ih nije video, osim jedne misionarke koja je ih je srela malo pre 1950. kod gornjeg toka Gvapore, gde su se sklonile tri porodice. Proveo sam kod njih jednu prijatnu nedelju; retko se nailazi na tako jednostavne, strpljive i srdačne domaćine. Ponosno su mi pokazivali svoje vrtove u kojima su rasli kukuruz, manioka, slatki krompir, kikiriki, duvan, tikve i razne vrste boba i pasulja. Kad krče zemljište, trude se da poštede naslage palminog lišća zato što se tu razmnožavaju velike bele larve, njihova omiljena poslastica: neobičan živinarnik u kojem su spojeni zemljoradnja i gajenje životinja.

Okrugle kolibe propuštaju raspršenu svetlost, sunčeva zrnca koja prolaze kroz pukotine. One su brižljivo sagrađene, s motkama pobodenim u krug i nagnutim prema viljuški od ukoso zabijenih greda koje unutra grade potporni luk i između kojih je okačeno desetak mreža od upredenog pamuka. Sve motke su spojene na približno četiri metra od tla i pričvršćene za središnju gredu koja prolazi duž krova. Horizontalni prstenovi od grana upotpunjuju osnovnu konstrukciju; ona nosi kupolu od palminog granja čije lišće pada na istu stranu preklapajući se poput crepova. Prečnik najveće kolibe je dvanaest metara; u njoj žive četiri porodice i svaka raspolaže jednim odeljkom između dva potporna poluluka. Ima šest odeljaka, ali dva naspram vrata ostaju prazna da bi se omogućilo strujanje vazduha. Tu sam provodio dane sedeći na jednoj od urodeničkih drvenih klupica, napravljenoj od izdubljenog pokapanja palme koji je položen na tle ravnom stranom. Jeli smo zrna kukuruza propržena na glinenom tanjiru i pili napitak od kukuruza koji se zove chicha — nešto između piva i supe — iz tikava čija je unutrašnjost bila crna od ugljenog taloga, a spoljašnjost ukrašena urezanim ili nagorelim cikcak linijama, krugovima i mnogouglovima.

Iako nisam znao jezik i nisam imao prevodioca, trudio sam se da proniknem u neke aspekte urodeničkog mišljenja i društva: sastav grupe, odnose i nazive srodstva, imena delova tela, rečnik boja naznačen na jednoj skali od koje se nikad nisam razdvajao. Reči koje označavaju srodstvo, delove tela, boje i oblike (kao i one urezane na tikvama) često imaju zajedničke osobine koje ih ostavljaju na pola puta između rečnika i gramatike: svaka grupa obrazuje jedan sistem, a način na koji različiti jezici odvajaju ili spajaju odnose koji se njima izražavaju daje nam pravo na izvestan broj pretpostavki, ili makar samo na to da izdvojimo određene distinktivne osobine ovog ili onog društva u tom pogledu.

Međutim, ta pustolovina, započeta s oduševljenjem, ostavila je u meni utisak praznine.

Želeo sam da idem do krajnje tačke divljaštva; zar nije trebalo da budem presrećan kod ovih ljubaznih urođenika koje niko pre mene nije video, koje možda niko posle mene neće videti? Na kraju uzbudljivog putovanja našao sam svoje divljake. Nažalost, oni su to bili u prevelikoj meri. Pošto mi se njihovo postojanje otkrilo u poslednjem trenutku, nisam imao dovoljno vremena da ih upoznam. Ograničena sredstva kojima sam raspolagao, fizička iscrpljenost u kojoj smo se našli ja i moji saputnici i koja se pogoršavala groznicom posle svake kiše nisu mi omogućili da mesecima istražujem, već samo da ponešto dotaknem. Oni su bili tu, spremni da mi pokažu svoje običaje i verovanja, a ja nisam znao njihov jezik. Bili su mi blizu kao slika u ogledalu, mogao sam da ih dotaknem, ali ne i da ih razumem. Bio sam nagrađen i kažnjen u isti mah. Naime, zar nismo i ja i moja struka pogrešno verovali da ljudi nisu uvek ljudi? Da neki zaslužuju više zanimanja i više pažnje zato što nas boja njihove kože i njihovi običaji čude? Tek što uspem da ih naslutim, sva njihova neobičnost iščezava:

mogao sam mirne duše ostati u svom selu. Ili pak, kao ovde, nastavlja da postoji, ali mi ničemu ne služi, jer nisam sposoban da shvatim šta je čini takvom. Između te dve krajnosti, koje dvosmislene okolnosti nam daju opravdanja s kojima živimo? Koga je na kraju zaista obmanula zbrka koju su kod naših čitalaca izazvala zapažanja dovoljno detaljna da budu pojmljiva, a ipak prekinuta na pola puta jer zapanjuju bića slična onima kod kojih se ti oblici ponašanja podrazumevaju? — Čitaoca koji veruje u nas, ili nas same, koji nemamo nikakva prava da budemo zadovoljni pre no što razjasnimo taj ostatak, taj povod za našu taštinu?

Kad nema ljudi koji hoće da govore, neka barem govori ova zemlja. Neka mi najzad ona, mimo čari koje su me osvojile duž ove reke, odgovori i nek mi pruži formulu svog devičanstva. Gde je ona, zapravo, iza ovih zbrkanih pojava koje su sve i nisu ništa? Puštam da se preda mnom odmotavaju prizori, a zatim ih prekidam; je li ona u ovom drvetu, u ovom cvetu? Oni bi mogli biti i na nekom drugom mestu. Je li i to laž, sve to što me zanosi i čiji mi svaki deo, uzet zasebno, izmiče? Ako treba da priznam njenu stvarnost, želim barem da je potpuno dosegnem, do poslednjeg elementa. Izdvajam ogroman predeo, uokvirujem ga, svodim ga na ovu glinovitu plažu i ovu travku: ništa ne pokazuje da moje oko, proširujući prizor, neće prepoznati medonsku šumu oko tog beznačajnog parčeta zemlje po kojem svakodnevno gaze najčistiji poznati divljaci, ali gde ipak ne nalazimo Petkove stope.

Spuštanje je izrazito brzo. I dalje očarani domaćinima, veslači su s prezirom gledali na vučenje piroge po kopnu. Na svakom viru uperili bi njen kljun prema uskovitlanoj vodi. Tokom nekoliko časaka činilo bi nam se da smo se zaustavili i da smo bili žestoko protreseni, dok je predeo izmicao. Najednom bi se sve smirilo: prešli smo brzak, našli se u mirnoj vodi i tek tad bi nas spopala vrtoglavica.

Za dva dana stigli smo u Pimenta-Bueno, gde sam napravio nov plan o kojem se ne može suditi bez prethodnih razjašnjenja. Pri kraju svog istraživačkog pohoda, godine 1915, Rondon je otkrio više urođeničkih grupa koje su govorile jezikom tupi; uspeo je da stupi u dodir sa tri takve grupe — ostale su istrajavale u neprijateljstvu prema belcima. Najveća od njih nalazila se na gornjem toku Rio Mačada, na dva dana hoda od leve obale, na maloj pritoci Igarape do Lejtao ("potok prasećeg mleka"). Bila je to grupa ili klan Takvakip, ("od bambusa"). Možda "klan“ nije prigodna reč, zato što su družine Tupi-Kavahiba obično živele u jednom selu, posedovale jedno lovište čije su granice pomno čuvale i držale se egzogamije više iz želje da stupe u savez sa susednim grupama nego zbog strogog poštovanja pravila. Poglavica Takvakipa zvao se Abaitara. Sa iste strane reke nalazili su se, na severu, jedna nepoznata grupa (poznato je bilo samo ime njenog poglavice — Pitsara), na jugu, na Rio Tamuripi, Ipotivat (ime jedne lijane), čiji se poglavica zvao Kamandara, a između ove poslednje reke i Igarape du Kakoal, Žabotifeti ("kornjačini ljudi") čiji se poglavica zvao Maira. Na levoj obali Mačada, u dolini Rio Muki, živeli su Paranavati ("Ljudi reke") koji i danas postoje, ali na svaki pokušaj približavanja odgovaraju odapinjanjem strela, i malo južnije, na Igarape de Itapisi, druga nepoznata grupa. U najmanju ruku, to su bila obaveštenja koja sam uspeo da prikupim 1938. godine od tragača za kaučukom koji su se nastanili u tom području u vreme Rondonovih istraživanja; sam Rondón je ostavio krajnje štura zapažanja o Tupi-Kavahibima.

Razgovarajući s civilizovanim Tupi-Kavahibima iz stanice Pimenta Bueno, uspeo sam da sastavim spisak od dvadesetak klanova. I istraživanja Kurta Nimuendahua, etnografa, ali ništa manje i erudite, pomalo su osvetlila prošlost tog plemena. "Kavahib“ podseća na ime jednog starog Tupi-plemena, Kabahida, često pominjanog u dokumentima iz XVIII i XIX veka, koje je tada živelo na gornjem i srednjem toku Rio Tapažosa. Izgleda da je njega odatle postepeno proterivalo drugo Tupi pleme, Munduruku, i da se ono tokom svog pomeranja ka zapadu raspalo u više grupa od kojih su nam poznate samo Parintintini s donjeg toka Mačada i Tupi-Kavahibi, nastanjeni nešto južnije. Moguće je, dakle, da su ovi Indijanci potomci velikih Tupi-grupacija sa srednjeg i donjeg toka Amazona, a da su ove u srodstvu s priobalnim plemenima koja su, u doba njihovog procvata, upoznali putnici XVI i XVII veka čije su priče začetak savremene etnografske svesti: naime, upravo pod njihovim nehotičnim uticajem politička i etička filozofija renesanse krenula je putem koji je nužno vodio do Francuske revolucije. Prodreti u još potpuno nepoznato selo Tupija značilo je pridružiti se, posle četiristo godina, Leriju, Štadenu, Soarešu de Suzi, Teveu, pa i Montenju koji je u Ogledima, u poglavlju o ljudožderima, zapisao svoja razmišljanja podstaknuta razgovorom s nekim Indijancima iz plemena Tupi koje je sreo u Ruanu. Kakvo iskušenje!

U času kad se Rondón sreo s Tupi-Kavahibima, Takvatipi, koje je podsticao jedan ambiciozan i energičan poglavica, nametali su svoju hegemoniju mnogim drugim grupama. Posle mnogo meseci

provedenih na visoravni u gotovo pustinjačkoj usamljenosti, Rondonova družina bila je zasenjena "kilometrima“ plantaža (jezik sertäoa rado pribegava hiperbolama) koje su raskrčili Abaitarini ljudi u prašumi ili na obalama koje nije plavila voda (igapos); one su omogućavale Indijancima da bez teškoća snabdevaju hranom istraživače kojima je dotad ozbiljno pretila glad.

Dve godine nakon što ih je sreo, Rondon je ubedio Takvatipe da premeste svoje selo na desnu obalu Mačada, na mesto naspram ušća reke Sao Pedro (11° 5'J i 62° 3'Z) koje je i danas označeno kao aldeia dos Indios na međunarodnoj karti sveta u razmeri 1:1 000 000. To mesto je bilo pogodnije za nadzor, snabdevanje namirnicama i upošljavanje Indijanaca kao veslača na pirogama. Naime, na tim rekama punim virova, vodopada i tesnaca oni su vešto upravljali svojim lakim čunovima od kore drveta.

Uspeo sam da nađem i opis tog novog sela koje danas više ne po stoji. Kako je zabeležio Rondón kad je posetio selo u šumi, kolibe su bile pravougaonog oblika, bez zidova; krov na dve vode od palminog lišća stajao je na deblima pobodenim u zemlju. Dvadesetak koliba (otprilike četiri sa šest metara) bilo je raspoređeno u krugu, čiji je prečnik iznosio dvadeset metara, oko dve prostrane kolibe (osamnaest sa četrnaest); u jednoj su stanovali Abaitara, njegove žene i njegova mala deca, a u dru goj njegov najmlađi sin koji je bio oženjen. Dva starija sina, neženje, živeli su sa ostalima u okolnim kolibama i, kao i svi drugi neoženjeni muškarci, dobijali su hranu u poglavičinom domaćinstvu. Na slobodnom prostoru između središnjih i manjih koliba nalazilo se nekoliko kokošinjaca.

Nisu to bile prostrane tupi-kolibe kakve su opisane u XVI veku, al i današnje stanje još više odudara od tadašnjeg Abaitarinog sela s pet-šest stotina žitelja. Godine 1925. Abaitara je ubijen. Ubistvom tog cara s gornjeg Mačada otpočeo je period nasilja u selu koje je epidemija gripa 1918-1920. godine već svela na dvadeset pet muškaraca, dvadeset dve žene i dvanaestoro dece. Te iste 1925. godine, četiri osobe (među njima i Abaitarin ubica) izgubile su život od ruke osvetnika, uglavnom sa ljubavnih razloga. Malo kasnije, preživeli su odlučili da napuste selo i krenuli su pirogama uzvodno na dva dana odatle, do stanice Pimenta Buono; godine 1938. ostali su samo pet muškaraca, jedna žena i jedna devojčica koji su govorili uprošćenim portugalskim i mešali se s novobrazilskim stanovništvom tog kraja. Moglo se pomisliti da je povest Tupi-Kavahiba završena, barem na desnoj obali Mačada. Naime, na levoj obali, u dolini reke Muki, ostalaje jedna neokrnjena grupa Paranavata.

Ipak, kad sam u oktobru 1938. stigao u stanicu Pimenta Bueno čuo sam da se pre tri godine na reci pojavila nepoznata grupa Tupi-Kavahiba; ponovo su je videli dve godine kasnije, i poslednji preživeli Abaitarin sin (koji je nosio očevo ime, pa ćemo ga dalje u ovoj priči tako i zvati), nastanjen u stanici, otišao je u njihovo selo usred šume, na dva dana hoda bespubnom desnom obalom Mačada. Od poglavice je dobio obećanje da će mu naredne godine poseta biti uzvraćena, a godina se navršila upravo u vreme našeg dolaska. To obećanje je mnogo značilo urođenicima iz stanice jer ih je mučio manjak žena (jedna odrasla žena na pet muškaraca); vrlo pažljivo su saslušali priču mladog Abaitare koji im je saopštio da u nepoznatom selu ima više žena nego muškaraca. I sam više godina udovac, verovao je da će mu uspostavljanje srdačnih odnosa sa srodnim divljacima pomoći da nađe suprugu. U tim okolnostima sam ga nagovorio (ne bez muke jer se bojao posledica) da ubrza sastanak i da mi posluži kao vodič.

Mesto odakle je trebalo da krenemo u šumu, ka selu Tupi-Kavahiba, nalazi se na tri dana putovanja pirogom nizvodno od stanice Puenta Bueno, na ušću Igarape do Porkinjo, manje pritoke Mačada. Nedaleko odatle spazili smo malu prirodnu čistinu zaštićenu od poplava pošto je tu obala bila izdignuta nekoliko metara. Iskrcasmo svoj materijal: nekoliko sanduka s poklonima za urođenike i zalihe suvog mesa, pasulja i pirinča. Podigosmo logor, nešto čvršći nego obično jer je trebalo da potraje do našeg povratka. Dan provedosmo u poslu i pripremama za put. Naš položaj je bio prilično zamršen. Kao što sam već rekao, odvojio sam se od jednog dela svoje družine. Da nevolja bude veća, Jehan Velar, lekar naše ekspedicije, dobio je napad polenske groznice i morao je da krene pre nas do malog naselja tragača za kaučukom na tri dana plovidbe nizvodno (na ovim teškim rekama treba računati dva-tri puta više vremena kad se plovi uzvodno). Grupa se, dakle, svela na mog brazilskog kolegu Luisa de Kastra Fariju, Abaitaru, mene i još petoricu muškaraca od kojih su dvojica ostala da čuvaju logor, a trojica krenula s nama u šumu. Pošto nas je bilo tako malo i pošto je, uz oružje i municiju, svako nosio ležaljku, komamik i ćebe, nismo mogli da se natovarimo namirnicama, te smo ponel i samo malo kafe, suvog mesa i brašna od manioke koje se nakvasi u reci (otud njegovo ima — farinha d 'agua) i, pošto uskisne, pretvori se u komade tvrde kao šljunak koji imaju sočan ukus putera kad se

ponovo natope vodom. Računali smo i na tocari — brazilski orah — kojeg u tim krajevima ima mnogo; samo jedan njegov ourigo, "jež“ (čija okrugla i tvrda ljuska može ubiti čoveka kad padne s grane visoke dvadeset-trideset metara) kad se stegne stopalima i razbije preciznim udarcem tergada može da nahrani nekoliko ljudi, jer se u njemu nalazi trideset do četrdeset krupnih trouglastih oraha mlečnog i plavkastog tkiva.

Krećemo pre zore. Najpre prelazimo lageiros, gotovo ogoljene po vršine gde još mestimično izbija stena visoravni koja se postepeno spušta ispod aluvijalnog tla, a zatim polja visoke sabljaste trave, sapezals; posle dva sata hoda ulazimo u šumu.

XXXII U ŠUMI

Još od detinjstva more je u meni budilo pomešana osećanja. Primorje i nazubljena stenovita obala koju oseka i plima naizmenično produžuju i skraćuju osporavajući čoveku njegovo carstvo, privlače me time što upućuju izazov našim stremljenjima, što prikrivaju jedan zagonetan svet i obećavaju zapažanja i otkrića koja laskaju našoj uobrazilji. Kao Benvenuto Čelini, prema kome osećam više naklonosti nego prema majstorima quatrocenta, volim da lutam po žalu s kojeg se povukla plima i da pratim neočekivane obrise obale kao kakvu nametnutu putanju, sakupljajući probušene kamenčiće, školjke čiju je geometriju promenila izjedenost, ili korenje trske u obliku sablasti, i da pravim muzej od svih tih otpadaka: nakratko, on nimalo ne zaostaje za onima što okupljaju remek-dela proistekla iz napornog rada koji — iako se zbiva u duhu, a ne napolju — možda nije suštinski različit od rada prirode.

Ali kako nisam bio ni moreplovac ni ribar, osećao sam da me ugrožava ta voda koja skriva polovinu mog sveta, pa i više od toga, jer njeno veliko prisustvo odjekuje daleko od obale i često predeo čini manje pitomim. Čini mi se da samo more uništava uobičajenu raznovrsnost zemlje; ono pruža oku ogromna prostranstva i novu boju, ali po cenu nepodnošljive ravne jednoličnosti u kojoj nikakva skrivena dolina ne nudi iznenađenja kojima se hrani moja uobrazilja.

Štaviše, danas su nam uskraćene i one čari koje ja nalazim u moru. Poput životinje čiji oklop s godinama postaje sve deblji i stvara oko njenog tela nepropustljivu koru koja više ne dopušta koži da diše, što samo ubrzava starenje, većina evropskih zemalja dopustila je da njihove obale pretrpaju vile, hoteli i kockarnice. Umesto da nam, kao nekad, dočarava trenutke okeanske usamljenosti, obala je postala nekakav front na kojem ljudi povremeno mobilišu sve svoje snage da bi jurišali u osvajanje slobode čiju čar bi želeli da ugrabe pod uslovom da se ne liše upravo onoga što je uništava. Plaže na koje je more izručivalo plodove jedne hiljadugodišnje aktivnosti, čudesna galerija u kojoj je priroda uvek predstavljala avangardu, izgažene su nogama gomile i služe još samo prikazivanju i izlaganju otpada.

Zato više volim planinu nego more, a ta sklonost je s godinama poprimila oblik ljubomorne strasti. Mrzeo sam one koji su delili moju ljubav, jer su ugrožavali samoću do koje sam toliko držao; a prezirao sam one druge, za koje planina pre svega znači preterano zamaranje i zakrčen horizont, dakle, one koji prema njoj ne gaje osećanja slična mojima. Želeo sam da čitavo društvo prizna prednost planina i da, u isti mah, ja jedini imam prava da u njima uživam. Dodajem i to da moja strast nije obuhvatala visoke planine; one su me razočarale neodređenom prirodom radosti — doduše, nesumnjivih — koje pružaju čoveku: fizička, pa čak i organska žestina koju podrazumeva napor; a ipak nešto formalno i gotovo apstraktno, jer je tu pažnja zaokupljena odveć teškim zadacima i, mada se nalazimo usred prirode, ograničena na zanimanja koja pripadaju geometriji i mehanici. Voleo sam takozvane "planine za krave", a nadasve pojas između 1400 i 2200 metara: još dovoljno umerena da ne osiromaši pejzaž, ta visina podstiče prirodu na oštriji i žustriji život i, u isti mah, obeshrabruje ratarstvo. Na tim visokim terasama ona čuva prizor jedne manje krotke zemlje od one u dolinama, kakvu je — kako rado i, bez sumnje, pogrešno zamišljamo — poznavalo čovečanstvo na svojim počecima.

Dok more pruža mom pogledu razvučen pejzaž, planina mi izgleda kao zgusnuti svet. Ona to zapravo i jeste, jer naborano i izuvijano tle ima veću površinu nego ravno koje zaprema jednak prostor. I obećanja tog gušćeg univerzuma sporije se otkrivaju i iscrpljuju; promenljiva klima i raznovrsnost koju stvaraju visinske razlike, izloženost suncu i priroda tla idu na ruku suprotnostima između padina i zaravni i izraženijem smenjivanju godišnjih doba. Za razliku od mnogih ljudi, ja nisam bio potišten kad sam boravio u uzanoj dolini gde su naspramne padine tako blizu jedna drugoj da izgledaju kao zidovi,

te se između njih vidi samo delić neba koji sunce prede za nekoliko sati; naprotiv. Činilo mi se da je taj uspravni predeo živ. Umesto da me navede na pasivno posmatranje kao kakva slika čije se pojedinosti mogu obuhvatiti sa određenog rastojanja i gde nije potrebno uneti ništa svoje, on me je pozivao na neku vrstu dijaloga u kojem smo obojica morali dati najbolje od sebe. Sa svoje strane, uložio sam fizički napor da ga upoznam, a on mi je uzvratio otkrivanjem svog bića. Buntovan i izazovan u isti mah, taj planinski predeo uvek mi je uskraćivao jednu polovinu sebe, ali je zato drugu obnavljao dopunskom perspektivom koja prati uspon ili spust i sjedinjavao se sa mnom u nekoj vrsti plesa koji sam, kako mi se činilo, vodio utoliko slobodnije ukoliko sam bolje uspevao da proniknem u istine koje su ga nadahnule.

A ipak, danas moram da priznam: iako ne osećam da sam se promenio, ta ljubav prema planini me napušta poput talasa koji se povlači sa žala. Moje misli su ostale iste, ali me planina napušta. Postao sam manje osetljiv prema istim radostima zato što sam ih odveć dugo i odveć revnosno tražio. Na tim putevima kojima sam odveć često prolazio čak i iznenađenje je postalo poznato i obično; ne pentram se više kroz paprat i po stenama, već kroz priviđenja svojih uspomena. One, pak dvostruko gube draž: najpre usled duge upotrebe koja ih je lišila novine, a onda i zbog toga — naročito zbog toga — što se jedno pomalo razvodnjeno zadovoljstvo dobija po cenu sve većeg napora. Starim, i na to me ne upozorava ništa do te iskrzanosti na uglovima, nekad tako oštrim, mojih zamisli i poduhvata. Još sam u stanju da ih ponavljam; ali njihovo ostvarenje ne pruža mi ono zadovoljstvo koje mi je tako često i verno pružalo, i tu ne mogu ništa da učinim.

Sad me privlači šuma. U njoj nalazim iste čari kao i u planini, ali u mirnijem i pristupačnijem obliku. Mnoga lutanja po pustim savanama Brazila probudila su u meni osetljivost prema čarima te neuređene prirode koju su stari voleli: mlada trava, cveće i vlažna svežina cestara. Nisam mogao da sačuvam neprolaznu ljubav prema kamenitim Sevenima; shvatio sam da je oduševljenje moje generacije za Provansu bilo lukavstvo koje smo sami smislili da bismo zatim postali njegove žrtve. Radi otkrića — vrhunske radosti naše civilizacije — novini žrtvujemo sam predmet koji je njeno opravdanje. Ta priroda je bila zanemarena dok smo mogli da uživamo u nekoj drugoj. Lišeni one najljupkije, morali smo da svedemo svoje težnje na meru prirode koja nam je ostala na raspolaganju, da hvalimo njenu suvoću i surovost, jer će nam ubuduće samo ti oblici preostati.

Ali, u ovom prisilnom maršu zaboravismo šumu. Jednako gusta kao i naši gradovi, bila je nastanjena drukčijim bićima, a ona su činila društvo koje smo još upornije držali na odstojanju nego pustinje ka kojima smo srljali, bilo da se radilo o visokim vrhovima ili o osunčanim pustarama. Zajednica drveća i bilja udaljava čoveka od sebe, žuri da pokrije tragove njegovog prolaska. Kako u nju često nije lako prodreti, šuma traži od onoga koji joj se približi iste one ustupke koje planina, na nešto grublji način, traži od planinara. Uži od vidika s visokih planinskih venaca, njen horizont se ubrzo zatvara obuhvatajući jedan skučen svet u kojem je čovek jednako usamljen kao i u pustinjskom bespuću. Svet trave, cveća, pečuraka i insekata tu slobodno vodi svoj nezavisan život, a od našeg strpljenja i skromnosti zavisi da li ćemo moći da mu pristupimo. Nekoliko desetina metara šume dovoljno je da isključi spoljašnji svet, da jedan univerzum zameni drugim koji manje godi oku, ali gde zvuci i mirisi, ta čula najbliža duši, nalaze svoje zadovoljenje. Uskrsavaju dobra koja smo smatrali izgubljenima: tišina, svežina i spokojstvo. Prisnost s biljnim svetom daje nam ono što nam more sad uskraćuje i za šta se u planini plaća previsoka cena.

Da bi me šuma ubedila, možda je bilo potrebno da mi najpre nametne svoj najopojniji oblik i da zahvaljujući njemu primetim njene opšte osobine. Naime, između šume u koju sam stupio idući u susret Tupi-Kavahibima i šuma naših podneblja razlika je tolika da se teško može opisati rečima.

Posmatrana spolja, amazonska šuma podseća na mnoštvo zbijenih mehurova, na vertikalnu gomilu zelenih ispupčenja; reklo bi se da je neki patološki poremećaj ravnomerno zahvatio čitav predeo. Ali kad probijemo opnu i stupimo u nju, sve se menja: gledana iznutra, ta zbrkana masa postaje veličanstven svet. Šuma više nije zemaljski nered; pomišljamo da je ona novi planetarni svet jednako bogat kao i naš koji bi mogla da zameni.

Čim se oko privikne da razaznaje te zbijene planove i čim duh prevlada prvi utisak stešnjenosti, pomalja se jedan složen sistem. Razaznajemo spratove na kojima se, uprkos mestimičnoj poremećenosti nivoa, ponavlja ista gradnja: najpre vrhovi rastinja i trava u visini čoveka; nad njima bleda stabla drveća i lijane raspolažu nevelikim slobodnim prostorom; malo više, stabla nestaju iza lišća i granja ili grimiznih cvetova divljih banana, pacova, a zatim se još jednom pomaljaju iz te pene da

bi se ponovo izgubila u lišću palmi; odatle izlaze na jednoj još višoj tački gde se odvajaju njihove prve horizontalne grane bez lišća, ali pokrivene epifitnim biljkama — orhidejama i bromelijama — kao lađe svojom opremom; a gotovo izvan domašaja oka, taj svet se završava velikim kupolama, čas zelenim, čas bezlisnim, ali tada pokrivenim belim, žutim, narandžastim ili svetloljubičastim cvetovima; evropski posmatrač čudi se što tu prepoznaje svežinu svojih proleća, ali na tako preuveličanoj lestvici da mu se kao jedino poredenje nameću veličanstveno i bujno jesenje plamsanje.

Tim vazdušnim spratovima odgovaraju drugi, pod samim nogama putnika. Naime, vara se onaj ko misli da hoda po tlu prekrivenom nepostojanim spletom korenja, izdanaka, žbunja i mahovine; kad god stopalo izgubi čvrst oslonac, čovekupreti opasnost da padne znatno dublje nego što je očekivao. A i Lusindino prisustvo otežava hod.

Lusinda je mala ženka majmuna sa zavrnutim repom, plavkastim licem i svetlosivim krznom, vrste Lagothrix, poznatije kao barrigudo zbog osobenog velikog stomaka. Dobio sam je kad joj je bilo tek nekoliko nedelja od jedne Nambikvarke; ona je majmunče hranila, a ovo je i danju i noću bilo zakačeno za njenu kosu, koja mu je zamenjivala majčino krzno i kičmu (majmunice nose svoje mladunče na leđima). Bočice s kondenzovanim mlekom osobodile su me brige oko hranjenja, a viski koji je postepeno omamljivao sirotu životinju obezbeđivao mi je noćni mir. Ali, tokom dana s Lusindom se mogla postići samo jedna nagodba: pristala je da se odrekne moje kose u korist moje leve čizme uz koju je od jutra do mraka bila prikačena, tačno iznad stopala, sa sva četiri uda. Na konju je takav položaj bio moguć, a u pirogi prihvatljiv. Ali, hodanje je bilo druga stvar, jer su svaki žbunić, svaka grančica, svaka jaruga bili povod za Lusindine piskave krike. Svi nagovori da pređe na moju mišicu, rame ili čak kosu bili su uzaludni. Njoj je bila potrebna leva čizma, jedina zaštita i jedino bezbedno mesto u ovoj šumi u kojoj se rodila i u kojoj je živela, ali koja joj je posle samo nekoliko meseci provedenih uz ljude postala tuđa kao da je odrasla u udobnost i civilizacije. Tako sam, šepajući levom nogom, ušiju izmučenih prodornim prekorima pri svakom pogrešnom koraku, nastojao da ne izgubim iz vida leđa našeg vodiča Abaitare, koji je grabio kroz zelenu polutam u brzim i kratkim koracima, zaobilazeći ogromna stabla i na mahove nestajući iza njih, krčeći put mačem, skrećući čas levo čas desno po nama nerazumljivom putu i zalazeći sve dublje u šumu.

Da bih zaboravio umor, puštao sam svoje misli da lutaju. U ritmu hoda nastajale su pesmice; satima sam ih preturao po glavi kao kakav zalogaj koji je obljutaveo od silnog žvakanja, ali koji mi ipak dođe kao nekakvo društvo, te oklevam da ga ispljunem ili progutam. Iz akvarijumskog ambijenta koji je vladao u šumi nastali su ovi stihovi:

U šumi glavonožnoj
velikoj kosmatoj školjci od blata
na ružičastim stenama koje nagriza
trbuh mesec-riba iz Honolulua.

Ili sam, kontrasta radi, prizivao mučnu uspomenu na predgrađa:

Počišćene su prostirke od trava
svetlucaju nasapunjani pločnici
a stabla na šetalištu stoje
kao velike zaboravljene metle.

Sledeća strofa mi je nekako uvek izgledala nezavršena, mada je ponikla iz okolnosti naše pustolovine; i danas mi se vrti po glavi kad god duže hodam:

Amazonko, draga Amazonko,
ti što desnu dojku nemaš,
svašta si nam ispričala,
ali su putevi tvoji preuski.

Krajem prepodneva, dok smo zaobilazili jedan grm, iznenada smo se našli licem u lice s dvojicom urođenika koji su išli u suprotnom smeru. Stariji je imao četrdesetak godina; nosio je nekakvu dronjavu

pižamu, a kosa mu je bila do ramena; drugi je imao kratku kosu i bio potpuno go, ako se izuzme mali slameni štitnik na udu; na leđima, u korpi od zelenog palminog lišća, nosio je velikog orla-grabljivca; čvrsto vezana poput pileta, životinja je izgledala jadno uprkos prugastom sivo-belom perju i glavi sa snažnim žutim kljunom i krunom od nakostrešenog perja. I jedan i drugi urođenik nosili su u ruci luk i strele.

Iz njihovog razgovora s Abaitarom saznali smo da je stariji bio seoski poglavica kod koga smo krenuli, a mlađi njegov zamenik; za njima su išli i drugi žitelji sela koji su u tom trenutku lutali po šumi; svi su krenuli ka Mačadu da uzvrate posetu stanici Pimenta Bueno i tako ispune obećanje dato pre godinu dana; orao je bio poklon namenjen domaćinima. To nam nije odgovaralo jer nismo želeli samo da sretnemo urođenike, već i da posetimo njihovo selo. Valjalo je, dakle, mnogobrojnim poklonima koji su čekali u logoru Porkinjo ubediti naše sagovornike da se s nama vrate u selo i da nas prime kao goste (što im se nimalo nije svidelo); potom bismo svi zajedno krenuli prema reci. Kad smo se konačno nagodili, upakovani orao nemarno je bačen pored jednog potoka, gde je morao brzo uginuti od gladi ili kao plen mrava. Narednih petnaest dana pomenut je samo u jednoj kratkoj rečenici kojom je ustanovljena njegova smrt: "Orao je mrtav." Dvojica Kavahiba iščezoše u šumi da svojim porodicama najave naš dolazak, te nastavismo put.

Događaj sa orlom navodi na razmišljanje. Većina starih autora tvrdi da Tupi Indijanci odgajaju orlove i da ih hrane majmunima, jer im je povremeno potrebno njihovo perje; Rondon je pomenuo taj običaj kod Tupi-Kavahiba, a drugi autori kod nekih plemena sa Singua i Aragvaje. Nije, dakle, neobično, što ga je jedna grupa Tupi-Kavahiba sačuvala, niti što je orao, njihovo najdragocenije vlasništvo, ponet kao poklon, ako su naši urođenici zaista odlučili (kao što sam počeo da naslućujem i kao što se kasnije potvrdilo) da zauvek napuste svoje selo i priključe se civilizaciji. Ali, to se nimalo ne slaže s njihovom odlukom da prepuste orla žalosnoj sudbini. Ipak, čitava istorija kolonizacije u Južnoj Americi i drugde mora voditi računao radikalnom odbacivanju tradicionalnih vrednosti, o raspadanju jednog načina života, pri čemu gubitak nekih elemenata trenutno povlači obezvređivanje svih drugih; možda sam upravo prisustvovao jednom značajnom ispoljavanju te pojave.

Jednostavan obed od nekoliko pečenih, nerasoljenih komada xarque dopunili su šumski plodovi: orah tocari; plodovi divljeg kakaoa s belim, kiselim i pomalo penastim jezgrom; bobice drveta parna; plodovi i semenke šumskog cajua. Čitave noći je padala kiša po nadstrešnicama od palminog lišća koje su štitile mreže za spavanje. Šuma je danju tiha, ali u zoru se na nekoliko trenutaka zaori od kreštanja majmuna i papagaja. Nastavljamo put i svako se trudi da ne izgubi iz vida leđa onog ispred sebe, uveren da je udaljavanje od nekoliko metara dovoljno da čovek zaluta i da njegovi dozivi ne dopru ni do čijeg uha. Naime, jedna od najčudnovatijih osobina šume je to što ona izgleda kao da je uronjena u nek u sredinu gušću od vazduha: svetlost koja se kroz nju probija zelenkasta je i oslabljena, a glas ne dopire daleko. Možda zato u njoj vlada izvanredna tišina koja bi svakako uticala na putnika da ovaj već nije svu svoju pažnju posvetio putu i ućutao se. Njegovo moralno stanje udružilo se s fizičkim i stvorilo osećanje teško podnošljivog pritiska.

S vremena na vreme, naš vodič se saginjao da sa ivice svoje nevidljive staze brzim pokretom podigne neki list i pokaže nam pod njim kopljasti bljesak bambusa pobodenog u tle da bi se na njega nabolo stopalo neprijatelja. Te zamke štite prilaz selu. Tupi Kavahibi ih nazivaju min; njihovi preci su koristili veće sprave.

Po podne smo stigli do jednog castanhala, grupe kestenova oko koje su urođenici (metodični u korišćenju šume) iskrčili malu čistinu da bi lakše sakupljali opale plodove. Tu su se ulogorili svi žitelji sela, nagi muškarci s navlakom na ud u kakvu smo već videli kod pomoćnika poglavice, jednako gole žene s malim komadom pamučne tkanine oko krsta, koji je nekad bio crven od boje urukua, ali je od duge upotrebe postao riđ.

Bilo je ukupno šest žena, sedam muškaraca (uključujući i jednog tek zamomčenog) i tri devojčice od jedne, dve i tri godine; to je svakako bila jedna od najmanjih grupa kojima je pošlo za rukom da opstanu barem trinaest godina (nakon nestanka Abaitarinog sela) bez ikakvog dodira sa spoljnim svetom. Među njima je bilo i dvoje sa oduzetim nogama: jedna mlada žena koja se oslanjala na dva štapa i jedan muškarac, takođe mlad, koji se vukao po tlu opirući se rukama. Kolena su mu štrcala nad sasušenim nogama, natečena sa unutrašnje strane i verovatno puna limfe; prsti levog stopala bili su oduzeti, dok je desno ostalo pokretljivo. Međutim, dvoje bogalja uspevali su da se kreću po šumi, pa i da prevaljuju velika rastojanja bez vidljivog napora. Da li je to bio poliomijelitis ili neki drugi virus? Pred

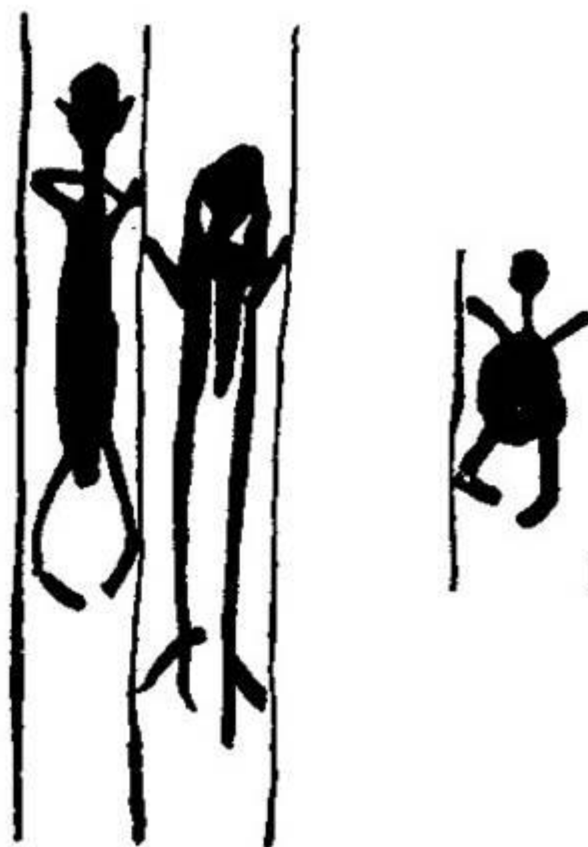
to dvoje nesrećnika prepuštenih samima sebi u najnepovoljnijem prirodnom okruženju s kojim se čovek suočio, potreslo me je sećanje na Teveov izveštaj iz XVI veka, u kojem autor, nakon posete primorskom ogranku plemena Tupi, izražava divljenje što taj narod, "sačinjen od istih elemenata kao i mi... nikad nisu napali guba, paraliza, letargija, rak i čirevi, niti druge telesne boleštine čiji se znaci mogu videti na površini". Nije ni slutio da su on i njegovi saputnici bili vesnici tih zala.

XXXIII SELO ZRIKAVACA

Krajem popodneva stigosmo u selo. Ono se nalazilo na iskrčenom zemljištu nad uskom dolinom planinskog potoka čije sam ime kasnije saznao: Igarape do Lejtao, desna pritoka Mačada, u koji se uliva nekoliko kilometara uzvodno od ušća reke Muki.

Selo se sastojalo od četiri gotovo kockaste kuće na liniji paralelnoj s potokom. Dve veće kuće služile su za stanovanje, što se moglo videti po mrežama za spavanje od upredenog pamuka, razapetim između dva stuba; druge dve (od kojih je jedna bila umetnuta između dve veće) bile su dugo nenastanjene i ličile su na skladište ili privremeno sklonište. Na prvi pogled, čovek je mogao pomisliti da su kuće nalik uobičajenim brazilskim domovima u tom području. Međutim, one su bile sasvim drukčije zamišljenje: ravan stubova koji su pridržavali visoki krov na dve vode od palminog granja bila je upisana u ravan krova i uža od nje, tako da je građevina izgledala kao kakva četvrtasta pečurka. Njena struktura se, međutim, nije videla jer je bila zaklonjena lažnim zidovima koji su se dizali ka krovu, ali ga nisu dodirivali. Te tarabe bile su napravljene od raspolućenih palminih debala koja su pobodena jedno kraj drugog i međusobno povezana na takav način da njihov zaobljeni deo čini spoljni zid. U glavnoj kući, smeštenoj između dva skladišta, debla su bila izukrštana i tvorila su petougaone puškarnice, a spoljni zidovi bili su pokriveni ovlašnim crtežima u crvenoj i crnoj boji koje se dobijaju od urukua i jedne vrste smole. Urođenici su mi objasnili da ti crteži predstavljaju, po redu, neku važnu osobu, žene, orla grabljivca, decu, predmet u obliku puškarnice, žabu krastaču, psa, velikog — neznano kog — četvroronošca, dve trake s cikcak linijama, dve ribe, dva četvoronošca, jaguara i, na kraju, simetričan motiv sastavljen od kvadrata, polumeseca i lukova.

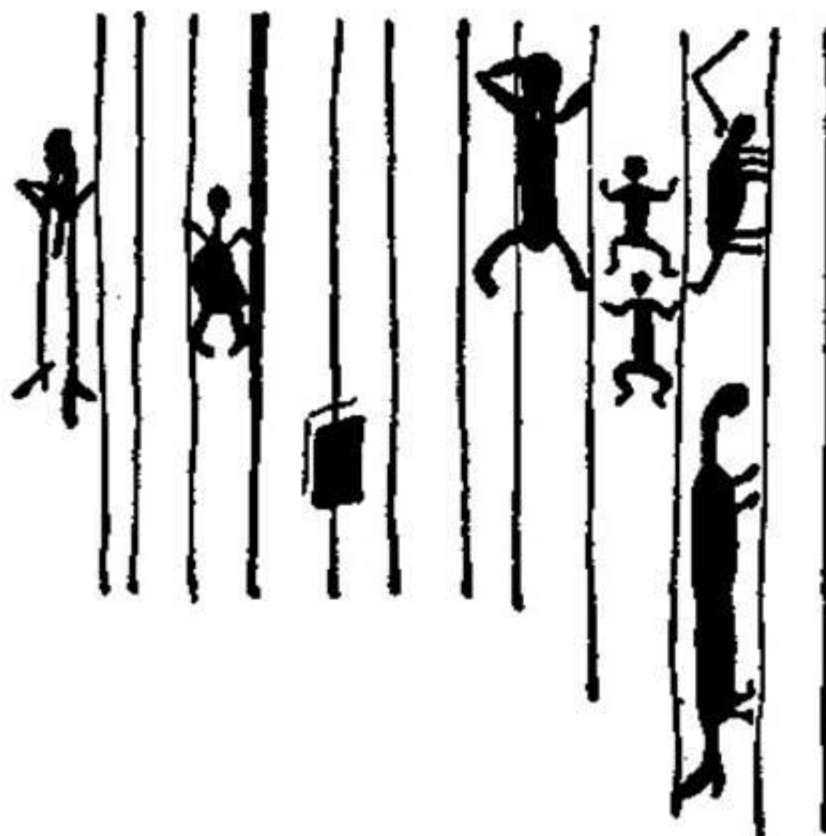
Sl. 37 — Detalj crteža na zidu kolibe.

Kuće ni po čemu nisu ličile na urođenička obitavališta susednih plemena, ali su, po svoj prilici, ponavljale neki tradicionalan oblik. Kad je Rondón otkrio Tupi-Kavahibe, njihove kuće su bile kockaste ili pravougaone s krovom na dve vode. Štaviše, pečurkasta struktura ne odgovara nijednoj novobrazilskoj tehnici. O tim kućama s visokim krovom govore, uostalom, mnogi važni arheološki dokumenti koji se odnose na mnoge pretkolumbovske civilizacije.

Još jedna osobenost Tupi-Kavahiba: kao ni njihovi parintintinski rođaci, ni oni ne gaje niti troše duvan. Videvši nas kako razmotavamo svoje zalihe nanizanih listova, poglavar sela je sarkastično uzviknuo: "To je izmet!“ (ianeapit). Izveštaj Rondonove komisije čak ukazuje da je u doba prvih dodira s belcima urođenike toliko ljutilo prisustvo pušača da su im otimali cigare i cigarete iz usta. Ipak, za razliku od Parintintina, Tupi Kavahibi imaju reč za duvan, tabak, to jest istu kao i mnogi zapadnjaci, izvedenu iz drevnih antilskih urodeničkih jezika i, po svoj prilici, karipskog porekla. Moguća veza su dijalekti Gvapore, u kojima nalazimo istu reč, bilo zato što su je oni preuzeli iz španskog (Portugalci kažu fumo), bilo zato što su kulture Gvapore (kako pokazuju mnogi znaci) najdalja jugoistočna tačka jedne stare antilsko-gvajanske civilizacije koja je mogla ostaviti svoje tragove u dolini reke Šingu. Valja dodati i to da su Nambikvare strasni pušači cigareta, dok drugi susedi Tupi-Kavahiba, Kepkirivati i Munde, ušmrkuju duvan kroz cevčice. Dakle, odsustvo duvana kod jedne grupe plemena u srcu Brazila ne da se lako objasniti, naročito ako imamo u vidu da su stari Tupiji uveliko upotrebljavali tu biljku.

Sl. 38 – Drugi detalj istog crteža.

U nedostatku duvana, u selu su nas ponudili onim što su putnic i XVI veka nazivali "kauen“ — Tupi Kavahibi kažu kahui — to jest napitkom od zrna više vrsta kukuruza koje urođenici gaje na obodu sela, na zemljištu koje su raskrčili vatrom. Stari autori opisali su posude visine čoveka u kojima se priprema ta tečnost i ulogu namenjenu devicama plemena, naime, da u nju obilno pljuju kako bi se izazvalo vrenje. Da li su posude Tupi Kavahiba bile premalene ili u selu nije bilo drugih devica? Doveli su tri devojčice i naterali ih da izruče svu pljuvačku u kašu od isitnjenih zrna. Kako smo taj izvrstan, u isti mah hranljiv i osvežavajući napitak, popili iste večeri, do vrenja nije ni došlo.

Pri obilasku vrta, oko velikog drvenog kaveza po kojem su još bile razbacane orlove kosti, videli smo kikiriki, pasulj, razne vrste paprika, jam, slatki krompir, manioku i kukuruz. Urođenici su dopunjavali proizvodnju sakupljanjem divljih plodova. Pored toga, koristili su jednu šumsku biljku čije vrhove su uvezivali da zrnevlje ne bi padalo na sve strane, već u male gomilice na tlu. Ono se zatim zagreva na glinenom tanjiru sve dok se ne rasprsne poput kokica, kojima je slično i po ukusu.

Dok se priprema kauen složenim postupkom dodavanja raznih zrna i ključanja, i dok ga žene mešaju kutlačama od polovine tikava, koristim poslednje sate tog dana da postavim Indijancima neka pitanja.

Pored pamučne pregače žene nose i čvrsto stegnute tračice oko članaka na rukama i nogama i ogrlice od tapirovih zuba ili pločice od jelenskih kostiju. Lica su im tetovirana crno-plavim sokom biljke geni — pa: na obrazima široka kosa crta od usne školjke do ugla usana, naglašena s četiri vertikalne crtice, a na bradi četiri vodoravne linije, jedna iznad druge, od kojih je svaka odozdo ukrašena resom od crtica. Kosa je nejčešće kratka i obično začešljana retkim češljem ili nešto gušćom spravicom od uvezanih drvenih štapića.

Muškarci su imali samo već pomenute navlake za ud. Jedan urođenik se upravo bavio izradom tog predmeta. Obe strane svežeg lista pacove odvojio je od središnje žile, skinuo tvrdu ivicu i presavio ih po dužini. Kad se te polovine (svaka otprilike sedam puta trideset santimetara) umefnu jednu u drugu pod pravim uglom dobija se nešto nalik šestaru čiji su kraci sastavljeni od dve, a vrh od četiri debljine lista; taj deo se onda presavija po dijagonali, a kraci se odsecaju i bacaju; ostaje samo mali ravnokraki trougao sastavljen od osam debljina. On se zatim zaobli oko palca, vrhovi donjih uglova se raseku, a bočne ivice se zašiju pomoću drvene igle i biljnog konca. Navlaka je gotova; sad je samo treba

postaviti na mesto povlačeći prepucijum preko otvora da ne bi spala i da bi zategnutost kože održavala ud u odignutom položaju. Svi muškarci nose taj dodatak, a kad ga neko izgubi, odmah istegnuti kraj prepucijuma podvuče pod traku koja mu opasuje krsta.

Kuće su bile gotovo prazne. U njima su se videle mreže za spavanje od pamučnog prediva; nekoliko zemljanih lonaca i činija za sušenje kukuruza ili manioke na vatri; strugaljke za manioku, to jest, komadi drveta u koje je pobodeno trnje; pletena sita; dleta od zuba nekog glodara; vretena i nekoliko lukova dužine oko 1,70 metara. bilo je tu i više vrsta strela: s vrhom od bambusa — kopljasta za lov ili testerasta za rat — ili s više vrhova, za ribolov. Na kraju, primetili smo i nekoliko muzičkih instrumenata: panove frule s trinaest cevi i flažolete s četiri rupe.

Kad se spustila noć, poglavica nam je vrlo svečano doneo kaueni jelo od džinovskog pasulja i paprika od kojeg su nam gorela usta; ta hrana nam je prijala posle šest meseci provedenih među Nambikvarama koji ne znaju za so i ljutu papriku i čije osetljivo nepce zahteva da se jelo razblaži i rashladi vodom. U maloj tikvi bila je indijanska so, braonkasta tečnost tako gorkog ukusa da je poglavar, koji je ostao sa nama za vreme obeda, ali sam nije jeo, osetio potrebu da je okusi kako ne bismo pomislili da je otrovna. Taj začin se priprema od pepela drveta taori branco. Iako skroman, obed nam je ponuđen tako dostojanstveno da sam se odmah prisetio priče jednog putnikao tome kako su drevni poglavari Tupija morali uvek da drže postavljen sto za namernika.

Još zanimljivija pojedinost: posle noći provedene u skladištu otkrio sam da su moj kožni kaiš — izgrizli zrikavci. Nikad ranije nisam bio žrtva tih insekata, niti sam ih ikad primetio tokom svog boravka kod raznih plemena: Kaingang, Kaduveo, Bororo, Paresi, Nambikvara, Munde. Bilo mi je suđeno da kod Tupija doživim nevolju s kojom su se, četiristo godina pre mene, sreli Iv d'Evre i Žan de Leri: "I da na kraju ukratko opišem te životinjice... nimalo veće od naših zrikavaca, koje se noću sjate pored vatre ako nađu nešto što mogu da grizu. Ali bi se pre svega okomile na kožne okovratnike i cipele i tako bi im izgrizle površinu da sam ih ujutru nalazio sasvim bele i iskrzane..." Pošto se zrikavci (za razliku od termita i drugih destruktivnih insekata) zadovoljavaju time da oglođu površinu kože, svoj pojas sam uistinu našao "beo i iskrzan", svedočanstvo o čudnoj, isključivoj, viševekovnoj povezanosti jedne vrste insekata i jedne ljudske zajednice.

Odmah po izlasku sunca jedan od naših ljudi zaputio se ka šumi da ubije nekoliko golubica koje su lepršale po njenom obodu. Malo kasnije čuli smo pucanj na koji nismo obratili pažnju, ali je uskoro dotrčao jedan urođenik, bled kao krpa od jakog uzbuđenja: upinjao se da nam nešto objasni; Abaitara nije bio u blizini, te nismo imali tumača. Međutim, iz pravca u kojem se nalazila šuma dopirali su do nas sve bliži krici i uskoro smo videli onog čoveka kako trči preko zasada držeći levom rukom desnu podlakticu s koje je visila smrskana šaka: bio se naslonio na pušku i ova je opalila. Luj i ja nismo znali šta da radimo. Tri prsta bila su gotovo odsečena, dlan raznesen, činilo nam se da je amputacija jedino rešenje. Ali, nismo imali hrabrosti da je izvedemo i da osakatimo saputnika koga smo zajedno s njegovim bratom unajmili u jednom malom selu blizu Kujabe i prema kome smo osećali posebnu odgovornost zato što je bio mlad i što nas je pridobio svojom seljačkom odanošću i osetljivošću. Kako se on bavio teglećim životinjama i kako tovarenje tereta na leđa mazgi i volova iziskuje veliku manuelnu spretnost, amputacija bi značila pravu katastrofu. Ne bez straha, odlučili smo da mu namestimo prste kako najbolje znamo i umemo, da ruku zavijemo onim što imamo pri ruci i da pođemo natrag; čim stignemo u logor, Luj će odvestu ranjenika u Urupu, gde se nalazio naš lekar, a ako urođenici prihvate moj plan, ja ću ostati s njima u logoru kraj reke i tu sačekati petnaest dana da brodić dođe po mene (za nizvodnu plovidbu bila su potrebna tri dana, a za uzvodnu oko sedam). Indijanci su, po svemu sudeći, strahovali da bi taj nesrećan slučaj mogao rđavo uticati na naše prijateljstvo, te prihvatiše sve predloge; mi krenusmo napred, u šumu, ostavljajući im vremena da se pripreme za put.

Putovanje je ličilo na noćnu moru i gotovo se ničeg ne sećam. Ranjenik je sve vreme buncao i hodao tako brzo da smo ga jedva pratili; išao je na čelu kolone, ispred vodiča, ne kolebajući se ni za tren u pogledu pravca, iako je izgledalo da se put za nama bio zatvorio. Noću smo morali da mu dajemo sredstva za spavanje da bi se malo odmorio. Na sreću, nije bio naviknut na lekove, te je njihovo dejstvo bilo jako. Sutradan po podne stigli smo u logor i ustanovili da mu je ruka puna crva i da je to uzrok strahovitih bolova koji su ga mučili. Ali, tri dana kasnije, kad smo ga poverili lekarskoj brizi, pokazalo se da upravo zahvaljujući crvima, koji su sve vreme jeli istrulelo tkivo, ruku nije zahvatila gangrena. Amputacija više nije bila potrebna i mnogo sitnih hirurških zahvata, koji su trajali mesec dana i pri kojima je Vejar iskoristio svoju spretnost vivisektora i entomologa, vratili su Emidiju

upotrebljivu ruku. U decembru smo stigli u Madeiru i odatle sam ga još slabog poslao avionom u Kujabu da se oporavi među svojima. Kad sam se u januaru vratio u te krajeve gde me je čekala većina saputnika, posetio sam njegove roditelje; oni me obasuše prekorima, ali ne zbog patnji koje je njihov sin pretrpeo — na takve događaje su gledali kao na neminovan sastojak života u sertäou — već zato što sam ga varvarski izložio putovanju kroz vazduh, đavoljoj situaciji u koju se, po njihovom uverenju, nije smeo dovesti nijedan hrišćanin.

XXXIV ŽAPIMOVA LAKRDIJA

Evo kako je bila sastavljena moja nova porodica. Najpre Taperahi, poglavar sela, i njegove četiri žene: Maruabai, najstarija, i Kunhacin, njena kći iz prethodnog braka; Takvame i Janopamoko, mlada paralitičarka. To poligamno domaćinstvo podizalo je petoro dece: Kaminija i Puaresu, dečake od sedamnaest, odnosno petnaest godina; i tri mlade devojčice: Paerai, Topekeu i Kupekahi.

Poglavarev pomoćnik, Potjen imao je dvadesetak godina i bio je Maruabain sin iz prethodnog braka. Bila je tu i jedna starica, Virakaru; njena dva stasala sina, Takvari i Karamua, prvi momak, drugi oženjen njenom tek zadevojčenom nećakom, Penhanom; i na kraju, s njima je živeo i jedan rođak, paraliziran mladić po imenu Valera.

Za razliku od Nambikvara, Tupi-Kavahibi ne kriju svoja imena koja, uostalom, uvek imaju neko značenje, što su uočili već putnici iz XVI veka: "Kao što mi činimo s psima i drugim životinjama", primećuje Leri, "oni se ne libe da daju ljudima imena poznatih stvari, na primer, Sarigoj, jedan četvoronožac; Arinjan, kokoška; Arabuten, jedno brazilsko drvo; Pindo, velika biljka, i druga slična."

Tako je bilo u svim slučajevima kad su mi urođenici objasnili svoja imena. Taperahi je mala ptica crnog i belog perja; Kunhacin znači bela žena ili žena svetle kože; imena Takame i Takvari su izvedena iz reči tahvara koja označava jednu vrstu bambusa; Potjen je slatkovodni račić; Virakuru, mali čovekov parazit (portugalski: bicho de pé) Karamua, jedna biljka; Valera, neka druga vrsta bambusa.

Štaden, drugi putnik iz XVI veka, kaže da žene "obično nose imena ptica, riba i voća", i dodaje da svaki put kad neki oženjen muškarac ubije zarobljenika on i njegova žena uzmu novo ime. Moji domaćini su se držali toga običaja; tako se Karamua zove i Žanaku zato što je, kako mi reče, "već ubio jednog čoveka".

Urođenici dobijaju imena i kad pređu iz detinjstva u mladost i kad steknu zrelost. Svako, dakle ima dva, tri ili četiri imena i ne okleva da mi ih kaže. Ta imena su prilično važna, jer svaka loza najradije koristi reči nastale iz istih korena koji su vezani za klan. Većina stanovnika sela koje sam proučavao pripadala je klanu "vepra" (mialaf); ali, selo je nastalo ukrštanjem s drugim klanovima: Paranavat ("od reke"), Takvatip ("od bambusa") i još neki. Svi članovi ovog poslednjeg klana nosili su imena izvedena iz tog eponima: Takvame, Takvari, Valera (veliki bambus), Topehi (plod iz iste porodice) i Karamua (takođe biljka, ali nisam saznao koja).

Najneobičnija crta društvene organizacije naših Indijanaca bila je to što je poglavica gotovo uživao monopol nad ženama iz svoje grupe. Od šest žena koje su prošle pubertet, četiri su bile njegove supruge. Ako imamo u vidu da su dve preostale bile Penhana, poglavičina sestra — dakle, zabranjena — i Virakaru, starica koja nije više nikog zanimala, ispada da je Taperahi uzeo za sebe onoliko žena koliko su mu dopuštale materijalne mogućnosti. Glavnu ulogu u njegovom domaćinstvu imala je Kunhacin, koja je, ako se zanemari oduzeta Janopamoko, bila najmlađa i — tu se urođenikov i etnografov sud slažu — veoma lepa. Sa stanovišta hijerarhije, Maruabai je sporedna supruga i njena kći je ispred nje.

Izgleda da glavna žena neposrednije pomaže mužu nego ostale. Ove se bave kućnim poslovima: kuvanjem, decom koja se zajednički podižu i ne primećuju kad pređu s jedne dojke na drugu, te nisam mogao pouzdano da utvrdim ko je čija majka. Glavna žena, međutim, svuda prati muža, pomaže mu kad dočekuje strance, čuva dobijene poklone i upravlja domaćinstvom. To je suprotno nambikvarskim običajima, gde glavnoj ženi pripada uloga čuvara ognjišta dok su mlađe ljubavnice tesno povezane s muškim poslovima.

Poglavarov povlašćen položaj u pogledu žena počiva pre svega na uverenju da je njegova priroda superiornija od prirode drugih muškaraca. Priznaje mu se neumerena vatrenost; on je podložan padanju u trans i ponekad ga treba obuzdavati da nekog ne ubije (kasnije ću izneti jedan primer); on

poseduje proročki dar i druge sposobnosti; i na kraju, njegove seksualne potrebe veće su od uobičajenih i njihovo zadovoljavanje iziskuje veliki broj supruga. Tokom dve nedelje logorovanja sa ovim urođenicima često sam bio zaprepašćen ponašanjem poglavice Taperahija, koje je, u poređenju s ponašanjem njegovih drugova izgledalo nenormalno. Kao da ga je povremeno hvatala manija menjanja mesta; tri puta u jednom danu premeštao bi svoju mrežu za spavanje i zaklon od palmi koji štiti od kiše, a svaki put su ga pratile njegove žene, pomoćnik Potjen i njegova sitna deca. Svakog jutra nestajao je u šumi sa ženama i decom radi parenja, kako su mi rekli urođenici. Pola sata ili sat kasnije vratio bi se i otpočeo pripreme za novu selidbu.

Drugo, poglavar svoju poligamijsku povlasticu donekle ograničava pozajmljivanjem žena svojim drugovima i strancima. Potjen nije samo pomoćnik u poslovima vezanim za život u logoru; on učestvuje i u životu poglavičine porodice, dobija izdržavanje, povremeno hrani bebe suvom hranom i uživa druge pogodnosti. Što se tiče stranaca, svi autori iz XVI veka opširno pričaju o slobodama koje su uživali kao gosti tupinambskih poglavica. Ta obaveza gostoprimstva ispunjena je čim smo stigli u selo u korist Abaitare, koji je dobio na zajam Janopamoko, tada trudnu, i sve do mog odlaska delio s njom mrežu i dobijao od nje hranu.

Kako mi je Abaitara rekao u poverenju, ta velikodušnost imala je svoju računicu. Taperahi je ponudio Abaitari da mu zauvek ustupi Janopamoko u zamenu za njegovu kćer Tapehi koja je tad imala oko osam godina; karijiraen tuleko ehi nipoka, "poglavica želi da se oženi mojom ćerkom". Abaitara nije bio oduševljen — paralizovana Janomapoko nije mogla da mu bude prava družbenica u životu: "Ne može da ode ni do reke po vodu." Pored toga, ustupanje zdrave devojčice, koja će uskoro postati lepa devojka, za odraslu ženu s telesnom manom nije mu izgledalo kao pravedna razmena. Abaitara je imao drugi predlog: dao bi Topehi za malu Kupekahi, dvogodišnju devojčicu, ističući da je ona Takvamina ćerka, to jest da, kao i on, pripada klanu Takvatip, što znači da on, kao ujak, ima na nju pravo. Samu Takvame je, pak, trebalo ustupiti jednom drugom urođeniku iz stanice Pimenta Bueno. Time bi delimično bila postignuta ženidbena ravnoteža, jer je mala Kupehaki bila "verena“ s Takvarijem, i posle obavljene razmene, Tapehari bi izgubio dve od četiri žene, ali bi u Topehi stekao treću.

Ne znam kakav je bio ishod tih pregovora; ali, tokom petnaest dana zajedničkog života oni su stvarali izvesnu napetost među učesnicima i situacija je ponekad bila zabrinjavajuća. Abaitari je bilo jako stalo do njegove dvogodišnje verenice koja mu je, iako je imao trideset ili trideset pet godina, izgledala kao prava supruga za njega. Poklanjao joj je razne sitnice i dok bi se ona gegala duž obale nije prestajao da se divi njenim čvrstim majušnim oblicima i da mi na njih skreće pažnju: kako će to biti lepa devojka za deset ili dvanaest godina! Iako je godinama bio udovac, dugo čekanje ga nije plašilo; u međuvremenu je računao na Janopamoko. U nežnim osećanjima prema devojčici nevino su se preplitali erotski snovi okrenuti ka budućnosti, očinska odgovornost prema malom stvorenju i drugarska razneženost velikog brata prema sestri koju je kasno dobio.

Nejednakost u raspodeli žena donekle je ublažena i leviratom — obavezom muškarca da uzme ženu preminulog brata. Tako se Abaitara oženio udovicom svog starijeg brata; iako mu to nije bilo po volji, popustio je pred očevom naredbom i navaljivanjem žene koja se "neprestano motala oko njega". Pored levirata, Tupi-Kavahibi upražnjavaju i bratsku poliandriju. Na primer, malu Penhanu, žgoljavu i tek zašlu u pubertet, delili su njen muž Karamua i deveri Takvari i Valera; ovaj poslednji, nebiološki brat druge dvojice, kaže: "On svoju ženu pozajmljuje bratu", jer "brat nije ljubomoran na brata". Deveri i snahe se obično ne izbegavaju, ali je njihovo međusobno ophođenje prilično uzdržano. da je žena pozajmljena vidi se po tome što se tog dana prisnije odnosi prema deveru: ćaska i smeje se s njim, on joj donosi hranu. Jednog dana kad je pozajmio Penhanu, Takvari je ručao pored mene. Kad je počeo da jede, zamolio je svog brata Karamuu da "potraži Penhanu da bi i ona jela"; Penhana nije bila gladna pošto je već ručala sa svojim mužem; ipak je došla, uzela jedan zalogaj i odmah se udaljila. Čak je i Abaitara napuštao moje ognjište, nosio hranu kod Janomapoko i s njom ručao.

Dakle, kod Tupi-Kavahiba spoj poligamije i poliandrije rešava probleme proizašle iz poglavičinih bračnih povlastica. Prošlo je tek nekoliko nedelja od mog rastanka s Nambikvarama i bio sam zapanjem činjenicom da grupe koje su geografski toliko bliske rešavaju jedan problem na tako različite načine. Naime, videli smo da i kod Nambikvara poglavica ima pravo na poligamiju i da odatle i kod njih proizlazi neravnoteža između broja mladih muškaraca i raspoloživih supruga. Ali, umesto da pribegnu poliandriji, Nambikvare mladićima dopuštaju homoseksualne odnose. Tupi-Kavahibi grde taj običaj,

dakle, osuđuju ga. Ali, kako je Leri zlobno primetioo njihovim precima: "Po tome što katkad u svađi jedni druge nazivaju Tyvire. Tupi-Kavahibi kažu gotovo isto: teukuruwal, što znači gad, možemo zaključiti (mada ne smem da tvrdim) da se odaju tom gnusnom grehu."

Kod Tupi-Kavahiba, uloga poglavice predmet je složenog ustrojstva koje je naše selo simbolički prihvatilo — kao kad na malim propalim dvorovima neki verni podanik pristane da igra ulogu komornika da bi spasao kraljevo dostojanstvo. Tako je izgledao Potjen pored Taperahija; po revnosti s kojom je pomoćnik služio svog gospodara, poštovanju koje mu je ukazivao i pažnji koju su ovom poklanjali ostali članovi grupe, ponekad se moglo pomisliti da Taperahi još vlada, kao nekad Abaitara, hiljadama podanika ili vazala. U to vreme dvor je imao najmanje četiri stepena: poglavica, telohranitelji, mladi oficiri i pratioci. Poglavica je polagao pravo na život i smrt podanika. Kao i u XVI veku, pogubljenje se obično izvršavalo davljenjem i padalo je u dužnost mladim oficirima. Ali, poglavica i brine o svojim ljudima; on pregovara sa strancima i to, kao što sam se uverio, vrlo vešto.

Imao sam veliki aluminijumski lonac koji nam je služio za kuvanje pirinča. Jednog jutra je došao Tapehari sa Abaitarom u ulozi prevodioca da zatraži taj lonac, nudeći u zamenu onoliko kauena koliko možemo da popijemo tokom svog boravka. Pokušao sam da mu objasnim da nam je taj lonac neophodan, ali dok je Abaitara prevodio, primetio sam da s Taperahijevog lica ne silazi širok osmeh, kao da sam izašao u susret svim njegovim željama. I zaista, kad je Abaitara preveo sve razloge mog odbijanja, Taperahi je, i dalje veseo, odneo moj lonac među svoje stvari. Ostalo mi je samo da se s tim pomirim. Uostalom, veran svom obećanju, Taperahi me je tokom čitave nedelje snabdevao najizvrsnijim kauenom, napravljenim od mešavine kukuruza i tokarija; trošio sam ga nemilice, obuzdavan jedino brigom zapljuvačne žlezde one tri devojčice. Taj događaj podsetio me je na jedan odlomak iz izveštaja Iva d'Evrea: "Ako neko od njih poželi nešto što pripada njegovom bližnjem i otvoreno saopšti svoju želju, vlasnik će ga bez oklevanja odbiti samo ako mu je ta stvar vrlo draga; pri tom, ako molilac ima nešto drugo što se vlasniku željene stvari sviđa, on će mu to dati čim ovaj zatraži."

Tupi-Kavahibi sasvim drukčije vide ulogu poglavice nego Nambikvare. Kad ih zamolimo da se o tome izjasne, kažu: "Poglavica je uvek veseo." Izvanredna dinamičnost koju je Taperahi pokazivao u svim prilikama najbolje potkrepljuje taj iskaz. Ipak, treba dodati da nije reč samo o individualnim sposobnostima, jer se kod Tupi-Kavahiba, nasuprot onome što se zbiva kod Nambikvara, položaj poglavice nasleduje po muškoj liniji: Pueresa će naslediti oca, iako izgleda mlađi i slabiji od svog brata Kaminija, a uočio sam da još ponešto ukazuje na njegove manje sposobnosti. Nekad je jedna od poglavičinih dužnosti bila priređivanje svetkovina i govorilo se da je on njihov "gospodar“ ili "vlasnik". Muškarci i žene su bojili telo (obično ljubičastim sokom lišća čije ime nisam saznao, a kojim se bojila i grnčarija) i priređivani su plesovi s pevanjem i muzikom; ona se izvodila na četiri-pet velikih klarineta, napravljenih od bambusovih trski dugačkih 1,20 m, u čiji vrh je bila umetnuta i kudeljom pričvršćena cevčica od bambusa s prostim piskom zarezanim sa strane. "Gospodar svetkovine“ naredio bi da se muškarci takmiče u nošenju svirača, što je slično dizanju maridda kod Bororoa i trkama na štulama kod Gea.

Pozivi se upućuju na vreme, kako bi učesnici mogli da sakupe dovoljno sitnih životinja, pacova, majmuna i veverica, da ih osuše na dimu i okače oko vrata. Igra s točkom bi podelila selo na dva tabora; ekipe bi se okupile na najzapadnijem delu kružnog terena, dok bi dva strelca, po jedan iz svakog tabora, zauzimala položaj na severu, odnosno jugu. Njihov zadatak je bio da zakotrljaju pun točak, dobijen poprečnim sečenjem debla. U trenutku kad ta meta prolazi ispred strelaca, svaki ka njoj odapinje jednu strelu. Za svaki pogodak, strelac uzima jednu strelu od protivnika. Ta igra neobično podseća na neke u Severnoj Americi.

Na kraju bi gađali jednu lutku, što nije bilo sasvim bezopasno: onome čija bi se strela zarila u panj na kojem je lutka sijala pretila je magična zla kob, kao i onome ko bi se usudio da napravi drvenu lutku po ljudskom obličju umesto majmunolike figure od slame.

Dani su, dakle, proticali u sakupljanju mrvica jedne kulture koja je očarala Evropu i koja će možda, na levoj obali Mačada, iščeznuti ubrzo po mom odlasku: u času kad sam stupio na lađicu koja je došla po mene iz Urupe, 7. novembra 1938, urođenici su krenuli ka stanici Pimenta Bueno da bi se pridružili Abaitarinim drugovima i porodici.

Ipak, pri kraju tog tužnog bankrotstva jedne kulture na umoru, bilo mi je suđeno da doživim jedno iznenađenje. Spustila se noć, kad svi uživaju u poslednj im trenucima logorske vatre i spremaju se na

počinak. Poglavica Taperahi već se smestio u svoju ležaljku i pevušio je dalekim, kolebljivim glasom koji je jedva ličio na njegov. Dva muškarca (Valera i Kamini) čučnuše kraj njegovih nogu, a drhtaj uzbuđenja prostruja kroz čitavu grupu. Valera povika nekoliko puta, kao da nekog doziva; poglavičino pevanje postade jasnije, glas mu se učvrsti. Odjednom shvatih čemu prisustvujem: Taperahi je upravo izvodio pozorišnu predstavu, ili tačnije operetu, neku mešavinu pevanja i govora. On sam je igrao više od deset uloga, a svaka od njih se mogla raspoznati po posebnoj boji glasa: prodoran, piskav, grlen, dubok i po muzičkoj temi, pravom lajtmotivu. Melodije su mi se činile neobično nalik na gregorijansko pevanje. Najpre su me nambikvarske frule podsetile na Sacre, a sad mi se činilo da slušam Noces u egzotičnom izvođenju.

Abaitaru je predstava toliko zanimala da sam jedva uspeo da mu iščupam poneko objašnjenje, te sam stekao samo mutnu predstavu o temi. Bila je to farsa, s pticom japim (grabljivicom crno-žutog perja čije modulirano pevanje podseća na ljudski glas) kao glavnim junakom; ostali likovi su bili životinje: kornjača, jaguar, soko, mravojed, tapir, gušter itd; predmeti: štap, malj, luk; duhovi poput fantoma Maire. Svako se izražavao na način saobrazan svojoj prirodi, pa sam vrlo brzo uspevao da utvrdim o kome je reč bez ičije pomoći. Zaplet se vrteo oko pustolovina pticejapim, koju u početku ugrožavaju druge životinje, ali ona uspeva da ih prevari i na kraju izlazi kao pobednik. Predstava koja će se ponoviti (ili nastaviti?) sledeće dve večeri traje oko četiri sata. Taperahi je na mahove izgledao potpuno nadahnut i govorio je i pevao bez prestanka: smeh se razlegao sa svih strana. Ponekad se, pak, činilo da je iscrpljen, glas mu je postajao slabašan, započinjao je različite teme ne razvijajući nijednu. Onda bi mu jedan ili oba recitatora priticala u pomoć bilo tako što su ponavljali pozive i omogućavali glavnom glumcu da predahne, bilo tako što su mu predlagali muzičku temu, bilo tako što su preuzimali neku od uloga; tada bismo načas prisustvovali pravom dijalogu. Pošto bi se odmorio, Taperahi bi nastavio da ispreda neku novu priču.

Kako je noć odmicala, postajalo je sve očiglednije da taj poetski čin prati gubitak svesti i da se glumac gubi u ličnostima koje tumači. Njegovi različiti glasovi postali su mu tuđi, svaki je poprimio tako izraženu osobenost da je bilo teško poverovati da svi dolaze od iste osobe. Na kraju druge večeri, Taperahi je, i dalje pevajući, naglo ustao iz svoje mreže i ushodao se kao muva bez glave, tražeći da mu donesu kauen; "spopao ga je duh"; najednom je dograbio nož i bacio se na Kunhacin, svoju glavnu ženu, koja je jedva uspela da mu umakne i da se sakrije u šumi dok su ga drugi muškarci savladavali i naterali da se vrati u mrežu, gde je odmah zaspao. Sutradan je sve bilo u najboljem redu.

XXXV AMAZONIJA

Kad sam stigao u Urupu, gde počinje motorna plovidba, našao sam svoje drugove smeštene u jednoj velikoj kolibi od slame na stubovima, podeljenoj pregradama na više prostorija. Nismo imali šta da radimo, osim možda da prodamo ostatke svog materijala lokalnom stanovništvu ili da ih zamenimo za piliće, jaja i mleko — jer je tu bilo i nekoliko krava — da se prepustimo lenstvovanju i okrepimo čekajući da reka naraste od kiša i omogući prvom čamcu da doplovi do nas, što je moralo potrajati tri nedelje. Svakog dana za doručkom, dok smo rastvarali u mleku ostatke naših zaliha čokolade, gledali smo kako Vejar vadi ponek i iverak iz Emidijeve ruke i kako joj postepeno vraća oblik. U tom prizoru je bilo nečeg u isti mah odvratnog i čudesnog; on se u mojim mislima spojio sa prizorom šume, punom oblika i pretnji. Počeh da crtam, uzimajući svoju levu ruku kao model, predele sačinjene od ruku što izbijaju iz iskrivljenih tela isprepletanih poput lijana. Pošto sam napravio desetak skica koje su gotovo sve nestale tokom rata — na kom nemačkom tavanu su danas zaturene? — osetio sam olakšanje i ponovo se okrenuo posmatranju stvari i ljudi.

Od Urupe do Rio Madeire, stanice telegrafske linije su uklopljene u seoca tragača za kaučukom koji su jedini razlog što je taj kraj još pomalo naseljen. Oni izgledaju manje besmisleno od tragača s visoravni, a način života koji vode prestaje da liči na noćn u mom. U najmanju ruku, njihov život postaje raznovrsniji i nijansira se prema sredstvima kojima taj kraj raspolaže. Tu možemo videti vrtove s lubenicama, mlakim i ružičastim snegom tropa; uzgajališta kornjača koje tim porodicama nedeljom zamenjuju pile na trpezi.

U praznične dane one se čak pojavljuju u obliku gallinha em molho pardo (pile u smedem sosu), a kao pratnja se služe bolo podre (doslovno: truli kolač), cha de burro (magareći čaj, to jest kukuruz s mlekom), i baba de moça (gospodičina pljuvačka: kiselkasti beli sir zaliven medom). Otrovni sok

manioke pretvara se, posle nekoliko nedelja vrenja sa začinima, u izvrstan kremasti sos. To je izobilje: Aqui só falta o que não tem, ovde ima svega osim onog čega nema.

Sva ta jela su "kolosalno“ ukusna, jer se jezik Amazonije rado služi superlativima. Po pravilu, neki lek ili poslastica su "đavolski“ dobri ili rđavi; vodopad je "vrtoglav", ulovljeni primerak divljači je "čudovište", a neka situacija je "očajnička". U razgovoru se javlja sočan uzorak seljačkog izvrtanja reči, na primer inverzije fonema: percisa umesto precisa; prefeitamente umesto perfeitamente; Tribucio umesto Tiburcio. U njemu ima i dugih pauza praćenih svečanim uzvicima: "Sim Senhor!" ili "Disparate!" koji se odnose na sve vrste zbrkanih i mutnih misli sličnih šumi.

Retki trgovački putnici, regatão ili mascate — obično sirijski ili libijski trgovci u pirogama — donose, posle više nedelja provedenih u putu, lekove i stare novine, i jedne i druge izjedene od vlage. Iz primerka ostavljenog u kolibi jednog tragača za kaučukom saznajem, sa četiri meseca zakašnjenja, za Minhenski sporazum i mobilizaciju. Pored toga, ljudi koji žive u šumi imaju bogatiju maštu od onih u savani. Tu ima i pesnika, poput one porodice u kojoj otac i majka, Sandoval i Marija, daju deci imena koja sadrže slogove iz njihovih imena; tako se devojčice zovu Valma, Valmarija i Valmarisa, a dečaci Valdomar i Valkimar. Nadriučenjaci daju svojim sinovima imena Njutn i Aristotel i uzdaju se u omiljene amazonijske lekarije koje se zovu: Dragocena tinktura, Orijentalni tonik, Prava Gordona, Bristolske pilule, Engleska vodica i Nebeski balzam. Kad ne uzimaju, s kobnim posledicama, bihlorid kinina umesto natrijumsulfata, toliko oguglaju da za običnu zubobolju moraju da sruče u sebe čitavu kutiju aspirina. U stvari, izgleda da iz malog skladišta koje smo primetili na donjem toku Mačada pirogama kreću uzvodno samo dve vrste robe: rešetke od kovanog gvožđa za grobnice i korita za pranje, u čemu se može videti izvesna simbolika.

Pored te "naučne“ medicine postoji i druga, narodna, koju čine resguardos, "zabrane“ i orações, "bajalice". Trudnoj ženi nije zabranjena nijedna vrsta hrane. Osam dana posle porođaja žena sme da jede samo piletinu i meso jarebice. Narednih četrdeset dana jede jaretinu i neke ribe (pacu, piava, sardinha). Od četrdesetprvog dana dozvoljeno joj je seksualno opštenje, a svojoj ishrani može da doda veprovinu i "belu“ ribu. Godinu dana nakon porođaja ne sme da okusi meso tapira, kopnene kornjače, crvenog jelena, mutuma, riba "s kožom“ (jatuarama i curimata). To se objašnjava ovako: Isso é mandamento da lei de Deus, isso é do inicio do mundo, a mulher so é purificada depois de 40 dias. Si não faz, o fim é triste. — Depois do tempo da menstruação, a mulher fica immunda, a homem que anda com ela fica immundo também, e a lei de Deu para mulher. I završno objašnjenje: E uma cousa muita fina, a mulher.[10]

Oracao do sappo secco (Bajalica o suvoj žabi), koja se može naći u popularnoj knjizi Livro de São Cypriano, već se graniči s crnom magijom. Nađe se velika žaba cururu ili sapo leiteiro i u petak se zakopa tako da joj viri samo glava; onda joj se daju komadi pečenog mesa koje ona halapljivo proguta. Posle osam dana žaba potpuno iščezne, a na tom mestu nikne "panj s tri grane“ od kojih je svaka druge boje. Grana ljubavi je bela, grana očajanja crvena, a grana žalosti za umrlim crna. Ime bajalice dolazi otud što se žaba osuši, jer je ne jedučak ni crvi. Izvršilac obreda ubere granu koja odgovara njegovoj želji i krije je od svih očiju: e cousa muita occulta. Bajalica se izgovara dok se žaba ukopava:

Eu te interro com palma de chão lá dentro
Eu te prende baixo de meus pés até comofôr o possível
Tem que me livras de tudo quanto e perigo
So soltarei você quando terminar minha missão
Abaixo de São Amaro será o meu protetor
As undas do mar serão meu livramento
Na pólvora de solo será meu descanso
Anjos da minha guarda sempre me accompanham
E o Satanaz não terá força de me prender
Na hora chegada na pinga de meio dia
Esta oração será ouvida
São Amaro você e supremes senhores dos animaes cruéis
Será o meu protetor Mariterra (?)
Amen.

/Zakopavam te stopu u zemlju,
držim te pod nogama koliko mogu,
moraš da me oslobodiš svake opasnosti;
ja ću tebe osloboditi tek kad obavim svoj zadatak.
Pod zaštitom sv. Amara biću bezbedan,
morski talasi će mi doneti oslobođenje,
u zemaljskom prahu ću otpočinuti.
Pratite me uvek, anđeli čuvari
i Satana neće moći da me ščepa.
Kad sat otkuca tačno u podne
ova će molitva biti uslišena.
Sveti Amaro, ti i vrhovni gospodari okrutnih životinja,
moj zaštitnik će biti Maritera (?).
Amin./

Često se koriste i Oração da fava (bajalica o bobu) i Oração do morcego (o slepom mišu).

U blizini reka koje su plovne za male motorne brodove, to jest tamo gde civilizacija, čiji je simbol Manaus, nije samo gotovo izbrisano sećanje, već stvarnost s kojom je moguće uspostaviti dodir dva-tri puta tokom jednog ljudskog života, nailazimo na čudake i pronalazače, poput onog zapovednika stanice koji za sebe, svoju ženu i dvoje dece krči u šumi ogromno zemljište i tu uzgaja razne kulture, pravi gramofone i burad za rakiju i bori se sa sudbinom koja se urotila protiv njega. Njegovog konja svake noći napadaju slepi miševi koji pripadaju vrsti zvanoj vampir. On pravi zaštitni ogrtač od šatorskog platna, ali ga konj pocepa češući se o granje; zatim ga maže paprikom i plavim kamenom, ali vampiri sve obrisu svojim krilima i nastavljaju da sisaju krv jadnoj životinji. Jedino delotvorno sredstvo bilo bi prerušavanje konja u vepra pomoću četiri skrojene i sašivene veprovske kože. Njegova bujna mašta pomaže mu da zaboravi jedno veliko razočaranje: odlazak u Manaus, gde čitavu svoju ušteđevinu spiska na gramzive lekare, na hotel u kojem gladuje i na rođenu decu koja u dosluhu s trgovcima pustoše prodavnice.

Voleli bismo da kažemo nešto više o tim jadnim ličnostima amazonskog života koje se napajaju čudaštvom i očajanjem. Junaci ili sveci poput Rondona i njegovih saputnika koji su, sejući po mapi neistražene teritorije imena iz pozitivističkog kalendara, često više voleli da ih Indijanci pokolju nego da se suprotstave napadu. Usijane glave koje jure u šumu na čudnovate sastanke sa samo njima znanim plemenima od kojih uzimaju skroman plen pre no što im strela dođe glave. Sanjari koji u zabitim dolinama grade kratkovečna carstva. Manijaci koji u samoći obavljaju delatnosti kakve su drugima donosile položaj vicekralja. I na kraju, žrtve te opijenosti koju podstiču moćni, ili barem moćniji, i čiju čudnovatu sudbinu na Rio Mačadu, po obodima šuma nastanjenih Mundama i Tupi-Kavahibima, najbolje ilustruju lovci na pustolovine.

Ovde prepisujem jednu priču isečenu iz nekog amazonskog lista, nevešto ispričanu, ali prilično zanimljivu.

Odlomak iz članka A Pena Evangélica (1938)

"Godine 1920. cena kaučuka je pala i veliki zapovednik (pukovnik Rejmundo Pereira Brazil) napustio je seringaes, koje su ovde, na obali Igarapé Sao Tome, ostale gotovo netaknute. Vreme je proticalo. Otkad sam otišao sa zemlje pukovnika Brazila, sećanje na te plodne šume ostalo je urezano neizbrisivim slovima u mojoj mladićkoj duši. Probudio sam se iz tuposti u koju nas je bacio nagli pad cene kaučuka i, mada sam se već svikao na život u Bertoletiji, u sećanju mi se javiše castanhaes koje sam video u S. Tome.

U Grand Hotelu u Belemu do Para, sretoh jednog dana svog starog gazdu, pukovnika Brazila. Na njemu su se još mogli videti tragovi nekadašnjeg bogatstva. Zatražio sam dozvolu da obrađujem "njegove“ kestenove i on se blagonaklono saglasi; rekao mi je: "Sve je to napušteno, ostali su samo oni koji nisu uspeli da odu negde drugde. Ne znam kako žive, niti me to zanima. Možeš da odeš."

Prikupih neka skromna sredstva, zatražih aviacao /tako se zove roba uzeta na kredit/ kod preduzeća Ž. Adonias, Adelino G. Bastos i Gonsalves Pereira Komp., kupih kartu za parobrod Amazon River i

pođoh ka Tapažosu. U Itaitubi smo se sreli Rufino Monte Palma, Melentino Teles deMendonsaija. Svaki je poveo po pedeset ljudi. Udružili smo se i uspeli. Ubrzo smo stigli do ušća Igarapé Sao Tome. Tu smo zatekli zapušteno i potišteno stanovništvo: ogrubele starce, polugole žene, paralitičnu i plašljivu decu. Čim smo izgradili kolibe i u njima se smestili, okupih svoje ljude i čitavu onu porodicu i rekoh im: "Ovde ima za svakog po jedna boia — municija, so i brašno. U mojoj kolibi nema ni sata ni kalendara; rad počinje kad svetlost dana postane dovoljno jaka da raspoznamo obrise svojih žuljevitih ruku, a završava se kad padne noć koju nam šalje Bog. Oni kojima se ovo ne sviđa neće dobijati hranu; moraće da se zadovolje kašom od palminih oraha i solju od pupoljaka glavate anaje /iz pupoljaka te palme ključanjem se dobija gorak i slan talog/. Imamo zaliha za šezdeset dana i moramo dobro da ih iskoristimo; ne smemo da izgubimo ni sat tog dragocenog vremena.“ Moji saradnici pođoše za mojim primerom i šezdeset dana kasnije imali smo 1.420 buradi kestena /zapremina bureta je otprilike 130 litara/. Natovarili smo piroge i spustili se do Itaitube. Rufino Monte Palma, ostatak grupe i ja ostadosmo da sačekamo motorni brod Santelmo, što je potrajalo dobrih petnaest dana. Kad smo stigli u luku Pimental, utovarismo kesten i sve ostalo na galeón Sertanejo i u Belemu prodasmo plodove po ceni od 47 milreisa /2,30 dolara/ za 500 hektolitara; na nesreću, četvorica su umrla u putu. Ali, danas, u sezoni 1936-37, s cenama koje idu do 22 0 milreisa po hektolitru, koliko mi je poznato najvišim do sada, eto šta nam je sve doneo posao s kestenom — a to je sigurna i realna stvar, za razliku od dijamanata koji se kriju pod zemljom i večita su zagonetka! Eto, prijatelji iz Kujabe, kako se radi s kestenom u Pari, u državi Mato Groso."

A tih 150 ili 170 osoba uspeli su svi zajedno da zarade za 60 dana jedva 3.500 dolara. Šta tek da kažemo o tragačima za kaučukom čijoj sam agoniji prisustvovao poslednjih nedelja svog boravka u Brazilu?

XXXVI SERINGAL

Dve glavne vrste stabala koja luče lateks, havea i castilloa, u lokalnom govoru se zovu seringa i caucha; prva, značajnija, raste samo pored reka čije obale ocrtavaju neodređeno područje koje je vlada nekom maglovitom odredbom ustupila ne vlasnicima nego "gazdama"; ti patrões de seringal drže skladišta životnih namirnica i raznih drugih potrepština bilo kao nezavisni vlasnici, bilo kao koncesionari nekog preduzimača ili nekog malog preduzeća za rečni saobraćaj koje ima monopol na plovidbu jednom rekom i njenim pritokama. Tragač za kaučukom je na prvom mestu "klijent" i naziva sefreguêz; on je klijent oblasnog magacina i obavezuje se da tu nabavlja svu robu, aviação (ta reč nema nikakve veze sa avijacijom), da proda sve što sakupi i da unapred plati deo sume za alatke i namirnice za jednu sezonu, koje odmah odnosi u svoju malu radnju; za uzvrat dobija pravo na smeštaj (collocaçáó) i na korišćenje mnoštva puteva, estradas, što kao prepletene niti idu od kolibe na obali do glavnih proizvodnih stabala koja su u šumi pronašli drugi gazdini radnici: mateiro i ajudante.

Svakog jutra pre zore (veruje se da je bolje raditi u mraku) seringueiro pređe jedan od tih puteva opremljen krivim nožem (faca) i lampom pričvršćenom za šešir (coronga) kao što to rade rudari. On vrlo pažljivo zaseca seringas — tehnike su poznate kao "zastava" i "riblja kost", jer nevešto zasečeno drvo može da se osuši ili presahne.

Oko deset ujutru obrađeno je 150 do 180 stabala; pošto doručkuje, seringuero ponovo pređe isti put i sakupi lateks koji je u međuvremenu iscurio u čaše od cinka pričvršćene za drvo; zatim sadržaj sipa u torbu od grubog platna impregniranog kaučukom, koju je sam napravio. Po povratku, oko pet sati, počinje treća faza, to jest istovremeno mašćenje kaučuka i formiranje grudve; mleko se polako utrljava u masu nanetu na poprečnu pritku koja je postavljena iznad vatre. Masa se na dimu zgušnjava u tanke slojeve koji se poravnavaju okretanjem pritke oko njene ose. Postupak je završen kad grudva dostigne standardnu težinu koja varira od 30 do 70 kilograma, u zavisnosti od područja. Kad su stabla iscrpljena, izrada jedne grudve može potrajati više nedelja. Zatim se grudve (kojih ima više vrsta, jer su lateksi i tehnike proizvodnje različiti) ostavljaju duž reke; svake godine gazda dolazi da ih pokupi i sabije u svoje skladište, gde izrađuje kaučukove kože (pelles de borracha) koje zatim tovari na splav; pri prelazu preko slapova splav će se raspasti i valja ga ponovo strpljivo povezati kako bi doplovio do Manausa ili Belema.

Dakle, da pojednostavimo prilično komplikovanu situaciju, seringueiro zavisi od gazde, a ovaj od plovidbene kompanije koja kontroliše glavne vodene puteve. Taj sistem je posledica opadanja cena počev od 1910, kad je počeo da pristiže kaučuk sa azijskih plantaža, veliki konkurent brazilskoj žetvi. Eksploatacija u pravom smislu postajala je sve manje zanimljiva, osim za one koji nisu mogli da nadu drugi način preživljavanja, a rečni prevoz je postajao sve unosniji jer se razna roba na seringalu prodavala po ceni četiri puta višoj od tržišne. Oni koji su to sebi mogli da dozvole dizali su ruke od kaučuka i iznajmljivali brodove, obezbedujući na taj način, bez ikakvog rizika, kontrolu nad sistemom, jer je patrão dvostruko zavisan od prevoznika: ovaj može povećati cenu ili odbiti da snabdeva svoju mušteriju. A gazda čiji je magacin prazan gubi mušterije: jedni beže ne plaćajući dug, drugi ostaju i umiru od gladi.

Gazda je u rukama prevoznika; mušterija u gazdinim rukama. Godine 1938, kaučuk je vredeo pedeset puta manje nego u vreme velike pomame za njim; uprkos povremenom rastu cena tokom poslednjeg svetskog rata, stanje ni danas nije sjajno. U zavisnosti od sezone, na Mačadu jedan čovek može da skupi 200 do 1.200 kilograma kaučuka. U najpovoljnijim okolnostima, za novac dobijen od kaučuka on je 1938. godine mogao da kupi otprilike polovinu robe koja mu je neophodna za goli život: pirinča, crnog pasulja, suvog mesa, soli, metaka, petroleja i platna. Drugu polovinu obezbeđivao je lovom i zaduživanjem koje obično otpočinje pre no što se čovek upusti u taj posao i raste do kraja života.

To se može ilustrovati mesečnim budžetom jedne četvoročlane porodice za 1938. godinu:

	jedinična cena u milreisima	ukupna cena u milreisima
4 kg jestive masti	10,500	42
5 kg šećera	4,500	22,500
3 kg kafe	5	15
1 l petroleja	5	5
4 sapuna	3	12
3 kg soli (za usoljavanje divljači)	3	9
20 metaka, kal. 44	1,200	24
4 funte duvana	8,500	34
5 paketa cig. papira	1,200	6
10 kutija šibica	0,500	5
100 g bibera (za usoljavanje)	3	3
2 glavice belog luka	1,500	3
4 konzerve mleka (kondenzovanog, za bebe)	5	20
5 kg pirinča	3,500	17,500
30 l brašna od manioke	2,500	75
6 kg suvog mesa (xarque)	8	48
Ukupno:		341

Kad je reč o godišnjem budžetu, treba dodati grubo pamučno platno, koje je 1938. godine koštalo 30 do 120 milreisa po komadu; par cipela, 40 do 60 milreisa; šešir, 50 do 60 milreisa; i na kraju igle, dugmad i konac, kao i lekove koji se nemilice troše. A, na primer, tableta kinina (svaki član porodice mora da uzima po jednu na dan) ili aspirina košta jedan milreis. Setimo se da je u to vreme na Mačadu jako dobra "sezona“ (skupljanje kaučuka traje od aprila do septembra jer se tokom kišnog razdoblja ne može ići u šumu) donosila 2.400 milreisa (u Manausu, 1936. godine, se prodavala za 4 milreisa po kilogramu, a proizvođač je dobijao polovinu svote). ako seringeiro nema sitne dece, ako jede samo divljač koju sam ulovi i "brašno“ od manioke koje sam proizvede mimo svog sezonskog posla, izuzetno dobra sezona omogućuje mu da se prehrani.

Bez obzira na svoju računicu, gazda živi u strahu od bankrotstva koje ga i snalazi ako mu se klijenti razbeže ne plativši račune. Zato njegov naoružani nadzornik neprestano dežura na reci. Samo nekoliko dana pošto smo otišli od Tupi-Kavahiba, doživeli smo neobičan susret koji mi se urezao u sećanje kao sušta slika seringala; prepisujem iz svog putnog dnevnika belešku od 3. decembra 1938: "Sad je oko deset sati, vreme sivo i vlažno. U susret našim pirogama plovi mala montaria, kojom upravljaju jedan suvonjav čovek, njegova žena i dete od desetak godina. Iscrpljeni su i žena svaku rečenicu završava jecajem. Vraćaju se iz šestodnevnog pohoda na Mačadinju, jedanaest vodopada (cachoeiras); najednom, Žaburu, čekalo ih je nošenje čamca (var ação por terra); bili su u poteri za jednim od njihovih, fregueses koji je pobegao sa svojom prijateljicom; odvezao je jedan čun i u njemu sve svoje stvari, pošto je prethodno uzeo aviação i ostavio pisamce: a mercadoria é muito cara e não tem corragem pagar a conta (roba je suviše skupa i nemam hrabrosti da platim račun). Ljudi compadrea Gaetana, gonjeni odgovornošću, krenuli su u poteru za beguncima da bi ih uhvatili i predali gazdi. Poneli su rifle"

Rifle je karabin — obično vinčester kalibra 44 — koji služi za lov, a ponekad i za druge potrebe.

Nekoliko nedelja kasnije video sam ovaj oglas na vratima magacina preduzeća Calama Limitada na mestu gde se spajaju Mačado i Madeira:

IZVANREDAN LUKSUZAN PROIZVOD
sadrži mast, puter i mleko
prodavače se samo na kredit
po specijalnom gazdinom naređenju.
U suprotnom slučaju, prodavače se samo za gotovinu!
Za novac ili za neku drugu robu iste vrednosti.

Odmah ispod ovoga mogao se pročitati drugi oglas:

GLATKa KOSA
Čak i kod ljudi obojene kože!
I najkudravija kosa, čak i kod ljudi
obojene kože,
postače glatka posle redovne upotrebe
najnovijeg preparata
Alisante
U prodaji kod "Velike boce",
ulica Urugvajana, Manaus.

U stvari, ljudi su se toliko svikli na bolest i bedu da život u seringalu nije uvek grozan. Naravno, daleko je ono vreme kad su visoke cene kaučuka omogućavale građenje daščanih gostionica na ušćima, bučnih jazbina u kojima su seringueirosi ponekad za jednu noć gubili godinama sticana bogatstva i sutradan odlazili da sve počnu ispočetka tražeći avicao od kakvog gazde punog razumevanja. Video sam jednu od tih ruševina, koja je tada još bila poznata pod imenom Vatikan, bedni spomenik iščezloj raskoši. Nedeljom su se ljudi tamo okupljali odeveni u nekakve pižame od prugaste svile, mekane šešire i lakovane cipele da slušaju virtuozna solistička izvođenja raznih melodija na revolverima različitih kalibara. U seringalu više niko ne može da kupi luksuznu pižamu. Ali, mlade žene koje vode neizvestan život u konkubinatu sa seringueirosima i dalje u njega unose neku čudnu čar. To se zove cesar na igreja verde, "venčati se u zelenoj crkvi". Mulherada, to jest grupa žena ponekad priredi igranku za koju svaka dobije pet milreisa, ili nešto kafe, ili šećera, ili uspe da iznajmi malo veći brodić kao sobicu za noćni provod. One dolaze u lakim haljinama, našminkane i brižljivo očešljane i pri ulasku ljube ruku gospodaru kuće. Šminku ne stavljaju da bi izgledale lepše, već da bi stvorile privid zdravlja. Pod rumenilom i puderom one kriju sifilis, tuberkulozu i močvarsku groznicu. Dolaze iz kuće u koju su se smestile "s čovekom", barracão de seringueiro, i gde tokom godine žive raščupane i u dronjcima; sad su u punom sjaju, ali su u cipelama s visokim potpeticama i balskim haljinama ipak morale da prevale dva-tri kilometra po blatnjavoj šumskoj stazi. Za ovu priliku okupale su se u prljavom potoku (igarapés), po kiši koja čitavog dana nije stala. Dirljiv je taj kontrast između krhkog privida civilizacije i čudovišne stvarnosti koja ih čeka pred vratima.

Nevešto skrojene haljine ističu tipično indijanske oblike: previsoke grudi, gotovo u ravni pazuha, pritisnute zategnutom tkaninom koja mora da pokrije isturen stomak; male ruke i mršave, lepo oblikovane noge; nežni zglobovi. Muškarac u pantalonama od belog platna i sakou nalik na pižamu dolazi po svoju partnerku. One su companheiras; čas amasiadas, što će reći "udomljene", čas desocupadas, "nezauzete, na raspolaganju". On je vodi za alku na sredinu palanque napravljene od slame babassua, osvetljene treptavom petrolejkom (farol). Tu zastaju nekoliko trenutaka dok ne odjekne naglašen takt kutije sa ekserima (caracachä) koju trese neki nezauzeti igrač; a onda počinju: 1, 2-3, 1, 2-3, itd. Daske na drvenim stupcima odjekuju od trenja stopala.

Oni plešu korake iz nekog drugog doba. Naročito desfeiteru, sačinjenu od mnogo ponavljanja jedne melodije između kojih se harmonika (koju ponekad prate violão i cavaquinho) zaustavlja i omogućuje kavaljerima da jedan za drugim improvizuju dvostih pun podrugljivih ili ljubavnih aluzija; zatim dame, jedna po jedna, odgovaraju na isti način, doduše ne bez poteškoća jer su zbunjene, com vergonha; neke pocrvene i pobegnu, neke druge zbrzaju nerazumljiv kuplet, kao devojčice kad deklamuju naučenu lekciju. Ovo je jedne večeri u Urupi sklepano na naš račun:

Um é médico, outro professor, outro fiscal do Museu, Escolhe entr 'os tres qual e o seu.

(Jedan je lekar, drugi profesor, treći inspektor Muzeja; izaberi sebi jednog od te trojice.)

Na sreću, jadna devojka kojoj je kuplet bio namenjen nije imala spreman odgovor.

Kad igranka traje više dana, žene svake večeri menjaju haljine.

Posle Nambikvara iz kamenog doba, posle Tupi-Kavahiba koji me još nisu doveli u XVI vek, ovde je izvesno vladao XVIII, onakav kakav zamišljamo u malim lukama Antila i priobalju. Proputovao sam kontinent. Ali, kad se kraj mog putovanja već sasvim približio, postao sam naročito svestan tog uspinjanja iz dubina vremena.

Deveti deo — POVRATAK

XXXVII AVGUSTOVA APOTEOZA

Putovanje do Kampos Novosa posebno nas je obeshrabrilo. Odvojen od svojih drugova koji su zbog epidemije morali da zaostanu osamdeset kilometara, mogao sam samo da čekam nadomak stanice gde je desetak osoba umiralo od malarije, lešmanijaze, ankilostomijaze, a pre svega od gladi. Pre no što bi se dala na posao, Paresijka koju sam unajmio kao pralju tražila je ne samo sapun, već i hranu; inače, rekla mi je, ne bi imala dovoljno snage zarad, što je bila sušta istina: ti ljudi više nisu bili sposobni za život. Odveć slabi i bolesni da bi se borili, oni su smanjivali svoje aktivnosti i potrebe i zapadali u stanje tuposti koje je od njih tražilo najmanje fizičkog trošenja i, u isti mah, otupljivalo svest o bedi.

Tom sumornom stanju davali su doprinos i Indijanci. Dve neprijateljske grupe koje su se srele u Kampos Novosu, uvek na ivici sukoba, nisu prema meni gajile najnežnija osećanja. Morao sam da budem na oprezu, a etnografski rad bio je gotovo nemoguć. I u normalnim uslovima terensko istraživanje veoma je naporno: valja ustati čim svane i ostati budan dok ne zaspi i poslednji urođenik, i ponekad čak nadgledati njegov san; biti neprimetan, a uvek prisutan; sve videti, sve zapamtiti, sve zabeležiti, pokazati ponižavajuću indiskretnost, moljakati obaveštenja od kakvog balavog mangupa, iskoristiti svaki trenutak opuštenosti ili nemara; ili, pak, danima obuzdavati radoznalost i sačuvati rezervisanost koju nameće neki hir domaćinskog plemena. Radeći svoj posao, istraživač se neprestano preispituje: da li je zaista napustio svoju sredinu, svoje prijatelje i navike, potrošio znatne svote novca i energije i ugrozio svoje zdravlje samo zato da bi se dodvorio grupi od nekoliko desetina bednika osuđenih na skoro istrebljenje, koji provode vreme uglavnom u bištanju i spavanju i od čijih ćudi zavisi ishod njegovog poduhvata? Kad urođenici ne kriju svoje loše raspoloženje, kao u Kampos Novosu, situacija postaje još gora: Indijanci ne dozvoljavaju čak ni da ih gledamo; bez ijedne reči, odlaze u višednevni lov ili sakupljački pohod. Nadajući se da će ponovo uspeti da im se približi — čitav poduhvat je već skupo platio — istraživač čeka, tapka u mestu, vrti se u krug; ponovo iščitava stare beleške, prepisuje ih i tumači; ili pak sebi zadaje neki pipav i zaludan zadatak, puku karikaturu svog posla, na primer, premeravanje rastojanja između ognjišta ili prebrojavanje grana od kojih je izgrađeno neko napušteno sklonište.

Čovek se, pre svega, pita: šta uopšte radim ovde? Šta očekujem? Zašto? Šta je, zapravo, etnografsko istraživanje? Obavljanje jednog posla nalik drugima, samo što je ovde kancelarija ili laboratorija udaljena od kuće nekoliko hiljada kilometara? Ili posledica jednog radikalnijeg izbora koji počiva na dovođenju u pitanje sistema u kojem smo rođeni i odrasli? Napustio sam Francusku pre gotovo pet godina, prekinuo sam svoju univerzitetsku karijeru; za to vreme, moje mudrije kolege uspinjale su se polako tim lestvama; oni koji su se okrenuli politici, kao i ja nekad, danas su poslanici, a uskoro će biti i ministri. A ja krstarim pustinjom u potrazi za otpacima čovečanstva. Ko me je naveo ili šta me je nateralo da iskočim iz normalnog toka svog života? Je li to bilo lukavstvo, vešt obrt sračunat na to da steknem određene prednosti koje će mi kasnije omogućiti još sjajniju karijeru? Ili je, pak, iza te odluke stajalo moje duboko neslaganje s društvenom grupom u kojoj sam živeo i želja da se, po svaku cenu, što više udaljim od nje? Neobičan je paradoks to što mi moj pustolovni život, zapravo, nije otkrio novi svet, već je ponovo uspostavio stari, dok mi je onaj kojem sam težio procurio kroz prste. Mnogi ljudi i predeli koje sam krenuo da osvojim izgubili su očekivani značaj kad sam ih našao, mnoge varljive slike bile su zamenjene drugima koje je sačuvala moja prošlost i kojima nisam pridavao nikakvu vrednost u trenutku kad su još odgovarale stvarnosti koja me je okruživala. Dok sam putovao predelima koje je malo očiju posmatralo, i delio život s narodima čija je beda bila cena — a tu cenu su uglavnom oni platili — za vraćanje kroz milenijume, nisam više video nijedne ni druge, već su mi u magnovenju dolazile vizije francuskog sela kojeg sam se bio odrekao ili muzički i pesnički odlomci koji su najkonvencionalniji izraz one civilizacije protiv koje sam se okrenuo, ili sam barem sebe u to ubeđivao kako ne bih porekao smisao koji sam dao svom životu. Na visoravni zapadnog Mato Grosa, nedeljama sam bio opsednut ne onim što me je okruživalo i što više nikad neću videti, već jednom otrcanom melodijom koju je moje sećanje dodatno osiromašilo: onom iz Šopenove treće etide, opus

10; imao sam utisak da je u njoj sadržano sve ono što sam ostavio iza sebe, i to je bio svojevrstan podsmeh gorčini kojoj sam se tako lako prepuštao.

Zašto baš Šopen, kad njegova muzika nije naročito odgovarala mom ukusu? Odgajen u vagnerijanskom kultu, tek nedavno sam bio otkrio Debisija, tek nakon što su mi Noces, čije sam drugo ili treće izvođenje slušao, pokazale u Stravinskom jedan svet koji mi je izgledao stvarniji i postojaniji od savana centralnog Brazila i srušile moj prethodni muzički univerzum. Ali, u trenutku kad sam napuštao Francusku, Peleas mi je pružao neophodn u duhovnu hranu; dakle, zašto su mi se u pustoši nametnuli Šopen i njegovo najbanalnije delo? Više zaokupljen rešavanjem tog problema nego posmatranjem onoga što me je tu dovelo, govorio sam sebi da prelaženje od Šopena do Debisija možda brže napreduje kad se ide u suprotnom smeru. Prijatnosti zbog kojih sam više voleo Debisija sad sam nalazio kod Šopena, ali u neiskazanom, još neizvesnom obliku, tako neupadljive da ih u početku nisam ni uočio, te sam najpre krenuo ka njihovom najizraženijem ispoljavanju. Dvostruko sam napredovao: produbljujući delo starijeg kompozitora, prepoznao sam u njemu lepóte koje bi mi ostale skrivene da nisam najpre upoznao Debisija. Šopena sam zavoleo zbog viška, a ne zbog manjka kao oni čiji se muzički razvoj zaustavio na njemu. S druge strane, više mi nije bio potreban potpuni nadražaj da bih u sebi podstakao pojavu nekih osećanja: bili su mi dovoljni znak, nagoveštaj i slutnja neke forme.

Tokom milja i milja putovanja, u mojoj glavi zvučala je ista muzička fraza koje nisam uspevao da se otarasim. Neprestano sam u njoj otkrivao nove čari. U početku vrlo labava, kasnije je, činilo mi se, postepeno zaplitala svoju nit kao da prikriva i odlaže sopstveni kraj. Klupko je postalo tako nerazmrsivo da sam se pitao kako će se odatle izvući; a onda bi najednom neka nota sve rasplela i to izmicanje izgledalo je još smelije od sumnjivog napredovanja koje mu je prethodilo, koje ga je zahtevalo i omogućavalo; sad je onaj raniji razvoj bio osvetljen novim smislom: njegovo traganje nije više bilo proizvoljno, ono je bilo samo priprema za taj neslućeni ishod. Je li to, dakle, putovanje? Istraživanje pustih predela mog sećanja umesto onih koji me okružuju? Jednog popodneva, dok je sve bilo uspavano od popodnevne žege, šćućuren u svojoj mreži i zaštićen od "napasti“ — kako tamo zovu komarce — komarnikom od gustog etamina, koji je otežavao disanje, pomislih da bi teškoće koje me muče mogle biti dobra građa za pozorišni komad. Zamislio sam ga tako jasno kao da je već napisan. Indijanci su se negde izgubili: šest dana sam pisao od jutra do večeri, na poleđini listova s rečnicima, skicama i genealogijama. Zatim me je nadahnuće napustilo usred posla i nikad se nije vratilo. Kad sam nedavno ponovo pročitao svoje škrabotine uverio sam se da zbog toga ne treba žaliti.

Moj komad se zvao Avgustova apoteoza i ličio je na neku novu verziju Cine. Na sceni su dva muškarca, prijatelji iz detinjstva; oni se ponovo sreću u ključnoj tački svojih životnih puteva koji se konačno razilaze. Jedan je ranije verovao da se opredelio protiv civilizacije, a onda je otkrio da se, zapravo, na zaobilazan način u nju vratio, ali je njegova metoda poništila smisao i vrednost alternative pred kojom se nekad nalazio. Drugi je od rođenja bio predodređen za društveni život i njegove počasti, a sad saznaje da su svi njegovi napori išli ka jednom kraju koji ih poništava; ostrvljujući se jedan na drugog, obojica očajnički pokušavaju da spasu, čak i po cenu života, smisao svoje prošlosti.

Komad počinje u trenutku kad senat, u želji da Avgustu ukaže još veću počast od carske, glasa za apoteozu i sprema se da ga za života postavi među bogove. U vrtovima palate, dva stražara raspravljaju o tom događaju pokušavajući da predvide njegove posledice sa svog posebnog stanovišta. Zar time posao čuvara reda neće postati besmislen? Kako se može zaštiti bog koji ima moć da se preobrazi u insekta ili da postane nevidljiv i da paralise koga hoće? Pomišljaju na štrajk; zaključuju da u najmanju ruku zaslužuju povišicu.

Nailazi njihov nadređeni i objašnjava im da greše. Zadatak policije ne može biti odvojen od onih kojima ona služi. Policiju ne zanimaju ciljevi, ona se stapa s ličnošću i interesima svojih gospodara i blista njihovim sjajem. Policija obogotvorenog državnog poglavara i sama će postati božanska. Postaće svemoguća kao i on. Kad ostvari svoju pravu prirodu o njoj će moći da se kaže, u duhu reklama za detektivske agencije: sve vidi, sve čuje, a da to niko i ne sluti.

Scena se puni ličnostima koje izlaze iz senata razgovarajući o upravo održanoj sednici. U više prizora pokazuju se protivrečne zamisli o načinu prelaženja iz ljudskog u božansko stanje; predstavnici krupnih interesa razmatraju nove prilike za bogaćenje. Avgust, kao pravi imperator, razmišlja samo o utvrđivanju svoje vlasti koja će ubuduće biti zaštićena od spletki i računica. Njegova žena Livija vidi apoteozu kao vrhunac njegovog napredovanja: "On je to zaslužio": ukratko, Francuska akademija... Avgustova mlada sestra Kamila zaljubljena je u Činu i najavljuje bratu njegov povratak posle deset

godina pustolovnog života. Ona želi da ga Avgust primi jer se nada da će ta oduvek ćudljiva i poetična ličnost odvratiti njenog brata koji se sprema da neopozivo prekorači granicu prirodnog poretka. Livija se protivi: Čina je uvek unosio samo element nereda u Avgustov uspon;to je usijana glava kojoj prija samo život među divljacima. Avgust je sklon da se prikloni tom mišljenju, ali počinju da ga uznemiravaju delegacije sveštenika, slikara i pesnika. Svi zamišljaju Avgustovo božansko stanje kao napuštanje sveta: sveštenici računaju da će se zahvaljujući apoteozi ponovo domoći svetovne vlasti kao ovlašćeni posrednici između bogova i ljudi. Umetnici žele da Avgust bude pojam, a ne živ čovek; na zaprepašćenje carskog para, koji zamišija svoje uveličane i ulepšane mermerne statue, oni predlažu apstraktne tvorevine u obliku vrtloga ili poliedara. Zbrku uvećavaju protivrečna svedočenja lakih žena — Leda, Evropa, Alkmena, Danaja — koje tvrde da su pomogle Avgustu svojim iskustvom o odnosima s božanstvom.

Ostavši sam, Avgust se nalazi licem u lice s jednim orlom: ne običnom životinjom, atributom božanstva, već sa toplom i smrdljivom divljom zveri. Ali, to je ipak on, Jupiterov orao; isti onaj koji je ugrabio Ganimeda posle krvavog boja i dečakovog uzaludnog opiranja. Orao objašnjava nepoverljivom Avgustu da će se njegov skori prelazak u božansko stanje sastojati upravo u tome što više neće osećati odvratnost koju oseća sad, dok je još čovek. Avgust neće primetiti da je postao bog ni po kakvom osećanju sjaja niti po moći da izvodi čuda, već po tome što će bez odvratnosti podnositi blizinu divlje zveri, što mu neće smetati njen smrad i pogan kojom će ga zasuti. Strvina, trulež i izmet postaće mu bliski: "Leptiri će doletati da se pare na tvom temenu i svako tle će ti izgledati dovoljno dobro da na njemu zaspiš; neće ti više smetati što je kužno, načičkano bodljama i što vrvi od gamadi."

U drugom činu, pošto su ga orlove reči navele na razmišljanje o odnosima između prirode i društva, Avgust odlučuje da se ponovo sretne s Činom koji je uvek više voleo prirodu i izabrao obrnut put od onoga koji je Avgusta doveo na carski presto. Čina je malodušan. Tokom deset godina pustolovina mislio je samo na Kamilu, sestru svog prijatelja iz detinjstva kojom se mogao oženiti kad god je hteo. Avgust bi mu je rado dao. Ali, po pravilima društvenog života, on ipak nije mogao da je dobije. Morao je da dobije Kamilu uprkos poretku, a ne uz njegovu pomoć. Zato je tražio odmetnički ugled koji bi mu omogućio da od društva otme ono što je, na kraju krajeva, samo društvo bilo spremno da mu da.A sad kad se vratio prepun čudesnih doživljaja kao istraživač o koga se otmeni svet otima i poziva ga na gozbe, jedino on zna da ta skupo plaćena slava počiva na jednoj laži. Ništa od onoga što ljudi misle da je upoznao nije stvarno; putovanje je obična podvala: izgleda stvarno jedino onome koje video samo senke. Ljubomoran na sudbinu koja predstoji Avgustu, Čina je poželeo carstvo veće od njegovog: "Govorio sam sebi da nijedan ljudski duh, čak ni Platonov, nije kadar da zamisli beskonačnu raznovrsnost cveća i lišća koje postoji na svetu, a ja sam je upoznao; da ću sebi pružiti sve one osećaje koje izazivaju strah, hladnoća, glad i umor, a koje niko od vas što živite u dobro zatvorenim kućama blizu prepunih žitnica ne može čak ni da zamisli. Jeo sam guštere, zmije i skakavce; toj hrani od koje se podiže želudac prilazio sam sa osećanjem novopečenog vernika, uveren da ću stvoriti novu vezu između sveta i sebe." Ali, na kraju svih svojih napora Čina nije ništa našao: "Sve sam izgubio", kaže on. "Čak i ono najljudskije postalo mi je neljudsko. Da bih ispunio prazninu beskrajnih dana, recitovao sam samom sebi Eshilove i Sofoklove stihove; neki od njih su me toliko proželi da više ne primećujem njihovu lepotu kad odem u pozorište. Svaka replika podseća me na prašnjave staze, na sprženu travu, na oči crvene od peska."

Poslednji prizori drugog čina pokazuju protivrečnosti u koje su zatvoreni Avgust, Čina i Kamila. Ona se divi svom istraživaču koji uzalud nastoji da joj objasni podvalu sadržanu u sopstvenoj priči: "Koliko god da sam svojim kazivanjem isticao prazninu, beznačajnost svakog od tih događaja, čim bi se ono pretvorilo u priču zasenjivalo je ljude i navodilo ih na sanjarenje. Međutim, to nije bilo ništa; zemlja je bila slična ovoj zemlji, a vlati trave slične travi na ovoj livadi." Kamila se buni protiv takvog držanja, osećajući dobro da je u očima njenog ljubavnika ona žrtva jer se njegov opšti gubitak interesovanja odnosi i na nju; on joj nije privržen kao osobi, već kao simbolu jedine moguće veze između sebe i društva. Avgust, pak, u Čini sa užasavanjem prepoznaje orlov govor, ali nije u stanju da se vrati unazad: previše političkih interesa vezano je za njegovu apoteozu, a naročito mu smeta pomisao da za čoveka od akcije nema apsolutnog kraja u kojem će, u isti mah, naći svoju nagradu i svoj počinak.

Treći čin počinje u atmosferi krize; dan pre svečanosti Rim je preplavljen božanskim znacima: čini se da će carska palata pući od bujanja rastinja i najezde životinja. Grad se vraća u prirodno stanje kao da ga je uništila nekakva kataklizma. Kamila je raskinula s Činom, i taj raskid je za njega konačni dokaz

poraza. On svoj jed usmerava ka Avgustu. Koliko god mu raspuštenost prirode sad izgledala isprazna u poređenju s bogatijim radostima koje donosi društvo ljudi, on želi da bude jedini koji poznaje njenu slast: "To nije ništa, znam, ali to ništa mi je još drago jer sam ga izabrao." Nepodnošljiva mu je pomisao da bi Avgust mogao dobiti sve, prirodu i društvo, i to prvo kao nagradu od drugog, a ne po cenu odricanja. Odlučuje da ubije Avgusta kako bi dokazao neizbežnost izbora.

U tom trenutku Avgust poziva Činu u pomoć. Kako obrnuti tok događaja koji više ne zavise od njegove volje, a istovremeno ostati veran sopstvenoj ličnosti? U trenutku zanosa ukazuje im se jedno rešenje: da Čina ubije imperatora kao što je i nameravao. Na taj način će svaki od njih zadobiti besmrtnost o kojoj je sanjao: Avgust onu zvaničnu, koja će ostati zabeležena u knjigama, statuama, i kultovima; a Čina mračnu besmrtnost ubice cara, koja će mu omogućiti da se pridruži društvu nastavljajući da mu protivreči.

Više se ne sećam tačno kako se sve to rasplelo jer su poslednji prizori ostali nezavršeni. Čini mi se da je Kamila nehotice dónela rasplet; pošto se vratila svojim prvobitnim osećanjima, ubedila je svog brata da je rđavo protumačio situaciju i da je Čina, a ne orao, pravi glasnik bogova. Tad Avgust nazire jedno političko rešenje: ako uspe da obmane Činu, obmanuće i bogove. Pošto mu je obećao da će povući stražu i prepustiti se bez odbrane udarcima njegovog mača, Avgust potajno udvostručuje broj stražara. Čina čak ne uspeva ni da stigne do njega. Utvrđujući na taj način dalji tok njihovih životnih puteva, Avgust će uspeti da izvede svoj poslednji poduhvat: postaće bog, ali u očima ljudi, i oprostiće Čini, za koga će sve to biti samo još jedan poraz.

XXXVIII ČAŠICA RUMA

Prethodna priča ima samo jedno opravdanje: ona ilustruje haotično stanje u koje dugotrajni nenormalni uslovi života bacaju putnikov duh. Međutim, ostaje pitanje: kako etnograf može da se izvuče iz protivrečnosti koje proizvode okolnosti njegovog izbora? On pred očima, i na raspolaganju, ima jedno društvo: svoje; zašto odlučuje da ga prezre i da drugim društvima — koje bira među najudaljenijim i najrazličitijim — pokloni strpljenje i predanost koje uskraćuje sopstvenim sunarodnicima? Etnograf retko ima neutralan stav prema sopstvenoj grupi i to nije slučajno. da je posredi misionar ili službenik, zaključili bismo da se do te mere poistovetio s poretkom da mu preostaje samo da se posveti njegovom propagiranju; a kad svoj posao obavlja na naučnom i univerzitetskom planu, postoji velika verovatnoća da ćemo u njegovoj prošlosti otkriti objektivne činioce koji će pokazati da je on slabo prilagođen ili sasvim neprilagođen društvu u kojem se rodio. Za njegaje prihvatanje te uloge značilo ili praktičan način da pomiri osećanje pripadnosti grupi sa rezervisanošću prema njoj, ili, naprosto, način da iskoristi početno stanje distance prema svom društvu, koje mu omogućuje da se lakše približi drukčijim društvima jer se već nalazi na pola puta.

Ako je iskren, ne može izbeći ovu teškoću: vrednost koju pridaje egzotičnim društvima — koja je, čini se, utoliko veća ukoliko su ova egzotičnija — nema stvarnu osnovu; ona je funkcija prezira, a ponekad i neprijateljstva, koje u njemu izazivaju običaji njegove sredine. Iako etnograf među svojima igra ulogu nekog ko rado podriva tradicionalne običaje i buni se protiv njih, kad je posredi neko drugo, drukčije društvo, on u poštovanju tradicije ide do konzervativizma. Tu nije reč o pukom izokretanju; poznajem i etnografe koji su konformisti. Ali, oni su do toga došli posredno, zahvaljujući nekoj vrsti naknadnog poistovećivanja svog društva sa onima koja posmatraju. Njihova odanost uvek pripada ovim drugim i prestali su da se bune protiv svoga samo zato što proučavanim društvima čine dodatni ustupak odnoseći se prema sopstvenom društvu onako kako bi hteli da se ostali odnose prema drugim društvima. Ne može se izbeći dilema: etnograf je ili privržen normama sopstvene grupe i tuđe norme u njemu mogu pobuditi samo prolaznu radoznalost uvek prožetu neodobravanjem; ili je, pak, kadar da se potpuno preda drugima, i njegova objektivnost je narušena usled toga što se, hteo-ne hteo, mora opirati bar jednom društvu ako želi da se preda ostalima. On, dakle, čini isti greh koji prebacuje onima koji poriču izuzetan smisao njegovog poziva.

Ta sumnja mi se prvi put javila za vreme prinudnog boravka na Antilima, o kojem sam govorio na početku ove knjige. Na Martiniku sam posetio proste i zapuštene destilerije ruma; neki delovi opreme i neke metode proizvodnje zaostali su čak iz XVIII veka. U Portoriku sam, naprotiv, u fabrikama kompanije koja ima neku vrstu monopola nad ukupnom proizvodnjom šećerne trske, video rezervoare od belog emajla i hromirane česme. Ipak, svaki rum koji smo okusili na Martiniku iz starih bačvi od

drveta s naslagama prljavštine bio je blag i mirisan, dok su oni iz Portorika bili prosti i grubi. Da li to onda znači da prefinjenost prvih potiče od nečistoće koja se zadržava zahvaljujući starom načinu proizvodnje? Za mene ta suprotnost ilustruje paradoks civilizacije: njene čari bitno su povezane s talozima koje ona valja u svom koritu, a mi ipak ne možemo da se uzdržimo od prečišćavanja. Dvaput smo u pravu, ali priznajemo da nismo u pravu. Naime, u pravu smo kad želimo da budemo racionalni, da povećavamo proizvodnju i smanjujemo proizvodne troškove. Ali, u pravu smo i kad volimo nesavršenstva koja želimo da uklonimo. Društveni život sastoji se u uništavanju onoga što mu daje aromu. Izgleda da se ta protivrečnost gubi kad pređemo s posmatranja sopstvenog društva na posmatranje drugih: pošto smo i sami zahvaćeni kretanjem svog društva, mi smo na neki način deo tog procesa. Ne možemo da ne želimo ostvarivanje onoga na šta nas obavezuje naš položaj; kad se radi o drugim društvima, sve se menja: velikodušno nam je data objektivnost koja nam je u prvom slučaju uskraćena. Pošto više nismo učesnici, već posmatrači promena, lakše nam je da stavimo na vagu njihovu budućnost i njihovu prošlost: one nam se tu pojavljuju kao povod za estetsku kontempalciju i intelektualnu refleksiju, a ne kao jedan oblik moralnog nespokojstva.

Kada razmišljam na ovaj način, možda uspevam da razjasnim tu protivrečnost; ukazao sam na njeno poreklo i na to kako joj se mi prilagođavamo. Ali, ni u kom slučaju je nisam rešio. Znači li to da ona ima poslednju reč? Ponekad se na to pitanje odgovaralo potvrdno da bi se odatle izvela osuda našeg poziva. Pošto po vokaciji pokazujemo sklonost prema društvenim i kulturnim formama veoma različitim od naše — koju potcenjujemo u njihovu korist — mi dokazujemo svoju bitnu nedoslednost; kako možemo da tvrdimo da su ta društva dostojna poštovanja ako se ne oslonimo na vrednosti društva koje je podstaklo našu želju za istraživanjem? Nesposobna da pobegnu od normi koje su ih oblikovale, naša nastojanja da suočimo različita društva, uključujući i naše, bila bi, dakle, samo još jedan sraman način da se potvrdi superiornost našeg nad svim ostalim društvima.

Iza argumentacije tih lažnih svetaca nalazi se samo jedna neuspela igra rečima: oni bi da poture mistifikaciju (kojoj se odaju) kao nešto suprotno misticizmu (koji nam pogrešno pripisuju). Arheološko ili etnografsko istraživanje pokazuje da su neke civilizacije, današnje ili iščezle, umele ili još umeju da reše naše probleme bolje od nas, iako smo se mi upinjali da dođemo do istog rezultata. Zaustaviću se najednom primeru: tek pre nekoliko godina saznali smo da eskimsko shvatanje odevanja i stanovanja počiva na nekim fizičkim i fiziološkim principima i da upravo ti nama nepoznati principi, a ne prilagođenost ili izuzetna telesna građa, omogućuju Eskimima da prežive u surovim klimatskim uslovima. To nam je istovremeno razjasnilo zašto su se navodna poboljšanja koja su istraživači uneli u eskimsku nošnju pokazala, suprotno očekivanim razlozima, potpuno nedelotvorna. Urođeničko rešenje bilo je savršeno; ali, da bismo se u to uverili, morali smo da upoznamo teoriju na kojoj ono počiva.

Problem, međutim, nije u tome. Ako procenjujemo postignuća društvenih grupa na osnovu ciljeva koji se mogu uporediti s našima, ponekad ćemo morati da priznamo njihovu superiornost, ali ćemo ujedno steći pravo da ocenjujemo, pa i da osudimo mnoge ciljeve različite od onih koje mi prihvatamo. Time prećutno dodeljujemo povlašćen položaj svom društvu, njegovim običajima i normama: naime, posmatrač iz neke druge grupe izrekao bi drukčiji sud o istim primerima. Kad stvari tako stoje, s kojim pravom naša izučavanja traže status nauke? Ako želimo da nađemo objektivno stanovište, moramo da se uzdržimo od takvih sudova. Moramo da priznamo da je, u spektru mogućnosti koje su otvorene ljudskim društvima, svako društvo napravilo određen izbor i da su ti izbori međusobno neuporedivi, to jest da svaki ima svoju vrednost. Ali, tad iskrsava novi problem; naime, ako nam je u prvom slučaju pretio opskurantizam u vidu slepog odbijanja svega što nije naše, sad se izlažemo opasnosti da zapadnemo u eklekticizam koji nam zabranjuje da išta odbacimo iz bilo koje kulture: na primer, surovost, nepravdu i bedu protiv kojih se ponekad buni upravo ono društvo koje ih trpi. A kako te zloupotrebe postoje i među nama, da li ćemo imati prava da se protiv njih borimo u svojoj kući, a da spokojno prihvatamo njihovo postojanje na nekom drugom mestu?

Suprotnost između dva etnografova stava: kritičkog u svojoj kući i konformističkog izvan nje, prikriva jednu drugu od koje je još teže umaći. Ako želi da doprinese poboljšanju svog društvenog sistema, on mora da osudi uslove slične onima protiv kojih se bori u svojoj kući svuda gde ih uoči i time gubi objektivnost i nepristrasnost. S druge strane, distanca koju mu nameću moralni obziri i naučna strogost sprečava ga da kritikuje sopstveno društvo, pošto ne treba da sudi ni o jednom dok ih sva ne upozna. Ako hoće da deluje u svom društvu, lišava se mogućnosti da razume druga, a ako hoće sve da razume, odriče se mogućnosti da išta menja.

Kad bi ta protivrečnost bila nerazrešiva, etnograf ne bi smeo da okleva pri izboru jedne od ponuđenih mogućnosti: on je etnograf, i to po sopstvenoj želji; mora da se pomiri s deformacijom koja proističe iz njegovog poziva. Izabrao je druge i mora da istrpi posledice tog izbora: njegova uloga biće samo da razume te druge u čije ime ne može da deluje jer ga sama činjenica da su oni drukčiji sprečava da misli i želi umesto njih, to jest da se s njima poistoveti. Pored toga, odreći će se delovanja u sopstvenom društvu iz straha da ne zauzme pristrasan stav prema vrednostima koje se mogu naći u različitim društvima i na taj način unese predrasudu u svoje mišljenje. Ostaće mu samo prvobitni izbor koji neće ni pokušavati da opravda: čist, nemotivisan čin; ili, ako je to moguće, čin opravdan spoljašnjim razlozima koji proističu iz osobenog karaktera i životnog puta.

Srećom, naš položaj nije takav; pošto smo se zagledali u ponor na čijoj se ivici nalazimo, neka nam sad bude dopušteno da potražimo izlaz iz njega. Verujemo da se izlaz može naći pod određenim uslovima, a to su umerenost u rasuđivanju i podela teškoće u dve etape.

Nijedno društvo nije savršeno. Svako po samoj svojoj prirodi sadrži nečistoću nespojivu s normama koje proklamuje, a ona se konkretno ispoljava u izvesnoj dozi nepravde, neosetljivosti, surovosti. kako se ta doza može izmeriti? Etnografsko istraživanje kadro je da to učini. Naime, tačno je da poređenje malog broja društava može stvoriti utisak da su ona među sobom veoma različita, ali se te razlike smanjuju kad se polje istraživanja proširi. Tada otkrivamo da nijedno društvo nije sasvim dobro; ali, i da nijedno nije apsolutno rđavo. Svako pruža svojim članovima neke prednosti, ali i zadržava izvestan ostatak nepravde čiji značaj nam izgleda gotovo konstantan; on možda odgovara specifičnoj inerciji koja se, u ravni društvenog života, suprotstavlja pokušajima organizacije.

Ovaj stav će iznenaditi ljubitelja putopisnih priča koga uzbuđuje podsećanje na "varvarske" običaje neke ljudske zajednice. Ali, te površne reakcije iščezavaju pred dobrom procenom činjenica i njihovim postavljanjem u širu perspektivu. Uzmimo slučaj ljudožderstva, divljačkog običaja koji, bez sumnje, pobuđuje naše najveće užasavanje i gnušanje. Moraćemo prvo iz njega da izdvojimo one oblike čija je svrha prehranjivanje, to jest gde se glad za ljudskim mesom može objasniti nedostatkom druge hrane životinjskog porekla, kao na nekim polinezijskim ostrvima. Nijedno društvo nije moralno zaštićeno od takvih napada gladi; izgladnelost može navesti ljude da jedu bilo šta: o tome svedoči skorašnji primer logora za istrebljenje.

Zadržaćemo se, dakle, na onim oblicima ljudožderstva koje bismo mogli nazvati pozitivnim, a koji potiču iz nekog mističkog, magijskog ili verskog uzroka: na primer, jedenje komadića tela nekog pretka ili parčeta neprijateljskog leša da bi se omogućilo otelovljenje njegovih vrlina ili, pak, poništavanje njegove moći; i pored toga što se takvi obredi najčešće obavijaju vrlo diskretno, što se uzimaju vrlo male količine organske materije zdrobljene ili pomešane s drugim namirnicama, priznaćemo da moralna osuda takvih običaja, čak i kad oni poprime otvorenije oblike, podrazumeva verovanje u telesno uskrsnuće, koje bi moglo biti dovedeno u pitanje materijalnim uništavanjem leša, ili potvrđivanje veze između duše i tela i s njim povezani dualizam: to su ubeđenja iste prirode kao i ona u ime kojih se vrši obredno jedenje i nemamo nikakvog razloga da ih smatramo boljima. Utoliko više što nepoštovanje uspomene na pokojnika, koje bismo mogli da prebacimo ljudožderstvu, izvesno nije veće — naprotiv — od onog koje se zbiva u salama za seciranje i koje ne izaziva naše zgražavanje.

Ali, pre svega, moramo biti svesni da neki običaji koje mi smatramo pristojnima, posmatraču iz nekog drukčijeg društva mogu izgledati slični ljudožderstvu koje je, po nama, nespojivo s pojmom civilizacije. Mislim na naše sudske i kaznene običaje. Neko ko bi ih posmatrao spolja bio bi u iskušenju da suprotstavi dva tipa društva: ona koja upražnjavaju antropofagiju (ljudožderstvo), to jest, koja u jedenju nekih ljudi obdarenih opasnim moćima vide jedino sredstvo poništavanja tih moći, pa čak i njihovog korišćenja u pozitivne svrhe; i ona koja, poput našeg, upražnjavaju nešto što bi se moglo nazvati antopemijom (od grčkog mein, povraćati); suočena sa istim problemom, ova druga društva izabrala su drukčije rešenje, to jest proterivanje opasnih bića iz zajednice i njihovo privremeno ili trajno izolovanje od ljudi u posebnim ustanovama. U većini društava koje nazivamo primitivnim taj običaj pobudio bi duboko užasavanje; on bi nas, u njihovim očima, obeležio istim onim varvarstvom koje mi pripisujemo njima zbog njihovih simetričnih oblika ponašanja.

Društva koja nam po nekoj osobini izgledaju surova mogu izgledati čovečna i dobroćudna kad ih posmatramo iz nekog drugog ugla. Pogledajmo Indijance iz severnoameričkih ravnica; oni su ovde dvostruko zanimljivi zato što su upražnjavali neke umerene oblike ljudožderstva i što su jedan od malobrojnih naroda koji je imao organizovanu policiju. Ta policija (ujedno i nosilac sudske funkcije) nije

mogla ni da zamisli kažnjavanje krivca kidanjem njegovih društvenih veza. Urođenik koji prekrši zakone plemena kažnjava se uništavanjem svih njegovih dobara: šatora i konja. Ali, u isti mah, policija ima obavezu da organizuje kolektivno nadoknađivanje štete čija je žrtva, po kazni, bio krivac. Time on postaje dužnik grupe i izražava joj svoju zahvalnost poklonima u čijem prikupljanju pomaže čitava zajednica, uključujući i policiju, što iznova obrće odnose; i tako dalje, sve dok se na kraju čitavog niza poklona i uzvraćenih poklona prethodni poremećaj ne poništi i dok se ne povrati prvobitni poredak. Ti običaji nisu samo humaniji od naših, već su i dosledniji, čak i ako problem izrazimo pojmovima naše moderne psihologije: po zdravoj logici, "infantilizacija" krivca sadržana u pojmu kazne iziskuje da mu se prizna i pravo na nagradu; bez toga bi prvi postupak bio nedelotvoran ili bi čak izazvao rezultat suprotan onome koji smo želeli. Vrhunac besmisla bio bi, dakle, upravo ono što mi činimo kad se odnosimo prema krivcu istovremeno kao prema detetu — što nam daje pravo da ga kaznimo — i kao prema odraslom — što nam daje pravo da mu uskratimo utehu; i kad verujemo da smo time jako napredovali u duhovnom pogledu zato što više volimo da fizički i moralno osakatimo nekog od svojih bližnjih nego da okusimo njegov leš.

Kad se sprovedu iskreno i metodično, takve analize dovode do dva rezultata: unose element odmerenosti i dobronamernosti u procenjivanje običaja i načina života koji su najudaljeniji od naših, ne pripisujući im pri tom apsolutnu vrednost kojom se ne može podičiti nijedno društvo; i, u isti mah, oduzimaju našim običajima onu samorazumljivost koju im podaruje činjenica da ne poznajemo druge, ili da ih poznajemo samo delimično i tendenciozno. Tačnoje, dakle, da etnološka analiza povećava vrednost različitih društava i smanjuje vrednost sopstvenog; u tom smislu ona zaista sadrži jednu protivrečnost. Ali, ako dobro razmislimoo onome što se događa, videćemo da je ta protivrečnost više prividna nego stvarna. Više puta je primećeno da je samo zapadno društvo proizvelo etnografe, da je u tome njegova veličina i dovoljan razlog da mu druga društva, koja bez njega zapravo ne bi ni postojala, priznaju superiornost. Moglo bi se, međutim, tvrditi i suprotno: Zapad je proizveo etnografe zato što ga griza savesti nagoni da suoči svoju sliku sa slikom drukčijih društava u nadi da će se na nj ima pojaviti iste mrlje ili da će mu ona pomoći da objasni kako su se te mrlje na njemu pojavile. Ali, čak i ako je istina da poređenje našeg društva sa svim drugim, savremenim ili iščezlim, izaziva osipanje njegovih temelja, druga će doživeti istu sudbinu. Iz opšteg proseka o kojem sam maločas govorio pomoliće se poneki ljudožder: bilo ih je i među nama, i to nimalo slučajno; naime, da ih nije bilo i da u tom žalosnom takmičenju nismo zaslužili prvo mesto, etnografija se kod nas ne bi ni pojavila: ne bismo osetili potrebu za njom. Etnograf utoliko manje može da digne ruke od svoje civilizacije i da se distancira od njenih grešaka što je i samo njegovo postojanje razumljivo jedino kao pokušaj iskupljenja: on je njegov simbol. Ali, i druga društva su učestvovala u istom prvobitnom grehu; ona, doduše, nisu mnogobrojna i postaju sve ređa kad silazimo niz lestvicu napretka. Dovoljno je da pomenem Asteke, otvorenu ranu na telu amerikanizma, koje je manijačka opsednutost krvlju i mučenjem (zapravo sveopšta, ali kod njih, u poređenju s drugima, preterano ispoljena) postavila nama uz bok ne kao jedine okrutnike, već kao one koji su to bili na naš način, ali u prevelikoj meri; na taj sud ne utiče činjenica da bi se njihovo ponašanje moglo objasniti potrebom da se pripitomi smrt.

Ipak, ta osuda koju sami izričemo svom društvu ne podrazumeva da dajemo odličnu ocenu ovom ili onom savremenom ili prošlom društvu, smeštenom u određenu tačku prostora i vremena. To bi zaista bila nepravda; time bismo pokazali da nismo svesni da bi nam to društvo izgledalo nepodnošljivo kad bismo mu pripadali. Treba li, u tom slučaju, da stavimo na optuženičku klupu svako društveno stanje, kakvo god ono bilo? Da veličamo prirodnu državu koju je društveni poredak samo izopačio? "Čuvajte se onih koji dolaze da zavedu red", rekao je Didro, koji je uistinu tako mislio. Po njemu se "kratka istorija" čovečanstva može ovako izložiti: "Nekad je postojao prirodan čovek; u njega je postavljen veštački čovek; i u pećini je stao da besni neprekidni, večiti rat." To shvatanje je besmisleno. Ko kaže čovek, kaže jezik, a ko kaže jezik, kaže društvo. Bugenvilovi Polinežani (na njima se zasniva ta teorija jer sam Didro nije putovao) nisu ništa manje nego mi živeli u društvu. Onaj ko to ne prihvata ide u suprotnom smeru od etnografske analize, a taj smer nas ovde ne zanima.

Pretresajući te probleme, približavao sam se uverenju da je na njih teško odgovoriti drukčije no što je to učinio Ruso: Ruso, toliko izvikan, manje poznat nego ikad, meta neosnovane i smešne optužbe da je veličao prirodno stanje — to može biti Didroova zabluda, ali ne i njegova, jer je on govorio upravo suprotno i jedini je pokazao kako možemo da izađemo iz protivrečnosti u koje smo zalutali idući za njegovim protivnicima; Ruso, najveći etnograf među filozofima: iako nikad nije putovao u daleke

zemlje, njegova dokumentacije bila je onoliko iscrpna koliko je to u njegovo vreme bilo moguće i on joj je — za razliku od Voltera — udahnuo život svojom saosećajnom radoznalošću prema običajima seljaka i mišljenju naroda; Ruso, naš učitelj, Ruso, naš brat prema kome smo se pokazali tako nezahvalnima, a kome bi trebalo da bude posvećena svaka stranica ove knjige kad ta počast ne bi bila nedostojna njegove uspomene. Naime, iz velike protivrečnosti sadržane u položaju etnografa možemo izaći samo ako za svoj račun ponovimo njegov put od ruševina koje je za sobom ostavila Rasprava oporeklu nejednakosti do ogromnog zdanja Društvenog ugovora čiju tajnu otkriva Emil.

Za razliku od Didroa, Ruso nikad nije pao u zabludu idealizovanja čoveka. Nije mu pretila opasnost da pobrka prirodno s društvenim stanjem; znao je da je ovo drugo svojstveno čoveku, ali da iz njega proizlaze razna zla: pitanje je bilo samo da li su ta zla zaista svojstvena društvenom stanju i od njega nerazdvojiva. Iza zloupotreba i zločina valja, dakle, tražiti postojan temelj ljudskog društva.

Etnografsko poređenje može doprineti tom traganju na dva načina. Ono pokazuje da se taj temelj ne može pronaći u našoj civilizaciji: od svih posmatranih društava, ona se najviše udaljila od njega. S druge strane, time što izdvaja zajedničke osobine većine ljudskih društava poređenje nam omogućuje da izgradimo jedan model u koji se nijedno društvo ne uklapa potpuno, ali koji pokazuje pravac istraživanja i pomaže nam da se orijentišemo. Ruso je mislio da najpribližniju eksperimentalnu sliku tog modela možemo videti u onome što se danas naziva neolitom. Možemo se s njim složiti ili ne. Ja sam prilično sklon da mislim da je u pravu. U neolitu je čovek već pronašao najveći deo onoga što mu je neophodno za sigurnost. Videli smo zašto se pismo može isključiti iz toga; uverenje da je ono mač sa dve oštrice nije izraz primitivizma; moderni kibernetičari ponovo su otkrili tu istnu. U neolitu se čovek obezbedio od hladnoće i gladi; stekao je dokolicu koja mu je omogućila da misli; bez sumnje, još se loše borio protiv bolesti, ali nije sigurno da je napredak u higijeni učinio išta više osim što je prebacio održavanje demografske ravnoteže na druge mehanizme — periode velike gladi i ratove do istrebljenja; način na koji su epidemije tome doprinosile nije ništa strašniji od drugih.

U tom vremenu mita čovek nije bio slobodniji no što je to danas; ali, tada ga je porobljavala sama njegova ljudska priroda. Kako je njegovo gospodarenje prirodom bilo još slabašno, on je bio zaštićen — i u izvesnoj meri oslobođen — jastukom snova koji je ublažavao udarce stvarnosti. Kako su se snovi postepeno preobražavali u znanje, čovekova moć je rasla; ali, šta je zapravo ta moć koja nas je, ako se tako može reći, neposredno "uključila u svemir" i na koju smo toliko ponosni ako ne subjektivna svest o postepenom stapanju čovečanstva s fizičkim svetom čije velike predodređenosti odsad neće delovati kao nepoznate opasne sile, već će nas, posredstvom samog mišljenja, porobljavati u korist jednog nemog sveta na čijem stvaranju i mi radimo?

Ruso je, svakako, bio u pravu kad je verovao da bi, za našu sreću, bilo bolje da čovečanstvo održi "pravu ravnotežu između nepreduzimljivosti primitivnog stanja i mahnite aktivnosti našeg samoljublja"; da je to stanje "najbolje za čoveka" i da nas je iz njega izveo neki "nesrećan slučaj" u kojem se može razaznati ona dvostruko vanredna pojava — zato što je jedinstvena i zato što je okasnela — koja se sastoji u nastajanju mehaničke civilizacije. Jasno je, međutim, da ta ravnoteža nije primitivno stanje, da ona pretpostavlja i podnosi izvesnu meru napretka; i da nijedno opisano društvo ne pruža najbolju sliku o njoj, "iako se čini da primer divljaka, koje su gotovo svi našli u toj tački, potvrđuje da je ljudski rod stvoren da u njoj ostane zauvek."

Proučavanje tih divljaka ne donosi otkriće utopijskog prirodnog stanja ili savršenog društva u srcu šuma, već nešto drugo; ono nam pomaže da izgradimo jedan teorijski model ljudskog društva različit od svake stvarnosti koja se može opaziti; ali, on nam omogućuje da razlučimo "izvorno od veštačkog u prirodi današnjeg čoveka i da upoznamo jedno stanje koje više ne postoji, koje možda nije ni postojalo, koje verovatno nikad neće postojati, ali o kojem ipak moramo imati jasnu predstavu da bismo mogli dobro da sudimo o svom današnjem stanju." Već sam pomenu o ovu formulu u nastojanju da podarim neki smisao svom istraživanju kod Nambikvara, jer Ruso uvek ide ispred svog vremena i ne odvaja teorijsku sociologiju od laboratorijskog ili terenskog istraživanja čiji je značaj shvatio. Prirodni čovek ne prethodi društvu, niti dolazi posle njega. Na nama je da nađemo onaj njegov oblik koji je neodvojiv od društvenog stanja, jer se izvan društva ne može zamisliti ljudski život; dakle, da napravimo program eksperimenata koji su "neophodni da bi se upoznao prirodni čovek" i da odredimo "način izvođenja tih eksperimenata u okrilju društva".

Taj model je, prema Rusoovom rešenju, večan i univerzalan. Druga društva možda nisu bolja od našeg; čak i ako smo skloni da u to poverujemo, ne raspolažemo nikakvom metodom kojom bismo

svoj stav dokazali. Međutim, bolje poznavanje tih društava jeste sredstvo da se distanciramo od svog društva ne zato što bi ono bilo apsolutno rđavo ili jedino rđavo, već zato što je ono jedino od kojeg moramo da se oslobodimo: a to možemo učiniti upoznavanjem stanja drugih društava. Na taj način ćemo moći da pređemo u drugu etapu, u kojoj koristimo sva društva, ne uzimajući ništa ni iz jednog, da bismo izdvojili načela društvenog života koja bismo kasnije mogli da primenimo na menjanje sopstvenih, a ne tuđih običaja: zbog privilegije suprotne prethodnoj, samo ono drušvo kojem pripadamo možemo da menjamo bez opasnosti da ga uništimo, jer te uvedene promene takođe dolaze iz njega.

Time što model kojim se nadahnjujemo postavljamo iznad prostora i vremena svakako se izlažemo opasnosti da potcenimo realnost napretka. Naše stanovište svodi se na to da su ljudi uvek i svuda preduzimali iste zadatke i dodeljivali sebi isti cilj i da su se u njihovom razvoju razlikovala samo sredstva. Priznajem da me takav stav ne uznemirava; on je, po svemu sudeći, saglasniji s činjenicama koje nam otkrivaju istorija i geografija; štaviše, mislim da je i plodniji. Pobornici napretka izlažu se opasnosti da zanemare ogromna bogatstva koja je čovečanstvo nagomilalo diljem naše planete zato što ih ne poznaju i zato što su pogled uprli samo u jednu usku traku; potcenjujući značaj prošlih napora, potcenjuju i sve one koji nam predstoje. ako su se ljudi uvek bavili samo jednim poslom — stvaranjem društva u kojem je moguće živeti — sile koje su pokretale naše daleke pretke postoje i u nama. Ništa nije proigrano; sve možemo preuzeti. Ono što je pogrešno urađeno može se ponovo uraditi. "Zlatno doba koje je neko slepo sujeverje stavilo iza /ili ispred/ nas zapravo je u nama." Ljudsko bratstvo dobija konkretan smisao kad nam u najsiromašnijem plemenu potvrđuje našu sliku i iskustvo koje nas, zajedno s mnogim drugim, može nečem poučiti. U njemu ćemo čak pronaći nekadašnju svežinu. Naime, kad shvatimo da se čovek već hiljadama godina samo ponavlja, dospećemo do one plemenitosti mišljenja koja, izvan svih ponavljanja, daje polazištu naših razmišljanja beskrajnu veličinu početaka. Zato što biti čovek znači, za svakog od nas, pripadati jednoj klasi, jednom društvu, jednoj zemlji, jednom kontinentu i jednoj civilizaciji, i što za nas, Evropljane i žitelje Zemlje, pustolovina u srcu Novog sveta znači pre svega da on nije bio naš i da na nas pada zločin njegovog uništenja; i na kraju, da drugog takvog neće biti: pošto nas je to suočavanje učinilo svesnim sebe, budimo barem u stanju da ga iskažemo njegovim pravim rečima — na jednom mestu, prenoseći se u jedno vreme u kojem je naš svet izgubio ponuđen u priliku da izabere svoju pravu misiju među onima koje su stajale pred njim.

XXXIX TAKSILA

U podnožju kašmirskih planina, između Ravalpindija i Pešavara, na nekoliko kilometara od železničke pruge uzdiže se Taksila. Do nje sam došao vozom, nehotice odgovoran za jednu malu dramu. Naime, popeo sam se u jedini kupe prve klase, starog tipa — sleep 4, seat 6 — koji se nalazio između stočnog vagona, salona i zatvora (što se moglo zaključiti po zaštitnim rešetkama na prozorima). U njemu se bila smestila jedna muslimanska porodica: muž, žena i dvoje dece. Gospođa je bila purdah. Uprkos pokušaju da se zakloni: čučala je na sedištu umotana u burkah, leđima okrenuta ka meni — taj promiskuitet bio je ipak odveć sablažnjiv i valjalo je da se porodica razdvoji; žena i deca su otišli u kupe u kojem su bile samo žene, dok je muž zadržao rezervisana mesta streljajući me očima. S tim sam se pomirio lakše nego s prizorom koji sam video odmah po dolasku, dok sam čekao neko prevozno sredstvo u staničnoj čekaonici: ova je bila povezana sa salonom obloženim kestenjastim drvetom duž kojeg je bilo postavljeno dvadesetak probušenih stolica kao za sastanak kakvog enterološkog društva.

Jedna od onih malih jednoprežnih kola zvanih gharry u kojima putnik sedi leđima okrenut kočijašu i pri svakom potresu mu preti opasnost da ispadne, odvezla su me do arheološkog nalazišta prašnjavim putem uz koji su se nizale niske kuće od ćerpiča prošarane eukaliptusima, tamarisima, dudovima i biberovim stablima. Voćnjaci limunova i pomorandži prostirali su se u podnožju jednog brežuljka od plavkastog kamena; među njima su tu i tamo izvirivala stabla divljih maslina. Promicao sam pored seljaka u odeći svetlih boja: beloj, ružičastoj, svetloljubičastoj i žutoj, s turbanima u obliku pogače. Najzad sam stigao do paviljona koji su okruživali muzej i u koje je bila smeštena uprava. Po prethodnom dogovoru, trebalo je da se zadržim kratko, tek koliko je potrebno da se obiđu nalazišta; ali kako je "hitan službeni" telegram, poslat dan ranije iz Lahora da obavesti direktora o mom dolasku, stigao s pet dana zakašnjenja zbog velikih poplava u Pandžabu, trud oko najavljivanja bio je izlišan.

Taksila, čije je nekadašnje ime na sanskritu glasilo Takšasila — grad kamenorezaca — zauzima dvostruku vrtaču duboku desetak kilometara koju su stvorile konvergentne doline reka Haro i Tamra Nala, nekad zvanih Tiberio-Potamos. Obe doline i greben između njih bili su neprekidno nastanjeni tokom deset ili dvanaest vekova: od osnivanja najstarijeg otkopanog sela u VI veku pre naše ere do najezde belih Huna koji su srušili budističke manastire dok su zauzimali kušansko i guptansko kraljevstvo između V i VI veka naše ere. Dok se penjemo uz te doline, silazimo u istoriju. U podnožju središnjeg grebena nalazi se najstarije naselje, Bhir Mund; nekoliko kilometara uzvodno stoji grad Sirkap, koji je doživeo procvat pod Partima, a izvan njegovih zidina zoroasterski hram Jandial, koji je posetio Apolonije iz Tijane; nešto dalje je kušanski grad Sirsuk, a svuda okolo, po vrhovima, budističke stupe i manastiri: Mohra Moradu, Jaulian, Dharmarajika, načičkani statuama od nekad sirove gline koje su ostale sačuvane zahvaljujući tome što su ih ispekli hunski požari.

Oko V veka pre naše ere tu je bilo selo koje je priključeno ašemenidskom carstvu da bi kasnije postalo univerzitetski centar. U svom pohodu na Jumnu, godine 326, Aleksandar se zadržao nekoliko nedelja na mestu gde se danas nalaze ruševine Bhir-Munda. Sto godina kasnije, carevi dinastije Maurija vladaju na Taksili gde Ašoka — graditelj najveće stupe — podstiče širenje budizma. Maurijsko carstvo raspada se posle njegove smrti 231. godine i zamenjuju ga grčki kraljevi iz Baktrije. Oko 80. godine pre naše ere tu se nastanjuju Skiti; oni su svoje zemlje prepustili Partima čije se carstvo, oko 30. godine naše ere, proteže od Taksile do Dura-Evroposa. U to vreme je Apolonije posetio Taksilu. Ali, već dva veka ranije kušanski narod je krenuo u pohod iz severozapadne Kine, koju je napustio oko 170. godine pre naše ere, u Baktriju, Oksus, Kabul i na kraju u severnu Indiju, koju su zauzeli oko 60. godine, našavši se tako neko vreme u susedstvu Parta. Kušani su počeli da propadaju u III veku, a nestali su pod udarcima Huna dvesta godina kasnije. Kad je kineski hodočasnik Suan Cang posetio Taksilu (u VII veku), našao je samo tragove nekadašnjeg sjaja.

U centru Sirkapa, čije ruševine na površini zemlje ocrtavaju četvorougaoni plan i besprekorno prave ulice, jedan spomenik daje Taksili njen pun smisao; to je žrtvenik nazvan "dvoglavi orao“ na čijoj osnovi vidimo tri portika u bareljefu: jedan s nadvratkom u grčko-rimskom stilu, drugi u obliku zvona po bengalskom uzoru, treći veran drevnom budističkom stilu portala u Barhutu. Ali, Teksilu bismo potcenili kad bismo u njoj videli samo mesto gde su, tokom tri veka, jedna uz drugu živele tri velike duhovne tradicije Starog sveta: helenizam, hinduizam i budizam; naime, tu je bila prisutna i Zoroastrina Persija, a s dolaskom Parta i Skita civilizacija stepa udružila se s grčkim nadahnućem i stvorila najlepši nakit koji je ikad napravila ruka zlatara; te uspomene još nisu bile zaboravljene kad je islam osvojio te krajeve da ih više ne napusti. U njima su se sreli svi uticaji — osim hrišćanskog — kojima je bila prožeta civilizacija Starog sveta. Tu su međusobno udaljeni izvori pomešali svoje vode. A ja, evropski posetilac koji meditira nad ruševinama, predstavljam tradiciju koje tu nema. Gde bi se čovek Starog sveta koji obnavlja veze sa svojom istorijom mogao bolje preispitati nego na tom mestu koje mu predočava njegov mikrokosmos?

Jedne večeri sam šetao po zidinama Bhir-Munda koje su bile omeđene nasipima od iskopane zemlje. To skromno selo, od kojeg su preostali samo temelji, više ne prelazi ravan geometrijski iscrtanih uličica po kojima sam hodao. Kao da njegov plan posmatram iz velike visine ili daljine, i ta iluzija, potpomognuta odsustvom vegetacije, dodaje istorijskoj dubini još jednu. U tim kućama su možda živeli grčki vajari iz Aleksandrove pratnje, stvaraoci umetnosti Gandare koji su nadahnuti stare budiste smelošću da oblikuju svog boga. Zaustavio me je snažan odsjaj pod nogama: srebrni novčić s natpisom MENANDR BASILEUS SOTEROS, ispran nedavnim kišama. Šta bi danas bio Zapad da je uspeo pokušaj dugotrajnog ujedinjenja mediteranskog sveta i Indije? Da li bi postojali hrišćanstvo i islam? Naročito me je zbunjivalo prisustvo islama, ne zato što sam prethodnih nekoliko meseci proveo u muslimanskoj sredini: suočeni s velikim spomenicima grčko-budističke umetnosti, moje oči i moj duh bili su ispunjeni sećanjem na mongolske palate kojima sam posvetio poslednje nedelje u Delhiju, Agri i Lahoru. Kako sam slabo poznavao istoriju i književnost Istoka, ta dela su mi se nametnula kao jedina istaknuta tačka za koju sam mogao vezati svoja razmišljanja (kao i za vreme boravka kod primitivnih naroda čiji jezik nisam znao).

Posle Kalkute, njene uskomešane bede i ogavnih predgrađa koji kao da su samo prenosili na ljudski plan plesnivu bujnost tropa, nadao sam se da ću u Delhiju naći spokojstvo istorije. Već sam video sebe kako iza zaštitnog zida nekog oronulog hotela, sličnog onima u Karkasonu i Semiru, sanjarim na mesečini; kad mi je rečeno da treba da biram između novog i starog grada, nisam se nimalo dvoumio i

nasumice sam odabrao hotel u ovom drugom. Koliko je bilo moje iznenađenje dok me je taksi vozio tridesetak kilometara kroz bezobličan pejzaž nalik kakvom antičkom bojnom polju, gde su između rastinja, u retkim razmacima, provirivale ruševine i po koje napušteno gradilište. Kad smo najzad stigli u tobožnji stari grad, razočarenje se pojačalo: kao i svuda, zatekli smo engleski kamp. Naredni dani su me uveriili da tu neću naći prošlost zbijenu na malom prostoru, kao u evropskim gradovima: Delhi mi je izgledao kao šikara izložena svim vetrovima po kojoj su spomenici razbacani kao kockice po tepihu. U želji da izgradi sopstveni grad, svaki vladar je napuštao prethodni i rušio ga da bi iskoristio materijal. Ne postoji jedan Delhi, već dvanaest ili trinaest Delhija međusobno udaljenih više desetina kilometara, razbacanih po ravnici na kojoj se tu i tamo naziru humke, spomenici i grobnice. Već me je islam zbunjivao svojim odnosom prema istoriji koji je protivrečan našem i protivrečan u sebi: s jedne strane, nastojanje da se utemelji tradicija, s druge, razorna žudnja za svim prethodnim tradicijama. Svaki monarh želeo je da stvori nešto neuništivo uništavajući ono što traje u vremenu.

Prionuo sam, dakle, kao svaki dobar turista, na prevaljivanje velikih rastojanja kako bih obišao spomenike, a činilo mi se da je svaki izgrađen u pustinji.

Crvena tvrđava više liči na palatu na kojoj se prepliću tragovi renesanse (na primer, mozaici od pietra dura) i začeci stila Luja XV (ovde se možemo uveriti da je on ponikao iz mongolskih uticaja). I pored raskoši materijala i prefinjenosti dekora, ostao sam nezadovoljan. Ničeg arhitektonski vrednog u svemu tome, ničeg što bi potvrđivalo utisak palate: pre nekakav skup šatora od tvrdog materijala u vrtu koji izgleda kao idealizovani kamp. Kao da je sva uobrazilja proistekla iz tekstilnih veština: mermerni baldahini nalik naborima zavese, ali koji su stvarno (a ne metaforično) "kamene čipke". Mermerno carsko "nebo" kopija je pokretnog "neba" od drveta obloženog tkaninom; kao i njegov uzor, nespojivo je sa salom za primanja. Čak i Humajunina grobnica, iako drevna, izaziva u posetiocu osećanje nelagode kao da joj nedostaje suštinski element. Celina je lepa, svaki detalj je izvanredan, ali se ne vidi organska veza između delova i celine.

Velika džamija — Jama Majsid — iz XVII veka pruža zapadnjaku veće zadovoljstvo zbog dvostrukog odnosa strukture i boje. Spremni smo da priznamo da je zamišljena i izvedena kao celina. Za četiristo franaka pokazuju mi najstariji primerak Kurana, vlas iz Prorokove brade pričvršćenu voštanom kuglicom za dno jedne kutije ispunjene ružinim laticama i njegove sandale. Neki siroti vernik prilazi da se divi prizoru, ali ga nadzornik tera sa izrazom gnušanja. Zato što nije platio četiristo franaka ili, pak, zato što na vernika odveć snažno deluje moćna magija tih relikvija?

Ko želi da shvati veličinu te civilizacije treba da ode u Agru. Možemo da kažemo šta god hoćemoo Tadž-Mahalu i njegovoj jevtinoj ljupkosti sa razglednica u boji. Možemo da ismevamo povorku britanskih mladenaca koji zahvaljujući svojoj istorijskoj privilegiji provode medeni mesec u desnom hramu od ružičastog peščanika, i stare anglosaksonske gospođice koje će čitavog života s nežnošću pamtiti svetlucanje Tadža pod zvezdama i njegovu belu senku na Jumni. To je jedna strana Indije iz 1900; ali, kad bolje razmislimo, primećujemo da ona više počiva na dubokoj privlačnosti nego na istorijskoj slučajnosti osvajanja Indije. Bez sumnje, Indija se evropeizovala oko 1900. i sačuvala je u svom rečniku trag tog osvajanja i viktorijanskih običaja: bonbona se zove lozenge, probušena stolica commode. Ali, obrnuto, ovde shvatamo da su godine oko 1900. bile "hindusko razdoblje" Zapada: raskošan život bogataša, ravnodušnost prema bedi, sklonost prema malaksalim i kitnjastim formama, senzualnost, ljubav prema cveću i mirisima, sve do ufitiljenih brkova, kovrdža i šljokica.

Kad sam posetio čuveni dainski hram u Kalkuti, koji je u XIX veku sagradio jedan milijarder u parku prepunom statua od gvožđa sa srebrnim mrljama ili od mermeradelo nespretnih italijanskih vajara — učinilo mi se da sam u tom mirisima prožetom paviljonu od alabastera u koji je bio umetnut mozaik od ogledala prepoznao najambiciozniju predstavu naših predaka o tome kako treba da izgleda luksuzna javna kuća. Ali, dok sam razmišljao o tome, nisam krivio Indiju što gradi hramove slične našim bordelima, već sam prebacivao nama što u svojoj civilizaciji nismo našli neko drugo mesto da na njemu potvrđujemo svoju slobodu i istražujemo granice svoje senzualnosti, što i jeste funkcija hrama. U Hindusima sam posmatrao našu egzotičnu sliku koju su odražavala ta naša indo-evropska braća ponikla u drugom podneblju, u dodiru s drukčijim civilizacijama, ali čija su unutrašnja iskušenja toliko slična našima da u nekim razdobljima, kao u godinama oko 1900, izbijaju i kod nas na površinu.

Nema ničeg nalik tome u Agri gde vladaju druge senke — srednjovekovne Persije i učene Arabije — koje mnogi smatraju konvencionalnima. Ipak, ne verujem da ijedan posetilac koji je sačuvao bar malo duševne svežine može ostati ravnodušan dok šeta zidinama Tadža i, u isti mah, prelazi velika

rastojanja i doba i zakoračuje pravo u svet Hiljadu i jedne noći; manje prefinjeno, bez sumnje, nego u Itmadud Daulahu, biseru, dragulju, riznici bele, bež i žute boje; ili u ružičastoj Akbarovoj grobnici koju nastanjuju samo majmuni, papagaji i antilope, na kraju peskovitog polja gde se nežno zelenilo mimoza stapa s nijansama tla: predeo koji svečeri oživi od zelenih papagaja i tirkiznih šojki, tromog leta paunova i majmunske dreke u podnožju drveća.

Ali, poput Crvene tvrđave i grobnice Jehangir u Lahoru, Tadž ostaje mermerna imitacija zastrte skele. Još naziremo stubove na koje se kače zastori. U Lahoru su i oni preneti u mozaik. Spratovi se ne usklađuju jedan s drugim, nego se ponavljaju. Gde treba tražiti duboki razlog tog siromaštva u kojem naslućujemo poreklo današnjeg prezira koji muslimani osećaju prema plastičnim umetnostima? Na Lahorskom univerzitetu sreo sam jednu englesku gospođu udatu za muslimana koja je upravljala Katedrom umetnosti. Njen kurs su mogle da pohađaju samo devojke; skulptura je bila zabranjena, muzika se učila u tajnosti, a slikarstvo se predavalo kao dekorativna umetnost. Kako je razdvajanje Indije i Pakistana pratilo versku granicu, ovde se moglo uočiti očajanje zbog strogosti i puritanizma. Umetnost se, kažu, "odmetnula u šumu". Nije reč samo o vernosti islamu, već možda još više o distanciranju od Indije: uništavanjem idola ponavlja se Avramov čin, ali s potpuno novim političkim i nacionalnim značenjem. Gaženjem umetnosti zapravo se odbacuje Indija.

Naime, u Indiji još nalazimo živu idolatriju — u preciznom značenju te reči koje podrazumeva lično prisustvo boga u njegovom simulakrumu. Kako u bazilikama od armiranog betona u dalekim predgrađima Kalkute, posvećenim novijim kultovima čiji bosonogi sveštenici obrijanih glava, ogrnuti žutim plaštom, primaju vernike za pisaćim mašinama u najmodernijim kancelarijama koje okružuju svetilište, zauzeti izračunavanjem zarade na poslednjoj kalifornijskoj turneji, tako i u zabačenim četvrtima u Kali-Ghatu: "Manastir iz XVII veka", kažu mi business-like sveštenici-vodiči, ali obloga od majolike potiče iz XIX. U ovo doba dana svetilište je zatvoreno; ali, ako navratim ujutru, pokazaće mi mesto s kojeg ću moći da vidim boginju kroz otškrinuta vrata. Ovde, kao i u velikom Krišninom hramu na obali Ganga, hram je dom jednog boga koji prima samo u praznične dane i kome se poštovanje iskazuje kampovanjem u hodnicima gde se od njegovih svetih slugu mogu slušati naklapanja o gospodarevom raspoloženju. Zadovoljavam se lunjanjem po okolini, po uličicama punim prosjaka koji čekaju čas da se nahrane o trošku vere; to je opravdanje pohlepne trgovine litografijama i gipsanim figurama raznih božanstava, povremeno praćene neposrednijim svedočanstvima: onaj trozubac i ono naslagano kamenje koje se oslanja o stablo,to je Šiva; onaj crveni žrtvenik je Lakšmi; u onom drvetu o čije su grane okačeni bezbrojne žrtvene ponude — obluci i komadići tkanina — stanuje Mamakrišna koji leči nerotkinje; pod onim žrtvenikom s mnogo sveća bdi Krišna, bog ljubavi.

Toj jevtinoj, ali neverovatno živoj verskoj umetnosti muslimani suprotstavljaju svog jedinog i zvaničnog slikara: Cagtaj je engleski akvarelista koji se nadahnjuje rajputskim minijaturama. Zašto se muslimanska umetnost tako potpuno srozala čim je sišla sa svog vrhunca? Najednom je iz palate prešla na pijacu. Nije li to posledica odbacivanja slika? Lišen svakog dodira sa stvarnošću, umetnik produžava jednu beskrvnu konvenciju koja se ne može ni podmladiti ni oploditi. Čim nije podržana zlatom, ona se rasipa. U Lahoru, erudita koji me prati ima samo reči prezira za sikske freske koje ukrašavaju tvrđavu: Too showy, no colourscheme, too crowded; one su nesumnjivo daleko od fantastične tavanice sa ogledalima iz Siš-Mahala koja svetluca kao zvezdano nebo; ali, one izgledaju kao što često izgleda savremena Indija kad se upored i sa islamom: vulgarno, razmetljivo, pristupačno i divno.

Ako izuzmemo tvrđave, muslimani su u Indiji gradili samo hramove i grobnice. Tvrđave su bile nastanjene, a grobnice i hramovi nenastanjene palate. I ovde se vidi da je islamu teško da zamisli samoću. Za njega je život pre svega zajednica; i smrt se uvek postavlja u okvir zajednice bez učesnika.

Upadljiva je suprotnost između sjaja mauzoleja, njihovih ogromnih dimenzija, i skromnosti nadgrobnih ploča koje se u njima nalaze. To su sasvim mali grobovi, u njima je sigurno tesno. Čemu onda služe sve one sale i hodnici koji ih okružuju i u kojima uživaju samo posetioci? Evropski grob je napravljen po meri svog stanara: mauzoleji su retki, pa se umetnost i domišljatost posvećuju samom grobu kako bi ga učinili prijatnim i udobnim za pokojnika.

U islamu grobnicu čine dva dela: veličanstven spomenik od kojeg pokojnik nema nikakve vajde i bedan stančić u kojem se oseća kao zatvorenik (ovaj drugi je još i podeljen na vidljivi kenotaf i skriveni grob). Problem počinka na onom svetu rešen je na dvostruko protivrečan način: s jedne strane,

preterana i neupotrebljiva udobnost, s druge stvarna neudobnost; a prvo je nadoknada za drugo. Zar to nije prava slika muslimanske civilizacije koja udružuje najređe prefinjenosti: palate od skupocenog kamena, fontane s ružinom vodicom, jela posuta listićima zlata, duvan pomešan sa struganim biserom, a sve to služi da se pokrije priprosta jednostavnost običaja i bigotnost koja prožima etičko i versko mišljenje?

Na estetskom planu, islamski puritanizam nije odbacio senzualnost, ali se zadovoljio da je svede na njene male forme: mirise, čipke, vezove i vrtove. Na moralnom planu sudaramo se sa istom dvosmislenošću: s jedne strane proklamovana tolerancija, s druge prozelitizam očigledno prisilnog karaktera. Zapravo, dodir s nemuslimanima izaziva strepnju. Njihov provincijalni način života nastavlja se u nepromenjenom obliku, ali mu prete drugi načini, slobodniji i fleksibilniji, koji bi ga mogli zaraziti svojom blizinom.

Umesto da govorimo o toleranciji kao takvoj, trebalo bi da kažemo da je tolerancija muslimana, u meri u kojoj postoji, neprestana pobeda nad njima samima. Kad im je preporučio trpeljivost, Prorok ih je doveo u stanje stalne krize iz kojeg je proistekla protivrečnost između opšteg važenja otkrovenja i priznavanja mnoštva vera. Taj položaj je "paradoksalan" u Pavlovom smislu jer s jedne strane rađa strepnju, a s druge samozadovoljstvo: vernik smatra da ga islam osposobljuje da prevaziđe takav konflikt. Uostalom, vara se: kako je preda mnom jednog danapri — metio jedan indijski filozof, muslimani se diče time što propovedaju opštu vrednost velikih načela — slobode, jednakosti, tolerancije — ali gube svaku verodostojnost kad u isti mah tvrde da jedino oni postupaju u skladu s tim načelima.

U Karačiju sam se jednog dana našao u društvu muslimanskih verskih i univerzitetskih Mudraca. Dok sam ih slušao kako hvale nadmoćnost svog sistema, zapanjila me je upornost s kojom su se stalno vraćali istom argumenta: jednostavnosti. Islamsko zakonodavstvo bolje je u pitanjima nasledstva od hinduskog zato što je jednostavnije. Želimo li da zaobiđemo tradicionalnu zabranu zajma uz kamatu, dovoljno je da sklopimo ugovor o partnerstvu između ulagača i bankara i kamata će se pretvoriti u učešće prvog u poslovima drugog. Kad je posredi poljoprivredna reforma, primenjivaćemo muslimanski zakon o nasleđivanju obradive zemlje sve dok se ona dovoljno ne izdeli, a zatim ćemo prestati da ga primenjujemo — jer taj član nije dogma — da bismo izbegli preterano usitnjavanje poseda: There are so many ways and means...

Izgleda da je čitav islam metoda za razvijanje nerazrešivih konflikata u duhu vernika koji se zatim spašavaju tako što im se predlažu veoma jednostavna (ali, zapravo, previše jednostavna) rešenja. Jednom rukom ih gura u bezdan, a drugom zadržava na njegovoj ivici. Da li ste zabrinuti za čednost svojih supruga i kćeri dok radite u polju? Ništa jednostavnije, pokrijte ih velom i zatvorite ih u kuću. Tako se došlo do savremenog burkaha, koji podseća na kakav ortopedski aparat svojim složenim krojem, prorezima za oči obrubljenim gajtanima, patentnim dugmićima i trakama, teškom tkaninom koja prati oblik ljudskog tela, ali ga pri tom najpotpunije skriva. Ali, time je granica brige samo pomerena: sad je dovoljno da se neko očeše o vašu ženu da biste bili obeščašćeni, što vas još više muči. Iz iskrenog razgovora s dvojicom mladih muslimana saznao sam dve stvari: najpre da su opsednuti devičanstvom devojke pre stupanja u brak i potonjom vernošću žene; zatim, da je purdah, to jest segregacija žena, s jedne strane prepreka ljubavnim pustolovinama, ali da ih, s druge strane, podstiče: veruje se da žene žive u sopstvenom svetu čije stramputice samo one poznaju. Pošto su i sami krišom ulazili u hareme dok su bili mladi, kad se ožene imaju jake razloge da se pretvore u čuvare svojih žena.

I hindusi i muslimani u Indiji jeduprstima. Prvi otmeno i prefmjeno, s lakoćom zahvatajući hranu komadićem čapatija — nekom vrstom debelih palačinki koje se brzo peku na unutrašnjim zidovima ćupa ukopanog u zemlju i do trećine ispunjenog žeravicom. Kod muslimana jedenje prstima postaje sistem: niko ne glođe pečeno mesto držeći prstima kost. Jedinom rukom koja se sme upotrebiti (leva je nečista jer se njom peru intimni delovi tela) gnječe se i kidaju komadi mesa; a kad čovek ožedni, masnom rukom hvata čašu. Posmatrajući to ponašanje za stolom, koje je jednako vredno kao bilo koje drugo, ali sa zapadnog stanovišta izgleda kao razmetljiva neuljudnost, pitamo se do koje mere običaji (a ne drevni ostaci) ishode iz Prorokove reforme: "Ne činite kao drugi narodi, koji jedu nožem", podstaknute istom, nesumnjivo nesvesnom, sistematskom infantilizacijom, nametanjem homoseksualnosti zajednici preko promiskuiteta sadržanog u obredu pranja nakon obeda, kad svi peru ruke, ispiraju i pročišćavaju grlo i na kraju pljuju u istu posudu, izražavajući na taj način, uz strahovito

autističnu ravnodušnost, isti strah od nečistoće udružen sa istim egzibicionizmom. Ta želja za stapanjem s drugima praćena je inače potrebom izdvajanja grupe; otud institucija purdaha: "Neka se vaše žene pokriju da bi se razlikovale od drugih!"

Islamsko bratstvo počiva na jednoj kulturnoj i verskoj osnovi. Ono nema nikakav ekonomski ili društveni karakter. Zato što imamo istog boga, dobar musliman je onaj koji deli svoj hooka sa čistačem ulica. Prosjak je, zapravo, moj brat: pre svega zato što bratski delimo pristanak na različitost koja nas odvaja od drugih; iz toga su nastale dve sociološki izvanredno zanimljive vrste: germanofilski musliman i islamizovani Nemac; kad bi stražarski odred mogao biti religiozan, islam bi bio njegova idealna religija: strogo poštovanje propisa (molitva pet puta na dan, svaki put uz pedeset klanjanja); vođenje računa o sitnicama i čistoći (obredna pranja); muški promiskuitet u duhovnom životu kao i u obavljanju fizioloških funkcija; i sve to bez žena.

Ti večiti brižnici su i ljudi od dela; priklješteni suprotnim osećanjima, nadoknađuju inferiornost tradicionalnim oblicima sublimacije koji se oduvek dovode u vezu sa arapskom dušom: ljubomorom, ponosom, junaštvom. Ali ta želja da se bude među svojima, taj duh staklenog zvona udružen s hroničnom iskorenjenošću (urdu je s pravom nazvan "logorskim" jezikom), koji stoji u osnovi stvaranja Pakistana, ne može se dobro objasniti verskim zajedništvom i istorijskom tradicijom. To je aktuelna društvena činjenica i treba je tumačiti kao takvu: drama kolektivne svesti koja je naterala milione pojedinaca na neopoziv izbor da napuste sopstvenu zemlju, a često i imovinu, ponekad sopstvene roditelje, poziv, planove za budućnost, tle i grobove predaka samo zato da bi ostali muslimani i zato što se dobro osećaju samo među muslimanima.

Ta velika religija manje se zasniva na svedočanstvu otkrovenja, a više na nemoći stvaranja veza izvan verske zajednice. Naspram opšte dobroćudnosti budizma i hrišćanske želje za dijalogom, muslimanska netolerancija poprima nesvestan vid kod onih koji je iskazuju; naime, iako oni ne teže uvek tome da na surov način navedu druge da dele njihovu istinu, ipak su nesposobni (što je još ozbiljnije) da podnose postojanje drugih kao drugih. Jedini način da se zaštite od sumnje i poniženja jeste "poništavanje" drugog kao svedoka drukčije vere i drukčijeg ponašanja. Islamsko bratstvo je suprotno otvorenom isključivanju nevernika: naime, priznata isključivost podrazumeva priznanje da nevernic i postoje.

XL POSETA KJONGU

Odveć dobro sam poznavao razloge nelagode koju sam osećao u blizini islama: u njemu sam našao svet iz kojeg dolazim; islam je Zapad Istoka. Još tačnije, trebalo je da sretnem islam da bih izmerio opasnost koja danas preti francuskoj misli. Teško mu praštam to što mi je pokazao našu sliku, što me je naterao da vidim koliko je Francuska na putu da postane muslimanska zemlja. Kod muslimana kao i kod nas uočavam isti knjiški stav, isti utopijski duh i tvrdoglavo verovanje da se problemi mogu rešiti ako se analiziraju na papiru. Zaštićeni pravnim i formalističkim racionalizmom, gradimo sebi jednu sliku sveta i društva u kojima se sve teškoće mogu opravdati dovitljivom logikom, a nismo ni svesni da se svet više ne sastoji od predmeta o kojima govorimo. Kao što je islam ostao zakočen u svojoj kontemplaciji jednog društva koje je stvarno postojalo pre sedam vekova zamišljajući delotvorna rešenja njegovih problema, mi više ne uspevamo da razmišljamo izvan okvira jednog doba koje je minulo pre sto pedeset godina, a u kojem smo znali da se uskladimo sa istorijom, doduše prekratko jer je Napoleon, taj Muhamed Zapada, zatajio tamo gde je ovaj drugi uspeo. Uporedo sa islamskim svetom, revolucionarna Francuska doživelaje sudbinu revolucionara-pokajnika, to jest postala je nostalgični čuvar stanja stvari do kojeg je nekad dospela kao do pokreta.

Naspram naroda i kultura koji su još zavisni od nas, mi smo zatočenici iste protivrečnosti od koje pati islam u prisustvu svojih štićenika i ostatka sveta. Ne shvatamo zašto drugi narodi ne obožavaju naša načela — tako plodonosna kad je trebalo obezbediti našu ekspanziju — u tolikoj meri da i ne pomišljaju da se i sami njima posluže: zar ne bi morali da nam budu zahvalni zato što smo ih prvi smislili? Na isti način islam, koji je smislio toleranciju na Bliskom istoku, teško prašta nemuslimanima što se nisu odrekli svoje vere u njegovu korist; zar nije on neuporedivo viši od svih drugih vera već i samo zato što ih poštuje? U našem slučaju, paradoks se sastoji u tome što većinu naših sagovornika čine muslimani i što moralni duh koji pokreće i njih i nas ima previše zajedničkih crta i nužno vodi u suprotstavljanje. Na međunarodnom planu to je razumljivo; razmirice proizlaze iz činjenice da su se

sučelile dve buržoazije. Političko ugnjetavanje i ekonomsko izrabljivanje ne smeju da se izvinjavaju svojim žrtvama. Međutim, kad bi Francuska sa svojih četrdeset pet miliona stanovnika širom otvorila vrata na osnovu jednakosti prava i prihvatila dvadeset pet miliona muslimanskih građana, čak i ako među njima pretežu nepismeni[11], to nebi bio ništa smeliji gest od onoga kojem Amerika treba da zahvali što nije ostala mala provincija anglosaksonskog sveta. Kad su pre sto godina građani Nove Engleske odlučili da dopuste doseljavanje najsiromašnijih slojeva iz najzaostalijih područja Evrope i kad ih je taj talas preplavio, dobili su opkladu čiji je ulog bio jednako krupan kao i onaj koji mi ne želimo da stavimo na kocku.

Da li ćemo ikada moći to da učinimo? Kad bi se dve sile koje vuku unazad udružile, da li bi se njihov smer obrnuo? Da li bismo se mi sami spasli ili bismo blagoslovili svoj gubitak kad bismo, ojačavši svoju zabludu onom koja joj je simetrična, pristali da svedemo baštinu Starog sveta na onih deset ili petnaest vekova duhovnog siromašenja koje je postavljeno na zapadnu polovinu scene? Ovde, u Taksili, u budističkim manastirima koje je grčki duh okitio statuama, suočavam se s mogućnošću da je Stari svet imao priliku da ostane jedinstven; njegov raskol još nije dovršen. Moguća je i drukčija sudbina, upravo ona koju je islam onemogućio kad je podigao svoj zid između Zapada i Istoka koji, bez njega, možda ne bi izgubili privrženost zajedničkom tlu u kojem se nalazi njihovo korenje.

Bez sumnje, islam i budizam su se zajedno suprotstavili tom istočnom temelju, svako na svoj način jedan protiv drugog. Ali, ako želimo da razumemo njihove odnose, ne treba da upoređujemo onaj oblik koji su islam i budizam imali u trenutku kad su došli u dodir: tada je jedan imao pet vekova za sobom, a drugi gotovo dvadeset. Uprkos toj starosnoj razlici, treba ih vratiti u doba njihovog procvata koje, kad je reč o budizmu, još odiše mirisom svežine kako svojim prvim spomenicima tako i svojim skromnijim savremenim delima.

U svom sećanju ne uspevam da razdvojim seljačke hramove s burmanske granice i stećke iz Barhuta, koji potiču iz II veka pre naše ere i čije razbacane delove treba tražiti u Kalkuti i Delhiju. Ti stećci, nastali u vremenu i području koji još nisu osetili grčki uticaj, podarili su mi prvo otkriće; evropskom posmatraču oni izgedaju izvan prostora i vremena, kao da su njihovi tvorci, opremljeni mašinom za sabijanje vremena, u svom delu koncentrisali tri hiljade godina istorije umetnosti i uspeli da u jednom času — tačno na pola puta između Egipta i Renesanse — izraze razvoj koji je započeo u doba koje nisu mogli da upoznaju, a završio se na kraju jednog drugog, koje još nije ni počelo. Ako postoji večita umetnost, to je sigurno ova: stara pet hiljada godina, jučerašnja, ne znamo. Ona pripada piramidama i našim kućama; ljudski likovi isklesani u zrnastom ružičastom kamenu mogli bi iz njega izaći i pomešati se s nama. Nijedno vajarstvo nije stvorilo tako duboko osećanje mira i prisnosti kao ovo, sa svojim čedno bestidnim ženama i materinskom senzualnošću koju dopunjava suprotnost između majki-ljubavnica i kćeri-monahinja; ove se, pak, zajednički suprotstavljaju kćerima-monahinjama nebudističke Indije: ta spokojna ženstvenost kao da se oslobodila sukoba polova; ona nas podseća na sveštenike u hramovima koje, zbog njihove obrijane glave, možemo pobrkati s kaluđericama nekakvog trećeg pola, napola parazitskog — napola zatvoreničkog.

Ako budizam nastoji, kao i islam, da prevlada nedostatak mere u primitivnim kultovima, on u tome uspeva zahvaljujući ujedinjujućem spokojstvu koje u sebi nosi obećanje povratka u majčino krilo; on time ponovo uspostavlja erotiku, ali oslobođenu mahnitosti i strepnje. Razvoj islama je, naprotiv, orijentisan prema muškom polu. Zatvarajući žene, on preprečuje pristup materinskom krilu: muškarac je pretvorio svet žena u zatvoren svet. Nadao se, bez sumnje, da će na taj način steći spokojstvo; ali, platio ga je dvostrukim isključenjem: žena iz društvenog života i nevernika iz duhovne zajednice; budizam je, pak, to spokojstvo zamislio kao spajanje: sa ženama, sa čovečanstvom, i to u bespolnoj predstavi božanstva.

Ne može se zamisliti oštriji kontrast od onoga između Mudraca i Proroka. Nijedan ni drugi nisu bogovi, to im je jedina zajednička osobina. U svemu drugom su suprotni: jedan je čedan, drugi potentan sa četiri supruge; jedan androgin, drugi bradat; jedan miroljubiv, drugi ratoboran; jedan predstavlja samo sebe, drugi ima proročkih ambicija. Ali, njih razdvaja i dvanaest vekova; zapadnjačka savest ima i tu nesreću da se hrišćanstvo, koje je rođeno kasnije i koje je izvršilo njihovu sintezu, pojavilo "pre slova" — prerano — ne kao naknadno izmirenje dve krajnosti, već kao prelaz iz jedne u drugu: kao srednji član jednog niza predodređen — svojom unutrašnjom logikom, geografijom i istorijom — da se ubuduće razvija u pravcu islama, zato što ovaj (tu muslimani likuju) predstavlja

razvijeniji, mada ne i bolji, oblik religijskog mišljenja; čak bih rekao da upravo zbog toga islam izaziva više nespokojstva nego druge dve velike religije.

Ljudi su stvorili tri velike religije pokušavajući da se oslobode proganjanja mrtvih, zlobe onostranih sila i straha od magije. Zamislili su, redom, budizam, hrišćanstvo i islam razdvojene intervalom od približno pet vekova; začudo, nijedna od etapa ne može se smatrati naprednom u odnosu na onu koja joj prethodi, naprotiv, reklo bi se da druge dve svedoče o nazadovanju. U budizmu nema onostranosti; sve se svodi na radikalnu kritiku za kakvu se čovečanstvo nikad više nije pokazalo sposobnim; na njenom kraju mudrac dolazi do saznanja da ni stvari ni živa bića nemaju nikakvog smisla: ta disciplina ukida svet, a time i sebe kao religiju. Ljudi ponovo podležu strahu i hrišćanstvo ponovo uspostavlja onostranost, njene nade, njene pretnje i njen strašni sud. Islamu preostaje samo da toj onostranosti priključi ovaj svet: tako su se vremenski svet i duhovni svet našli združeni. Društveni poredak se dočepao natprirodnog, politika je postala teologija. Na kraju su duhovi i sablasti, kojima praznoverje ipak nije uspelo da udahne život, zamenjeni odveć stvarnim gospodarima; a ovima se još daje i pravo monopola nad onostranošću, čime se njegova težina dodaje težini ovog života, koja je već i sama ubitačna.

Ovaj primer opravdava ambiciju koja etnografa uvek podstiče da traga za izvorima. Čovek stvara zaista vredna dela samo u početku; u svakom domenu samo prvi korak ima integralnu vrednost. Oni koji slede oklevaju, ponavljaju i prelaze, delić po delić, već pređenu teritoriju.

Firenca, koju sam video posle Njujorka, u prvi mah me nije iznenadila: u njenoj arhitekturi i plastičnim umetnostima otkrio sam Vol Strit u XV veku. Kad uporedimo dela primitivnih ljudi s majstorima Renesanse i slikarima iz Sijene, imamo utisak opadanja: šta su radili ovi drugi ako ne upravo ono što nije trebalo raditi? A ipak su divni. Veličina koja se povezuje s počecima toliko je nesumnjiva danas čak i greške, ako su nove, zasenjuju svojom lepotom.

Danas posmatram Indiju preko islama, ali Budinu Indiju, onu pre Muhameda koji meni Evropljaninu — upravo zato što sam Evropljanin — izgleda kao zid što se isprečio između naših razmišljanja i učenja koja su im najsrodnija, kao kakav bahati seoski momak rešen da rasturi kolo tako što će rastaviti ruke koje, kao Istok i Zapad, moraju čvrsto držati jedna drugu. Mogao sam počiniti istu grešku kao i oni muslimani koji su se proglasili hrišćanima i zapadnjacima, i postavili na svoj Istok granicu između dva sveta! Ta dva sveta su mnogo bliža jedan drugom nego ijedan od njih svojoj prošlosti. Racionalna evolucija ide u suprotnom smeru od istorijske: islam je presekao nadvoje jedan civilizovaniji svet. Ono što njemu izgleda kao sadašnjost potiče iz jednog minulog doba, on kasni nekoliko milenijuma. Uspeo je da izvede jedno revolucionarno delo; ali kako ga je predao okasnelom odsečku čovečanstva, oplođujući realno ojalovio je moguće: pokrenuo je napredak koji je suprotan projektu.

Neka se Zapad spusti do izvora svoje rascepljenosti: umećući se između budizma i hrišćanstva, islam nas je islamizovao; upuštajući se u krstaške ratove, Zapad mu se suprotstavio i time mu postao sličan, umesto da se prepusti onoj polaganoj osmozi s budizmom — ako je ona uopšte postojala — koja bi ga povukla dalje ka hrišćanstvu, u pravcu koji je utoliko više hrišćanski što seže dalje u prošlost nego samo hrišćanstvo. Tada je Zapad izgubio priliku da postane žena.

U tom svetlu bolje razumem dvosmislenost mongolske umetnosti. U osećanju koje ona nadahnjuje nema ničeg arhitektonskog: ona proističe iz poezije i muzike. Ali, zar nismo upravo pokazali zašto je muslimanska umetnost morala ostati fantazmagorična? "Mermerni san", kažu o Tadž-Mahalu; u toj formuli iz turističkog priručnika krije se jedna vrlo duboka istina. Mongoli su sanjali svoju umetnost, oni su doslovno stvarali palate od snova; nisu gradili, već prenosili iz jedne sredine u drugu. Zato ti spomenici mogu istovremeno zbunjivati svojim lirizmom i šupljinom kakva je svojstvena kulama od karata ili školjkama. To nisu palate koje čvrsto stoje na zemlji, već makete koje se uzaludno upinju da dosegnu postojanje korišćenjem retkih i trajnih materijala.

U hramovima Indije, idol jeste božanstvo; tu on prebiva, njegovo stvarno prisustvo čini hram dragocenim i strašnim i opravdava bogobojažljivu predostrožnost: vrata nisu zabravi)ena samo u dane kad bog prima.

Na takvu koncepciju islam i budizam različito reaguju. Prvi isključuje idole i uništava ih, njegove džamije su neukrašene, oživljava ih samo zajednica vernika. Hrišćanstvo, pak, zamenjuje idole slikama i ne libi se da ove umnožava, zato što ni jedna od njih nije zaista bog, već samo podsećanje na boga, i zato što one već samim svojim brojem podstiču rad uobrazilje. Kad se uporedi sa hinduskim

svetilištem koje je dom jednog boga, džamija je prazna: u njoj ima samo ljudi; budistički hram pruža utočište mnoštvu likova. Grčko-budistički centri u kojima se čovek jedva kreće između statua kojih ima kao pečuraka posle kiše, kapela i pagoda najavljuju skromni kjong s burmanske granice u kojem su postrojene gotovo istovetne figurice serijske izrade.

U septembru 1950. našao sam se u jednom mongolskom selu na teritoriji Citagonga; posmatrao sam žene koje su svakog dana nosile u hram hranu za sveštenike; u vreme popodnevnog odmora čuo sam udarce gonga koji daju takt molitvama i dečje glasove kako pevuše burmansku azbuku. Kjong se nalazi na obodu sela, na vrhu malog pošumljenog brežuljka, sličnom onima koje tibetanski slikari rado prikazuju u daljini. U njegovom podnožju nalazi se jedi, to jest pagoda: to siromašno selo zadovoljilo se kružnom građevinom od zemlje podignutom na sedam stepenastih koncentričnih platformi, okruženom četvrtastom ogradom od bambusovih stabljika. Izuli smo cipele dok smo se peli uz brežuljak čija je mekana, raskvašena glina milovala bosa stopala. Tu i tamo su se na uzbrdici videle stabljike ananasa koje su prethodnog dana seljaci iščupali iz zemlje, ljuti što njihovi sveštenici dozvoljavaju sebi da gaje voće kad se narod brine za njihove potrebe. Vrh je ličio na mali trg okružen s tri strane šupama od slame u kojima su se nalazili veliki predmeti od bambusovine i razapetog raznobojnog papira slični dečjim zmajevima, koji služe za ukrašavanje procesije. Na četvrtoj strani se dizao hram na stubovima poput seoskih koliba od kojih se jedva nešto malo razlikovao svojim većim dimenzijama i kockastim dodatkom sa slamenim krovom, koji je dominirao glavnom građevinom. Posle penjanja kroz blato, propisano pranje izgledalo nam je sasvim prirodno i lišeno verskog značenja. Udosmo. Svetlost je dopirala iz fenjera iznad oltara uz koji su visile zastave od krpa ili pletenice i kroz zidove od slame. Na oltaru je stajalo pedesetak statuica od mesinga, a kraj njega je bio okačen gong; na zidovima su se mogle videti obojene litografije pobožnog sadržaja i jedna koja je prikazivala pokolj jelena. Pod od velikih rascepljenih i upletenih bambusovih stabljika, uglačan trenjem bosih stopala, bio je mekši od tepiha. Unutra je bilo mirno kao u ambaru i mirisalo je na seno. Ta jednostavna i prostrana dvorana nalik praznom mlinu, učtivost dvojice sveštemka koji su stajali pored svojih slamarica na podlozi od dasaka, dirljiva usrdnost koja je vladala u vreme okupljanja ili priprema za svetu službu učinili su da se više nego ikad približim predstavi o svetilištu. "Nema potrebe da radite isto što i ja", rekao mi je moj pratilac dok se klanjao pred oltarom i ja sam ga poslušao, ali ne iz samoljublja, već iz obzirnosti: znao je da ne pripadam njegovoj veri i nisam nikako želeo da zloupotrebim obredne pokrete i da mu time stavim na znanje kako ih smatram pukim konvencijama: a zapravo je to bila jedina prilika u kojoj se ne bih ustručavao od molitve. Između tog obreda i mene nije se isprečio nikakav nesporazum. Tu nije bilo posredi klanjanje idolima niti obožavanje tobožnjeg natprirodnog poretka, već samo odavanje pošte razmišljanju koje jedan mislilac — ili društvo koje je stvorilo legendu o njemu — sledi već dvadeset pet vekova i kojem moja civilizacija nema šta da doda, ali može da potvrdi njegovu ispravnost.

Šta sam drugo naučio od učitelja koje sam slušao, filozofa koje sam čitao, društava koja sam pohodio i od same one nauke kojom se Zapad ponosi ako ne mrvice pouka koje, kad se stave jedna pored druge, čine meditaciju Mudraca u podnožju drveta? Sav naš trud da razumemo uništava predmet kojem smo bili privrženi u korist truda koji ga uništava u korist nečeg trećeg i tako dalje, sve dok ne dopremo do jedinog istrajnog prisustva, onog u kojem se gubi razlika između smisla i odsustva smisla: onog istog od kojeg smo krenuli. Dve i po hiljade godina je proteklo otkako je čovek otkrio i iskazao te istine. Otada nismo našli ništa osim — dok smo posle svih drugih tražili izlazna vrata — mnoštvo naknadnih dokaza u prilog zaključku koji smo hteli da izbegnemo.

Uviđam, svakako, i opasnost od olake rezignacije. Ta velika religija odbacivanja znanja ne temelji se na slabosti naše moći razumevanja. Ona potvrđuje našu sposobnost, uzdiže nas do tačke u kojoj otkrivamo istinu kao uzajamno isključivanje bića i znanja. Dodatnom smelošću ona — jedina uz marksizam — svodi metafizički problem na problem ljudskog ponašanja. Njen raskol se iskazuje u sociološkoj ravni, jer jedinu razliku između Velikih i Malih kola čini odgovor na pitanje da li spas jednog čoveka zavisi ili ne zavisi od spasa čitavog čovečanstva.

Međutim, istorijska rešenja koja nudi budistički moral suočavaju nas s ledenom alternativom: onaj koji na to pitanje odgovori potvrdno, zatvara se u manastir; drugi se izvlači jevtinim upražnjavanjem jedne samožive vrline.

Ali, nepravda, beda i patnja postoje; one su srednji član te alternative. Nismo sami i ne odlučujemo samo mi o tome da li ćemo ostati gluvi i slepi za druge ljude, ili ćemo priznavati samo čovečanstvo u sebi samima. Budizam može da ostane dosledan i ako čovek uzme na sebe da odgovori na pozive

drugih. Možda je čak, u jednom ogromnom području našeg sveta, upravo on pronašao kariku koja nedostaje. Naime, ako je zakonit onaj poslednji momenat dijalektike koji vodi do prosvetljenja, onda su to i svi drugi koji mu prethode i nalikuju. Apsolutno poricanje smisla poslednja je u nizu etapa od kojih svaka vodi od manjeg ka većem smislu. Za poslednji korak, koji naknadno opravdava sve ostale, potrebni su drugi. Na svoj način i u svojoj ravni, svaki od tih koraka odgovara jednoj istini. Između marksističke kritike koja oslobađa čoveka njegovih prvih lanaca — učeći ga da se prividni smisao njegovog stanja gubi čim se proširi predmet posmatranja — i budističke kritike koja dovršava oslobođenje, nema ni suprotnosti ni protivrečnosti. One rade istu stvar na različitim nivoima. Prelaz između dve krajnosti obezbeđen je napredovanjem saznanja u svakoj od njih, koje je čovečanstvo ostvarilo za dva i po milenijuma zahvaljujući jednom nerazlučnom kretanju mišljenja što polazi od Istoka ka Zapadu i premešta se od jednog do drugog — možda samo zato da bi potvrdilo svoje poreklo. Kao što se verovanja i praznoverice raspršuju kad se sagledaju stvarni odnosi među ljudima, tako i moral ustupa mesto istoriji, rasplinuti oblici bivaju zamenjeni čvrstim strukturama, a stvaranje ništavilom. Čim se obrne početno kretanje otkriva se njegova simetrija; njegovi delovi tačno naležu jedan na drugi; pređene etape ne poništavaju vrednost onih koje su ih pripremile, već je overavaju.

Krećući se u svom okviru, čovek sa sobom nosi sve položaje u kojima je već bio i u kojima će tek biti. On je istovremeno svugde, on je gomila koja frontalno napreduje sažimajući u svakom trenutku celokupnnost etapa. Mi, naime, živimo u više svetova; svaki od njih je istinitiji od onog koji obuhvata, a manje istinit od onog kojim je obuhvaćen. Jedni sebe upoznaju u delatnosti, drugi žive svoj život promišljajući prve, ali prividna protivrečnost koja proističe iz njihove koegzistencije rešava se u jednoj prinudi: moramo da pridamo smisao najbližim svetovima i da ga odreknemo najudaljenijim; istina, međutim, prebiva u postepenom širenju smisla — i to obrnutim redom — koje ide sve do rasprskavanja.

Utoliko kao etnograf nisam jedini koga muči protivrečnost koja, zapravo, pripada čitavom čovečanstvu i koja u sebi ima svoj razlog. Ta protivrečnost istrajava samo kad zasebno posmatram krajnosti: čemu delovanje ako misao koja njime upravlja vodi otkriću da smisla zapravo nema? Ali, to otkriće nije neposredno dostupno: moram da mislim o njemu i ne mogu da ga zamislim najednom. Bilo da ima dvanaest etapa kao u Budhiju; bilo da ih je više ili manje, one sve zajedno postoje i, da bih dospeo do kraja, moram neprestano da doživljavam situacije koje od mene nešto zahtevaju: to sam dužan ljudima, kao i saznanju. Istorija, politika, ekonomski i društveni svet, fizički univerzum, pa i samo nebo opasuju me koncentričnim krugovima iz kojih ne mogu izmaći mišljenjema da pri tom svakom od njih ne dam delić sebe. Kao oblutak koji udario površinu vode i na njoj napravi prstenove, i ja moram prvo da skočim u vodu da bih dospeo do dna.

Svet je počeo bez čoveka i bez njega će se i završiti. Ustanove, oblici ponašanja i običaji koje sam čitavog života popisivao i pokušavao da razumem tek su kratkotrajno cvetanje jednog stvorenog sveta u kojem nemaju nikakvog smisla, osim možda utoliko što omogućuju čovečanstvu da u njemu odigra svoju ulogu. Daleko od toga da ta uloga jemči čoveku nezavisnost i da se njegov napor — makar i bio osuđen na propast — sastoji u besmislenom suprotstavljanju opštem propadanju: sam čovek mi izgleda kao jedna mašina, možda savršenija od drugih, koja radi na razbijanju prvobitnog poretka i ubrzava kretanje jedne moćno ustrojene materije ka sve većoj inerciji koja će jednom konačno zavladati. Otkad je čovek počeo da diše i da jede do pronalaska atomskih i termonuklearnih mašina, preko otkrića vatre, sav njegov rad — osim razmnožavanja — zapravo je veselo razgrađivanje milijardi struktura i njihovo svođenje na stanje u kojem ponovno sklapanje više nije moguće. Svakako, čovek je podizao gradove i obrađivao polja; ali kad bolje razmislimo, i to su mašine namenjene proizvodnji inercije u ritmu i proporcijama koji beskonačno nadilaze količinu organizacije koja ih održava. Što se tiče tvorevina ljudskog duha, one imaju smisla samo za čoveka i utonuće u haos čim on iščezne. Stoga se civilizacija u celini može opisati kao čudesno složen mehanizam u kojem bismo rado videli mogućnost opstanka našeg sveta kad njegova funkcija ne bi bila proizvođenje onoga što fizičari nazivaju entropijom, to jest inercije. Svaka razmenjena reč i svaki štampani redak uspostavljaju komunikaciju između dva sagovornika i time ujednačuju ravan koja se nekad odlikovala razmakom među informacijama, to jest većom organizacijom. Disciplini koja se bavi proučavanjem najviših vidova tog procesa dezintegracije više bi priličilo ime "entropologija" nego "antropologija".

Ipak, ja postojim. Podrazumeva se, ne kao pojedinac; naime, šta sam ja kao pojedinac ako ne ulog — koji se neprestano stavlja na kocku — u borbi između jednog drukčijeg društva sačinjenog od

nekoliko milijardi nervnih ćelija zaštićenih u mravinjaku lobanje, i mog tela koje mu služi kao robot? Ni psihologija, ni metafizika, ni umetnost ne mogu mi služiti kao utočište; u samu unutrašnjost tih mitova prodreće sociologija novog kova koja će se roditi jednog dana i koja im neće biti nimalo naklonjenija od one druge. Sopstvo nije samo dostojno mržnje: za njega, zapravo, nema mesta između jednog mi i jednog ništa. I ako se konačno opredeljujem za to mi, mada se ono svodi na privid, činim to zbog toga što nemam drugog mogućeg izbora do onog između tog privida i ničega, osim samouništenja kojim bih poništio uslove biranja. Dovoljno je, međutim, da izaberem da bih tim izborom bezrezervno prihvatio svoje ljudsko stanje: time se oslobađam intelektualne oholosti čiju ispraznost merim ispraznošću njenog predmeta i pristajem da podredim njene pretenzije objektivnim zahtevima oslobađanja jednog mnoštva kojem su oduvek bila uskraćena sredstva potrebna za takav izbor.

Kao što pojedinac nije sam u grupi, i kao što nijedno društvo nije samo među drugim društvima, čovek nije sam u svetu. Kad duga ljudskih kultura prestane da se sunovraćuje u ponor izdubljen našom mahnitošću, dok mi budemo tu i dok svet bude postojao, postojaće i ona krhka barka koja nas povezuje s nedostižnim i ona će nam pokazivati put suprotan putu našeg ropstva; ako čovek ne može da ga pređe, i samo posmatranje tog puta doneće mu jedinu utehu koju ume da zasluži: obustaviti kretanje, obuzdati poriv koji ga goni da zaobilazi naprsline u bedemu nužde i da istovremeno dovrši svoje delo i svoju tamnicu; tu milost priželjkuje svako društvo kakva god da su njegova verovanja, njegov politički sistem i nivo civilizacije; u nju on smešta svoju dokolicu, svoje zadovoljstvo, svoj odmor i svoju slobodu, kao i onu mogućnost da se "otrgne", mogućnost od koje zavisi život i koja se sastoji — zbogom, divljaci! zbogom, putovanja! — u tome da se, tokom kratkih intervala u kojima naša vrsta uspeva da prekine svoj pčelinji rad, ugrabi suština onoga što je bilo i što nastavlja da postoji izvan mišljenja i izvan društva: u posmatranju nekog minerala koji je lepši od svih naših dela; u mirisu udahnutom iz čašice ljiljana, koji je učeniji od naših knjiga; ili u letimičnom pogledu prećutnog razumevanja, otežalom od strpljenja, vedrine i uzajamnog praštanja, koji ponekad nehotice razmenimo s nekom mačkom.

BIBLIOGRAFIJA

1. Handbook of South American Indians, prir. J. Steward, Institut Smitsonijan, Vašington, 7 tomova, 1946-1959.

2. P. Gaffarel, Histoire du Brésilfrançais au XVIsiècle, Pariz, 1878.

3. J. de Lerry, Histoire d'un voyage faict en la terre du Brésil, (izd. P. Gaffarel), 1880, 2 toma.

4. A. Thevet, "Le Brésil et les Brasiliens", u: Les classiques de la colonisation, 2; izbor tekstova i napomene Suzanne Lussagnet, Pariz, 1953.

5. Y. d'Evreux, Voyage dans le Nord du Brésil fait durant les année 1613-14, Lajpcig i Pariz, 1864.

6. L. A. de Bugainville, Voyage autour du monde, Pariz, 1771.

7. P. Monbeig, Pionniers etplanteurs de São Paulo, Pariz, 1952.

8. J. Sanchez Labrador, El Paraguay Católico, 3 toma, Bueno s Ajres, 1910-17.

9. G. Boggiani, Viaggi d'un artista nell'America Meridionale, Rim, 1895.

10. D. Ribeiro, A arte dos indios Kadiueu, Rio de Janeiro (1950).

11. K. von den Steinen a) Durch Zentral-Brasilien, Lajpcig, 1886; b) Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens, Berlin, 1894.

12. A. Colbacchini, IBororós orientali, Turin, 1925.

13. C. Levy-Strauss, "Contribution a l'etude de l'organisation sociale des Indiens Bororó", Journal de la Société des Américanistes, sv. 28, 1936.

14. C. Nimuendaju, a) The Apinayé, Anthropological Series, Catholic University of America, broj 8, 1939; b) The Serenté, Los Angeles, 1942.

15.E. Roquette-Pinto, Rondônia, Rio de Janeiro, 1912.

16. C. M. da Silva Rondon, Lectures delivered by... Publications of the Rondon Comission, broj 43, Rio de Janeiro 1916.

17.Th. Roosevelt, Through the Brazilian Wilderness, Njujork, 1914.

18. C. Levy-Strauss, La Vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara, Societe der. Américanistes, Pariz, 1948.

19.K. Oberg, Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brazil, Institut Smitsoriijan, Odsek za društvenu antropologiju, broj 15, Vašington.

20 C. Levy-Strauss, "Le syncrétisme religieux d'un village mogh du territoire de Chitagong (Pakistan)", Revue de l'Histoire des religions, 1952.

21 Julio C. Telio, Wira Kocha, Inka, tom 1, 1923. Discovery of the Chavin culture in Peru", American Antiquity, torn 9, 1943.

Klod Levi-Stros
TUŽNI TROPI

Biblioteka
SLOVO

Izdavač
ZEPTER Book World — Beograd

Za izdavača
Slavka Ilić

Glavni i odgovorni urednik
Slavka Ilić

Urednici Slobodanka Glišić Vladimir Medenica

Kompjuterska obrada
BRIMO — Beograd

Dizajn
Ljiljana Martinović

Štampa
Biro RADUNIĆ

Tiraž
1000

---

[1] Putovanja po Italiji, 11. decembar.
[2] Cvrčati — prim.prev.
[3] Gospa Tartina je lik iz popularne pesme za decu - prim. prev.
[4] "Le Dedoublement de la representation dans les arts de l'Asie et de 1 Amerique", Renaissance, sv. II i III, Njujork, str. 168-186, 20 figura. Preneseno a Anthropologie structurale, Plön, 1958, pogl. XIII.
[5] Poznavaoci jezika bororo osporili bi ili barem precizirali ove prevode; oslanjao sam se samo na urođenička objašnjenja.
[6]Po objavljivanju ove knjige, salezijanci su osporili moje tumačenje. Prema njihovim izvorima, slameni krugovi predstavljaju oči neke grabljivice.
[7] Istini za volju, takva podela bića i stvari postoji i u mnogim drugim američkim jezicima, te mi poređenje s jezikom čipča više ne izgleda toliko ubedljivo.
[8] K. Oberg, "Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brazil", Institut Smitsonijan, Odsek za socijalnu antropologiju, br. 15, Vašington, 1953, str. 84-85.
[9] Prema seljačkom izgovoru
[10] To je zapovest Božjeg zakona koji postoji od početka sveta; žena je čista tek četrdesetog dana. Ako se to ne poštuje, ishod je žalostan.Posle menstruacije, žena je nečista, muškarac koji joj priđe takode je nečist, to je Božji zakon za ženu.Žena je nešto veoma osetljivo.
[11] Zastarelo razmišljanje, kao i mnoga druga, ali ne treba zaboraviti daje ova knjiga pisana 1954-55. — prim.prev.